

ΒΡΑΒΕΙΟΝ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ ΚΑ'

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ

Σ Τ Ν Δ Ρ Ο Μ Α Ι

'Εσωτερικοῦ: 'Ετησία	Δραχ.	200.—
Νομικῶν Προσώπων, 'Ορ- γανισμῶν, Τραπεζῶν	Δραχ.	300.—
'Εξωτερικοῦ 'Ετησία	Δολλ.	10.—
ἢ Λίραι 'Αγγλίας		4.—
'Εξάμηνος κ.λ. (ἀναλόγως)		
Τιμὴ τεύχους	Δραχ.	50.—

'Αντεπιστέλλοντα Μέλη τῆς 'Επιτροπῆς
 Α. Ι. ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ (Ἀθῆναι)
 ΧΡΤΣ. ΖΙΤΣΑΙΑ (Θεσ/νίκη)
 ΜΙΧ. ΠΕΡΑΝΘΗΣ (Ἀθῆναι)
 ΤΑΚΗΣ ΤΣΙΑΚΟΣ (Ἀθῆναι)
 ΝΙΚΟΣ ΤΕΝΤΑΣ (Θεσ/νίκη)

'Εμβάσματα: «ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΝ ΕΣΤΙΑΝ» Ὁδὸς Σμύρνης ἀριθ. 11, Ἰωάννινα, Τηλέφ. 26.659

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

'Αρσένη Γεροντικοῦ	: 'Αναζήτησι πατρότητας (ἄρθρο)	Σελ. 401
Henry Holland (μετάφρασι: Π. Καραγιώργου)	: Τὰ Γιάννενα τοῦ 1821 (ἱστορικὸν ὁδοιπορικὸν)	» 405
Δημ. Τρ. Παπαζήση	: Μισθοὶ διδασκάλων ἐπὶ Τουρκοκρατίας	» 413
Donald M. Nicol (μετάφρα- σι: Π. Λεύζα)	: Τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου (ἱστ. πραγματεία)	» 422
Στέλιον Κ. Σιωμοπούλου	: Ἡ καταστροφὴ τῆς Ἠπείρου ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους	» 436
Κων. Γζανιάτσα	: Βότανα - Γιατροσόφια - Κομπογιαννίται (ἐπι- στημονικὴ λαογραφία)	» 445
Jose Ortega Y Gasset (μετά- φρασι: Μαρ. Ρούσσου)	: Ἡ ἐξέγερσι τῶν μαζῶν (δοκίμιον)	» 464
'Αρσένη Γεροντικοῦ	: Τὸ νέο θέατρο (δοκίμιον)	» 486
Κώστα Νικολαΐδη	: Ἀπὸ τὴν ξένη πνευμ. ζωὴ (ἰταλ. κείμενα)	» 490
Νίκου Α. Τέντα	: Ἐνα τραγούδι (ποίημα)	» 491
Luigi Fiorentino (μετάφρασι: Δημ. Σιωμοπούλου)	: Θοῆνος τῆς Βιετναμέζας γυναίκας - Τὸ ὄνειρον τοῦ Ὀδυσσεά (ποιήματα)	» 49
Lucia Poli (μετάφρασι: Δημ. Σιωμοπούλου)	: Ἄλγος (ποίημα)	» 49
Salvatore Quasimodo (μετά- φρασι: Α. Μάλαμα)	: Ὁ γέρο - χειμῶνας — Καὶ εἶν' αἰφνίδιον τὸ βρά- δυ — Ἀχόρταγο ἀνοιχτό μου χέρι (ποιήματα)	» 49
Νικολ. Βαργιάρη	: Παιδικὸ πάροχο (ποίημα)	» 49
Κώστα Ζώτου	: Γαλήνη στὸ Ἴόνιο (ποίημα)	» 49
Eugen Vesnin (εἰσαγωγὴ καὶ μετάφρασι: Antonio Alecci)	: Κέρκυρα — Πανηγύρι στὸ νησί τῆς Θήρας — 'Απὸ τὶς ἀκτὲς τῆς Λέσβου (ποιήματα)	» 49
Λαφονταῖν (μετάφρασι: Α. Γεροντικοῦ)	: Ἡ κηδεῖα τῆς Λέαινας (ποίημα)	» 5
Δημ. Λέντζη	: Ἀπ' ὅσα συμβαίνουν (ποίημα)	» 5
Σπύρον Κυριαζόπουλου	: Τὸ κοινὸ - Φύλλα Χλόης - Ἐφεύρεσι (ποιήματα)	» 5
Τιβούλλου (εἰσαγωγὴ - μετά- φρασι Βασ. Ι. Λαζανᾶ)	: Ἡ δευτέρα ἐλεγεία τοῦ πρώτου βιβλίου	» 5

ΑΠΟ ΜΗΝΑ ΣΕ ΜΗΝΑ: Σημειώματα: Ἀθηναγόρας ὁ Α' (Κ. Φωτοπούλου) — Εἰς Ἀθη-
 γόραν τὸν Α' (Δ. Κόκκινος) — Τὸ Συμπόσιον Νεοελλ. Σπουδῶν Χάρβαρντ (Μ. Β. Ραῖζη)
 Ἐκθεσι τοῦ Π. Βρέλλη — Κριτικὴ τοῦ βιβλίου: Γιώργου Μ. Οἰκονόμου: «Ἐ-
 διηγήματα» — Χρυσ. Ζιτσαίας: «Κύπριες λογοτεχνίδες» — Ἐμμ. Πρωτοψάλτη: «Σ-
 πτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821», «Σκέψεις καὶ κρίσεις ἐπὶ τοῦ Ἰερου-
 γῶνος τοῦ 1821» (Δ. Κόκκινος) — Πάνου Καραβία: «Ἀστερισμοί» (Ι.Γ. Θεοχάρη) —
 Κατσιγιάννη: «Ἀσκησι ἀντοσχεδιασμοῦ» (Μιλτ. Τσίρκα) — Τεχνοκριτικὴ: Οἱ π-
 στάσεις τῆς Λωδώνης (Δ. Κόκκινος) — Ἐθνικὸ θέατρο (Μιλτ. Τσίρκα) — Ἐκθεσι τοῦ
 Στρατῆ (Δ. Κόκκινος) — Βιβλία καὶ περιοδικὰ ποὺ λάβαμε.

Δ)ΝΣΕΙΣ: Συντάξω: Δ. Κόκκινος — Μελετίου Γεωγράφου, 51 - Ἰωάννινα
 Τυπογραφείου: Φ. Β. Μπαμπούσης — Γ. Διβολῆ, 15 (Α. Τούμπα) - Θεσ/ν

Ἡ ΠΕΙΡΩΤΙΚὴ Ἑστία

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ ΚΑ'

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1972

ΤΕΥΧΟΣ 243 - 244

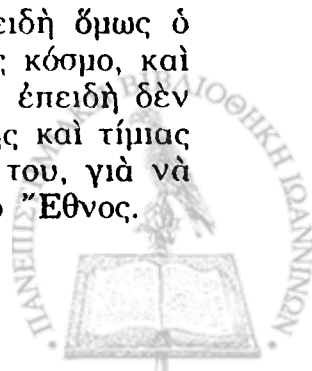
ΑΡΣΕΝΗ ΓΕΡΟΝΤΙΚΟΥ

ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΠΑΤΡΟΤΗΤΑΣ

Τὸ θέμα: «Ἡ Ἑλληνικὴ Νομαρχία» εἶναι πάντα ζωντανὸ στὸν τόπο μας, καὶ αὐτὸ εἶναι κάτι ποῦ πρέπει νὰ παρηγορεῖ τοὺς ἀπελπισμένους καὶ τοὺς ἀπαισιόδοξους. Γιατὶ αὐτὸ τὸ θαυμάσιο κείμενο, ποῦ εἶναι ὠραῖο σὰν θεῖο κήρυγμα, καὶ καταπληκτικὸ σὰν ἀναμοχλευτῆς ναρκωμένων ψυχῶν, ἔδειξε — τόσο πολὺ διαβάστηκε ἀπὸ τὴν ἡμέρα ποῦ ἡ ἀγαθὴ προαίρεση καὶ ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν λαὸ τὸ ξέθαψε ἀπὸ τὸν λάκκο ὅπου τὸ εἶχαν θάψει ταπεινὰ συμφέροντα —, ὅτι ὑπάρχουν ἀκόμη σ' αὐτὸν τὸν τόπο μᾶζες ἀνθρώπων, ποῦ διατηροῦν πάντα στὰ βάθη τοῦ εἶναι τους, σὲ κατὰσταση στατική, μιὰ πλούσια συγκίνηση γιὰ τὴν θαυμαστὴ ὑπερατομικὴ ἔννοια ποῦ λέγεται ἑλληνισμός.

Τὸ βιβλίον διαβάστηκε καὶ διαβάζεται πολὺ. Ἐκίνησε καὶ τὴν σκέψη καὶ τὸ συναίσθημα, ἐγέννησε δηλαδὴ καὶ τὴν συλλογιστικὴ διαδικασία, ποῦ μάχεται γιὰ τὴν ἀνεύρεση τῆς ἀλήθειας καὶ τὴν δίκαιη τοποθέτηση ἀνθρώπων καὶ θεσιῶν μέσα στὴ ροὴ τῆς ἱστορίας, συγχρόνως ὅμως καὶ τὴν τίμια ἀγανάκτηση γιὰ τὸ προβάδισμα ἀτομικῶν συμφερόντων μέσα στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ὁλοκλήρου λαοῦ. Εἶναι λοιπὸν βιβλίον πολύτιμο. Γι' αὐτὸ ὀφείλεται ἔθνικὴ εὐγνωμοσύνη σὲ ὅλους ἐκείνους ποῦ συνείργησαν ἀνιδιοτελῶς — καὶ αὐτὸ τὸ ξέρει μόνον ἡ ἴδια τους ἢ συνείδηση — στὴν νεκράνστασή του. Μοῦ φαίνεται ὅμως ὅτι πρέπει ἰδιαίτερα νὰ ἐξαρθῆ ἡ ἔκδοσις τοῦ Γ. Βαλέτα. Αὐτὴ ἡ ἔκδοσις εἶναι πραγματικὰ μνημειώδης. Τὴν ἐπλασε ἡ ἀκάματη ἔρευνα καὶ τὸ τίμιον πάθος γιὰ τὸ ἔθνος, τὸ μικρὸ μας ἔθνος τὸ ἀείζων, ποῦ δὲν κλείστηκαν ποτὲ ἐπάνω στὸ κορμί του οἱ Συμπληγάδες, καὶ ἔτσι κατορθώνει πάντα νὰ ἐπιζῇ ἔστω καὶ κάτω ἀπὸ τὰ μάτια τῆς Σκύλας καὶ τῆς Χάρυβδος.

Ὁ συγγραφέας τῆς εἶναι πάντα Ἄνωνυμος ὁ Ἕλλην. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶχε κάποτε ὄνομα καὶ περπάτησε τὸν κοῖκόν μας κόσμον, καὶ ἐπειδὴ τὸ ἔργο του τιμᾷ τὸν γραπτὸ λόγον ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ἐπειδὴ δὲν ὀργανώθηκε σὲ γραφεῖα, μὰ ἐβλάστησε ἀπὸ τὰ βάθη μιᾶς μεγάλης καὶ τίμιας ψυχῆς, εἶναι πολὺ λογικὸς ὁ ἀγῶνας γιὰ νὰ ἐντοπισθῆ τὸ σῆμα του, γιὰ νὰ ὀνομασθῆ καὶ νὰ τιμηθῆ καὶ αὐτὸς καὶ τὸ σὸί ποῦ τὸν χάρισε στὸ ἔθνος.

Προσπάθειες για έντοπισμό έγιναν πολλές, και εξακολουθούν να γίνονται. Έχουν προταθῆ τα ὀνόματα: Ἰωάννης Πασχάλης, Δονᾶς, Σπάκος, Καλαρᾶς, Κωλέττης, Δούκας, Περραιβός καί, τελευταῖα, Ψαλίδας καὶ Χρησταρῆς. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ συνεχές ἄραγμα σὲ καινούργια λιμάνια εἶναι μιὰ σοβαρὴ ἔνδειξη τοῦ ὅτι καμία ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις δὲν στάθηκε ὀριστική, γιὰ νὰ μὴν πῶ ἀποστομωτική. Βέβαια ὅλους τοὺς ἐρευνητὲς τοὺς τιμοῦν καὶ οἱ κόποι τους καὶ ὁ ζῆλος τους καὶ σχεδὸν πάντα οἱ προθέσεις τους. Καὶ λέω σχεδὸν πάντα, γιατί στὴν τελευταία περίπτωση εἶναι δυνατόν νὰ συμβῆ νὰ παρεμβαίνει ἢ οὐρὰ τοῦ διαβόλου, ἐὰν δηλαδὴ ὁ ἐρευνητὴς, συνειδητὰ εἶτε ὄχι, ἐπιθυμεῖ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοπικιστικούς πόθους, οἰκογενειακὲς φιλοδοξίες ἢ τὴν προσωπικὴ του προβολή. Τότε μεγαλοποιεῖ τὴν σημασίαν τῶν θετικῶν στοιχείων ποὺ τοῦ προσπορίζει ἢ ἔρευνα καὶ κάνει πῶς δὲν βλέπει τὰ ἀρνητικά. Αὐτὸ ἰδιαίτερα συμβαίνει ὅταν ὑπηρετεῖ ἓνα νοσηρὸ πρωθύστερο, δηλαδὴ ὅταν δὲν ξεκινάει μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ βρῆ τὸν συγγραφέα τῆς Νομαρχίας ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἐξονυχιστικὴ καὶ ἀμερόληπτη ἔρευνα, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ ἀναγκάσῃ τὴν ἔρευνα νὰ σταματήσῃ στὸ πρόσωπο ποὺ αὐτὸς ἐκ τῶν προτέρων καὶ μὲ κριτήρια καθαρὰ ἀτομικά, ἔχει ἐπισημάνει.

Ἔτσι ὅμως καὶ ἡ ἀλήθεια φαλκιδεύεται καὶ ὁ ἐρευνητὴς ἐτοιμάζει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του πολλὰ καὶ ὄχι εὐχάριστα κονταροχτυπήματα.

Τώρα, ἐπειδὴ πιστεύω ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀποκτήσῃ ὄνομα ὁ Ἀνώνυμος καὶ νὰ τιμηθῆ σὰν συγκεκριμένο πρόσωπο, σὰν μιὰ σπάνια ἀνθρώπινη μονάδα, νομίζω ὅτι λιγώτερο πρέπει νὰ βασιστοῦμε σὲ ἀλληλογραφίες, ἀρχαιολογικὰ ἔρευνες, προφορικὰ παραδόσεις, δηλαδὴ σὲ ὅ,τι οἱ ἄλλοι μᾶς λένε γι' αὐτόν, καὶ περισσότερο σὲ ὅ,τι ὁ ἴδιος λέει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, ὄχι ἄμεσα, γιατί ἡ πραγματικὰ μεγάλη αὐτὴ ἀσκητικὴ μορφή ποτὲ δὲν ναρκισσεύεται, ἀλλὰ ἔμμεσα, μὲ τὸ ὕφος του, μὲ τὴν ὀρθογραφία του, μὲ τὶς ἐκφράσεις ποὺ προτιμᾷ, μὲ τὶς ἰδέες του, μὲ τὴν γενικὴ εἰκόνα τῆς μόρφωσής του, μὲ τὰ βασικά του ἐνδιαφέροντα καὶ προπάντων μὲ τὸ ἦθος του· αὐτὸ τὸ ὑπέροχο ἦθος, τὸ τόσο σπάνιο. — ὄχι μόνον στὸν τόπο μας — ποὺ κυβερνάει ἀδιάφθορο καὶ γεμᾶτο ἄδολο πάθος, τὴν κάθε του γραμμὴ. Μόνον ἡ μελέτη αὐτὴ θὰ δώσῃ τὶς βασικὰς ψυχολογικὰς ἐνδείξεις, ποὺ, ἀφοῦ ὑποβληθοῦν ὕστερα οἰὸν ἐπιστημονικὸ ἐλεγκο, ἀφοῦ περάσουν δηλαδὴ ἀπὸ τὸ φίλτρο τῶν γραπτῶν πηγῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέα, θὰ ἀφήσουν ἴσως, ἐπάνω στὸ πλέγμα τοῦ φίλτρου αὐτοῦ, τὸν *Ἐ ν α, ἐ κ ε ἰ ν ο ν π ο ὺ ἔ γ ρ α ψ ε τ ῆ ν Ν ο μ α ρ χ ί α*. Μιὰ σοβαρὴ ψυχολογικὴ μελέτη τοῦ ἔργου θὰ ἔχῃ καὶ ἓνα ἄλλο πολὺ σημαντικό ἀποτέλεσμα: θὰ ἀποτρέψῃ τοὺς ἐνθουσιασμοὺς ἀπὸ τὸ νὰ καταφεύγουν σὲ εὐκόλες ἀπαντήσεις. Ὁ χρόνος τῆς ἔκδοσης τοῦ βιβλίου: 1806, ὁ βαρὺς διδακτικὸς τόνος, τὸ πάντα συμβουλευτικὸ χρῶμα, ποὺ ντύνει τὴν ἀγανάκτησή του, τὸ πλάτος τῶν γνώσεών του, δείχνουν ἄντρα ὄριμο τὴν ἐποχὴ τῆς ἔκδοσης καὶ ἀσφαλῶς πολὺ προχωρημένο σὲ χρόνια ὅταν ἔληξε ἡ ἐθνικὴ μας ἐπανάσταση, ἰδιαίτερα μιὰ ἐποχὴ ὅπου ἦταν πολὺ χαμηλότερος ἀπὸ τὴν ὥρα ὁ μέσος ὄρος τῆς ζωῆς. Αὐτὸ ἐξηγεῖ καὶ τὴν ἐξαφάνισή του ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ τόπου μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, μιὰ ἐξαφάνιση ποὺ σίγουρα ὀφείλεται στὴν ὀριστικὴ του ἀποχώρηση ἀπὸ τὴν σκηνὴ αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Καὶ τὰ δεδομένα αὐτὰ ἀποκλείουν ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ὑποψηφίων διεκδικητῶν τοῦ τίτλου τοῦ συγγραφέα τῆς Νομαρχίας, ὅλους ἐκείνους, ποὺ ἢ ἴδια τους ἢ ἡλικία δὲν θὰ τοὺς ἐπέτρεπε νὰ τὴν συντάξουν καὶ πιθανὸν ἐκείνους ποὺ δὲν ἔζησαν τὸ τέλος τῆς ἐθνεγεροσίας. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ πολλοὶ ἄλλοι τομεῖς, ὅπου τί-

μιες έκκαθαριστικές επιχειρήσεις θα μᾶς ἔκαναν νὰ διαπιστώσουμε ὅτι πολὺ συχνὰ ἐνεργοῦμε μίαν ἀπλῆ εἰς ἄτοπον ἀπαγωγὴν, καὶ ὕστερα τὸ ἄτοπον τοῦ συλλογισμοῦ, πού πρέπει νὰ χρησιμεύσει σὰν βατῆρας γιὰ νὰ πηδήσουμε πρὸς τὴν ἀλήθεια, τὸ κάνουμε γερὸ κομποδέμα καὶ τὸ θεωροῦμε σὰν ὀριστικὴ λύση.

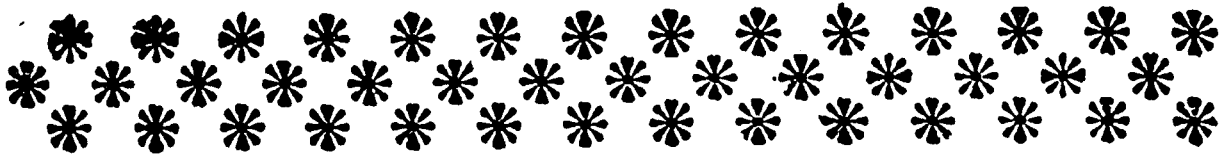
Νά τώρα κάποιοι ἄλλοι τομεῖς ὅπου ἡ μελέτη αὐτόματα θὰ ἀποκλείσει μερικοὺς ἀπὸ τοὺς ὑποψηφίους στὴν πατρότητα τῆς Νομαρχίας. Ἡ ἀφοσίωση τοῦ συγγραφέα τῆς στὸν Ρήγα Βελεστινῆ, ἡ ἐπαναστατικὴ του ὀρμὴ, ὁ κορεσμός του μὲ τὰ κηρύγματα τοῦ διαφωτισμοῦ, πού ἀπέβλεπε στὸ σπάσιμο τῶν Νομικῶν Τάξεων καὶ τὴν ἀπόδοση σὲ κάθε ἄνθρωπο τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας καὶ ἰδιαίτερα ἡ σοβαρὴ του ἔγκυψη στὰ προβλήματα τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, τῆς οὐσιαστικῆς νεογέννητης τότε ἐπιστήμης, ὅλα αὐτὰ νομίζω πὼς ἀποκλείουν τοὺς ὑποψηφίους πού ἔζησαν ὅλη τους τὴ ζωὴ καὶ ἔδρασαν μέσα στὸν ἑλληνισμό τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ἢ τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἰδιαίτερα τοὺς ἱερωμένους ἢ τοὺς ἀφοσιωμένους στὰ κλασσικὰ γράμματα Διδασκάλους. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι βέβαια ἄξιοι τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης, γιὰτὶ μὲ ἀνιδιοτέλεια καὶ πεῖσμα ὑπῆρέτησαν τὸ Ἔθνος, προσφέροντάς του τὴν μόρφωσή τους καὶ τὸ ἀνώτερο ἦθος τους. Ἡ σοβαρὴ τους ὁμῶς ἔγκυψη στὰ κλασσικὰ γράμματα τοὺς ἀπομάκρυνε καὶ ἀπὸ τὰ φλέγοντα ζητήματα τῆς ἐποχῆς καὶ ἀπὸ τὶς ἐπίπονες προσπάθειες τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ καιροῦ τους γιὰ νὰ βροῦν τὸ νόημα τῶν μεγάλων ἀναστατώσεων πού χαρακτηρίζουν τοὺς καιροὺς πού γέννησαν τὴν Νομαρχία. Ὁ συγγραφέας τῆς, παρὰ τὶς ἀναδρομῆς του στοὺς Ἀρχαίους, εἶναι καθαρὰ ἓνας ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς του, ἐπίμονος, μαχητικὸς καὶ ἀφοσιωμένος στὸ συγκρότημα τῶν πρακτικῶν τῆς σκοπῶν πού γέννησαν τὴν καινούργια ἰδεολογία τῆς. Μὰ καὶ τὸ ἴδιο τὸ ὕφος του, ἀκόμη καὶ ἡ ὀρθογραφία του δὲν μοιάζουν μὲ ὀρθόδοξα γεννήματα σχολαστικῶν ἐραστῶν τῆς φραστικῆς τελειότητος. Γιὰ μένα λοιπόν, τουλάχιστο, ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ὑποψηφίων πατέρων τῆς Νομαρχίας πρέπει νὰ ἀποκλεισθοῦν ὅσοι ἐθεράπευαν τὴν παιδεία τῆς ἐποχῆς, ἀκόμη καὶ ὅταν εἶναι ἢ θεωροῦνται διδάσκαλοι τοῦ Γένους. Ἄνωνυμος ὁ Ἕλληνας ἦταν πρακτικὸς ἄνθρωπος, πού τὸν ἐνδιέφερε μόνον τὸ παρόν. Ὑπάρχει τώρα καὶ κάποιο ἄλλο σημαντικώτερο ἀκόμη κριτήριον, πού θὰ βοηθήσῃ στὴν διαλεύκανση τῆς ὑποθέσεώς μας: εἶναι τὸ κριτήριον τοῦ ἦθους. Αὐτὸ τὸ ἦθος τὸ ἀδαμάντινον καὶ μοναδικόν, πού φωτίζει ὅλες τὶς σελίδες τῆς Νομαρχίας, θὰ ἔπρεπε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή νὰ σταθῇ ἡ λυδία λίθος ὅλων τῶν ἐρευνητῶν. Τὸ ἦθος τοῦ Ἄνωνυμου ἀποκλείει ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν πιθανῶν δημιουργῶν τῆς ὅλους ἐκείνους πού ἡ κατοπινὴ τους ζωὴ, εἴτε ἰδιῶτες ἦταν, εἴτε δημόσιοι ἄντρες, δὲν θὰ τοὺς ἐπέτρεπε νὰ κωρέσουν μέσα στὰ πλαίσια πού αὐτὸ τὸ ἦθος ἔταξε στὸν φορέα του, οὔτε νὰ ἰσχυρισθῇ κανεὶς μπορεῖ ὅτι τὸ λαμπρὸ αὐτὸ μέταλλο θὰ μπορούσε σὲ ὀποιοδήποτε καλούπι νὰ χυθῇ καὶ νὰ ἀλλάξῃ μορφὴ σύμφωνα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς στιγμῆς. Ὁ ὄριμος αὐτὸς ἄντρας — καὶ τέτοιος ἀσφαλῶς ἦταν ὁ συγγραφέας τῆς Νομαρχίας τὸν καιρὸ πού τὴν ἔγραψε — θὰ ἦταν, πιστεύω, ἀδύνατο νὰ ἀπαλλοτριωθῇ ἀπὸ τὸ ἱερὸ πάθος του γιὰ τὸ Ἔθνος καὶ νὰ τὸ πουλήσῃ ὕστερα σὲ μικρὰ ἀτομικὰ συμφέροντα ἢ στὸν πόθο γιὰ προβολή. Ὅποιος ἐπαίτησε μὲ ἀτράνταχτα ἠθικὰ κριτήρια ἐφωδιασμένος τὴν ἡλικία τῆς ὀριμότητος, δὲν ἐξευτελίζει οὔτε σπαταλάει τὸν ἑαυτό του, σὲ πάρωρους καὶ ἀνούσιους γεροντικούς ἔρωτες, οὔτε κοιτάζει νὰ ἀναρριχηθῇ σὰν πύθηκος στὴν κορυφὴ τῆς πολιτικῆς ἱεραρχίας, οὔτε νὰ ὑποτάξῃ στὸν πόθο γιὰ εὐμάρεια

καὶ ἡσυχία τῆς συνείδησός του, τὰ αἰτήματα καὶ τὴν ἐλαστικότητα τῆς σπονδυλικῆς του στήλης. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν οὐσιαστικὴ ἀξία τοῦ Προκοπίου σὰν ἱστορικοῦ, Ἀνώνυμος ὁ Ἕλληνας δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ γράψῃ ἱστορία ὅπως ὁ παλαιὸς βυζαντινός, μιὰ ἱστορία ποὺ θυμίζει τὸν ἀμφιπρόσωπο Ἰανό, νὰ ἐκθειάζει καὶ νὰ γεραίρει, π.χ. τὸν Ἰουστῖνο στὸ κύριο ἱστορικὸ του ἔργο, καὶ νὰ ξεπλένει στὰ παρασκήνια τῶν «Ἀνεκδότων» μὲ ἄφθονα ἀπορρυπαντικὰ ἀπὸ ὅλες του τὶς ἀρετὲς αὐτὸν τὸν ἄθλιο τώρα «Τυμβογέροντα» ποὺ ξαφνικὰ ἔγινε «ἠλίθιος ὑπερφυῶς καὶ ὄνω νωθεὶ ἐμφερῆς μάλιστα καὶ οἶος τῷ τὸν χαλινὸν ἔλκοντι ἔπεσθαι. συχνὰ οἱ σειομένων τῶν ὤτων». Τέτοιας λογῆς παράλληλες καὶ τελείως ἀντιφατικὲς ἐκτιμήσεις πιστεύω ὅτι δὲν μπορούσαν νὰ πηγᾶσουν ἀπὸ τὴν πέννα ἐνὸς ἀνθρώπου ὅπως ἐκεῖνος ποὺ ἀναζητοῦμε τώρα τὸ ἐπώνυμό του σκῆνωμα, οὔτε νὰ γίνουν ὁ γνώμονας τῆς συμπεριφορᾶς του ἐπάνω στὸν φθαρτὸ μας κόσμο. Πιστεύω λοιπόν, ὅτι μαζὶ μὲ τὴν ἡλικία καὶ τὸ λογοτεχνικὸ ὕφος, τὸ ἦθος αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ γίνῃ ὁ πρυμνήτης ἀναξ ὄχι μονάχα στὴν ἔρευνα γιὰ τὸν ὀριστικὸ ἐντοπισμὸ, ἀλλὰ καὶ στὴν προσπάθεια ἀναθεώρησης ὠρισμένων λύσεων ἀπὸ κείνες ποὺ ἔχουν προταθῆ. Ἰδιαίτερα στὴν προσπάθεια ἀναθεώρησης. Καὶ ὅταν ἀποκλεισθοῦν ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ὑποψηφίων ὅλοι ἐκεῖνοι πού, λόγῳ ἡλικίας ἢ ἠθους, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν γράψῃ τὸ περιμάχητο βιβλίον, τότε θὰ μείνῃ τὸ ὕφος σὰν ὁδηγὸς γιὰ τὴν ὀριστικὴ ἐπιλογή. «Le style c'est l'homme même» εἶπε ὁ Buffon καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ πιὸ σοβαρὸ πρᾶγμα ποὺ εἶπε στὴ ζωὴ του. Ἐὰν ξεκινήσουμε ἀπὸ τὴν νόμιμη ὑπόθεση, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔγραψε τὴν Νομαρχία, ἄνθρωπος δηλαδὴ προικισμένος μὲ προσόντα πραγματικοῦ συγγραφέα, θὰ ἔχει ἀσφαλῶς ἀφήσει καὶ πολλὰ ἄλλα δείγματα γραφῆς, ἢ προσεκτικὴ ἀντιπαραβολὴ τοῦ κειμένου του μὲ ἀντίστοιχα κείμενα τῆς ἐποχῆς του καὶ τοῦ κύκλου του, τοῦ κύκλου δηλαδὴ τῶν ἀνθρώπων, ποὺ μὲ πραγματικὸ πάθος ἐπρογραμματίζαν καὶ ἐτοίμαζαν τὸν ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας, εἶναι σχεδὸν βέβαιον ὅτι θὰ δώσῃ μίαν ἀπάντηση στὸ ἐπίμαχο ἐρώτημα. Μόνον ἢ ἀντιβολὴ κειμένων τῆς ἐποχῆς, δημοσιευμένων ἢ ὄχι, μὲ τὴν Ἑλληνικὴ Νομαρχία, δηλαδὴ μὲ τὴν ὀρθογραφία της, τὸν πλοῦτο τῶν ἐκφραστικῶν της μέσων, τὸ δικό της λεξιλόγιον, τὶς ἰδιομορφίες ποὺ παρουσιάζει ὡς πρὸς τὴν σύνταξιν κτλ., μόνον αὐτὴ ἢ ἀντιβολὴ θὰ μονώσῃ μέσα στὸν σχετικὰ περιορισμένον κύκλον τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔγραψαν τὸ μεγάλο ὄνομα ποὺ ζητοῦμε: Τὴν προσωπικότητα αὐτὴν ποὺ εἶναι ἓνα σοφὸ κρᾶμα μαχητῆ καὶ θεωρητικοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἔργο θὰ ἀπαιτήσῃ κόπους μεγάλους, μεγάλη ὑπομονὴ καὶ εἰδικὴ κατάρτιση σπάνια, καί, ἴσως, συλλογικὸ μόχθο, γιὰτὶ πιθανόν νὰ ξεπερνᾷ τὶς δυνάμεις ἐνὸς ἀνθρώπου. Τὸ γέρας ὅμως αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνα θὰ εἶναι πολύτιμον. Γιὰτὶ θὰ στήσῃ μπροστὰ μας μιὰ μορφὴ, ποὺ ἐδῶ καὶ ἑκατὸν ἑξήντα δυὸ χρόνια, κυριευμένη ἀπὸ δίκαιη ἀγανάκτηση καὶ ἱερὸν πόθο, γιὰ τὴν προκοπὴ τοῦ Ἕθνους, χάρισε στὸ λαὸ μας ἓνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα κείμενα ποὺ γράφτηκαν ποτὲ σὲ ἀνθρώπινη γλῶσσα σὰν πολεμιστήριον σάλπισμα καὶ σὰν αἴτημα γιὰ δικαιοσύνη.

ΑΡΣΕΝΗΣ ΓΕΡΟΝΤΙΚΟΣ

HENRY HOLLAND

ΤΑ ΓΙΑΝΝΕΝΑ ΤΟΥ 1812

('Εντυπώσεις "Αγγλου περιηγητοῦ πού ἐπισκέφθηκε τὸν τόπον μας)

Μετάφραση ΠΑΝΟΥ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΙΟΥ

Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ξένων νὰ ἐπισκεφθοῦν τὸν τόπον μας δὲν εἶναι φαινόμενο μόνο τωρινό. Ὑπῆρχε καὶ στὰ παλιότερα χρόνια, ἀλλὰ σὲ μικρότερη κλίμακα, ἐπειδὴ ἔλειπαν τὰ μέσα. Πρὶν ἀπὸ 100 ἢ 150 χρόνια, ἓνα ταξίδι σὲ μιὰ ξένη χώρα δὲν ἦταν εὐκόλο πράγμα. Ἐκεῖνοι πού ἔρχονταν στὴν πατρίδα μας ὡς περιηγηταὶ ἦταν, εἴτε ἄνθρωποι ποτισμένοι ἀπὸ τὴν κλασσικὴ παιδεία καὶ τὸ εἶχαν κάνει «τάμα» τους νὰ ἰδοῦν τὴν χώρα τῶν θεῶν, εἴτε ἀγιάτρευτοι ἀπὸ τὸ πάθος τῶν ταξιδιῶν φυσιολάτρεις, εἴτε θερμοὶ φιλέλληνες παρακινημένοι ἀπὸ ἓνα ἀνώτερο ἰδανικὸ νὰ πολεμήσουν στὸ πλευρὸ τῶν προγόνων μας γιὰ ν' ἀποκτήσῃ ἡ χώρα μας τὴν λευτεριά της. Ἀπ' αὐτοὺς δὲν ἔλειπαν, φυσικά, κι' ἐκεῖνοι πού ἐξυπηρετοῦσαν πολιτικὰ συμφέροντα ξένων κυβερνήσεων.

Ἀνάμεσα στοὺς ξένους αὐτοὺς περιηγητάς, λησμονημένος σχεδόν, εἶναι καὶ ὁ Χένρυ Χόλλαντ* πού ἐπισκέφθηκε τὴν Ἑλλάδα στὶς ἀρχὲς τοῦ περασμένου αἰῶνα. Καρπὸς τῆς περιοδείας του ὑπῆρξε ἓνα δίτομο βιβλίον μὲ 800 περίπου σελίδες πού ἐκδόθηκε στὸ Λονδίνο τὸ 1814 καὶ σὲ δεύτερη ἔκδοσις τὸ 1819. Δυὸ χρόνια μετὰ τὴν πρώτη ἔκδοσίν του μεταφράστηκε καὶ στὰ Γερμανικά. Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι: «Περιηγήσεις στὰ Ἴονια Νησιά, Ἀλβανία, Θεσσαλία, Μοκεδονία κλπ. κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐτῶν 1812 καὶ 1813, ὑπὸ Χένρυ Χόλλαντ, ἰατροῦ, μέλους τῆς Βασιλικῆς Ἑταιρίας». Τὸ βιβλίον αὐτό, σπάνιον σήμερον, ἀποτελεῖ πολύτιμη πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὸν τόπον μας κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη.

Ὁ Χόλλαντ ἦταν γιαντρός καὶ ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἦταν προικισμένος μὲ λογοτεχνικὸ ταλέντο καὶ μὲ ὀξεῖα παρατηρητικότητά εἶχε καὶ βαθειὰ κλασσικὴ μόρφωση. Στὸ ὀδοιπορικὸν του μάς δίνει μιὰ καθαρὴ εἰκόνα τῆς ζωῆς, τῆς ἐποχῆς καὶ δὲν περιγράφει μόνο τὴν φύσιν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνθρώπους. Στὸν πρόλογόν του λέγει ὅτι «τὸ ἐνδιαφέρον πού ὁ κόσμος ἔχει τώρα γιὰ τὴν Ἑλλάδα, δὲν ἀναφέρεται ἀπλῶς στοὺς ἀρχαίους καιροὺς, ἀλλὰ ἀφορᾷ καὶ τὴν μέλλουσα κατάστασις ἐνὸς λαοῦ πού ξαναρχίζει πάλιν τὴν ζωὴν τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτήρος του πού ὁ χρόνος καὶ οἱ πολιτικὲς ἀλλαγὲς ἴσως τὸν ὑψώσουν καὶ πάλιν σὲ τελείαν ἀνεξαρτησίαν». Λόγια προφητικά, θὰ ἔλεγε κανεὶς, γιὰτὶ σὲ 7 χρόνια ἀπὸ τότε πού τὰ ἔγραφε, τὸ 1821, βρόντησαν τὰ καριοφιλία τῆς Ἐπανάστασις γιὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν. Σὰν νὰ εἶχε μαντέψει ὁ Ἄγγλος ταξιδιώτης τὴν φωτιὰ τοῦ ξεσηκωμοῦ πού σιγόκαιγε.

Ὁ Χόλλαντ γεννήθηκε στὴν Ἀγγλία τὸ 1788 κι' ὅταν ἤρθε στὴν χώρα μας ἦταν μόλις 24 ἐτῶν. Ἄφησε τὴν πατρίδα του καὶ παρέα μ' ἓναν φίλον του, γοητευμένος ἀπ' τὶς περιγραφὰς τοῦ Λόρδου Μπάυρον, ἔφτασε στὰ Γιάννενα στὰ τέλη Ὀκτωβρίου τοῦ 1812, ἀφοῦ πέρασε πρῶτα ἀπ' τὴν Πορτογαλία, τὸ Γιβραλτάρ, τὴν Σικελία, τὴν Ζάκυνθο, Κεφαλληνία, Ἰθάκη, Λευκάδα, Πρέβεζα, Ἄρτα. Στὰ Γιάννενα φιλοξενήθηκε στὸ σπίτι τοῦ προκρίτου Μιχαὴλ Μίσιου καὶ ἔγινε δεκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ, ὁ ὁποῖος καὶ ζήτησε νὰ τὸν ἐξετάσῃ. Ἀργότερα ὁ Ἀλῆς τοῦ πρότεινε νὰ τὸν προσλάβῃ ὡς ἰδιωτικὸν του γιαντρός,

* Περισσότερα βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Χόλλαντ ἐδημοσίευσε ὁ καθηγητὴς κ. Ἰ. Ε. Ἀναστασίου στὸ τεῦχος 188 (1967) σελ. 550, τῆς «Ἡπειρωτικῆς Ἑστίας».

χωρίς όμως να τον πείσει. Κατάφερε όμως να τον στείλει μέσω Κατάρας στην Λάρισα, όπου είχε την έδρα του ο γιός του Βελή Πασάς για να τον εξετάσει κι' εκείνον, αφού του έδωσε συνοδούς και τον έφοδιασε με ένα «μπουγιουρντί» (διαταγή) προς διευκόλυνσή του. 'Αξίζει να παρατεθῆ εδώ τὸ κείμενο τῆς διαταγῆς:

«'Απὸ τὸν ὑψηλῶτατο Βεζύρη 'Αλῆ Πασά.

Διαταγὲς πρὸς τοὺς Βοϊβόδες, 'Αγάδες, Μπουλουμπασήδες, Δερβεναγάδες, Προεστῶτες ὄλων τῶν πόλεων καὶ τῶν περιοχῶν ὅπου αὐτοὶ οἱ δύο 'Εγγλέζοι Μυλὸρδοι, φίλοι μου, παρουσιαστοῦν, νὰ προσέξετε νὰ μὴν τοὺς βλάψῃ κανένας οὔτε κατὰ τὸ παραμικρὸ. 'Επίσης νὰ τοὺς περιποιηθῆτε μὲ κάθε εἴδους φιλοξενία σὲ ὅ,τιδήποτε χρειαστοῦν χωρὶς νὰ τοὺς ἀφίσετε νὰ ὑποφέρουν ἀπὸ ἔλλειψη ἀνέσεως. Καὶ ἂν χρειαστοῦν ἀνθρώπους γιὰ τὴν ἀσφαλῆ διάβασή τους διὰ μέσου τῆς χώρας, νὰ τοὺς δώσετε ἀμέσως. Τέλος, νὰ κανονίσετε τὰ πράγματα ἔτσι ὥστε νὰ μείνουν ἱκανοποιημένοι ἀπ' ὅλους σας. 'Αλλοιῶς, ἂν μοῦ παραπονεθοῦν ὅτι δὲν τοὺς περιποιηθῆκατε μὲ τὴν κατάλληλη φιλοξενία ἢ ὅτι δὲν τοὺς δώσατε ἀνθρώπους γιὰ τὴν ἀσφαλῆ διάβασή τους, νὰ ξέρετε καλὰ ὅτι σὲ μένα καμία δικαιολογία δὲν χωράει.

'Ιωάννινα, (ὑπογραφή)

'Οπουδήποτε παραμείνουν ἔχετε καθῆκον νὰ τοὺς δεχθῆτε, νὰ τοὺς δώσετε κατάλυμα καὶ νὰ τοὺς ἐξυπηρετήσετε σὲ ὅ,τι ἐπιθυμήσουν, χωρὶς νὰ ὑποφέρουν ἀπ' τὴν παραμικρὴ ἔλλειψη ἀνέσεως, ἀλλοιῶς δὲν θὰ εἶναι εὐχαριστημένοι ἀπὸ σᾶς».

Παρακάτω δίνουμε σὲ μετάφραση δύο κεφάλαια ἀπὸ τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον βιβλίο τοῦ 'Αγγλου περιηγητοῦ, πού ἀναφέρονται στὰ Γιάννενα.

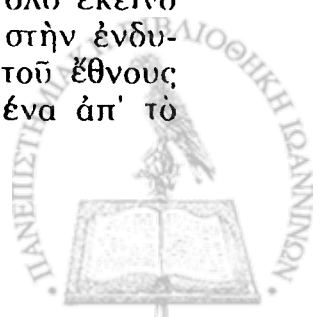
Π. Κ.

Εἶχαμε πιά μείνει περὶ τὶς δύο ὥρες στὸ σπίτι τοῦ νέου μας οἰκοδεσπότη Μίσιου, ὅταν ὁ 'Ελληνας γραμματέας Κολοβὸς μᾶς ἐπισκέφθηκε γιὰ νὰ μᾶς καλοσωρίσῃ στὰ 'Ιωάννινα καὶ νὰ μᾶς ἀνακοινώσῃ τὴν πρόθεση τοῦ Βεζύρη νὰ μᾶς δεχθῆ στὸ Σερὰϊ τὸ ἐπόμενο πρωῖ. Βρήκαμε τὸν Κολοβὸ νὰ εἶναι γύρω στὰ 50 μὲ 60, μὲ πάρα πολὺ ἥρεμους τρόπους καὶ ἔλκυστικὸ στὴν ἐμφάνιση καὶ στὴν συζήτηση. Μιλοῦσε μὲ εὐχέρεια τὰ Γαλλικά, τὰ 'Ιταλικά καὶ τὰ Γερμανικά καὶ ἡ ἐπίσκεψή του ἐκεῖνο τὸ βράδυ διευκόλυνε κάπως τὴν ἐπικοινωνία μας μὲ τὴν οἰκογένεια τοῦ οἰκοδεσπότη μας, πού μέχρι τώρα βρίσκονταν σὲ ἀμηχανία ἀπὸ τὴν ἀνάγκη γιὰ συζήτηση. 'Ο κύριος Κολοβὸς δὲν εἶχε παρὰ μόλις φύγει ἀπ' τὸ σπίτι, ὅταν μᾶς ἀνέβασαν τὸ δεῖπνο πού ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἀρκετὰ φαγητὰ μὲ κρέατα καὶ ζυμαρικά, πάνω σ' ἕνα στρογγυλὸ χαλκωματένιο ταψὶ τοποθετημένο σ' ἕνα μεγάλο ξύλινο κάθισμα. 'Η οἰκογένεια δὲν πῆρε μέρος σ' αὐτὸ τὸ φαγητό, ἀλλὰ μᾶς ἔκανε παρέα ἕνας νεαρὸς 'Ελληνας, ἔμπορος στὰ 'Ιωάννινα, πού, ὅπως μάθαμε ἀργότερα, ἦταν ἀρραβωνιασμένος μὲ τὴν μεγαλύτερη κόρη τοῦ οἰκοδεσπότη μας. Αὐτὸς ὁ νεαρὸς πού ὀνομάζονταν 'Ιωάννης Μελλάς, εἶχε ταξιδέψῃ πολὺ στὴν Γερμανία καὶ στὴν Ρωσία, μιλοῦσε τὶς εὐρωπαϊκὲς γλώσσες ἀρκετὰ καλὰ καὶ μᾶς ἦταν πολὺ συμπαθὴς μὲ τοὺς εὐχάριστους τρόπους του καὶ τὶς ἔξοχες πληροφορίες του. Μετὰ τὸ δεῖπνο στὴ νπαρέα μας μπῆκαν ἕνας ἢ δύο ἄλλοι 'Ελληνες. Μᾶς ἔφεραν τούρκικους ναργιλέδες καί, καθισμένοι στὰ «μπάσια» τοῦ δωματίου συνεχίσαμε νὰ καπνίζουμε μέχρις ὅτου ἡ νύχτα εἶχε προχωρήσει πολὺ. 'Ο νεωτερισμὸς τῆς σκηνῆς αὐτῆς πού συνέβη ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδό μας στὴν πρωτεύουσα τοῦ 'Αλῆ Πασά, εἶναι αὐτονόητο ὅτι μᾶς εὐχαρίστησε πολὺ.

Τὸ πρῶτὸ τῆς 1ης Νοεμβρίου (1812) ὑπῆρξε πολὺ ἐνδιαφέρον γιὰ μᾶς μὲ τὸ νὰ κάνουμε τὴν γνωριμία μ' αὐτὸν τὸν σπουδαῖο ἄνθρωπο. Στὶς δέκα ἦρθε πάλι ὁ Κολοβὸς γιὰ νὰ μᾶς πῆ ὅτι ὁ Βεζύρης ἦταν ἕτοιμος νὰ μᾶς δεχθῆ σὲ ἀκρόαση καὶ σὲ λίγο μᾶς ἔφεραν ἀπ' τὸ Σεράι δύο ἄσπρα ἄλογα μὲ ὠραία ἐμφάνιση καὶ λαμπρὰ σελλωμένα κατὰ τὸν τούρκικο τρόπο. Τὰ κρατοῦσαν δύο Ἄλβανοὶ στρατιῶτες, παρόμοια πλούσια ντυμένοι καὶ ὀπλισμένοι. Καβάλα στ' ἄλογα, κι' ἐνῶ ἕνας Τούρκος ἀξιωματικὸς προπορεύονταν μὲ μία διακοσμητικὴ ράβδο στὸ χέρι, προχωρήσαμε ἀργὰ καὶ μὲ ἐπίσημη πομπὴ διὰ μέσου τῆς πόλεως πρὸς τὸ μεγάλο Σεράι πού εἶναι χτισμένο στὸ νότιο τμήμα τῆς καὶ κάτι περισσότερο ἀπὸ μισὸ μίλι ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου μέναμε. Στὸν δρόμο μας γιὰ ἐκεῖ περάσαμε ἀπὸ τὸ παλάτι τοῦ Μουχτάρ Πασᾶ, ἕνα κομψὸ οἰκοδόμημα, κατασκευασμένο μὲ περισσότερη συμμετρία ἀπ' ὅ,τι συνηθίζεται στὴν τουρκικὴ ἀρχιτεκτονικὴ.

Τὸ Σεράι τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ εἶναι ἕνα πελώριο κτίριο, ψηλὸ, χτισμένο σ' ἕνα ὕψωμα πού τοῦ δίνει ὀπτικὴ ὑπεροχὴ πάνω ἀπὸ κάθε μέρος τῆς πόλεως. Θὰ μπορούσε ταιριαστὰ νὰ χαρακτηρισθῆ παλάτι ἐπάνω καὶ μέσα σὲ φρούριο. Ψηλὰ καὶ ὀγκώδη πέτρινα τεῖχη ἐπάνω στῶν ὁποίων τὰ διάφορα μέρη ἔχουν ἀνεβάσει κανόνια, ὑποβαστάζουν μιὰ μεγάλῃς ἐκτάσεως ὑπερκατασκευὴ ἀπὸ ξύλο, πού ὅπως φαίνεται ὅμως δὲν ἔχει καμμία συμμετρία σχεδίου. Τὰ διάφορα μέρη τοῦ οἰκοδομήματος φαίνεται νὰ ἔχουν προστεθῆ διαδοχικὰ, ἀνάλογα μὲ τὴν ἀνάγκη πού θὰ παρουσιάζονταν γιὰ τὴν ἐπέκταση. Ὅμως, παρ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἀσυμμετρία, ἡ ἐπιβλητικότητα καὶ ὁ χαρακτήρας τοῦ κτιρίου τοῦ δίνουν ἕναν ἀέρα μεγαλοπρεπείας πού δὲν ἐπιτυγχάνεται πάντοτε μὲ τὴν ἀκαμπτὴ προσκόλλησι στους κανόνες τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ὁ ρυθμὸς τῆς κατασκευῆς εἶναι ἐντελῶς τουρκικὸς. Ἡ στέγη προεξέχει πολὺ πρὸς τὰ ἄνω ἀπὸ τὴν πρόσοψη τοῦ κτιρίου καὶ τὰ παράθυρα εἶναι τοποθετημένα ἀπὸ κάτω σὲ μεγάλη σειρά. Οἱ τοῖχοι πλούσια διακοσμημένοι μὲ ζωγραφιές, μερικὲς φορὲς μὲ τοπία, ἀλλὰ τίς περισσότερες φορὲς μὲ ὅ,τι εἶναι ἀπλῶς διακοσμητικὸ καὶ χωρὶς ὁμοιόμορφο σχέδιο. Ἡ προσπέλασι στὸ Σεράι εἶναι πάρα πολὺ φτωχικὴ. Περικυκλωμένη ἀπὸ στενὰ καὶ σκοτεινὰ σοκάκια, χωρὶς καμιά περίπωση νὰ ὑποδηλῶνῃ τὸ πλησίασμα πρὸς τὸ παλάτι τοῦ Ἄλβανου κυβερνήτη. Μιὰ φαρδεῖα ξύλινη ἐξώπορτα μᾶς ὀδήγησε σ' ἕναν μεγάλο ἐπίπεδο χῶρο, στοῦ ὁποίου τίς δύο πλευρὲς ἦταν χτισμένα τὰ κτίρια τοῦ Σεραγιοῦ. Μιὰ τρίτη πλευρὰ μὲ μακρὸ ξύλινο ὑπόστεγο προορίζονταν, ὅπως φαίνονταν, γιὰ τὰ ἄλογα πού κινοῦνται συνεχῶς πρὸς τὸ παλάτι καὶ ἀπὸ τὸ παλάτι πρὸς τὰ ἔξω. Ὁ χῶρος αὐτὸς παρουσίαζε μιὰ περίεργη καὶ ἐνδιαφέρουσα σκηνή: Ἦταν γεμάτος ἀπὸ τοὺς Ἄλβανοὺς στρατιῶτες τοῦ Βεζύρη, ἀπ' τοὺς ὁποίους ἄλλοι βημάτιζαν γύρω ἀπὸ τὸν ἀνοικτὸ χῶρο, ἄλλοι φρουροῦσαν τίς διαφορὲς πύλες τοῦ Σεραγιοῦ, ἄλλοι πάλι καθισμένοι στὸ ἔδαφος σὲ κυκλικὲς ὀμάδες τραγουδοῦσαν τὰ ἔθνικὰ τραγούδια τῆς χώρας τους ἢ ἀπήγγειλαν ἴσως τὰ κατορθώματα τῶν ἔθνικῶν τους πολέμων. Βλέπει κανεὶς τὸν Ἄλβανὸ ἐδῶ μὲ ὅλες τίς πρὸ ἐντυπωσιακὰς ἰδιοτυπίες τῆς ἐνδυμασίας καὶ τῶν τρόπων. Οἱ τζοχανταραῖοι ἢ οἱ σωματοφύλακες τοῦ Βεζύρη διαλέγονται ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς πρὸ δυνατοὺς κι ἐκείνους πού ἔχουν ἄλλα πολεμικὰ προσόντα συμπατριῶτες τους. Οἱ ἐνδυμασίαι τους καὶ ὁ ὀπλισμὸς τους εἶναι πλουσιώτερος ἀπὸ ὅ,τι εἶναι τῶν κοινῶν Ἄλβανῶν στρατιωτῶν, διατηροῦν ὅμως ὅλο ἐκεῖνο τὸ κράμα τοῦ ἀγρίου καὶ γραφικοῦ στοιχείου στὴν μορφὴ τους καὶ στὴν ἐνδυμασίαι τους, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα ἐφόδια πού εἶναι χαρακτηριστικὰ τοῦ ἔθνους τους: τὴν μικρὴ κόκκινη σκούφια στὸ κεφάλι, τὰ μαλλιά ξυρισμένα ἀπ' τὸ

μέτωπο καὶ τοὺς κροτάφους, ἀλλὰ νὰ πέφτουν πλούσια πάνω ἀπ' τοὺς ὤμους, τὰ μουστάκια, τὴν πελώρια καὶ σκληρὴ κάπα ριγμένη στοὺς ὤμους, τὸ φαρδὺ σελάχι ἀπ' ὅπου προεξέχουν οἱ κατὰ περίεργον τρόπο δουλεμένες λαβές τῶν πιστολιῶν, τὴν φαρδεῖα «καμίσσα», τὶς ἔγχρωμες κάλτσες καὶ τὰ κεντημένα σαντάλια. Τὰ γιλέκια ποὺ φοροῦν αὐτοὶ οἱ ἄνδρες πολὺ συχνὰ εἶναι καμωμένα ἀπὸ βελουῖδο καὶ εἶναι τόσο πλούσια κεντημένα μὲ χρυσάφι καὶ ἀσήμι ποὺ σχηματίζουν ἕνα εἶδος ἐξόχου θώρακος γιὰ τὸ σῶμα. Μιὰ πολὺ χτυπητὴ ἰδιοτυπία τῶν Ἀλβανῶν ποὺ τὴν βλέπει κανεὶς στοὺς φρουροὺς τῆς περιοχῆς τοῦ Σεραγιοῦ εἶναι ὁ τρόπος τοῦ βαδίσματός τους. Δὲν εἶναι τὸ βιαστικὸ καὶ ἄγαρμπο βῆμα τοῦ χωριάτη ἢ τοῦ ἀπειθάρχητου στρατιώτη, ἀλλὰ ἕνα σταθερὸ κι ἀργὸ δρασκέλισμα, κάτι τὸ ἐπίσημο, ποὺ παρόμοιο δὲν ἔχω παρατηρήσει σὲ ἄλλους ἀνθρώπους. Ὅποιοσδήποτε ἔχει ταξιδέψει στὴν Ἀλβανία, θὰ ἀναγνωρίσῃ ἀμέσως αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικὸ στοὺς χωριάτες καὶ στοὺς στρατιῶτες τῆς χώρας.

Ἀφοῦ περάσαμε διὰ μέσου αὐτῆς τῆς ἄγριας ἐπιδείξεως τοῦ Σεραγιοῦ, μπήκαμε σὲ μιὰ ἐσωτερικὴ αὐλὴ καὶ ξεπεζέψαμε στὴν ἀρχὴ μιᾶς σκάλας ποὺ ἦταν καμωμένη ἀπὸ μαῦρες πέτρες. Στὸ πρῶτο ἐπίπεδο βρίσκονταν μιὰ ἀπὸ τὶς ἄμαξες τοῦ Βεζύρη, ἕνα παλιὸ καὶ ἄγαρμπο ὄχημα γερμανικῆς κατασκευῆς, σὲ τέτοια κατάσταση σὰν νὰ εἶχε ταξιδέψει καμὰ δωδεκαριά φορὲς ἀπ' τὸ Ἀμβουῦργο στὴν Τεργέστη. Στὴν κορυφὴ τῆς σκάλας μπήκαμε σ' ἕναν πλατὺ διάδρομο ἢ εἴσοδο ποὺ τὰ παράθυρά της ἐπιτρέπουν μιὰ θεσπέσια θέα πρὸς τὴν λίμνη τῶν Ἰωαννίνων καὶ τὰ βουνὰ τῆς Πίνδου. Οἱ τοῖχοι εἶναι ζωγραφισμένοι καὶ πολλὰς πόρτες ὀδηγοῦν ἀπ' τὸν διάδρομο σὲ διάφορα μέρη τοῦ παλατιοῦ. Ὁ διάδρομος αὐτὸς καθὼς καὶ ὁ κῶρος πρὸς κάτω ἦταν γεμάτος μ' ἕνα πλῆθος κόσμου καὶ καθὼς προχωρήσαμε ἢ ζωντανὴ σκηνὴ μᾶς ἔγινε περισσότερο σύνθετη κι ἐνδιαφέρουσα. Βλέπουμε τώρα, ἐκτὸς ἀπὸ Τούρκους, Ἀλβανοὺς καὶ Μαροκινοὺς στρατιῶτες, τοὺς Τούρκους ἀξιωματικοὺς καὶ τοὺς ὑπουργοὺς τοῦ Βεζύρη, Ἕλληνες καὶ Ἑβραίους γραμματικούς, Ἕλληνες ἐμπόρους, Ταρτάρους, ἀγγελιαφόρους, τοὺς ὑπηρετές καὶ τοὺς μαύρους δούλους τοῦ Σεραγιοῦ. Ἐπίσης ἀνθρώπους ποὺ εἶχαν ὑποβάλει αἰτήσεις καὶ ζητοῦσαν νὰ γίνουν δεκτοὶ σὲ ἀκρόαση καθὼς καὶ πολυάριθμους ἄλλους τύπους ποὺ δίνουν στὴν αὐλὴ καὶ στὸ παλάτι τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἕναν δικό του χαρακτήρα. Ὁ Λόρδος Μπάυρον εἶχε περιγράψει θαυμάσια τὴν σκηνή, ὅπως τὴν εἶδε στὸ Σεράϊ τοῦ Βεζύρη στὸ Τεπελένι. Οἱ εἰκόνες του εἶναι τόσο ἐπακριβεῖς στὶς περιγραφικὰς τους λεπτομέρειες, ὅσο εἶναι λαμπρὲς καὶ ἐντυπωσιακὲς στὴν ποίηση μέσῳ τῆς ὁποίας μεταφέρονται στὰ μάτια τοῦ ἀναγνώστη*.

Περνώντας ἀπ' αὐτὸν τὸν ἐξωτερικὸ διάκοσμο, βρεθήκαμε σ' ἕνα μακρὸ καὶ ψηλὸ διαμέρισμα, οἱ τοῖχοι τοῦ ὁποίου ἦταν ὁμορφα ζωγραφισμένοι κι ὅλος ὁ διάκοσμος πλούσιος καὶ ὑπέροχος. Ἐδῶ συναντήσαμε ἀρκετοὺς ὑπηρετές καὶ ἀκολούθους τοῦ Βεζύρη, οἱ ὅποιοι μᾶς ὀδήγησαν στὴν θύρα τῆς αἰθούσης τῶν ἀκροάσεων. Ἐνῶ συνοδευόμαστε ἀπὸ τὸν κύριο Κολοβὸ ποὺ μᾶς εἶχε προὔπαντήσει στὴν πύλη τοῦ Σεραγιοῦ καὶ τώρα μᾶς παρέστεκε ὡς διερμηνέας μας, μιὰ κουρτίνα σύρθηκε κατὰ μέρος καὶ μπήκαμε στὸ διαμέρισμα τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἡ πρώτη ματιὰ ἦταν ἐντυπωσιακὴ. Ἦταν μιὰ εὐρύχωρη καὶ ψηλοτάβανη κάμαρη ἀπ' τὴν ὁποία ἕνα τμήμα ἦταν χωρισμένο πρὸς τὸ βάθος μὲ τέσσερες πλούσιες διακοσμημένες κολῶνες. Μιὰ μεγάλη σειρά

* «Τσαϊλντ Χάρολντ», Ἄσμα II, 55, 56 κλπ.

ἀπὸ παράθυρα πρὸς τὴν ἐπάνω ἄκρη προσέδιδε τὴν ἴδια ὑπέροχη θέα μὲ ἐκείνη τοῦ ἐξωτερικοῦ διαδρόμου. Οἱ ἐσωτερικοὶ διάκοσμοι τοῦ διαμερίσματος ἔδειχναν πολὺ φανταχτερὸ πλοῦτο. Τὰ χρώματα ποὺ ἐπικρατοῦσαν, τόσο τῶν ζωγραφισμένων τοίχων καὶ τοῦ ταβανιοῦ, ὅσο καὶ τῶν ἐπίπλων ἦταν τὸ βαθὺ κόκκινο, τὸ γαλάζιο καὶ τὸ κίτρινο. Τὸ κίτρινο προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τὴν μαζικὴ καὶ ἄφθονη ἐπιχρῦσωση ποὺ ἦταν σκορπισμένη σὲ κάθε μέρος τοῦ δωματίου. Τὸ ταβάνι ἦταν διηρημένο σὲ ξυλόγλυπτα τετραγωνίδια, δουλεμένα πολὺ περίεργα καὶ μὲ πολλὴ λεπτὴ τέχνη. Τὸ ἐσωτερικὸν κάθε τετραγωνιδίου ἦταν βαμμένο μὲ βαθὺ κόκκινο χρῶμα, τὰ χωρίσματα μὲ χρυσαφένιο. Στύλοι σὲ ἴσες ἀποστάσεις μεταξύ τους καὶ πλούσια διακοσμημένοι ἀλλὰ χωρὶς καμμία κανονικὴ ἀρχιτεκτονικὴ διάταξη ἔδιναν ποικιλία στοὺς τοίχους τοῦ διαμερίσματος. Πάνω σ' αὐτοὺς τοὺς στύλους κι' ἀνάμεσα στὰ θυρώματα τοῦ τοίχου κρέμονταν τ' ἄρματα τοῦ Βεζύρη: σπαθιά, χατζάρια καὶ κουμπούρια, ὅλα ἄφθαστης τέχνης καὶ πλούσια στολισμένα μὲ χρυσὸ καὶ πολύτιμα πετράδια. Ἐνα τουρκικὸ καλὶ σκέπαζε τὸ πάτωμα καὶ γύρω - γύρω στὴν κἀμαρὴ ὑπῆρχαν ντιβάνια, ἐκτὸς ἀπ' τὴν χαμηλότερη ἄκρη του. Τὰ ντιβάνια ἦταν πολὺ φαρδεῖα, σηκωμένα περὶ τὶς 15 Ἴντσες (40 πόντους) ἀπ' τὸ ἔδαφος. Τὰ μαξιλάρια ἀπὸ βαθὺ κόκκινο σατέν, μὲ φαρδεῖα δαντέλλα καὶ χρυσοῦ κρόσια. Μιὰ μεγάλη φωτιὰ μὲ ξύλα ἔλαμπε σ' ἓνα τζάκι, πάνω ἀπ' τὸ ὁποῖο ἓνα θόλωμα ἀπὸ προεξέχουσα καπνοδόχο ἢ μᾶλλον μιὰ καπνοδόχος ὑψωνονταν σὲ σχῆμα κωνικῆς κουνουπιέρας, πλούσια διακοσμημένο μὲ ἐπιχρῦσωση καὶ διάφορα σχήματα καὶ ἐμβλήματα.

Αὐτὲς οἱ λεπτομερεῖς παρατηρήσεις ὅμως, δὲν ἔγιναν τὴν στιγμὴ τῆς εἰσόδου μας στὸ διαμέρισμα. Ὁλη ἡ προσοχὴ μας τὴν στιγμὴ ἐκείνη ἦταν στραμμένη στὸ ἴδιο τὸ πρόσωπο τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, τοῦ ὁποῖου ἡ μορφή ἀποτελοῦσε τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον μέρος τῆς εἰκόνας. Ὁ Ἀλῆς κάθονταν κατὰ τὴν τουρκικὴ συνήθεια, σταυροπόδι, πάνω σ' ἓνα ντιβάνι δίπλα ἀπ' τὴν φωτιὰ, ὑπερυψωμένο καὶ πλουσιώτερα στολισμένο. Στὸ κεφάλι του φοροῦσε μιὰ ψηλὴ, στρογγυλὴ, σκούρα γαλάζια σκούφια, περιτριγυρισμένη μὲ χρυσοῦ δαντέλλα. Ἡ ἐξωτερικὴ του ρόμπα ἦταν ἀπὸ κίτρινο ὕφασμα, παρόμοια πλούσια κεντημένη. Δύο ἐσωτερικὰ ἐνδύματα μὲ διάφορα χρώματα ἔπεφταν ἐλεύθερα πρὸς τὰ κάτω ἀπ' τὸ λαιμὸ στὰ πόδια, δεμένα μόνο στὴν μέση μ' ἓνα ζωνάρι, στὸ ὁποῖο ἦταν χωμένα ἓνα πιστόλι κι' ἓνα μαχαίρι. ὠραίας καὶ λεπτῆς τέχνης. Οἱ λαβὲς αὐτῶν τῶν ὄπλων ἦταν σκεπασμένες μὲ διαμάντια, μαργαριτάρια καὶ σμαράγδια μεγάλου μεγέθους καὶ ὁμορφιάς. Στὰ δάχτυλά του ὁ Βεζύρης φοροῦσε πολλὰ διαμαντένια δαχτυλίδια καὶ ἡ πίπα τοῦ ναργιλὲ μὲ τὴν ὁποία κάπνιζε, ἦταν ἐπίσης στολισμένη μὲ διάφορα εἶδη κοσμημάτων.

Ὅμως, περισσότερο ἀπ' τὴν ἐνδυμασίαν του ἡ ὄψη τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἐκείνη τὴν φορὰ τράβηξε τὴν προσοχὴ μας. Εἶναι δύσκολο νὰ περιγράψω κανεὶς τὰ χαρακτηριστικὰ εἴτε λεπτομερῶς εἴτε γενικῶς, ὥστε νὰ μεταδώσῃ τὴν ἀκριβῆ ἐντύπωση στὸν ἀναγνώστη. Ἄν ἐπιχειροῦσα νὰ περιγράψω τὸν Ἀλῆ θάλεγα ὅτι τὸ πρόσωπό του ἦταν μεγάλο καὶ γεμάτο, μὲ ἴχνη πολλῶν βαθειῶν αὐλακώσεων. Τὰ μάτια διαπεραστικά, χωρὶς ὅμως τὴν ἔκφραση θηριωδίας· ἡ μύτη λεπτὴ καὶ καλοσχηματισμένη· τὸ στόμα καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ προσώπου ἦταν κρυμμένα, ἐκτὸς ὅταν μιλοῦσε, ἀπὸ τὰ μουστάκια καὶ τὴν μακρὰ γενειάδα ποὺ κάλυπτε τὸ στήθος του. Τὸ χρῶμα τοῦ προσώπου του ἦταν κάπως ἀνοιχτότερο ἀπ' τὸ συνηθισμένο στοὺς Τούρκους καὶ ἡ γενικὴ ἐμφάνισή του δὲν τὸν δείχνει παραπάνω ἀπ' τὴν πραγματικὴ ἡλικία τῶν ἐξῆντα ἢ ἐξῆντα ἐνδὸς ἐτῶν, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τὸ ὅτι τὰ γένηια του εἶναι λευκώ-

τερα γι' αὐτὴν τὴν ἡλικία. Ὁ λαιμός του εἶναι κοντὸς καὶ παχύς, τὸ σῶμα του πληθωρικὸ κι' ὄχι εὐκίνητο. Τὸ ἀνάστημά του, ποὺ ἀργότερα εἶχα τὸν τρόπο νὰ ἐπιβεβαιώσω, ἦταν περὶ τὰ πέντε πόδια καὶ ἑννιά Ἴντσες (1,73 μ.). Ὁ γενικὸς χαρακτήρας καὶ ἡ ἔκφραση τοῦ προσώπου του εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολία, ὠραία καὶ τὸ μέτωπο ἰδιαίτερα εἶναι ἓνα πολὺ χτυπητὸ χαρακτηριστικό. Πολλὲς ἀπ' τὶς ἰκανότητες τοῦ ἀνδρὸς μπορεῖ νὰ τὶς συμπεράνη κανεὶς ἀπ' τὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση. Οἱ ψυχικὲς ἰκανότητες ὅμως δὲν μποροῦν νὰ προσδιοριστοῦν κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ στὴν τυχαία παρατήρηση ἑνὸς ξένου μπορῶ νὰ φαντασθῶ, ἀπὸ δική μου ἐμπειρία, τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ φανερωθῆ ἐκτὸς ἀπ' ὅ,τι εἶναι ἀνοιχτό, ἤρεμο καὶ ἔλκυστικό*. Ἀργότερα μοῦ δόθηκαν εὐκαιρίες νὰ κοιτάξω κάτω ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐξωτερικὴ ἔκφραση. Εἶναι ἡ φωτιὰ ποὺ καίει ἄγρια κάτω ἀπὸ μιὰ λεία καὶ γυαλισμένη ἐπιφάνεια.

Ὅταν μπήκαμε στὸ διαμέρισμα ὁ Βεζύρης ἔγειρε τὸ σῶμα του πρὸς τὰ ἐμπρός, χωρὶς νὰ σηκωθῆ ἀπ' τὸ ντιβάνι του καὶ ἔφερε τὸ χέρι του πρὸς τὸ στήθος του, ἓνας χαριτωμένος καὶ γεμάτος ἀξιοπρέπεια τρόπος χαιρετισμοῦ ποὺ εἶναι κοινὸς στὴν Ἀνατολή. Μᾶς ἔκανε νεῦμα νὰ καθίσουμε στοὺς καναπέδες ποὺ βρίσκονταν σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ ντιβάνι του, ἐνῶ ὁ διερμηνέας στέκονταν μπροστὰ μας. Κατὰ πρῶτον ρώτησε τὸν διερμηνέα ἀν μιλούσαμε Ρωμαῖκα ἢ ποιὲς ἄλλες γλῶσσες. Στὴν ἐρώτηση αὐτὴ ποὺ ἀφοροῦσε τὰ Ρωμαῖκα ἢ Νέα Ἑλληνικά, ἐμεῖς χωρὶς νὰ τὸ θέλουμε, ἤμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ἀπαντήσουμε ἀρνητικά, ἐνῶ ὁ διερμηνέας πρόσθεσε ἀπὸ μόνος του, ὅτι καταλαβαίναμε τὰ Ἑλληνικά, ὅπως λέγεται στὸν τόπο αὐτὸ ἢ ἀρχαία Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ὁ Βεζύρης, ἐξακολουθώντας νὰ χρησιμοποιοῦ τὰ Ρωμαῖκα, ἐνῶ ὁ δραγουμάνος του ἐπικοινωνοῦσε μαζί μας στὰ Ἰταλικά, ἐξέφρασε μετὰ σὲ γενικὲς γραμμὲς τὴν εὐχαρίστησή του ποὺ μᾶς ἔβλεπε στὰ Ἰωάννινα. Ρώτησε πόσος καιρὸς εἶχε περάσει ἀπὸ τότε ποὺ φύγαμε ἀπ' τὴν Ἀγγλία, ποῦ εἶχαμε ταξιδέψει στὸ μεταξύ, πότε εἶχαμε φτάσει στὴν Ἀλβανία, ἀν ἤμαστε εὐχαριστημένοι μὲ ὅ,τι εἶχαμε ἰδεῖ ἀπ' αὐτὴ τὴν χώρα, ἀν μᾶς ἄρεσε ἢ ὄψη τῶν Ἰωαννίνων, ἀν εἶχαμε συναντήσῃ κανένα ἐμπόδιο ὥσπου νὰ φτάσουμε στὴν πόλη, καθὼς καὶ ἄλλες ἐρωτήσεις παρομοίας φύσεως. Ἄν καὶ ἡ προφορὰ τῶν Νέων Ἑλληνικῶν ἦταν γιὰ μένα κάτι καινούργιο καὶ παράξενο στ' αὐτιά μου, τὰ καταλάβαινα ὅμως ἀρκετά, ὥστε νὰ ξέρω πὼς ὁ Κολοβὸς μετέφραζε τὶς ἀπαντήσεις μας στὶς ἐρωτήσεις αὐτὲς μὲ πολὺ μεγάλη σαφήνεια καὶ ἀκρίβεια. Ἀμέσως, ἀφοῦ εἶχε ἀρχίσει ἡ συζήτηση στὸν καθένα μας προσφέρθηκε μιὰ πίπα ἀπ' τοὺς ὑπηρέτες, τῆς ὁποίας τὸ στόμιο ἦταν ἀπὸ κεκριμπάρι στολισμένο μὲ μικρὰ διαμάντια καὶ σὲ λίγο μᾶς προσφέρθηκε καφὲς ἀρίστης ποιότητος σὲ κινέζικα ἐπιχρυσωμένα φλυτζάνια. Ὁ ἴδιος ὁ Βεζύρης ἔπινε καφὲ καὶ κάπνιζε ἐνδιαμέσως, καθὼς προχωροῦσε ἡ συζήτηση.

Οἱ ἐρωτήσεις ποὺ μᾶς ἔκανε σχετικὰ μὲ τὸ ταξίδι μας στὰ Ἰωάννινα, μᾶς ἔδωσαν τὴν εὐκαιρία νὰ τὸν κολακεύσουμε γιὰ τὴν ἔξοχη ἀστυνόμηση τῆς ἐπικρατείας του καὶ γιὰ τὴν προσοχὴ ποὺ εἶχε δώσει στὴν βελτίωση τῶν

* Ὁ Λόρδος Μπάυρον τὸν ἔχει περιγράψει:

«Ἄν καὶ εἶναι σκληροκάρδος,
ἔχει τέτοια πραότη
καὶ τέτοιο σέβας στὴ μορφὴ
ποὺ δὲν μαντεύεις εὐκολα
τὰ αἰμοχαρῆ του σχέδια...».

δρόμων. Τοῦ ανέφερα γενικὰ τὴν περιγραφὴ τῆς Ἀλβανίας ποὺ εἶχε κάνει ὁ Λόρδος Μπάϋρον καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ εἶχε προκαλέσει στὴν Ἀγγλία, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Χόμπχαουζ μελετωμένη δημοσίευση τῶν περιηγήσεων στὴν ἴδια χώρα. Φαίνονταν εὐχαριστημένος μ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις κι ἀνέφερε ὅτι θυμοῦνταν τὸν Λόρδο Μπάϋρον. Μετὰ μίλησε γιὰ τὴν παροῦσα κατάσταση στὴν Εὐρώπη καὶ μ' ἓνα ὕφος σοβαρῆς καὶ χαρακτηριστικῆς ἀνησυχίας ρώτησε ποιά ἦταν ἡ τελευταία ἀντίληψή μας περὶ τῆς εἰσβολῆς ποὺ ἔκαναν τότε τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα στὴν Ρωσία καὶ πῶς πῆγαιναν τὰ πράγματα στὴν Ἰσπανία. Ἐπὶ τοῦ πρώτου σημείου ἦταν φανερό πῶς οἱ πληροφορίες ποὺ τοῦ δώσαμε ἦταν νέες, ἂν καὶ δὲν μᾶς τό εἶπε φανερά. Ὁ τρόπος του ὅμως φανέρωνε τὸ μεγάλο ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸ ζήτημα καὶ φαίνονταν σὰν νὰ ζητοῦσε πλαγίως νὰ μάθῃ τὶς γνώμες μας ἐπὶ ἐνὸς θέματος ποὺ στὸ τέλος θὰ μπορούσε νὰ ἀποβῇ μεγάλης σημασίας γιὰ τὴν πολιτικὴ του. Ἦταν λιγώτερο ἐπακριβῶς ἐνημερωμένος περὶ τῶν ὑποθέσεων τῆς Ἰσπανίας καὶ τοῦ διηγηθήκαμε ἐν συντομίᾳ τὴν μάχη τῆς Σαλαμάνκας καὶ τὴν εἴσοδο τοῦ Λόρδου Οὐέλλιγκτων στὴν Μαδρίτη, γιὰ τὴν ὁποία εἶχε ἀκούσει προηγουμένως μόνο γενικά.

Τὸ ἐπόμενο θέμα τῆς συζητήσεώς μας ἄνοιξε μὲ τὴν ἐρώτησή του, ἂν εἶχαμε ἰδῆ στὴν Λευκάδα μίᾳ ἀπ' τὶς ἔνοπλες κορβέττες του, ποὺ εἶχε συλληφθῆ καὶ μεταφερθῆ ἐκεῖ ἀπὸ μίᾳ Ἀγγλικῆ φρεγάτα. Τὸ θέμα αὐτὸ τό περιμέναμε καὶ μάλιστα ὄχι χωρὶς ἀνησυχία. Τὸ σκάφος γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος ἦταν ἓνα μεγάλο πλοῖο καὶ ἔφερε 26 ἢ 28 πυροβόλα. Στὴν πραγματικότητα τὸ εἶχαμε ἰδεῖ ὅταν περνούσαμε ἀπ' τὴν Ἰθάκη στὴν Κέρκυρα. Τὸ κατακρατοῦσε κοντὰ στὴν Κέρκυρα μίᾳ Ἀγγλικῆ φρεγάτα φορτωμένο μὲ σιτηρά, μὲ δικαιολογητικὸ ποὺ φανέρωνε πῶς ὑπῆρχε σχέδιο γιὰ παραβίαση τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ νησιοῦ. "Ἄν καὶ ὁ Ἄλλῃς ἦταν πιθανῶς ἐνήμερος πῶς τὸ σκάφος εἶχε νόμιμα συλληφθῆ, ἔδειξε μεγάλη ἀγανάκτηση καὶ ἔγραψε σὲ ἔντονο ὕφος στὴν τοπικὴ διοίκηση τῆς Λευκάδας, ὅταν ἐμεῖς ἤμαστε ἀκόμα ἐκεῖ, ὥστε φθάσαμε νὰ διερωτηθοῦμε γιὰ μίᾳ στιγμῆ, ἂν δὲν θάταν προτιμότερο νὰ καθυστερήσουμε τὸ ταξίδι μας στὰ Ἰωάννινα μέχρις ὅτου εἶχε τακτοποιηθῆ τὸ ζήτημα. Κάνοντας λόγο γιὰ τὸ θέμα κατὰ τὴν διάρκεια τῆς συζητήσεώς μας μαζί του, ὁ Βεζύρης μιλοῦσε μὲ ἀνησυχία καὶ μὲ κάποιον αὐστηρὸ τόνο. Παραπονέθηκε γιὰ τὴν ἀδικία ποὺ τοῦ γίνονταν μὲ τὸ νὰ τοῦ συλλάβουν τὸ πλοῖο, ἀρνήθηκε τὸ δικαίωμα συλλήψεως εἰδικὰ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση καὶ ἀναφέρθηκε στὶς διάφορες διευκολύνσεις ποὺ παρέσχε πρὸς τὴν κυβέρνησή μας, καθὼς καὶ πρὸς μεμονωμένα ἄτομα Ἀγγλικῆς ἐθνικότητος, πράγμα ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν εἶχε ἐξασφαλίσαι ἀπὸ τέτοιες πράξεις ἐχθρικότητος. Ἀπαντήσαμε πῶς σὰν ἀπλοὶ ταξιδιωτὲς δὲν θὰ ἐπιχειρούσαμε νὰ δώσουμε μίᾳ ἀπάντηση ποὺ θὰ μπορούσε νὰ κατακριθῆ δημοσίᾳ, ἀλλὰ πῶς δὲν ἀμφιβάλλαμε, ἔχοντας ὑπ' ὄψιν τὶς διαθέσεις τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ὅτι ὅταν ἡ ὑπόθεση θὰ εἶχε διευκρινισθῆ καταλλήλως, ἡ τελικὴ διευθέτηση θὰ ἦταν καὶ δικαία καὶ ἱκανοποιητικὴ γιὰ τὴν ὑψηλότητά του. Αὐτό, φυσικά, δὲν σήμαινε πολλὰ καί, χωρὶς ἀμφιβολία, τὸ καταλάβαινε καὶ ὁ Βεζύρης. Πρόσθεσε μόνο λίγες λέξεις καὶ μετὰ, μὲ ἓνα δυνατὸ ἢ μᾶλλον θορυβῶδες γέλιο, ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμία ν' ἀλλάξουμε θέμα.

Μετὰ μᾶς ρώτησε ἂν ἦταν ἀνετη ἡ παραμονή μας στὸ σπίτι ποὺ εἶχε ὀρίσει γιὰ μᾶς καὶ ἐξέφρασε τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ μέναμε γιὰ κάμποσο καιρὸ στὰ Ἰωάννινα. Ἐπίσης μᾶς ρώτησε ἂν σχεδιάζαμε νὰ πᾶμε στὴν Κωνσταντινούπολη ἢ στὴν Ἀθήνα. "Ὅταν τοῦ ἐκφράσαμε τὴν πρόθεσή μας νὰ ἐπισκεφθοῦ-

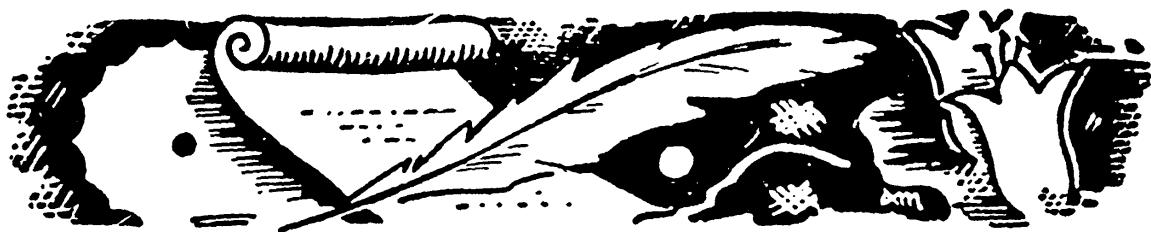
με τὴν Ἀθήνα, εἶπε πὺς θὰ μπορούσαμε νὰ τύχουμε κάθε εὐκολίας καθὼς θὰ περνούσαμε ἀπὸ τὴν ἐπικράτειά του καὶ πὺς θὰ μᾶς προσέφερε ὅποιαδήποτε ἄλλη διευκόλυνση πού θὰ ἦταν στὸ χέρι του. Πρὶν τελειώση ἢ ἀκρόασή μας ἀνέφερε ὅτι εἶχε πληροφορηθῆ πὺς ἤμουν γιατρὸς καὶ μὲ ρώτησε ἂν εἶχα σπουδάσει ἰατρικὴ στὴν Ἀγγλία. Ὅταν τοῦ ἀπάντησα καταφατικά, ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμία νὰ μὲ συμβουλευτῆ σχετικὰ μὲ τὴν ὑγεία του πρὶν φύγουμε ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, στὴν ὁποία πρόταση συμφώνησα, ἂν κι' ὄχι χωρὶς ἀνησυχία γιὰ τὴν δυσκολία νὰ δώσω συνταγὴ στὴν περίπτωση ἑνὸς τέτοιου ἀσθενοῦς. Μᾶς προέπεμψε μὲ πολλὴ χάρη ἀφοῦ εἶχαμε περάσει μαζί του περίπου μισὴ ὥρα. Ὁ διερμηνέας ἐξακολουθοῦσε νὰ στέκεται ὅλη τὴν ὥρα καὶ κατὰ τὴν διάρκειά της ἀκροάσεως ἔξι ὑπῆρέτες παρέμειναν στὸ διαμέρισμα. Οἱ τέσσερες ἀπ' αὐτοὺς ἦταν νεαροὶ Ἀλβανοί, ψηλοὶ καὶ μὲ καλοκαμωμένα πρόσωπα, μὲ μακριὰ ριχτὰ μαλλιά, μὲ ἐνδουμασίες καὶ ὄπλισμὸ ἀκριβὸ καὶ μεγαλόπρεπο. Οἱ ἄλλοι δύο ἦταν Ἀράπηδες καὶ φοροῦσαν ἄσπρα τουρμπάνια. Κι αὐτοὶ ἐπίσης ἦταν ντυμένοι πολὺ λαμπρά.

Ὁ τρόπος τοῦ Βεζύρη στὴν συνέντευξη αὐτὴ ἦταν φιλικὸς κι' εὐγενικὸς, χωρὶς καμία ἔλλειψη τῆς ἀξιοπρεπείας πού ταιριάζει στὴν θέση του. Δὲν ὑπάρχει οὔτε στὸ πρόσωπό του οὔτε στὴν ὀμιλία του ἐκεῖνη ἡ τυπικὴ καὶ ἀνυποχώρητη ἀπάθεια πού εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ τῶν Τούρκων ὡς ἔθνους, ἀλλὰ περισσότερη ζωηρότητα, χιοῦμορ καὶ ἀλλαγὴ στὴν ἔκφραση. Τὸ γέλιο του εἶναι πολὺ ἰδιότυπο καὶ ὁ βαθὺς του τόνος πού φθάνει σὲ μουγκρητό, μπορεῖ νὰ ξαφνιάσῃ τ' αὐτιὰ ἑνὸς ἀσυνήθιστου. Γενικὰ ἤμουν πολὺ ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὴν τροπὴ πού εἶχε πάρει ἢ συνέντευξη, πού εἶχε ἀποτελέσει τὴν ἀπαρχὴ τῆς γνωριμίας μου μ' αὐτὸν τὸν σπουδαῖο ἄνδρα καὶ πού ὑπῆρξε μεγάλη καὶ ἐνδιαφέρουσα. Σὲ ἐπόμενο κεφάλαιο θὰ δώσω μία περιγραφὴ τῆς περαιτέρω συνομιλίας μου μ' αὐτὸν κατὰ τὴν διάρκειά της παραμονῆς μου στὰ Ἰωάννινα.

Ἐπιστρέψαμε στὸ σπίτι πού μέναμε καβάλα στὰ ἴδια ἄλογα πού μᾶς εἶχαν πάει στὸ Σεράϊ. Ξαναπερνῶντας διὰ μέσου τῆς αὐλῆς τοῦ παλατιοῦ, παρατήρησα μερικὸς ἀπ' τοὺς Ἀλβανοὺς στρατιῶτες πού φοροῦσαν κόκκινα σάλια τυλιγμένα γύρω ἀπὸ τὸ κεφάλι καὶ τὸ λαιμό. Οἱ ἄνδρες αὐτοὶ κατάγονται κυρίως ἀπ' τὶς περιοχὲς τῆς νοτίου Ἀλβανίας, στὰ σύνορα τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας. Γενικὰ εἶναι ψηλοὶ καὶ μυώδεις, ἄγριοι καὶ θηριώδεις στὶς συνήθειες τῆς ζωῆς τους καὶ φημίζονται ὡς πολὺ καλοὶ στρατιῶτες, σύμφωνα μὲ τὸν Ἀλβανικὸ τρόπο διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου. Ὁ χαρακτήρας τῶν ἀρχαίων κατοίκων τῆς περιοχῆς αὐτῆς μᾶς δίδεται ἀπὸ τὸν Λίβιο καὶ μοιάζει χτυπητὰ μὲ τὸν χαρακτήρα τῆς σημερινῆς ράτσας τους.

Συνεχίζεται

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΡ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΜΙΣΘΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΩΝ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Είναι γνωστόν ὅτι μετὰ τὴν πῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ δύο σχεδὸν αἰῶνας, σκότος μέγα ἐκάλυψεν τὸ σκλαβωμένον Γένος, τὰ γράμματα ἐντελῶς παρημελήθησαν τὰ σχολεῖα ἔκλεισαν καὶ οἱ διδάσκαλοι καὶ ἂν ἤθελον νὰ διδάξουν δὲν ὑπῆρχον μαθηταί.

Μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν δὲν ὑπῆρχε οὐδεμία διάθεσις διὰ γράμματα, διὰ μόρφωσιν ἀπὸ τὸν δυστυχῆ καὶ σὲ τραγικῇ κατάστασι εὐρεθέντα λαόν, τοῦ ὁποίου μόνη φροντίς ἦτο πῶς θὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὴν τόσον φορικτὴν νέαν κατάστασιν, πῶς θὰ ἐπιζήσῃ.

Οὕτω, θανόντων τῶν διδασκάλων ἐκείνων δὲν ὑπῆρχον διάδοχοί των, καὶ μόνον ἡ Ἐκκλησία διετήρησεν κάποιαν μικράν, στοιχειώδη ἐπαφὴν μὲ τὰ γράμματα, τὴν παιδείαν.

Τόσον ἦτο τὸ σκότος ποὺ ἐκάλυψεν ὅλην τὴν Ἑλλάδα, τοσαύτη ἡ ἀμάθεια ποὺ ἐπεκράτησεν, ὥστε ὡς λέγει ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης «στὲς Μηλιῆς τοῦ Πηλίου περὶ τὸ 1750 ὁ κόσμος δὲν ἤξευρε ἂν ὑπάρχουν Ἑλληνικά στὸν κόσμον».

Ὁ δὲ Λαμπρὶδης ἀναφέρει ὅτι οἱ χωρικοὶ τῆς περιφερείας Μπερατίου (Ἀλβανίας) «μάθαιναν ὅτι ἔρχεται τὸ Πάσχα ἀπὸ τὰ κόκκινα ἀγὰ ποὺ ἔβλεπαν εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως τοῦ Μπερατίου τὴν Μεγάλην Πέμπτην».

Ὁ Κούμας ἐπίσης ἀναφέρει ὅτι «καὶ πολλοὶ τῶν Μητροπολιτῶν ἔστεροῦντο παιδείας».

Ἡ χαοσυγῆ τῆς παιδείας ἐφάνη νὰ ροδίζῃ ὅταν πολλοὶ τῶν κατοίκων τῆς Ἡπείρου, Δ. Μακεδονίας, Θεσσαλίας ἤρχισαν νὰ ἐμπορεύωνται μὲ τὴν Λύσιν καὶ ἀρκετοὶ τούτων ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς ἐκεῖ πόλεις χάριν ἐμπορίου.

Οἱ ἔμποροι οὗτοι ἐλθόντες εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν πολιτισμὸν τῶν χωρῶν τούτων καὶ ἐκτιμήσαντες τὴν ἀξίαν τῆς παιδείας, ἐξεδήλωσαν ἐνδιαφέρον καὶ διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν συγχωρίων των.

Φιλοπάτριδες ὄντες, ἐνίσχυσαν οἰκονομικῶς νέους διηφῶντας διὰ μάθησιν, ὅπως φοιτήσουν εἰς τὰς Σχολὰς Κωνσταντινουπόλεως, Ἰωαννίνων κλπ., μετὰ δὲ τὴν ἀποφοίτησιν ἐκ τῶν σχολῶν τούτων ἀνέθετον εἰς αὐτοὺς τὴν διεύθυνσιν σχολείων, μισθοδοτοῦντες αὐτοὺς καὶ συντηροῦντες τὰ σχολεῖα τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἤρχισαν νὰ αὐξάνουν. Πολλοὺς ἐπίσης νέους ἐκάλουν νὰ σπουδάσουν δαπάναις των εἰς τὰ φημισμένα πανεπιστήμια τῆς Δύσεως ὅπου καὶ ἀρκετοὶ σοφοὶ Ἕλληνες ἐδίδασκον.

Οἱ νέοι αὐτοὶ ἐπιστήμονες ἄριστα μορφωμένοι ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀνελάμβανον τὴν Διεύθυνσιν τῶν λειτουργουσῶν φημισμένων σχολῶν Κωνσταντινουπόλεως, Ἰωαννίνων, Σμύρνης, Κυδωνιῶν ἢ καὶ ἴδρουν αὐτοὶ νέας, δαπάναις τῶν φιλογενῶν προστατῶν των ἢ καὶ ἄλλων μεγαλεμπόρων τοῦ ἐξωτερικοῦ ἢ ἀνθηρῶν οἰκονομικῶς κοινοτήτων.

Αὐτὴ δι' ὀλίγων ἦτο ἡ κατάστασις τῆς παιδείας ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως. Καὶ τώρα ἄς ἔλθωμεν εἰς τὸ θέμα μας.

Σκοπὸς τῆς μελέτης μας αὐτῆς εἶναι νὰ σχηματίσωμεν μίαν σαφῆ ὁπωσδήποτε γνῶσιν περὶ τῆς ἀμοιβῆς τῶν διδασκάλων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ νὰ ἴδωμεν ἂν ἀληθεύῃ τὸ ἀνάθεμα τοῦ Θεοδώρου τοῦ Πτωχοπροδρόμου (11ος αἰὼν) ὁ ὁποῖος ἂν καὶ ἐγγράμματος δὲν ἠδύνατο νὰ κερδίσῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν καὶ ἐν ἀγανακτῆσει εἶπε τὸ γνωστὸν «ἀνάθεμα στὰ γράμματα Χριστὲ κ' ὅπου τὰ θέλει». Παραθέτω λοιπὸν ὅσα στοιχεῖα συνέλεξα ἐπὶ τῶν μισθῶν καὶ μερικῶν ἄλλων ἀμοιβῶν τῶν διδασκάλων κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας, τηρῶν χρονολογικὴν σειρὰν.

Τὸ 1546 ὁ ἐν Κερκύρα διδάσκαλος τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Γαλλικῶν ἐπὶ Ἐνετῶν, ἐλάμβανεν 80 Δουκάτα, περίπου 50 γρόσια ἑτησίως.

Τὸ 1626 ὁ Θεόφιλος Κορυδαλλεύς ἐπὶ Κυρίλλου Λουκάρεως, ὡς ἀρχιδιδάσκαλος τῆς μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς ἠμείβετο ἀπὸ τὰς εἰσπράξεις μίᾳ τῶν ἐν τῷ Κοντοσκαλίῳ Κωνσταντινουπόλεως ἐκκλησιῶν, αἵτινες ἦσαν πτωχόταται¹.

Τὸ 1628 ὁ ἐκ Βερροίας Μητροφάνης Κριτόπουλος (ὁ ἀργότερον Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας) ἐδίδασκεν ἐν Βενετία ἀντὶ ἑτησίου μισθοῦ 300 Ταλλήρων Αὐστριακῶν ἰσοπόσων μὲ 200 γρόσια².

Τὸ 1691 ὁ ἑτήσιος μισθὸς τοῦ ἀρχιδιδασκάλου τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας ἦτο 200 γρόσια ἑτησίως τῶν δὲ διδασκάλων τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ φιλοσοφικῶν 150 γρόσια³.

Τὸ 1715 ὁ διδάσκαλος Σιατίστης ἐλάμβανεν 100 γρόσια ὡς ἑτήσιον μισθόν.

Τὸ 1721 ὁ Βουθρωντεὺς διδάσκαλος τῆς σχολῆς Ἀδριανουπόλεως ἐμισθοδοτεῖτο μὲ 150 γρόσια διδόμενα παρὰ τοῦ Μητροπολίτου, ὁ δὲ Πατριάρχης Ἱεροσολίμων Χρῦσανθος δι' ἐπιστολῆς τοῦ τῆς 1.6.1721 παρεκάλει τοὺς προύχοντας νὰ αὐξήσουν τὸν μισθὸν τοῦ διδασκάλου εἰς 200 γρόσια καὶ νὰ διαθέτουν καὶ διὰ βιβλία 50 γρόσια⁴.

Τὸ 1722 ὁ Ἰωάν. Ν. Μαυροκορδάτος Ἡγεμὼν τῆς Οὐγγροβλαχίας ἐνίσχυνεν ἑτησίως τὴν σχολὴν Σερρών διὰ 300 γρ. ἐξ ὧν 250 γρ. διὰ τὸν διδάσκαλον καὶ 50 διὰ τὸ ἔλαιον τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ ἴδιον ἔτος ὁ διδάσκαλος τοῦ Σχολείου Ἰόπης (τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας) ὀνόματι Παπαμούσας ἐλάμβανεν μισθὸν 25 γρόσια καὶ τὸ χαράτζι του ἐπληρῶνετο ἀπὸ τὴν χώραν⁵.

Τὸ 1724 ἡ ἐν Σκοπέλῳ Σχολὴ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Φιλοσοφικῶν μαθημάτων εἶχε κεφάλαιον 1.000 γρόσια καὶ εἰσόδημα 150 γρόσια δι' ὧν ἐμισθοδοτοῦντο δύο διδάσκαλοι.

Ὅλιγα ἔτη βραδύτερον ἢ ἐν Τρικάλοις Πελοποννήσου Σχολὴ εἶχεν κεφάλαιον 500 γρ. καὶ εἰσόδημα 50 γρ. πρὸς μισθοδοσίαν τοῦ διδασκάλου, ὅστις ὑπεχρεοῦτο νὰ μὴ λαμβάνῃ καὶ δευτεριάτικα καὶ δῶρα⁶.

1) Γηδεῶν Παιδεία Πτωχεία σ. 21.

2) Σάθας Νεοελληνικὴ Ἀνθολογία σ. 297.

3) Γηδεῶν Χρονικά Πατριαρχ. Ἀκαδημ. σ. 121.

4) Τρ. Εὐαγγελίδης Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκ. σ. 56.

5) Εὐαγγελίδης ὡς ἀνωτέρω τ. Β' σ. 315.

6) Γηδεῶν Παιδ. Πτωχ. σ. 25.

Τὸ 1732 — 33 ὁ διδάσκαλος τῆς Σχολῆς Χάσκιοι ἐλάμβανεν μισθὸν 30 φράγκων μηνιαίως ἢ γρ. 8⁷.

Τὸ 1730 ὁ διδάσκαλος τοῦ Φροντιστηρίου Φιλιππουπόλεως Λεοντάριος ἐμισθοδοτεῖτο μὲ 200 γρ. ἐτησίως⁸.

Τὸ 1733 ὁ Φιλόθεος Διδάσκαλος τῆς Σχολῆς Λάρνακος (Κύπρου) ἐλάμβανεν ὡς μισθὸν 60 γρ. ἐτησίως μέχρι τὸ ἔτος 1750, ὅποτε παραπονεθεὶς ἠῤῥήθη ὁ μισθὸς του εἰς 100 γρόσια⁹.

Τὸ 1744 ὁ πατὴρ τοῦ Γεωργίου Σταυράκογλου ἠγόρασεν ἐν Μυτιλήνῃ οἰκίαν καὶ ἴδρυσεν σχολεῖον ὑποσχόμενος αὐτὸς καὶ οἱ υἱοὶ του ὅπως δίδουν 100 γρ. ἐτησίως, ὁμοίως καὶ ὁ προεστὸς τῆς Μυτιλήνης Μανουὴλ Χατζηγεωργίου ὑπέσχετο νὰ δίδῃ αὐτὸς καὶ οἱ ἀπόγονοί του 50 γρ. ἐτησίως. Συνήχθη δὲ καὶ κεφάλαιον ἐκ 1.000 γρ. ὅπερ τοκισθὲν πρὸς 15% ἀπέδιδεν 150 γρ. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐπληρώνετο ὁ μισθὸς τοῦ διδασκάλου καὶ ἐβοηθοῦντο ὁκτὼ ἄποροι καὶ ἐπιμελεῖς μαθηταὶ διὰ τριῶν παραδῶν τὴν ἡμέραν ἕκαστος, ἐπίσης ἔπρεπε νὰ ἐξυπηρετοῦνται ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰσοδημάτων τῶν 300 γρ. καὶ τὰ λοιπὰ ἀναγκαῖα ἔξοδα τοῦ σχολεῖου. Οὕτω οἱ μὲν μαθηταὶ ἐλάμβανον 200 περίπου γρόσια ἐτησίως τὰ δὲ ὑπόλοιπα ὁ διδάσκαλος καὶ τὸ σχολεῖον¹⁰.

Τὸ 1748 ὁ Πατριάρχης Παῖσιος Β' ὀρίζει διὰ συνοδικοῦ γραμματος τὸν μισθὸν τῶν διδασκάλων τῆς μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, ὡς ἑξῆς, τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων εἰς 500 γρ. τῶν γραμματικῶν εἰς 250 γρ. καὶ ἀναλόγως καὶ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς σχολῆς.

Τὸ 1750 ὁ κοινὸς διδάσκαλος Ταταούλων (Κωνσταντινουπόλεως) ἐλάμβανεν γρ. 150 ἐτησίως¹¹.

Τὸ ἴδιον ἔτος ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης διευθύνων τὴν Μαρουτσαίαν σχολὴν Ἰωαννίνων ἐμισθοδοτεῖτο μὲ 500 γρ. δι' ὃ καὶ ἔφυγεν εἰς Κοζάνην.

Τὸ 1752 ἠῤῥήθη ὁ μισθὸς τῶν διδασκάλων τῶν γραμματικῶν τῆς Μ. τοῦ Γένους σχολῆς εἰς 400 γρ.

Τὸ 1753 ὁ πολὺς Εὐγένιος Βούλγαρης διδάσκων ἐν τῇ Ἀθωνιάδι σχολῇ ἐμισθοδοτεῖτο μὲ 1.000 γρ.¹².

Τὸ 1759 ὁ ἐν Μυκόνῳ διδάσκαλος ἠμείβετο διὰ 100 γροσίων¹³.

Τὸ ἴδιον ἔτος ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης ὡς σχολάρχης τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας ἠμείβετο διὰ 550 γρ. ὡς καὶ οἱ τρεῖς ἄλλοι διδάσκαλοι, Εὐγένιος Δωροθέου Λέσβιος, Ἀνανίας Ἀντιπάριος καὶ Νικόλαος Κριτίας. Τὸν ἀνωτέρω μισθὸν σχολιάζων ὁ Μ. Γεδεὼν λέγει ὅτι ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ ἐσιτίζοντο ἐν τῷ Πατριαρχεῖῳ, πάλιν γλισχροτάτα ἠμείβοντο¹⁴.

Τὸ ἴδιον ἔτος ὁ Στέργιος Στάνος Μετσοβίτης κατέθεσεν 100.000 ἄσπρα = μὲ γρόσια 840 περίπου εἰς τὴν Πάγκαν τοῦ ἐν Μετσόβῳ Ἰ. Ναοῦ Ἀγίας Παρασκευῆς, ὅπως οἱ τόκοι δίδονται εἰς τὸν διδάσκαλον, μὴ ὄντος ὅμως ἀρκετοῦ τοῦ ποσοῦ τού-

7) Τρ. Εὐαγγελίδη ὡς ἀνωτέρω σ. 37.

8) Δελτίον Ἐθνολ. καὶ Ἱστορ. Ἐταιρ. τ. Δ' σ. 290.

9) Τρ. Εὐαγγελίδης ὡς ἀνωτέρω Β' σ. 188.

10) Γηδεὼν Χρον. Πατρ. Ἀκαδ. σ. 230.

11) Τρ. Εὐαγγελίδης: Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας σ. 41.

12) Τρ. Εὐαγγελίδης σ. LXV.

13) Τρ. Εὐαγγελίδης σ. LXV.

14) Μ. Γεδεὼν Πτωχεῖα Παιδεία σ. 26.

του προσέθεσε και ή Κοινότης ἕτερα 20.000 ἄσπρα = γρ. 160 διὰ νὰ ἐπαρκέσουν εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ διδασκάλου¹⁵.

Τὸ 1762 ὁ ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ ἐκ Μελενίκου διδάσκαλος εἰς αὐτόγρα-
φον σημείωμά του ἀναφέρει ὅτι παρέδιδε μαθήματα εἰς ἀνεψιὸν τοῦ Ἀγίου Μύρων
ἀντὶ 30 γροσίων ἐτησίως¹⁶.

Τὸ 1763 ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σαμουήλ ἰδρύει τὴν ἐν
Ἐξ - Μαομάροις σχολὴν καὶ καθιστᾷ διδάσκαλον τῶν ἑλληνικῶν τὸν ἱερομόναχον
Αὐξέντιον μὲ ἐτήσιον μισθὸν 250 γροσίων¹⁷.

Τὸ ἴδιον ἔτος ή σχολή Μονεμβασίας εἶχε 250 γρ. ἔσοδα ἐκ κεφαλαίου 2.500
γρ. δωρεᾶς τοῦ εὐεργέτου Χρυσογιάννη, ἐξ ὧν ἔδιδε εἰς τὸν διδάσκαλον 150 γρ.
ἐτησίως καὶ 100 γρ. διέθετε πρὸς προίκισιν ἀπόρων κορασίων¹⁸.

Τὸ ἴδιον ἐπίσης ἔτος ή ἐν Μυστρᾷ Σχολή εἶχεν ἔσοδα 200 γρ. ἐκ κεφαλαίων
2000 γρ. ἐξ ὧν ἐδίδοντο εἰς τὸν ἱεροκλήρυκα καὶ διδάσκαλον συνάμα γρὸς. 130¹⁹.

Τὸ ἴδιον ἔτος ὁ διδάσκαλος τῆς ἔξω - κιονίῳ - Κωνσταντινουπόλεως σχολῆς ἡ-
μείβετο μετὰ τοῦ βοηθοῦ του διὰ 250 γρ. κατ' ἔτος.

Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν 1763—65 αἱ ἀμοιβαὶ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας ἦσαν
τῶν διδασκάλων τῶν Γραμματικῶν Μάρκου γρ. 600, Ἀντωνίου 200 καὶ τοῦ Μα-
θιοῦ 135 γρ., τοῦ δὲ Ἱεροκλήρυκος γρ. 400²⁰.

Τὸ 1766 ὁ διδάσκαλος Μετσόβου Τριαντάφυλλος Στάνος ἐλάμβανεν
ἐκτὸς τοῦ ἐξ 100 γρ. ἐτησίου μισθοῦ του καὶ 150 αἰσιολάνια καθὼς καὶ ἓνα φόρ-
τωμα ἀλεύρι, ὡς καὶ δύο φορτώματα κρασί καὶ δωρεὰν κατοικίαν εἰς τοὺς ὄνταδες
τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς²¹.

Τὸ 1768 ὁ διδάσκαλος τῆς ἐν Ἐδερνέ - καπίου σχολῆς ἐμισθοδοτεῖτο
διὰ 100 γροσίων²².

Τὸ 1769 οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων τῆς Ἑπτανήσου ἐκυμαίνοντο μεταξὺ
25—30 γρ. μηνιαίως μεριζοὶ δὲ διδάσκαλοι ἐδέχοντο νὰ ἐργασθοῦν ἀντὶ 16 γρ.

Τὸ ἔτος αὐτὸ ἠὺξήθησαν οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχο-
λῆς, τῶν μὲν φιλοσοφικῶν εἰς 1000 γρ. τῶν δὲ γραμματικῶν εἰς 600 γρ. ἐτησίως.

Τὸ 1770 ὁ διδάσκαλος Νεοχωρίου Κωνσταντινουπόλεως ἐλάμβανεν 166
γρ., ὁ δὲ κοινὸς 83 γρ. ἐτησίως, ὁ τοῦ Τσιμπιλῆ Κωνσταντινουπόλεως 180 γρ., ὁ δὲ
τοῦ Μεγάλου Ρεύματος Ἀμβρόσιος 84 γρ. ἐτησίως²³.

Τὸ 1775 ὁ Μητροπολίτης Σκυθιοπόλεως Ἀνθιμος ἐδίδασκεν ἂν καὶ Μη-
τροπολίτης, ἀπολαμβάνων 200 γρ. ὡς διδάσκαλος καὶ 50 γρ. δι' ἀρχιερατικὰ ἐ-
τησίως.

Τὸ 1777 ὁ Ν. Κασσαβέτης ὡς ἐμφαίνεται ἐκ συμφωνητικοῦ γράμματος
ἀνέλαβεν τὴν Σχολαρχίαν τῆς ἐν Ζαγορᾷ Πηλίου Σχολῆς (πατρίδος του) ἀντὶ 200
γρ. ἐτησίως ἀναλαβὼν συνάμα καὶ τὴν ὑποχρέωσιν ὅπως ἅπαξ κατὰ μῆνα κηρύττῃ

15) Ἀγγ. Χατζημιχάλη: Διδάξαντες καὶ διδαχθέντες ἐν Μετσόβῳ σ. 7.

16) Σάθας Λόγιοι Τουρκοκρατίας σ. 515.

17) Τρ. Εὐαγγελίδης Παιδ. ἐπὶ Τουρκοκρατίας.

18) Μ. Γηδεών, ὡς ἀνωτέρω σ. 26.

19) Μ. Γηδεών, ὡς ἀνωτέρω σ. 26.

20) Μ. Γηδεών Συμβολή εἰς τὴν Ἱστορίαν σ. 197.

21) Ἀγγ. Χατζημιχάλη ὡς ἀνωτέρω σ. 9.

22) Μ. Γηδεών Παιδ. Πτωχ. σ. 26.

23) Τρ. Εὐαγγ. ὡς ἀνωτέρω LXV καὶ Μ. Γηδεών ὡς ἀνωτέρω σ. 27.

ἀπ' Ἀμβωνος, τοῦ ἐπιτρέπετο δὲ νὰ εἰσπράττη ἀπὸ ξένους μαθητὰς ἰδιαιτέραν ἀμοιβὴν κατόπιν συμφωνίας.

Τὸ 1778 ὁ διευθυντὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Κωνσταντινουπόλεως Στέργιος Μακροαῖος ἐλάμβανε 1250 γρ., ὁ ἐκ Σηλυβρίας Ἀρσένιος 750 γρ. καὶ ὁ τρίτος διδάσκαλος Βασίλειος 124 γρ. καὶ μετ' ὀλίγον 150 καὶ μετὰ τετραετίαν 180 γρόσια. Τοῦ Ἀρσενίου δὲ ὁ μισθὸς μετὰ πενταετίαν τὸ 1783 ἠϋξήθη εἰς 1000 γρ. ἐτησίως²⁴.

Τὸ 1780 ὁ διδάσκαλος τῆς Σχολῆς Ἐγκρί· καπὶ Κωνσταντινουπόλεως ἐμισθοδοτεῖτο διὰ 120 γρ. ἐτησίως, ἡ δὲ νηπιαγωγὸς τίς εἶδε διὰ ποίου εὐτελοῦς ποσοῦ ἠμείβετο²⁵.

Τὸ ἴδιον ἔτος ὁ ἐξαιρετος Ἰωάν. Πεζάρης ἐδίδασκεν ἐν Τυρνάβῳ ἀντὶ 250 γρ. ἐτησίως, μὲ τὸν ἴδιον μισθὸν προσέφερε τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὸν Τύρναβον, τὴν Πατρίδα του, ἐπὶ 25ετίαν ὁλόκληρον μέχρι τὸ 1806, ἂν καὶ τοῦ προσεφέρετο ἀπὸ ἄλλας σχολὰς πολὺ μεγαλυτέρα ἀμοιβή²⁶.

Τὸ 1783 ὁ ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ σχολῇ διδάσκων μετὰ τοῦ Σεργ. Μακροαίου Φώτιος ὁ Κύπριος, 2000 γρ. ἐτησίως, καθὼς καὶ ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν Μακάριος, ὁ Θεοδόσιος β' διδάσκαλος ἅμα τῇ προσλήψει του 1250 γρ. καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1500, ὁ γ' διδάσκαλος Δημήτριος κατ' ἀρχὰς 700 γρ. ἔπειτα 900 καὶ ἀπὸ τὸ 1795 1000 γρόσια²⁷.

Τὸ 1784 ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς διωρίσθη διδάσκαλος ἐν Βηζήτῃ με μισθὸν 100 γρ. ἐτησίως (Γούδα. Β' Παράλ. Τ.Σ. σ. 345).

Τὸ 1786 διὰ Πατριαρχικοῦ γραμματος ὀρίζονται οἱ μισθοὶ τῆς ἐν Νεοχωρίῳ Κωνσταντινουπόλεως σχολῆς, τοῦ μὲν διδασκάλου τῶν Γραμματικῶν εἰς 166 γρ. καὶ ἄσπρα 80, τοῦ δὲ διδασκάλου τοῦ κοινοῦ σχολείου τῶν ἱερῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων εἰς 83 γρ. καὶ 40 ἄσπρα.

Τὸ 1788 οἱ ἀδελφοὶ Χατζῆ κατέθεσαν 2000 γρ. πρὸς σύστασιν σχολείου εἰς Μυριόφυτον διὰ μισθὸν τοῦ διδασκάλου²⁸.

Τὸ 1795 ὁ Λάμπρος Φωτιάδης ἐδίδασκεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Βουκουρεστίου καὶ ἐλάμβανε 1880 τάλληρα ἐτησίως ἰσόποσον 3000 γρ. περίπου. Ὁ β' διδάσκαλος Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντῖνος 1500, ὁ γ' Γεώργιος 850, ὁ δὲ Ἰώσηπος 500 καὶ εἰς Μανωλάκης 120 τάλληρα ἐτησίως, ἡ Ἀκαδημία δὲ ἐδαπάναι 4850 τάλληρα ἐτησίως διὰ μισθοῦς. Τὸ ἴδιον ἔτος ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Κωνσταντινουπόλεως ἠϋξήσε τοὺς μισθοὺς τοῦ Μακροαίου τοῦ διαδεχθέντος τὸν Φώτιον Κύπριον εἰς γρ. 2700 τοῦ δὲ ἐξ Αἴνου Ματθαίου εἰς 2000 γρ. τῶν δὲ κατωτέρων διδασκάλων εἰς 1200—1300 γρ. ἐτησίως. Ἐπίσης τὸ ἴδιον ἔτος ὁ Λεοντάρης διδάσκαλος Φροντιστηρίου Φιλιππουπόλεως ἐμισθοδοτεῖτο μὲ 200 γρ. ἐπὶ Θεοκλήτου Ἀρχιερέως²⁹.

Τὸ ἴδιον ἔτος τὸ σχολεῖον τῆς Χώρας διέθετε διὰ μισθὸν διδασκάλου γρ. 200 ἐτησίως καὶ δι' ἐνοίκιον τοῦ σχολείου 100 γρ.³⁰.

24) Μ. Γηδεὼν Χρ. Πατρ. Ἀκαδ.

25) Μ. Γηδεὼν Παιδ. Πτωχ. σ. 26.

26) Τρ. Εὐαγγελίδης ὡς ἀνωτέρω LXXV.

27) Μ. Γηδεὼν Χρον. Πατρ. Ἀκαδ. σ. 223 καὶ 235.

28) Τρ. Εὐαγγελίδης σ. 70.

29) Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρ. τ. 4 σ. 290.

30) Τρ. Εὐαγγελίδης σ. 83.

Ἡ Σχολὴ Μεγάλου Ρέματος Κωνσταντινουπόλεως ἐμισθοδοτεῖ τὸν μοναχὸν Ἰωακείμ Σμυρναῖον διὰ 150 γρ. ἐτησίως³¹.

Τὸ 1796 ἡ σχολὴ Μοιγλίου διέθετεν διὰ μισθοδοσίαν τῶν διδασκάλων τῶν κοινῶν γραμματικῶν καὶ τῶν Ἑλληνικῶν ἐν συνόλῳ γρ. 1160³².

Ὁ διδάσκαλος δὲ τῆς σχολῆς ἐπιβατῶν ἡμείβετο διὰ 300 γρ.³³.

Τὸ 1797 ὁ Ἀθ. Ψαλίδας ἅμα τῇ ἐπιστροφῇ του ἐξ Εὐρώπης, ἀνέλαβεν τὴν διεύθυνσιν τῆς Καπλανείου Σχολῆς καὶ ἡμείβετο διὰ 800 γροσίων ἐτησίως³⁴.

Τὸ 1799 ὁ Ἱεροδιδάσκαλος Ἀγαθάγγελος συνέστησεν σχολὴν εἰς Ρύσιον (Ἀρετσούν) συγκεντρώσας 5500 γρ., ἐπέτυχεν ἐκ τῶν τόκων τούτων ἀνερχομένων εἰς 550 γρ. νὰ συντηρήσῃ τὴν σχολὴν εἰς ἣν διὰ βίου ἐδίδαξεν³⁵.

Τὸ 1800 ὁ μισθὸς τοῦ διδασκάλου Ταταούλων ἐγένετο 240 γρ. ἐτησίως³⁶.

Ὁ μισθὸς τοῦ ἔτους 1750 ἦτο 150 γρ. καὶ ἠϋξήθη εἰς 240 γρ. Τὸ ἴδιον ἔτος ἡ σχολὴ Νικομηδείας συντηροῦτο ἐκ τῶν τόκων κεφαλαίου 3000 γρ.³⁷.

Διὰ τὸ ἴδιον ἔτος ὁ Γρ. Εὐαγγελίδης ἀναφέρει μισθὸν τοῦ διδασκάλου τοῦ Σχολῆς Ἐδιρνε - Καπῆ εἰς γρ. 100, ἐνῶ καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1780 ὁ Γηδεὼν ὡς εἶδομεν τὸν ἀναφέρει μισθοδοτούμενον μὲ 120 γρ.

Τὸ 1801 ὁ διδάσκαλος τῆς σχολῆς Μεγάλου Ρέματος ἡμείβετο μὲ 180 γρόσια³⁸.

Τὸ 1803 οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων τῆς Ἑπτανησιακῆς πολιτείας καθωρίσθησαν εἰς 15—20 τάλληρα μηνιαίως ἢ γρόσια 45—60 περίπου.

Τὸ 1805 ὁ Ἀθ. Ψαλίδας διευθυντῆς τῆς Καπλανείου Σχολῆς Ἰωαννιῶν ἐμισθοδοτεῖτο μὲ 1000 γρόσια καὶ προηγουμένως ὅτε τὸ 1797 ἀνέλαβεν τὸ πρῶτον τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς διὰ 800 γρ.

Τὸ 1805 οἱ Λειβαδεῖς ἐκτιμῶντες τὸ ἦθος καὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ ἐξαιρέτου αὐτοῦ διδασκάλου τοῦ προσέφεραν 2000 γρ. διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν Διεύθυνσιν τῆς Σχολῆς των. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἠναγκάσθη καὶ ἡ Καπλαναία νὰ αὐξήσῃ τὸν μισθὸν του εἰς 2000 γρ. διὰ νὰ μὴ χάσῃ τὸν λαμπρὸν διδάσκαλον, ἠϋξῆσε δὲ τὸν μισθὸν καὶ τῶν τριῶν συνδιδασκάλων τῆς σχολῆς εἰς 1000 γρ.

Τὸ 1807 ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Γρ. Εὐαγγελίδου μισθὸς διδασκάλων τῆς σχολῆς Νεοχωρίου Κωνσταντινουπόλεως 166 γρ. καὶ ἄσπρα 80 τοῦ διδασκάλου τῶν γραμματικῶν καὶ 83 γρ. καὶ ἄσπρα 40 τοῦ κοινου διδασκάλου.

Ἐπειδὴ καὶ ὁ Γηδεὼν ὡς εἶδομεν ἀναφέρει τὰ ἴδια διὰ μισθοὺς τοῦ 1786, ἐν ἐκ τῶν δύο θὰ συνέβῃ ἢ ὅτι εἰς ἐκ τῶν δύο ἐπλανήθη ἢ ὅτι οἱ μισθοὶ παρέμειναν οἱ ἴδιοι ἐπὶ 20ετίαν περίπου ὅπερ ἀπίθανον.

Τὸ 1811 ὁ ἐπὶ ἔτη Σχολαρχήσας εἰς Κουσαδάσι (Νέα Ἐφεσος) Σαυουῆλ Ἱερομόναχος Ἰθακήσιος ὁ ἐπωνομαζόμενος Κασιανός, ἐκληροδότησεν 6.000 γρ. ἵνα ἐκ τῶν 600 γρ. τῶν τόκων, συντηρεῖται ὁ διδάσκαλος τῆς σχολῆς, συνάμα δὲ ἡγόρασεν καὶ οἶκημα πρὸς στέγασιν τῆς Σχολῆς³⁹.

Γηδεῶν.

Τὸ 1814 οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων τῆς Σχολῆς Ἐδερνε - Καπῆ ἦτο τοῦ

31) Γρ. Εὐαγγελ. σ. 30.

32) Γηδεῶν Χρ. Π. Ἀκαδ. σ. 213.

33) Ἴδε ὡς ἀνωτέρω.

34) Π. Ἀραβαντινός Χρ. Ἠλείου σ. 281.

35) Γηδεῶν ὡς ἀνωτέρω σ. 224.

36) Τ. Εὐαγγελίδη σ. 41.

37) Μ. Γηδεῶν Χρ. Π.Α. σ. 228.

38) Μ. Γηδεῶν Παιδ. πτωχ. σ. 27.

39) Γηδεῶν Χρ. Πατρ. Ἀκαδ. σ. 226.

μὲν τῶν γραμματικῶν 600 γρ. ἑτησίως, τοῦ δὲ τῶν κοινῶν 360 γρ.⁴⁰, ἀυξηθεὶς ὡς φαίνεται σημαντικῶς ἀπὸ τὸν τοῦ ἔτους 1768 ὃν μνημονεύει ὡς εἶδομεν ὁ ἴδιος ὁ Γηδεών.

Τὸ 1816 ἡ σχολὴ Χρυσουπόλεως συνετηρεῖτο ἐκ τῶν τόκων 3000 γροσίων καὶ ἐκ τῶν δίσκων τῶν πανηγύρεων.

Τὸ ἴδιον ἔτος ὁ διδάσκαλος τῆς Ἰθάκης ἐλάμβανεν τὸ περισσεῖον ἐκ τῶν τόκων 6000 γρ. πρὸς 10% μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν πρὸς συντήρησιν τῆς σχολῆς καὶ ἀγορᾶς βιβλίων δαπανῶν⁴¹.

Τὸ 1817 ὁ τότε Χαλκηδόνος Γεράσιμος ἴδρυσεν σχολὴν ἐν Τούξλα ἀφοῦ συνεκέντρωσεν 11.000 γρόσια, ἐκ τῶν τόκων τούτων καὶ τεσσάρων δίσκων τῶν 4 ἐκκλησιῶν τοῦ χωρίου συνετηρεῖτο ἡ σχολή⁴².

Τὸ 1818 ὁ μηνιαῖος μισθὸς τοῦ πολλοῦ Νικολ. Λογάδου διευθύνοντος τὴν Ξηροζήνειαν Ἀκαδημίαν ἦτο 250 γρ.⁴³.

Τὸ ἴδιον ἔτος ὁ διδάσκαλος καὶ ἱερεὺς τῆς σχολῆς Ξυλοπόρτας (παρὰ τὸν Ναὸν Ἀγίου Δημητρίου) ἐλάμβανεν 180 γρ., ἡ δὲ διδασκάλισσα Ἐλέγκω 60 γρ.⁴⁴.

Τὸ 1818 ὁ Ἀθαν. Ψαλλίδας, ὁ Διευθυντὴς τῆς Καπλανείου παρεκάλεσεν δι' ἐπιστολῆς τοῦ τοῦς Ἐπιτρόπους τῆς Σχολῆς, ὅπως αὐξήσουν τὸν μισθὸν τοῦ εἰς 6000 γρόσια γράφων ὅτι «2000 γρόσια τῆς ἐποχῆς τοῦ Καπλάνη εἶχαν δύναμιν σὰν 6000 σημερινά». Οἱ ἐπίτροποι ἐζήτησαν τὴν ἔγκρισιν τοῦ Πατριαρχείου, ἣτις καὶ ἐδόθη, διότι πραγματικῶς τὸ γρόσιον ὑπετιμήθη εἰς τὸ 1)3 μὲ 1)4 τῆς ἀξίας τοῦ 1805.

Τὸ 1819 ὁ ἐξ Ἄνδρου Γρ. Ροῦδης ἐμισθοδοτεῖτο ὑπὸ τῆς Σχολῆς Ἀγχιάλου δι' 700 γρ. ἑτησίως. Ἀργότερον ὑπηρετήσας εἰς τὴν Πατρίδα τοῦ ἡμεῖβετο διὰ 1000 γρ. καὶ ἀργότερον 1500 γρ.⁴⁵.

Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ὑπῆρχον διδάσκαλοι εἰς μικρὰ σχολεῖα ἀμειβόμενοι διὰ 150—300 γρ. ἑτησίως, οἱ ὅποιοι ἐλάμβανον καὶ δῶρα κατὰ τὰς ἐορτάς, καθὼς καὶ ὄρνιθας, αὐγά, ἄρτους κλπ.

Τὸ 1820 οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων τῆς σχολῆς Καστοριάς, οἱ διδόμενοι ἐκ δωρεᾶς τοῦ Γεωργ. Καστριώτου ἦσαν τοῦ μὲν α' διδασκάλου 80 Δουκάτα ἑτησίως ἢ γρόσ. 480 περίπου, τοῦ δὲ β' 40 Δουκάτα ἢ γρ. 240.

Τὸ 1821 οἱ μισθοὶ τῶν μικρᾶς μορφώσεως διδασκάλων τῆς Ἠπείρου ἐκυμαίνοντο ἀπὸ 8—30 γρόσια μηνιαίως (Ἐπετηρὶς Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως 1873).

Τὸ 1822 οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς ἐκυμαίνοντο ἀπὸ 80—250 γρ. μηνιαίως.

Τὸ ἴδιον ἔτος ὁ μισθὸς τοῦ ἐν Μυριοφύτῳ διδασκάλου Ἀλεξ. Κυρίτση - Μπίλια ὠρίσθη εἰς 100 γρ. μηνιαίως⁴⁶.

Τὸ 1828 ἐκλήθη παρὰ τῶν Ζωσιμαδῶν νὰ διευθύνῃ τὴν νεοσυσταθεῖσαν ἐν Ἰωαννίνοις σχολὴν ὁ Γεώργιος Κρανᾶς ἢ Αἴσωπος μὲ μισθὸν 2000 γροσίων ἑτησίως.

Τὸ 1830 ηὐξήθησαν οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς εἰς 100—300 γρ. μηνιαίως.

Τὸ αὐτὸ ἔτος ὁ διδάσκαλος τῆς Σχολῆς Δελβινακίου Γεώργιος Γαζῆς Δελβενά-

40) Γηδεών Π. Πτωχεῖα σ. 27.

41) Τ. Εὐαγγελίδης τ. Β' 230.

42) Μ. Γηδεών Χρ. Πατρ. Ἀκαδ. σ. 225.

43) Γηδεών Π. Πτωχεῖα σ. 27.

44) Γηδεών Παιδ. Πτωχ. σ. 27 καὶ Εὐαγγελίδης σ. 45.

45) Τρ. Εὐαγγ. LXV.

46) Τρ. Εὐαγγελίδης σ. 71.

κιώτης, μαθητής τοῦ Νεοφύτου Δούκα, ἐμισθοδοτεῖτο μὲ 600 γρ. ἐτησίως καὶ διατροφὴν.

Τὸ ἴδιον ἔτος ὁ ἐκ Ζαγορίου Ἀντώνιος Κάππας μὲ γρ. 1200 καὶ 130 γρ. δι' ἐνοίκιον καὶ ρούχα «καὶ 177 γρ. διὰ ψάθαν λάγηνον καὶ ἄνθρακας»⁴⁷.

Τὸ 1833 ὁ Ἰωάννης Μυρτίχος (Γκούσης) διδάσκαλος εἰς τὴν σχολὴν Βήσανης ἀπελάμβανεν μισθὸν 2000 γρ.

Τὸ 1835 ὁ Ἀναστάσιος Σακελλάριος Διευθυντὴς τῆς Ζωσιμαίας ἐμισθοδοτεῖτο μὲ 6000 γρ. ἐτησίως.

Τὸ 1836 ὁ μισθὸς τοῦ Σχολάρχου τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς ἔφθασε τὰ 1500 γρ. μηνιαίως τοῦ β' τὰ 1250 καὶ τῶν κατωτέρων ἀπὸ 750 καὶ ἄνω, οἱ μισθοὶ αὐτοὶ διετερηθήσαν μέχρι τὸ 1850 περίπου. Ἐπίσης τὸ Πάσχα καὶ Χριστούγεννα ἐλάμβανον καὶ δῶρα, ὅπως ἀναφέρεται ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1842—44 ἐδόθησαν 2480 γρ. εἰς τοὺς τέσσαρες διδασκάλους τοῦ Κουρουτσεσμε καὶ 1000 γρ. διὰ τοὺς δύο τοῦ Φαναρίου⁴⁸.

Τὸ 1838 ὁ Δωρόθεος Σχολάριος, ὁ μετέπειτα Λαρίσης διωρίσθη διδάσκαλος τῆς εἰς Ν. Καρόλθασι Σάμου σχολῆς μὲ 200 γρ. μηνιαίως.

Τὸ 1841 ὁ μισθὸς τοῦ σχολάρχου τῆς Ζωσιμαίας Ἀναστ. Σακελλαρίου ἦτο 10—12.000 γρόσια ἐτησίως ἀπὸ τὴν Ζωσιμαίαν καὶ 6000 γρ. ἐξ ἄλλης πηγῆς, διότι δὲν ἐδέχετο μὲ ὀλιγώτερα τῶν 18.000 γρ. οἱ τρεῖς ὑποδιδάσκαλοι ἀνὰ 4000 γρόσ. ὁ ἐπιστάτης 500 γρ. καὶ ποσὸν 4000 γρ. διετίθετο διὰ τοὺς ὑποτρόφους μαθητὰς ὡς πάντοτε, διὰ μερεμέτια δὲ τοῦ σχολείου, βιβλία καὶ λοιπὰ ἔξοδα 3000 γρ. σύνολον δαπάνης 31.500 γρ.

Διὰ τὰ δύο ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα Ἀρχιμανδρείου καὶ Ἀγίας Μαρίνης Ἰωαννίνων ἐδαπανῶντο 4000 γρ. διὰ τοὺς δύο διδασκάλους, 1000 γρ. διὰ τοὺς δύο ἐπιστάτας καὶ διὰ μερεμέτια πλάκες τῶν πτωχῶν παιδιῶν καὶ μικρὲς κατηγήσεις γρ. 1000, σύνολον 6000 γρ.

Τὸ 1843 ὁ Ἐμ. Σαμαρίπας διδάσκαλος τῆς ἐν Ἀλεξανδροῖα σχολῆς ἐμισθοδοτεῖτο μὲ 8000 γρ. ὁ ἀλληλοδιδάκτης Κορωναῖος μὲ 6000 ὁ Γαλλοδιδάσκαλος μὲ 30 λίρας ἐτησίως⁴⁹.

Τὸ 1846 οἱ διδασκαλοὶ τῆς σχολῆς Ταταούλων (Ταταύλων) Ἰωάν. Φιλαλήθης καὶ Ἀντώνιος Χαριλάου ἐλάμβανον ἀνὰ 600 γρ. μηνιαίως, οὗτοι ἐχορηγῆσαν καὶ καθηγηταὶ τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς, μετὰ τὸ 1846, ὁ Γαλλοδιδάσκαλος ἡμείβετο μὲ 300 γρ. μηνιαίως⁵⁰.

Τὸ 1848 ὁ Διευθυντὴς τῆς Ξηροζορηνείου Ἀκαδημίας διαπρεπῆς ἐπ' ἀρετῇ καὶ Παιδεία Κύπριος Σαμουήλ πρώην Μεσημβρίας ἐλάμβανεν 300 γρ. μηνιαίως⁵¹.

Τὸ 1850 ἡ Σχολὴ Ἐδερονέ - Καπὴ ἀποκτήσασα χρηματικὴν εὐχέρειαν ἐπλήρωσεν εἰς τὸν διδάσκαλον τῶν Ἑλληνικῶν διὰ 13 μῆνας 4.550 γρ. εἰς δὲ τῶν κοινῶν 3110 γρόσια.

Τὸ 1870 ἀπὸ τὸ Ἀβερώφειον κληροδότημα ἐμισθοδοτοῦντο ὁ δάσκαλος Μαλακασίου μὲ 30 λίρας, ὁ Μηλέας καὶ Βουτονοσίου (Μετσόβου) μὲ 20 λίρας χρυσῆς ἐτησίως ἕκαστος⁵².

Τὸ 1874 — 75 οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων τῶν Ζαγοροχωριῶν (Ἠπειρου) ἦσαν κατὰ τὸν Δημ. Χασιώτην, οἱ ἑξῆς:

47) Τρ. Εὐαγγελίδης σ. 68.

48) Γηδεῶν Πατριαρχ. Γράμματα 87—95.

49) Τρ. Εὐαγγελίδης Β' σ. 325.

50) Τρ. Εὐαγγελίδης Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας σ. 41.

51) Γηδεῶν Π. Πτωχ. σ. 27.

52) Ἄγγελ. Χατζημιχάλη ὡς προηγουμένως σ. 10.

Ἄπο 1500—3000 γρ. ἐλάμβανον οἱ διδάσκαλοι τῶν κάτωθι χωρίων: Μακρόν, Παλαιοχώρι, Δραγάρι, Δόλιανη, Μπάγια, Βραδέτον, Ἄνω καὶ Κάτω Βίτσα, Καβαλλάρι, Μανασσῆ, Καλωτᾶ, Τσερβάρι. Ἄπο 3000—4000 γρόσια τῶν χωρίων Βωβοῦσα, Λεονίτσα, Δοβρίνοβον, Δρεστενίκον, Φραγγάδες, Στολοβόν, Βούλτση, Ἄνω καὶ Κάτω Σουδενά, Φλαμπουράρι, Ζονδίλη, Λιασκοβέτσι.

Ἄπο 4000—6000 γρ. τῶν χωρίων Καπέσοβον, Μονοδένδρι, Λαίτσα, Γραβενίτι, Δοβρά.

Ἄπο 6000—9000 γρόσια τῶν χωρίων Ἰσεπέλοβον καὶ Νεγάδες.

Τὰ περισσότερα τῶν ἀνωτέρω Ζαγοροχωρίων διετήρουν καὶ Ἑλληνικὸν σχολεῖον καὶ μερικὰ καὶ Παρθεναγωγεῖον μὲ ὀλίγας μαθητοῦσας⁵³.

Τὸ 1875 ὁ Δωρόθεος Σχολάριος ὀρίζει νὰ δοθῆ εἰς τὸν πρωτόσχολον τῶν μαθητῶν ὡς βοηθὸν διδασκάλου τοῦ σχολείου Βενδίστης (Καλαμπάκας) γρ. 500 ἑτησίως, εἰς τὸν ὑποδιδάσκαλον 1000 γρ. καὶ τὸν διδάσκαλον Βενδίστης 31 λίρας χρυσᾶς⁵⁴.

Τὸ 1876 ὁ μισθὸς τοῦ Σχολάρχου Μετσόβου ἦτο 80 λίραι καὶ τῶν ἄλλων διδασκάλων 40. Οἱ διδάσκαλοι τοῦ Δημοτικῆ ἐλάμβανον 30 λίρας. Ἡ Διευθύντρια τοῦ Παρθεναγωγείου 70 λίρας καὶ αἱ διδασκάλισσαι 15 λίρας, μὲ σύνολον ἐξόδων τῆς σχολῆς 600 λιρῶν ἑτησίως⁵⁵.

Τὸ 1880 οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων τῆς σχολῆς Ταταούλων ἐκμισθύνοντο μεταξὺ 500—850 γροσίων μηνιαίως.

Τὸ 1892 ὁ ἄνευ σχεδὸν μαθητῶν Ρουμανοδιδάσκαλος Μετσόβου εἰσέπρατε ἀπὸ τὴν Ρουμανικὴν προπαγάνδαν 60 εἰκοσόφραγκα ἑτησίως ἴσα μὲ 5000 γρόσια.

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων διαπιστώνομεν ὅτι, ὑπῆρχον διαφοραὶ σοβαραὶ μισθοδοσίας ἀπὸ σχολῆν εἰς σχολῆν, ἐπίσης ὅτι οἱ κατώτεροι διδάσκαλοι γλισχροτάτα ἠμεῖοντο καθὼς καὶ πολλοὶ τῶν μεγάλων διδασκάλων, διότι αἱ σχολαὶ εἰς ἃς ἐδίδασκον δὲν εἶχον τὴν οικονομικὴν εὐχέρειαν καλλιτέρας ἀμοιβῆς, ἐλλείπει βοήθειαν ἐκ μέρους τῶν κατοίκων.

Ἐπίσης τὸ Πατριαρχεῖον, τὸ ὁποῖον ἐπάπτευσεν ἐπὶ τῶν σχολῶν δὲν ἦτο καὶ αὐτὸ εἰς θέσιν νὰ ἐπιβάλλῃ ὑποχρεωτικὴν συμμετοχὴν διὰ τὴν λειτουργίαν τῶν σχολείων εἰς τοὺς κατοίκους ἀλλὰ παρακλητικῶς τοὺς προέτρπευεν.

Ἐπίσης διαπιστώνομεν τὴν προσωπικὴν θυσίαν ἐνίων διδασκάλων οἱ ὅποιοι ἀπὸ ὑπερβάλλουσας ἀγάπης πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν τῶν πατρίδα παρέμειναν διδάσκοντες εἰς τὴν σχολῆν τῆς ἀντι γλισχροτάτης ἀμοιβῆς, περιφρονοῦντες πολλαπλασίαν τοιαύτην προσφερομένην εἰς αὐτοὺς λόγῳ τῆς ἀξίας τῶν, παρ' ἄλλων σχολῶν. Ἡ παράθεσις ὅμως ξηρῶν ἀριθμῶν δὲν μᾶς δίδει τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα ποὺ χρειάζονται διὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν ἀνταλλακτικὴν ἀξίαν τοῦ λαμβανομένου μισθοῦ καὶ ἂν οὗτος ἦτο ἐπαρκὴς διὰ μίαν στοιχειώδη ζωὴν ἢ ὄχι.

Τοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι κατὰ μὲν τοὺς ἡσύχους καιροὺς καὶ μὲ κανονικὴν γεωργικὴν ἀπόδοσιν, οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων ἦσαν ὑποφερτοί, εἰς ἐποχὰς ὅμως σιτοδείας ὅποτε τὰ βασικὰ εἶδη διατροφῆς καὶ δὴ τὰ δημοτικὰ ἑδεκαπλασιάζοντο καὶ εἰκοσαπλασιάζοντο, ἡ θέσις τοῦ διδασκάλου ἦτο δραματικὴ ὡς μὴ παράγοντος ἀγαθὰ διατροφῆς.

Διὰ νὰ σχηματίσῃ ὅμως σαφῆ ἀντίληψιν τῆς πραγματικῆς ἀγοραστικῆς ἀξίας τῶν μισθῶν, εἰς ἄλλο σημείωμά μου θὰ ἀσχοληθῶ μὲ τιμὰς τροφίμων καὶ ἄλλων ἀγαθῶν τῆς ἀνωτέρω περιόδου.

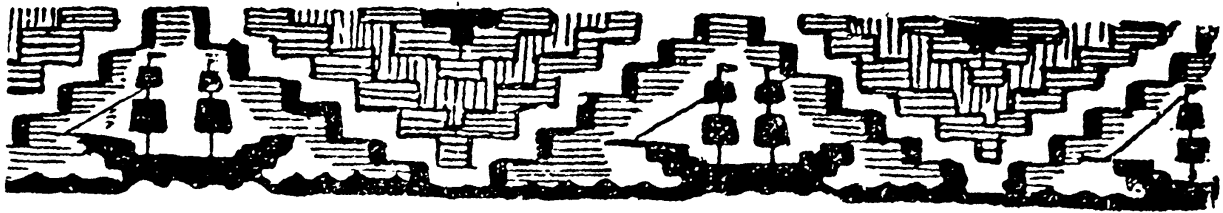
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΤΡ. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ

53) Δ. Χασιώτου Διατριβαὶ καὶ Ἑπισημῆματα.

54) Δωρόθεο. Σχολάριος Ἔργα καὶ ἡμέραι σ. 389.

55) Ἄγγ. Χατζημιχάλη ὡς ἀνωτέρω, σ. 18.

DONALD M. NICOL

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου
τοῦ Λονδίνου

Μετάφραση: ΠΕΡΙΚΛΗ ΛΕΥΚΑ
Καθηγητοῦ Ἀγγλικῆς

ΤΟ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟΝ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 10

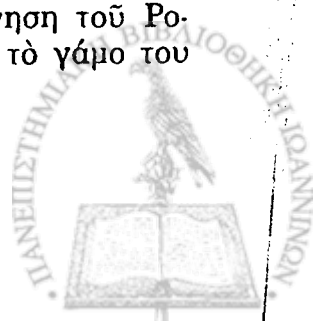
ΜΙΧΑΗΛ Β' ΑΓΓΕΛΟΣ - ΔΕΣΠΟΤΗΣ
ΜΙΧΑΗΛ Η' ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ - ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ
Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΠΕΛΑΓΟΝΙΑΣ

1258 - 60

Οί νίκες τοῦ Μιχαῆλ στή Δυτική Μακεδονία προκάλεσαν ἕνα καινούργιο ξέσπασμα πίκρας ἀπ' τή μεριά τοῦ ἀντιπάλου του στή Νίκαια. Ὁ Αὐτοκράτορας Θεόδωρος Β' Λάσκαρης, καχύποπτος γιά τοὺς ἀξιωματικούς του καὶ φοβούμενος προληπτικά τοὺς ἐχθρούς του, διέταξε τὸν Πατριάρχη Ἀρσένιο νὰ θέσῃ ὀλόκληρο τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου κάτω ἀπὸ τὸν ἀφορισμὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ γιά τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἔγινε καὶ δημοσιεύτηκε συνοδικὸ διάταγμα. Ὁ Νικηφόρος Βλεμμύδης ποὺ εἶχε μεγάλη ἐπιρροή βγῆκε ἀπὸ τὸ μοναστικὸ ἀπομονωτήριό του γιά νὰ καταγγεῖλῃ μιὰ τέτοια ἀπερισκεψία καὶ ἔγινε ἀνάκληση τοῦ ἀναθέματος. Ἀλλὰ τὸ περιστατικὸ βοηθᾶει νὰ φανῆ πόσο φόβιζε τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Νικαίας ἡ ἀνανεωμένη δύναμη τοῦ Δεσποτάτου. "Ἄν ἡ καχύποπτη φύση του τὸν εἶχεν ἀφήσει νὰ ἐμπιστευθῇ τὸν Παλαιολόγο μὲ ἰσχυρότερο στρατὸ μπορεῖ νὰ ζοῦσε νὰ δῆ τὴν πτώση τοῦ Μιχαῆλ Ἀγγέλου καὶ νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴ ντροπὴ τῆς ἐκδόσεως μιᾶς ἀπαγορεύσεως ποὺ ἦταν τελείως ἀνίκανος νὰ ἐπιβάλῃ¹.

Ἡ τελευταία διπλωματικὴ ἐνέργεια τοῦ Θεοδώρου Λάσκαρη ἦταν νὰ καταλήξῃ σὲ μιὰ συνθήκη μὲ τὴ Βουλγαρία ποὺ ἀπ' τὴ διάρκεια τῆς φιλίας της ἐξασπῶνταν ἡ γραμμὴ ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα στή Θεσσαλονίκη καὶ τὴ Νίκαια. Τὸ 1257 μιὰ συνωμοσία στὸ Τίρνοβο εἶχε καταλήξει στή δολοφονία τοῦ Μιχαῆλ Ἀσάν. Τὸν θρόνο τὸν ἄρπαξε ὁ ξάδελφός του Καλιμάν. Ἀλλὰ ὁ Ρῶσος Ροσισλάβος ἐμφανίστηκε στή σκηνὴ νὰ σώσῃ τὴν κόρη του ποὺ εἶχεν ὑποχρεωθῇ νὰ παντρευτῇ τὸ δολοφόνου τοῦ ἀνδρα της. Ὁ Καλιμάν ἐκθρονίστηκε καὶ κάποιος Κωνσταντῖνος Τιχομίρης, συγγενῆς τοῦ Σερβικοῦ Οἴκου, τοποθετήθηκε στὸ Βουλγαρικὸ θρόνο χωρὶς ἀμφιβολία μὲ τὴν ὑποκίνηση τοῦ Ροσισλάβου. Γιά νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴ θέση του ὁ Τιχομίρης διέλυσε τὸ γάμο του

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγούμενου, σελ. 282.

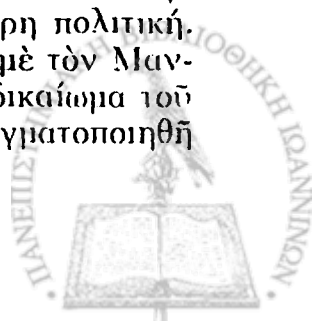

καὶ ζήτησε τὸ χέρι τῆς Εἰρήνης, κόρης τοῦ Θεοδώρου Λάσκαρη καὶ ἀνεψιᾶς τοῦ τελευταίου Μιχαὴλ Ἀσάν. Γιὰ νὰ μετριάσῃ κάθε ἀμφιβολία σχετικὰ μὲ τὴν εἰλικρίνειά του ἔστειλε τὴν πρώτη του γυναῖκα στὴν Αὐλὴ τῆς Νικαίας, καὶ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1258 οἱ δεσμοὶ ἀνάμεσα στὴ Βουλγαρία καὶ τὴ Νίκαια σταθεροποιήθηκαν μὲ τὸ γάμο του μὲ τὴν Εἰρήνην².

Τὸν ἴδιο χρόνον τὸν Αὐγούστο, ὁ Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρης πέθανε ἀφήνοντας τὸ Βασίλειό του στὸν ἀνήλικον γιόν του Ἰωάννη ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ Πατριάρχου Ἀρσενίου καὶ τοῦ Πρωτοβεσιάρχου Γεωργίου Μουζάλωνα, ἀνθρώπου μὲ ἀρκετὴ πείρα ἀλλὰ χωρὶς στρατιωτικὸ γόητρο καὶ μὲ ἰσχυροὺς ἐχθροὺς ἀνάμεσα στὴν ἀριστοκρατία. Ἡ ἀντιβασιλεία κράτησε μόλις ἐννιά μῆνες. Ὁ Μουζάλων δολοφονήθηκε στὴν Ἁγία Τράπεζα κατὰ τὴν κηδεαία τοῦ τελευταίου Αὐτοκράτορα. Οἱ ἱστορικοὶ τῆς Νικαίας ἔδειξαν μέχρι ποῖο σημεῖο ἦταν ἄμεσα ἀνακατωμένος ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος σ' αὐτὸ τὸ ἀνοσιούργημα, ἀλλὰ σ' αὐτὸν ἦταν ποῦ στράφηκαν τόσο ὁ λαός, ὅσο καὶ ἡ ἀριστοκρατία κατὰ τὴν κρίσιμη στιγμὴ ποῦ ἀπειλοῦσε τὴ Νίκαια, καὶ ἡ ἐπιρροὴ τοῦ στρατοῦ ὑποστήριξε τὴ γρήγορη ἀνοδό του στὴν ἐξουσία. Πρῶτα περιεβλήθη μὲ τὸν τίτλον τοῦ Μεγάλου Δούκα καὶ μετὰ, μὲ τὴν ἔγκρισιν τοῦ Πατριάρχου, πῆρε τὸ ἀξίωμα τοῦ Δεσπότη καὶ ἐκτελοῦσε τὰ καθήκοντα τοῦ ἀντιβασιλέως γιὰ τὸ νεαρὸ Ἰωάννη Λάσκαρη³.

Ὁ θάνατος τοῦ Θεοδώρου Λάσκαρη καὶ ἡ ἀβέβαιη κατὰστασις τῶν πραγμάτων τῆς Νικαίας ἔδωσαν στὸ Μιχαὴλ τῆς Ἠπείρου νέες εὐκαιρίες καὶ κουράγιο. Ἡ ἀνάκλησις τοῦ Παλαιολόγου ἀπὸ τὴ Μακεδονία δὲν εἶχεν ἀφήσει ἱκανὲς δυνάμεις νὰ ἀναχαιτίσουν τὸν Ἠπειρωτικὸ στρατό. Στὶς ἀρχὰς τοῦ 1258 ὁ Μιχαὴλ εἶχεν ἐκδιώξει τὴ φρουρὰ τῆς Νικαίας ἀπὸ τὰ Βοδενὰ καὶ εἶχε προχωρήσει γρήγορα μέχρι τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιού. Οἱ ἐλπίδες νὰ πάρῃ πίσω τὴ Θεσσαλονίκη καὶ νὰ καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολη ἀναζωπύρυσαν μέσα του τὴς φιλοδοξίας τοῦ θεοῦ τοῦ Θεοδώρου. Ἡ ἄμυνα τῆς Θεσσαλονίκης βρισκόνταν ἀκόμη στὰ χέρια τοῦ ἀνίκανου Μιχαὴλ Λάσκαρη καὶ ἡ θέσις τῶν Λατίνων στὴν Κωνσταντινούπολη ποτὲ δὲν ἦταν λιγώτερο ἀσφαλής. Ὑπῆρχε κάθε δικαιολογία γιὰ τὸ Δεσπότη τῆς Ἠπείρου νὰ «καυχιέται καὶ νὰ ἔχῃ μεγάλας ἰδέας». Καὶ ὅπως ὁ θεὸς τοῦ Θεοδώρου πρὶν ἀπ' αὐτὸν ἔρριχνε λάδι στὴ φωτιὰ τῶν φιλοδοξιῶν του μὲ τὸ νὰ συλλογίζεται τὸ γεγονὸς πὼς ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνὸς Δούκας ἄξιζε ἀλήθεια περισσότερο ἀπὸ κάθε Λασκαριδάκι ἢ νεόπλοτον Παλαιολόγον νὰ γίνῃ ἀπελευθερωτὴς τοῦ Βυζαντίου καὶ Αὐτοκράτορα τῶν Ῥωμαίων⁴.

Κάτω ἀπὸ τὴς περιστάσεις αὐτὰς ὁ Μιχαὴλ συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ ὀργανώσῃ μιὰ μεγάλη συμμαχία γιὰ τὴν κατάληψιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὴν παλινόρθωσιν τοῦ Βυζαντίου. Στὸν ἀποφασιστικὸ ἀγῶνα ἐναντίον τῆς Νικαίας ποῦ τώρα ἄρχισε νὰ διαβλέπη ὑπῆρχαν δυὸ ἡγεμόνες ποῦ θὰ μπορούσαν νὰ πειθοῦν νὰ τοῦ προσφέρουν τὴν ὑποστήριξίν τους, ὁ Μανφρέδος τῆς Σικελίας καὶ ὁ Γουλιέλμος Βιλλαρδουῖνος, Πρίγκηψ τῆς Ἀχαΐας. Ὁ θάνατος τοῦ Θεοδώρου Λάσκαρη συνέπεσε μὲ τὴ στέψιν τοῦ Μανφρέδου ὡς Βασιλεῦς τῆς Σικελίας. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1258 ὁ Μανφρέδος χρησιμοποίησε τὴν πρόφασιν μιᾶς πλαστῆς ἀναφορᾶς γιὰ τὸ θάνατον τοῦ ἀνεψιοῦ του Κορραδίνου γιὰ νὰ σφετεριστῇ τὸ στέμμα καὶ μέσα στὶς σκουτοῦρες του στὴν Ἰταλία διώρισε τὸ ναύαρχόν του Φίλιππον Χινάρδον ἀντιβασιλέα τῶν νέων κτήσεις του στὴν Ἠπειρὸν. Ὁ Μιχαὴλ σκέφτηκε μὲ ἐξυπνάδα πὼς θὰ ἦταν καλύτερη πολιτικὴ Τουλάχιστον σὰν προσωρινὸ μέτρο, νὰ ἔλθῃ σὲ διαπραγματεύσεις μὲ τὸν Μανφρέδον παρὰ νὰ ἐξασθενίσῃ τὰ δικά του ἀγαθὰ ἀμφισβητώντας τὸ δικαίωμα τοῦ Μανφρέδου στὶς κτήσεις αὐτὰς. Μιὰ συμμαχία μπορούσε νὰ πραγματοποιηθῇ

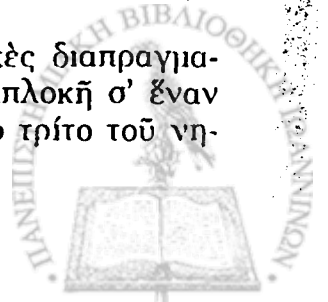

ποιὸ θὰ ὠφελοῦσε καὶ τοὺς δύο ἡγεμόνες. Ἡ μεγαλύτερη κόρη τοῦ Μιχαήλ, ἡ Ἑλενα, ἦταν ἰώρα δεκαπέντε ἐτῶν. Ἡ γυναίκα τοῦ Μανφρέδου Βεατρίκη τῆς Σαβοΐας εἶχε πεθάνει τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1258, καὶ αὐτὸς θὰ ἀνυπομονοῦσε νὰ βρῆ καινούργια γυναίκα νὰ βασιλέψη μαζί του. Ἔτσι ὁ Μιχαήλ τοῦ πρόσφερε τὸ χέρι τῆς Ἑλενας σὲ γάμο καὶ γιὰ προίκα πολὺ διπλωματικὰ πρότεινε τὴν παραχώρηση κατοχῆς ὀρισμένων πόλεων στὴν Ἡπειρωτικὴ ἀκτὴ νομιμοποιώντας ἔτσι τὸ δικαίωμα τοῦ Μανφρέδου γι' αὐτὰ ποὺ εἶχε κιόλας ἀποκτήσει. Ὁ Μανφρέδος δὲν εἶχε νὰ χάσῃ τίποτε ἀπὸ μιὰ τέτοια συμμαχία. Θὰ τὸν ἀπάλλασσε ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ πολεμήσῃ γιὰ νὰ διατηρήσῃ τὸ στήριγμά του στὴν Ἑλλάδα. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ εἶχε καὶ προσωπικοὺς λόγους νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ Δεσποτᾶτο ἐναντίον τῆς Νικαίας. Ἡ ἑτεροθαλῆς ἀδελφὴ του Κωνσταντία, ποὶ εἶχε παντρευτῆ τὸν Αὐτοκράτορα Ἰωάννη Βατάτζη, εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ γιὰ χάρη μιᾶς ἀπ' τὶς κυρίες τῆς τῶν τιμῶν. Τῆ δύστυχη πριγκήπισσα τὴν εἶχε κρατήσῃ αἰχμάλωτη στὴ Νίκαια ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης ποὺ ἀρνήθηκε ὅλες τὶς αἰτήσεις γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή της, καὶ κείνη γρήγορα ἀναγκάστηκε νὰ ἀντισταθῆ σὲ τὶς προσπάθειες τοῦ Παλαιολόγου νὰ τὴν κάμῃ ἐρωμένη του, ἐνῶ ὁ Πατριάρχης παρενέβη νὰ τὴν ἐμποδίσῃ νὰ γίνῃ γυναίκα του. Ὁ Μανφρέδος δὲν ἦταν φίλος μὲ τοὺς ἡγεμόνες τῆς Νικαίας. Τέλος λέγονταν πὼς ἡ νεαρὴ Ἑλενα εἶχε σπάνια ὁμορφιά⁵.

Ἄν ὁ Μιχαήλ μπορούσε ἢ ὄχι νὰ περιμένῃ οὐσιαστικὰ ὑποστήριξη ἀπὸ τὴ Σικελία ἀπόμεινε νὰ φανερωθῆ. Ἀλλὰ τουλάχιστον ἡ συμμαχία θὰ ἔλυνε ἓνα πρόβλημα καὶ θὰ βοηθοῦσε γιὰ μιὰ κατανόηση. Ἀπ' τὴν ἄλλη θὰ τὸν ἄφηνε ἐλεύθερο νὰ στρέψῃ ὅλη τὴν προσοχὴ του ἀδιάσπαστη στὸν πόλεμο μὲ τὴ Νίκαια. Ἔτσι κανονίστηκαν οἱ ἀρραβῶνες τῆς Ἑλενας μὲ τὸν Μανφρέδο καὶ μολονότι ὁ γάμος δὲν ἔγινε μέχρι τὸν ἄλλο χρόνο ὁ Μιχαήλ ἔδειξε ἀρκετὴ λεπτότητα ὥστε νὰ μὴ φιλονικίῃ γιὰ τοὺς ὅρους τῆς προίκας⁶.

Τὸ τρίτο μέρος τῆς μεγάλης συμμαχίας θὰ ἦταν ἓνας ἡγεμόνας ποὺ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ βασιστῆ στὴν ὑποστήριξή του πρὸς τὸ Δεσποτᾶτο μὲ πρακτικώτερο τρόπο. Ὁ Γουλιέλμος Βιλλαρδουῖνος ἦταν ἡ πιὸ δυναμικὴ μορφή τῆς Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας αὐτὴ τὴν ἐποχὴ. Ἦταν καὶ ἰκανὸς στρατηγός, καὶ τὸ Δεσποτᾶτο χρειάζονταν ἓνα στρατηγό. Ὅσο καὶ ἂν θὰ μπορούσε ὁ Μιχαήλ νὰ περιφρονήσῃ τὸν τίτλο τοῦ νεόπλουτου Μιχαήλ Παλαιολόγου εἶχε σοβαροὺς λόγους νὰ ὑπολογίξῃ τὴ στρατιωτικὴ του ἰκανότητα. Ἡ δύναμη τοῦ Ἡπειρωτικοῦ στρατοῦ ποὺ μόλις εἶχε καταφέρει νὰ ἀντιταχθῆ στὴ δεξιότεχνία τοῦ Παλαιολόγου στὴ Μακεδονία, θὰ μπορούσε νὰ ἀποδειχθῆ ἀνεπαρκῆς ἀπέναντι σ' ἓνα τόσο ἰκανὸ στρατιώτη μὲ ὅλα τὰ μέσα τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας στὴ διάθεσή του. Ἄν οἱ νίκες ποὺ εἶχαν κερδίσει ἔπρεπε νὰ παραμείνουν γιὰ πάντα, καὶ ἂν ἔπρεπε νὰ πάρουν πίσω τὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὴ Νίκαια, ἡ ἀπλὴ ἀριθμητικὴ δύναμη δὲν ἀρκοῦσε. Χρειάζονταν ἓνας στρατηγός ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἀντιπαραβάλλῃ τὴ στρατηγικὴ του μ' ἐκείνη τοῦ Παλαιολόγου. Ὁ Ἰδιος ὁ Μιχαήλ δὲν ἦταν ἔμπειρος στρατιώτης, καὶ οἱ γιοί του ἦταν πολὺ μικροὶ γιὰ νὰ ἔχουν μεγάλη πείρα τῆς μάχης. Ὁ Θεόδωρος εἶχε σκοτωθῆ στὴν πρώτη του μάχη. Ὁ Νικηφόρος ἐνεργοῦσε ἀπλῶς σὰν τοποτηρητῆς τοῦ πατέρα του, ἐνῶ ὁ Ἰωάννης Δούκας θὰ μπορούσε ἀπλῶς νὰ ἰκανοποιήσῃ τὴ δίψα λαφυραγωγίας τῶν Βλάχων τῆς Θεσσαλίας ποὺ εἶχεν υἱοθετήσῃ τὴν ὑπόθεσή τους. Ἀλλὰ τὸ Δεσποτᾶτο δὲ μπορούσε νὰ περηφανεύεται γιὰ κανέναν ἔμπειρο στρατηγό.

Ὁ Γουλιέλμος Βιλλαρδουῖνος εἶχεν ἔλθει κιόλας σὲ φιλικὲς διαπραγματεύσεις μὲ τὸ Δεσποτᾶτο. Ἀνάμεσα στὸ 1256 καὶ 1258 εἶχεν ἐμπλοκῆ σ' ἓναν ἀγῶνα μὲ τοὺς Ἐνετοὺς ἄρχοντες τῆς Εὐβοίας διεκδικώντας τὸ τρίτο τοῦ νη-

στού μετὰ τὸ θάνατο τῆς Ἑνετῆς γυναίκας του τὸ 1255. Ὁ Δούκας τῶν Ἀθη-
νῶν Guy A' de la Roche πῆγε μὲ τὸ μέρος τῆς Βενετίας καὶ ὁ Βιλλαρδουῖνος
εἶχε βρεθῆ ἀντιμέτωπος σ' ἓναν ἰσχυρὸ συνασπισμὸ τῶν δικῶν του βαρῶνων.
Σ' αὐτὴ τὴν κρίσιμη κατάστασις εἶχε ζητήσει τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Μιχαὴλ καὶ
εἶχε συναφθῆ μιὰ συμφωνία ἀνάμεσα στοὺς δύο ἡγεμόνες παρὰ τὶς διαμαρτυ-
ρίες τοῦ Πάπα. Ἡ τάξις ἀποκαταστάθηκε μὲ τὴν νίκη τοῦ Βιλλαρδουῖνου στὸ
Καρύδι κοντὰ στὰ Μέγαρα τὸν Ἰούνιον τοῦ 1258. Δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα ὅτι
ὁ Μιχαὴλ πρόσφερε κάποια ὑλικὴ βοήθεια γιὰ τὴν καταστολὴ αὐτῆς τῆς ἐπι-
ναστάσεως, ἀλλὰ τὸ ἔδαφος εἶχε προετοιμασθῆ γιὰ μιὰ συμφωνία ποὺ θὰ ἔνω-
νε μὲ ἰσχυρότερους δεσμοὺς τὴν Ἡπειρο καὶ τὸ Μωριά'.

Ἡ δευτέρα κόρη τοῦ Μιχαὴλ Ἄννα ἦταν τώρα τῆς παντρεῖα καὶ δὲν
ἦταν λιγώτερο ἑλκυστικὴ ἀπὸ τὴν ἀδελφὴ τῆς. Ἐγίνε πρότασις στὸ Γουλι-
έλμιο Βιλλαρδουῖνο ποὺ ἦταν κῆρος σχεδὸν τρία χρόνια νὰ ἐνδιαφερθῆ νὰ
ἰσχυροποιήσῃ τὴν φιλίαν του μὲ τὴν Ἡπειρο παίρνοντας τὴν Ἄνναν σὰν τρίτην
γυναίκα του. Ὁ Βιλλαρδουῖνος δὲν εἶχε ἀντίρρηση νὰ συνδέσῃ τὰ ἐνδιαφέ-
ροντά του μὲ τὸ Δεσποτᾶτο ξέχωρα ἀπὸ κάθε ἐλπίδα ποὺ μπορεῖ νὰ ἔτρεφε γιὰ
τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Πριγκηπάτου του στὰ βόρεια μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τὴν
πλευρὰ τοῦ Μιχαὴλ ἡ ἀποδοχὴ μιᾶς τέτοιας συμμαχίας θὰ ἦταν σὰν ἀπὸ θεῖαν
πρόνοιαν. Ὁ πρίγκηπας τῆς Ἀχαΐας ἦταν ἔμπειρος πολεμιστῆς ποὺ χαίρονταν
τὴ μάχην καὶ ἡ ἀνδρεία του σὰν στρατηγοῦ ἦταν πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφισβήτησιν.

Ἀπεσταλμένοι ἐστάλησαν ἀπὸ τὴν Ἄρην εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ Βιλλαρδουῖνου,
συνομίλησαν μὲ πειστικότητά καὶ ἔκαμαν σημαντικὰς ὑποσχέσεις. 60.000 ὑπέρ-
πυρα γιὰ προίκα καθὼς καὶ λαμπρὰς ἐνδυμασίαις καὶ ἄλλα δῶρα προσφέρθησαν
μαζὶ μὲ τὴν κατοχὴν τοῦ ὄχυρου τῶν Λεωνίων καὶ ἄλλων περιοχῶν τῆς νο-
τίου Θεσσαλίας ποὺ βρίσκονταν κοντὰ εἰς τὴν ἀμφισβητήσιμη περιουσίαν τοῦ Βιλ-
λαρδουῖνου εἰς τὴν Εὐβοίαν. Οἱ προσφορὰς τοὺς ἔγιναν ἀποδεκτὰς. Ὑπογρά-
φθηκε συνθήκη συμμαχίας καὶ ὁ γάμος τῆς κόρης τοῦ Μιχαὴλ Ἄννας μὲ
τὸν Πρίγκηπα τῆς Ἀχαΐας κανονίσθη ὅπως ἔπρεπε. Ἐγίνε χωρὶς καθυ-
στέρησιν εἰς τὴν Πάτρα τὸ καλοκαίρι τοῦ 1258. Τῆ νύφην τὴν συνόδευε ὁ ἀδελφός
τῆς Νικηφόρος. Ὅρκοι ἀμοιβαίας βοηθείας ἀνάμεσα στοὺς ἡγεμόνες τῆς Ἡ-
πεύρου καὶ τοῦ Μωριά' τοὺς ἔδεναν «σὰν ἓνα ἄνθρωπον», καὶ ἡ ὁμορφὴ Ἄννα,
«σὰν δευτέρα Ἑλένη μὲ τὸ Μενέλαό της», ἐγκαταστάθηκε εἰς τὸν νέον πύργον τοῦ
Βιλλαρδουῖνου εἰς τὴν Μυστρά'.

Ὅλος ὁ Ἑλλαδικὸς κῶρος κατευθύνονταν τώρα ἐναντίον τῆς Νικαίας. Τὸ
γέρας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ ἡ ἀπόκτησίς του ποτὲ δὲν εἶχε φανῆ τόσο
εὐκόλῃ, περιέμενε τοὺς ἀπελευθερωτὰς νὰ κανονίσουν τὶς δικὰς τοὺς διαφο-
ρὰς Ἡ ἀκαταστασία ποὺ ἀκολούθησε μετὰ τὸ θάνατον τοῦ Θεοδώρου Λάσκαρη,
τὸν Αὐγουστο τοῦ 1258 ἔκαμε τὴν Νίκαιαν νὰ μὴ μπορῆ νὰ ἀντιταχθῆ εἰς τὴν ὑ-
περοχὴν τοῦ Μιχαὴλ. Ἀλλὰ μόλις ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔγινε ἀντιβασιλεὺς
γιὰ τὸ νεαρὸν Αὐτοκράτορα Ἰωάννην ἔλαβε κάθε μέτρον ποὺ μπορούσε γιὰ τὴν
ἄμυναν τῆς Θεσσαλονίκης. Στὰ τέλη Σεπτεμβρίου ἔστειλε στρατὸν εἰς τὴν Μακε-
δονίαν μὲ διοικητὴν τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην Παλαιολόγον, ποὺ εἶχε γίνῃ πρόσ-
φατος Μέγας Δομῆστιχος. Μαζὶ του ἦταν καὶ οἱ ἔμπειροι στρατηγοὶ Ἀλέξιος
Στρατηγόπουλος καὶ Ἰωάννης Ραούλ. Σκοπὸς τοὺς ἦταν νὰ συμβάλουν εἰς τὴν
ἄμυναν τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ ἡ μοναδικὴ τους προσπάθεια νὰ προχωρήσουν
πρὸς δυτικὰ ματαιώθηκε κοντὰ εἰς τὴν Βέροίαν ἀπὸ τὸ γυνὸν τοῦ Μιχαὴλ Ἰωάννην
Δούκα ποὺ ὁδηγοῦσε ἓνα ἀπόσπασμα τῶν Βλάχων του. Ἡ μόνη ἐλπίδις ποὺ
ἀπόμεινε ἦταν νὰ μπορέσουν νὰ ἐμποδίσουν τὸ στρατὸν τοῦ Δεσπότη νὰ πε-
ράσῃ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν ὥσπου ν' ἀποκτήσῃ μεγαλύτερη δύναμιν ἢ ἐσωτερικὴν
κατάστασιν τῆς Νικαίας°.

Ὁ Μιχαὴλ ἦταν τώρα ἀποφασισμένος περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ νὰ δώσει ἀποφασιστικὴ μάχη. Εἶδε πὼς ἡ στιγμή ἦταν εὐνοϊκὴ. Ἡ Νίκαια δὲν εἶχε ἀποτελεσματικὴ κυβέρνησις καὶ ἔχοντας τὴν ὑποστήριξη τῶν νέων συμμάχων του θὰ μπορούσε εὐκόλα νὰ ἐκμηδενίσῃ τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς Θεσσαλονίκης. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1258 ἔστειλε γράμματα καὶ πρέσβεις στὸ γαμπρὸ τοῦ Βιλλαρδουῖνο γιὰ νὰ κανονίσουν μιὰ συνάντησις καὶ σύντομα πέρασε στὸ Μυριά ὁ ἴδιος διὰ τῆς Ναυπάκτου καὶ τοῦ Δρεπάνου. Μέσα σὲ μεγάλα γλέντια καὶ χαρὰς οἱ δύο ἡγεμόνες συναντήθηκαν στὴν Πάτρα. Ἐγίνε ἓνα πολεμικὸ συμβούλιον καὶ σχεδιάστηκε μιὰ συνδυασμένη ἐπιχείρησις πεζικοῦ καὶ ἵππικοῦ ἐναντίον τοῦ στρατοῦ τῆς Νικαίας στὴ Μακεδονία γιὰ τὴν ἐπομένη ἀνοιξίαν. Λέγεται πὼς μιὰ καινούργια «Συνθήκη Διανομῆς» ἔγινε προκαταβολικὰ γιὰ τὴν ἐπιτυχίαν τους. Ὁ Βιλλαρδουῖνος καὶ ὄχι ὁ Μιχαὴλ θὰ ἀποκτοῦσε τὸ Βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Μιχαὴλ θὰ ἀρκοῦνταν στὴ Θεσσαλία. Εἶναι δύσκολον νὰ πιστέψουμε πὼς ὁ Μιχαὴλ ἔκαμε ποτὲ μιὰ τέτοια συμφωνία ἢ πὼς θὰ τὴν τηροῦσε σὲ περίπτωσιν νίκης. Ἀλλὰ τὸ δόλωμα ἦταν ἀρκετὰ δολαστικὸ νὰ κάμῃ τοὺς Φράγκους νὰ δράσουν εἴτε ἔγινε συμφωνία εἴτε ὄχι. Ὁ Μιχαὴλ ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴν Πάτρα γιὰ νὰ περάσῃ τὸ χειμῶνα τοῦ 1258 στὴν Ἄρτα καὶ ἔστειλε ἀπεσταλμένους στὸ Μανφρέδο νὰ τὸν ἐνημερώσῃ γιὰ τὰ σχέδια ποὺ ἔγιναν. Ὁ Βιλλαρδουῖνος ξεχειμῶνιασε στὴν πρωτεύουσά του τὴν Ἀνδραβίδα καὶ ἔβγαλε διαταγὰς νὰ ἐτοιμάσουν στρατὸ ὁ Guy de la Roche τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Μαρκήσιος τῆς Βουδονίτσας, οἱ Βαρῶνοι τῶν Θηβῶν καὶ τῶν Σαλώνων, οἱ Ἄρχοντες τῆς Εὐβοίας καὶ τῶν νησιῶν, καὶ οἱ ἄλλοι ὑποτελεῖς του¹⁰.

Στὸ μεταξὺ στὴ Νίκαια ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔπαιρνε τὰ ἡνία τῆς κυβερνήσεως στὰ χέρια του. Ὁ στρατὸς ποὺ ἔβλεπε τὸ συνασπισμὸ τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου καὶ τοῦ Γουλιέλμου Βιλλαρδουῖνου σὰν ἄμεση ἀπειλὴ γιὰ τὸν ἔλεγχο τῆς Θεσσαλονίκης ὑποστήριζε φανερὰ πὼς ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ Αὐτοκράτορας στὸ θρόνον μὲ μεγάλη δύναμιν καὶ πείραν γιὰ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν κίνδυνον. Ὁ Παλαιολόγος εἶχεν ἀποκτήσει κίόλας τὸν τίτλον τοῦ Δεσπότη. Ὁ Ἰωάννης Λάσκαρης, γιὰ τὸν ὁποῖον αὐτὸς ἦταν ἀκόμη τυπικὰ ἀντιβασιλεὺς, ἦταν μόνον ὀκτῶ ἐτῶν, καὶ ἡ στέψη ποὺ ζητοῦσαν οἱ ὑποστηρικτὰς τοῦ Παλαιολόγου εἶχε μικρότερη σημασίαν ἀπὸ τὴν ἐπικύρωσιν μιᾶς θέσεως ποὺ κατεῖχε κίόλας. Ὁ Πατριάρχης παρέμενε πιστὸς στὰ δικαιώματα τοῦ νεαροῦ Βασιλεῦς. Ἀλλὰ ἡ Σύγκλητος, ὁ στρατὸς καὶ ἡ πλειονότης τοῦ κλήρου ἀνακήρυξαν ἀνοικτὰ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον σὰν Αὐτοκράτορά τους. Ἐτοί ὁ Ἀρσένιος ὑποχώρησε μὲ τὸν ὄρον νὰ λάβῃ ταυτόχρονα τὸ στέμμα του καὶ ὁ Ἰωάννης Λάσκαρης. Ἐτοί ἡ διπλὴ στέψη τοῦ Μιχαὴλ Η' καὶ τοῦ Ἰωάννου Δ' ἔγινε στὴ Νίκαια στὶς 25 Δεκεμβρίου 1258. Μὲ τὴν ἀναμφισβήτητον πιά ἐξουσίαν τοῦ ὁ νέος Αὐτοκράτορας γρήγορα ξεφορτώθηκε ὄλους τοὺς ἀντιπάλους καὶ πιθανοὺς ἀνταγωνιστὰς καὶ διασφάλισε τὸ στέμμα του στέλλοντας τὸν νεαρὸν Λάσκαρον ὑπὸ περιορισμὸν στὴ Μαγνησίαν¹¹.

Μόλις ἐδραϊώθηκε ἡ θέσις του στὴ Νίκαια ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του στὴν κατάστασιν τῶν δυτικῶν συνόρων του. Ἦταν δυνατόν τὰ ἔξοδα καὶ οἱ κίνδυνοι μιᾶς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν ἐνωμένων στρατῶν τοῦ Μιχαὴλ καὶ τῶν συμμάχων του νὰ ἀποφευχθοῦν μὲ διπλωματικὸν τρόπον. Οἱ διεκδικήσεις τοῦ Δεσπότη ἴσως μπορούσαν νὰ ἰκανοποιηθοῦν μὲ κάποιες μικρότερες ἐδαφικὰς παραχωρήσεις. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἀπεστάλη πρεσβεΐα ἀπὸ τὴν Νίκαιαν στὴν Ἠπειρὸν μὲ ἀρχηγὸν τὸν Θεόδωρον Φίλην γιὰ νὰ κερδίσῃ τὴν φιλίαν τοῦ Μιχαὴλ καὶ νὰ διαπραγματευθῇ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν δύο αἰχμαλώτων, τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτη καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Χαβάρωνα, μὲ ἀν-

τάλλαγμα ένα μέρος από την άμφισβητήσιμη περιοχή της Μακεδονίας. 'Αλλά ο Μιχαήλ δεν έπρόκειτο να μεταπεισθή τόσο εύκολα. Οί πρέσβεις δεν έγιναν δεκτοί σέ ακρόαση και διώχτηκαν με αγένεια, πράγμα που υποτιμούσε τὸ κύρος τῆς Νικαίας και ανάγκασε τὸν Φίλη να προειδοποιήση τὸ Δεσπότη για τὴν επικείμενη καταστροφή του και να προφητέψη μιὰ μετάνοια που θὰ ἔρχοντα πολὺ ἀργά¹².

Βλέποντας πὼς δὲν ἐπρόκειτο να βρῆ κατανόηση ἀπὸ τὴν Ἡπειρο ὁ Παλαιολόγος βάλθηκε να ἀνατρέψη τὶς συμμαχίες τοῦ Μιχαήλ και ἔστειλε πρέσβεις στὸ Μανφρέδο στὴν Ἰταλία και στὸ Βιλλαρδουῖνο στὸ Μωριᾶ. Στὸ Μανφρέδο ἡ ἐπιστροφή τῆς ἀδελφῆς του Κωνσταντίας μπορεί να προτάθηκε σὰν δόλωμα. 'Αλλά ἡ θύμιση τοῦ Μανφρέδου ἔφτανε πολὺ πίσω και ἀντὶ να δεχτῆ τέτοιους ὅρους ἔρριξε τὸν ἀπεσταλμένο τῆς Νικαίας στὴ φυλακή. Ἡ πρεσβεία στὸ Βιλλαρδουῖνο δὲν εἶχε καλύτερη τύχη. Ἡ ἐμμονὴ και τῶν δύο αὐτῶν ἡγεμόνων σὲς ὑποσχέσεις που εἶχαν δώσει στὸ Μιχαήλ λέει πολλὰ για τὸ γόητρο τοῦ Δεσποτάτου. 'Αλλά ἡ σκόπιμη σκληρότητά τους πρὸς τὸν Παλαιολόγο ἐμπνέονταν ὄχι τόσο πολὺ ἀπὸ ἐλατήρια πίστεως στὴν Ἡπειρο ὅσο ἀπὸ τὴν ἐλπίδα προσαρτήσεως ἐδαφῶν που θὰ ἀποκτοῦσαν παίρνοντας μέρος σὲν ἀγῶνα ἐναντίον του¹³.

Ἡ διπλωματία εἶχεν ἀποτύχει και ἦταν φανερὸ πὼς ὁ συνασπισμὸς μόνο μὲ τὴ βία θὰ μπορούσε να διαλυθῆ. Ὁ στρατὸς που στάλθηκε στὴ Μακεδονία τὸ φθινόπωρο τοῦ 1258 ἔπρεπε να ἐνισχυθῆ πολὺ. Ἐν ἔφευτε ἡ Θεσσαλονίκη ὁ δρόμος για τὴν Κωνσταντινούπολη θὰ ἦταν ἀνοιχτός. Δὲν ἦταν καιρὸς για ἡμίμετρα και ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος, που ἡ προσωπικὴ του ὑπηρεσία στὴ Μακεδονία τὸν εἶχε διδάξει για τὴ δύναμη τοῦ πῶ ἐπικίνδυνου ἀντιπάλου του, ἄρχισε να παρασκευάζεται σὲ βαθμὸ που ταίριαζε στὴν περίσταση. Ἡ αὐτοπεποίθηση τοῦ Μιχαήλ Β' γρήγορα εἶχε να ἀντιμετώπιση τὴ στρατηγικὴ τῶν στρατηγῶν τῆς Νικαίας στὴν τελευταία ἐκστρατεία που ὀδήγησε στὴν προσωρινὴ καταστροφὴ τοῦ Δεσποτάτου και ἔδωσε στὸ Βασίλειο τῆς Νικαίας τὸ χρόνο να ξανασάνη και να ἐκπληρώση τὸν προορισμὸ τῆς ὑπάρξεώς του.

Ἐνῶ ἀποστέλλονταν πρέσβεις σὲ ὅλους τοὺς συμμάχους τῆς Νικαίας, ὁ διοικητῆς τοῦ στρατοῦ τῆς Νικαίας Ἰωάννης Παλαιολόγος ἀνέρχονταν στὸ βαθμὸ τοῦ Σεβαστοκράτορα και ὁ συστρατηγὸς του Ἀλέξιος Στρατηγόπουλος στὸ βαθμὸ τοῦ Μέγα Δομέστιχου. Οἱ εἰδήσεις τῆς προαγωγῆς τους ἔφθασαν, ἐνῶ ἐκεῖνοι ξεχειμώνιαζαν στὴ Μακεδονία και ταυτόχρονα ἔφθασαν ἐντολὲς να περιμένουν τὴν ἀφιξη ἐνιχύσεων για ν' ἀνοίξουν μ' αὐτὲς ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Ἡπείρου. Ἡ ἐκκλήση τοῦ Αὐτοκράτορα σὲς συμμάχους του ἔγινε δεκτὴ μὲ προθυμία. Οἱ Σέρβοι, που ἡ πολιτικὴ τους φαίνεται πὼς συνδέονταν στενὰ μὲ τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Κωνσταντίνου Τίχομῖρ, ἀκολούθησαν τὴ Βουλγαρικὴ τακτικὴ και ἀπέρριψαν τὴ συμμαχία τους μὲ τὴν Ἡπειρο. Ἐστειλαν και οἱ δυὸ ἀποσπάσματα ἐφίπων τοξοτῶν. Οἱ Σέρβοι ἔστειλαν ἑξακοσίους. Ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία ἔφτασε ἕνα ἐπίλεκτο σύνταγμα ἀπὸ 1500 ἵππεις, ἐνῶ ὁ Δούκας τῆς Καρινθίας ἔφτασε ὁ ἴδιος ἐπικεφαλῆς τριακοσίων Γερμανῶν ἵππεων. Ἡ ἀπαιτουμένη στρατιωτικὴ δύναμη συμπληρώθηκε μὲ τὴν προσθήκη τακτικῶν ἐπικουρικῶν στρατευμάτων και μισθοφόρων που περιελάμβαναν 1500 Τούρκους, 2.000 ἐλαφρὰ ὀπλισμένους Κουμάνους ἵππεις τοξότες, καθὼς και πολυάριθμο ἐλληνικὸ πεζικὸ και ἵππικό¹⁴.

Στὶς ἀρχὲς Μαρτίου 1259 τὰ διάφορα στρατιωτικὰ τμήματα ἄρχισαν να συγκεντρώνονται στὴν πεδιάδα τοῦ Βολεροῦ στὰ νότια τῆς Ἀδριανουπόλεως πρὶν ἐνωθῶν μὲ τὸν Ἰωάννη Παλαιολόγο στὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ Μιχαήλ στὸ μεταξύ εἶχε στρατοπεδεύσει μαζί μὲ τὴν οἰκογένειά του στὴν περιοχή τῆς Κα-

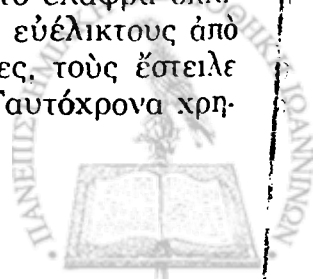
βίων μπόρεσαν να δώσουν πληροφορίες για τις κινήσεις του στρατού της Νικαίας και την άφιξη των ενισχύσεων από την Άδριανούπολη¹⁹.

Στο μεταξύ ο Ίωάννης Παλαιολόγος είχε συγκεντρώσει το στρατό του στην περιοχή της Αχρίδας ή της Πελαγονίας, μαζί και τους συμμάχους του και τα έπικουρικά στρατεύματα που είχαν φθάσει δια της Θεσσαλονίκης. Είχε συνολικά 27 τμήματα (άλλάγια), από τα οποία μόνον ένα, το Γερμανικό ίππικό με άρχηγό το Δούκα της Καρινθίας, δέν υπάγονταν στη διοίκησή του. Οί κυριώτεροι στρατηγοί του ήταν ο Άλέξιος Στρατηγόπουλος και ο Ίωάννης Ραούλ. Ο ίδιος ο Παλαιολόγος ήταν αρχιστράτηγος του Έλληνικού πεζικού, των Τουρκικών και Κουμανικών έπικουρικών δυνάμεων, και των συμμαχικών Ούγγρικών, Βουλγαρικών και Σερβικών αποσπασμάτων.

Η κατάσταση στο έχθρικό στρατόπεδο ήταν πολύ διαφορετική. Οί Ήπειρώτες, οί Φράγκοι και οί Γερμανοί δέν είχαν κοινή διοίκηση. Ο Μιχαήλ διηύθυνε το στρατό του των Έλλήνων με το γυιό του Νικηφόρο σαν αναπληρωτή του. Ο νόθος γυιός του Ίωάννης Δούκας διηύθυνε το τμήμα του των Θεσσαλών Βλάχων. Το Γερμανικό ίππικό και ο Φραγκικός στρατός του Βιλλαρδουΐνου αποτελούσαν άλλα δύο ανεξάρτητα τμήματα. Ο Βιλλαρδουΐνος είχε είκοσι Δούκες, Κόμητες, Βαρώνους και ιεράρχες και πολλούς ίππότες και λοχίες, συνολικά 8 χιλιάδες βαριά όπλισμένους και 12 χιλιάδες έλαφρά όπλισμένους άνδρες. Ο Μιχαήλ είχε 8 χιλιάδες βαριά όπλισμένους και 18 χιλιάδες έλαφρά όπλισμένους άνδρες²⁰.

Ποτέ δέν είχε παραταχθῆ τόσο στρατός στο πλευρό του Δεσποτάτου. Η τύχη του Βασιλείου της Νικαίας και του ίδιου του Βυζαντινού θρόνου φαινονταν να κρέμεται στη ζυγαριά. Άλλά ο Μιχαήλ και ο Βιλλαρδουΐνος δέν είχαν συντονισμένο σχέδιο στρατηγικής και ούτε κοινό σκοπό εκτός από εκείνον της νίκης που θα στηρίζονταν στο καθαρό βάρος των αριθμών. Η συμμαχία τους ήταν άπατηλή και άφύσικη και οί σχέσεις τους διέπονταν από το πνεύμα δυσπιστίας και παρεξηγήσεως που υπῆρχε ανάμεσα στους Έλληνες και τους Λατίνους. Ο στρατός της Νικαίας, από την άλλη μεριά, ήταν ένωμένος κάτω από έναν ηγέτη και διευθύνονταν από ίκανούς στρατηγούς που ή άφοσίωσή τους στους σκοπούς του Αυτοκράτορά τους ήταν πέρα από κάθε άμφισβήτηση. Το αποτέλεσμα ήταν να αποδειχτῆ πως ένα Έλληνικό στρατεύμα συμπληρωμένο με μισθοφόρους και άφοσιωμένους συμμάχους ήταν αποτελεσματικώτερο όπλο από μίαν έτερογενῆ συνάθροιση στρατευμάτων με χωριστούς διοικητές που ο καθένας τους έμπνέονταν από προσωπικά έλατήρια²¹.

Κατά το τέλος Ιουνίου 1259 ο Ίωάννης Παλαιολόγος όδήγησε το στρατό του από την Αχρίδα προς νότον, ένῶ ο Μιχαήλ και οί σύμμαχοί του βάδισαν προς βορράν από την Καστοριά. Τῆ μάχη τῆν άνοιξε ο Παλαιολόγος στους λόφους ανάμεσα στην Πελαγονία και την Καστοριά²². Οί περιγραφές της συμπλοκής δίνονται από τους Έλληνες και δυτικούς ιστορικούς με μεγάλες διαφορές στις λεπτομέρειες. Σύμφωνα με τόν Άκροπολίτη πού, άν και τότε ήταν αίχμάλωτος στην Άρτα, είναι ίσως ή πιό άξιόπιστη αύθεντία, δέν έγινε πραγματική μάχη καθόλου. Ο Ίωάννης Παλαιολόγος, ένεργώντας σύμφωνα με τῆ συμβουλή του άδελφοῦ του Μιχαήλ, πού ήξερε τους τρόπους ένεργείας του έχθρου, ανέπτυξε τῆς δυνάμεις του κατά τρόπο που ταίριαζε καλύτερα στις διαφορετικές τους ικανότητες, τοποθετώντας τους βαριά όπλισμένους σε ισχυρές άμυνικές θέσεις στους γύρω λόφους και κρατώντας το έλαφρά όπλισμένο Έλληνικό και Τουρκικό ίππικό στην πεδιάδα. Τους πιό εύέλικτους από τους άνδρες του, τους δυο χιλιάδες Κουμάνους ίππείς τοξότες, τους έστειλε μπροστά να παρακολουθοῦν και να παρενοχλοῦν τόν έχθρο. Ταυτόχρονα κρη-

σημοποίησε διάφορα τεχνάσματα για να δημιουργήσει ψεύτικες έντυπώσεις για τὸ μέγεθος τοῦ στρατοῦ του, νὰ σκορπίσῃ πανικὸ ἀνάμεσα στοὺς ἀξιωματικούς τους. Οἱ χωρικοὶ τῆς περιοχῆς ἀναγκάστηκαν ν' ἀνάψουν μεγάλες φωτιὲς στοὺς γειτονικοὺς λόφους καὶ τὰ χωράφια «ἔτσι πού τῆ νύχτα οἱ βουνοπλαγιὲς καὶ οἱ κάμποι φεγγοβολοῦσαν ἀπ' ὅλες τὲς μεριὲς καὶ φαίνονταν σὰν νὰ καίγονταν. Τὴν ἡμέρα ξεσήκωναν σύννεφα σκόνης σκουπίζοντας τὸν κάμπο μὲ κλαδιὰ δεμένα στὲς οὐρὲς τῶν κοπαδιῶν τους, καὶ τὸ βράδυ οἱ χωρικοὶ καὶ οἱ στρατιῶτες διατάχθηκαν νὰ φωνάζουν μὲ μιὰ φωνὴ γιὰ νὰ έντυπωσιάσουν τὸν ἐχθρὸ μὲ τὲς ἰσχυρότερες δυνάμεις τους. Ἐστάλησαν καὶ κατάσκοποι νὰ διασπείρουν διαδόσεις γιὰ τὴν ἀκατανίκητη ὑπεροχὴ τῶν Αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων καὶ νὰ πείσουν τοὺς Φράγκους νὰ γυρίσουν στὴ χώρα τους πού ἦταν ἀσφαλῆς.

Γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν σὲ μιὰ λιγώτερο εὐπρόσβλητη θέσῃ ὁ Μιχαὴλ καὶ ὁ Βιλλαρδουῖνος ἀποφάσισαν νὰ δοκιμάσουν νὰ διασπάσουν τὲς ἐχθρικές γραμμὲς μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ φθάσουν στὸν Πρίλαπο πρὸς βορρᾶν. Ἄλλὰ ἡ ὀπισθοχώρησή τους διὰ μέσου Σοσκοῦ καὶ Μολύσκου ἐμποδίζονταν σοβαρὰ ἀπὸ τὲς παρενοχλητικὲς ἐπιθέσεις τῶν Κουμάνων πού δὲν ἄφηναν τὰ Ἡπειρωτικὰ καὶ Φραγκικὰ στρατεύματα νὰ ἡσυχάσουν μέρα καὶ νύχτα προσβάλλοντάς τους ὅταν πότιζαν τὰ ἄλογά τους καὶ λεηλατώντας τὸ μεταγωγικὸ τους. Ἡ κατάστασή τους ἦταν σοβαρὴ καὶ ἓνα πρόχειρο σχέδιο ὀπισθοχώρησεως πού ἔγινε μὲ τὴ συμφωνία τῶν δύο διοικητῶν ματαιώθηκε μόνον ἀπὸ τὲς σφοδρὲς παρατηρήσεις τοῦ ἀδάμαστου Γοδεφρείδου Ντέ Μπρυγιέρ πού δὲ μπορούσε νὰ ἀνεχθῆ τὴ σκέψη τῆς ὀπισθοχώρησεως χωρὶς νὰ αἰματοκυλήσῃ τὸν ἐχθρὸ.

Τέλος, ὅταν ἀγρίεψαν οἱ διαθέσεις καὶ μοιράστηκαν οἱ γνῶμες, τὸ ἀμοιβαῖο μῖσος τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Λατίνων ξέσπασε ἀκόμη καὶ στὴν ἀνώτερη διοίκηση, καὶ ὀλόκληρο τὸ οἰκοδόμημα τῆς συμμαχίας ἄρχισε νὰ καταρρέῃ. Ὁ Ἰωάννης Δούκας, ἀπὸ τὴ ζήλεια γιὰ τὲς τιμὲς πρὸς τὴ Θεσσαλὴ γυναίκα του πού ἦ ὀμορφιά τῆς δὲν ξεσήκωνε μόνον θαυμασμὸ ἀλλὰ καὶ ἀχόρταγα φλογερὰ βλέμματα. ἦλθε στὰ χέρια μὲ μερικοὺς Φράγκους ἰππότες, καὶ τὰ πράγματα χειρότερεψαν μὲ τὲς κοροϊδίες πού ἐκτόξευε ἐναντίον του ὁ Βιλλαρδουῖνος γιὰ τὴν καταγωγή του. Γιὰ νὰ πάρῃ ἐκδίκηση γι' αὐτὲς τὲς προσβολὲς ὁ Ἰωάννης Δούκας, λιποτάχτησε ἀπὸ τὸ στρατόπεδο καὶ πρόσφερε τὲς ὑπηρεσίες του στὸ διοικητὴ τῆς Νικαίας μὲ τὸν ὄρο νὰ τὸν ἀφήσουν ν' ἀδειάσῃ τὴ χολή του μόνον ἐναντίον τῶν Φράγκων καὶ νὰ μὴ τὸν ὑποχρεώσουν νὰ σηκώσῃ τὰ ὄπλα ἐναντίον τοῦ πατέρα του καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του.

Ὁ Μιχαὴλ καὶ ὁ Νικηφόρος ὑποκύπτοντας ἴσως στὰ πειστικὰ λόγια τοῦ Ἰωάννου ἢ μένοντες πιστοὶ στὸ ἀρχικὸ σχέδιο ὑποχώρησεως πού εἶχαν κάμει μὲ τὸ Βιλλαρδουῖνο, μετὰ ἀπ' αὐτὸ προτίμησαν νὰ ἀφήσουν τοὺς Φράγκους στὰ ἴδια τους τὰ μέσα, καὶ ἔφυγαν τὴ νύχτα ἀκολουθώντας ἴχνη πού μόνον οἱ ἴδιοι γνώριζαν. Τὴν ἄλλη μέρα, Κυριακὴ πρωΐ, ὁ Βιλλαρδουῖνος ἀνακάλυψε πὼς εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ ἀπὸ τοὺς συμμάχους πού εἶχεν ἀνταποκριθῆ στὴν πρόσκλησή τους. Μόνον τὸ Γερμανικὸ ἰππικὸ τοῦ Μανφρέδου παρέμεινε. Ἐγίνε ἀμέσως πολεμικὸ συμβούλιο κατὰ τὸ ὄποιο, χάρη καὶ πάλι στὸ πολεμικὸ πνεῦμα τοῦ Γοδεφρείδου Ντέ Μπρυγιέρ, ἀποφασίστηκε ν' ἀποδείξουν στὸν Ἰούδα, πού τόσο ἀνανδρα τοὺς εἶχε προδόσει, τὴν ἀξία καὶ τὴν ἀνδρεία τοῦ Φραγκικοῦ στρατοῦ καὶ ν' ἀποθέσουν τὲς ἐλπίδες τους γιὰ τὴ νίκη στὴν ἐνόητῃ τους σὰν μέλη μιᾶς φυλῆς.

Τὰ νέα γιὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Μιχαὴλ εἶχαν φτάσει στὸ μεταξὺ στὸ στρατόπεδο τῆς Νικαίας καὶ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος εἶχε συγκεντρώσει τὸ στρατὸ του καὶ ἐτοιμάζονταν γιὰ μάχη. Οἱ Φράγκοι ἰππότες καὶ τὸ γερμανικὸ

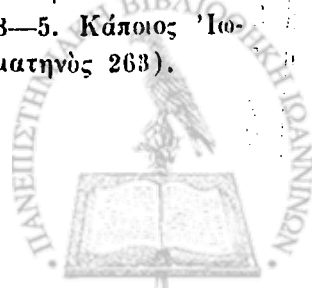

ίππικὸ προχώρησαν νὰ τοὺς συναντήσουν. Οἱ 300 Γερμανοὶ μὲ τὸ Δούκα τῆς Καρινθίας ἄρχισαν τὴν ἐπίθεση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Νικαίας, καὶ καθὼς προχωροῦσαν ὁ Βιλλαρδουῖνος διέταξε τοὺς ἰππότες του νὰ τοὺς ἀπομονώσουν γιὰ καταστροφή. Ὁ ἴδιος ὁ Δούκας ἔπεσε πάνω στὸ Γοδεφρεῖδο Ντὲ Μπρυγιέρ μονομαχώντας μαζί του, καὶ οἱ ἄνδρες του ἔπεφταν κάτω ἀπ' τὰ Φράγκικα σπαθιά «σὰν τοῦ λειβαδιοῦ τὸ χόρτο ἀπὸ τὴν κόσσα». Τότε ὁ Παλαιολόγος ἔδωσε σῆμα στοὺς γρήγορους Κουμάνους καὶ Οὐγγρους τοξότες του νὰ χτυπήσουν τὰ ἄλογα τῶν Φράγκων ἰπποτιῶν ποὺ εἶχαν συμπλακῆ μὲ τοὺς Γερμανοὺς σὲ μάχη στήθος μὲ στήθος καὶ νὰ μὴ σκεφθοῦν τὴ ζωὴ τῶν Γερμανῶν. Γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ οἱ Κουμάνοι διέπρεψαν καὶ οἱ ἰππότες ἔπεφταν πυκνὰ καὶ γρήγορα κάτω ἀπὸ τὴ θανατηφόρα ἀκρίβεια τῶν βελῶν τους. Ὁ ἠλικιωμένος Γοδεφρεῖδος Ντὲ Μπρυγιέρ, ἂν καὶ ἦταν χωρὶς ἄλογο, συνέχισε νὰ μάχεται πεζὸς καὶ ὁ Παλαιολόγος, ἐπειδὴ τοῦ ἔκαμιν ἐντύπωση τὸ θάρρος του, ὄρμησε στὴ συμπλοκὴ μὲ τὸ ἄλογό του νὰ τὸν σώσει ἀπὸ τὸν θάνατο καὶ τὸν αἰχμαλώτισε μὲ ἀξιοπρέπεια. Ὁ Βιλλαρδουῖνος ἐνῶ ἔτρεχε νὰ τὸν βοηθήσει χτυπήθηκε καὶ ἔπεσε νεκρὸ τὸ ἄλογό του καὶ αὐτὸς τὸ ἔβαλε στὰ πόδια. Τὸ ἄνθος τοῦ Φραγκικοῦ ἰπποτισμοῦ ἀκολούθησε τὸν ἡγέτη του καὶ ἡ μάχη μεταβλήθηκε σὲ ἄτακτη φυγῆ.

Μὲ τὸ ἄγριο κυνηγητὸ τοῦ στρατοῦ τῆς Νικαίας οἱ Φράγκοι τράβηξαν γιὰ τὸ νότο. Ἀλλὰ μόνον οἱ ἄπλοὶ στρατιῶτες κατάφεραν νὰ ξεφύγουν. Ὁ Βιλλαρδουῖνος βρέθηκε κοντὰ στὴν Καστοριὰ κρυμμένος σὲ μιὰν ἀχυροθημωνιά. Ὁ κρυψώνας του προδόθηκε καὶ ἡ ταυτότητά του ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὰ μπροστινὰ του δόντια ποὺ προεξείχαν. Ὁδηγήθηκε στὴ σκηνὴ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ὅπου ξέροντας Ἑλληνικὰ μπόρεσε νὰ ἀπαντήσει στὶς κατηγορίες ποὺ τοῦ ἀπηύθυνε ὁ κατακτητὴς του. «Ὅσοι ἀπὸ τοὺς κατώτερους βαθμοφόρους κατάφεραν νὰ ξεφύγουν τὴ ληστεία καὶ τὸ θάνατο ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ληστρικῶν Βλάχων τῆς Θεσσαλίας γύρισαν στὸ Μωριά. Ὁ Ἀνώ Ντὲ Τουσοῦ καὶ τὸ τμήμα του περικυκλώθηκαν κοντὰ στὸν Πλαταμώννα στὴν ἀκτὴ καὶ ὁ ἴδιος καθὼς καὶ ὁ Γουλιέλμος Βιλλαρδουῖνος, ὁ Γοδεφρεῖδος Ντὲ Μπρυγιέρ, καὶ ἄλλοι καμμιά τριανταριὰ Φράγκοι ἰππότες ἀπεσιτάλησαν μὲ συνοδεία στὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγο στὴ Λάμψακο. Οἱ 400 Γερμανοὶ ἰππότες τοῦ Μανφρέδου, ξένοι σὲ ξένη χώρα, παραδόθηκαν χωρὶς ἀντίσταση στὸν Ἀλέξιο Στρατηγὸ-πουλο καὶ σὲ τρεῖς ἄλλους στρατηγοὺς τῆς Νικαίας καὶ ἔγιναν αἰχμάλωτοι τοῦ Αὐτοκράτορα²³.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

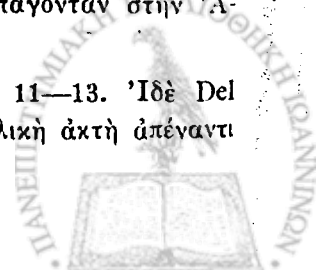
- 1) Nikephoros Blemmydes, ἐκδ. Heisenberg, σελ. 45. A. Gardner, «Isacarids of Nicaea», σελ. 209—10.
- 2) Ἀρχεπολίτης 152—3. Γρηγοράς, I, 60—1. Jireček, «Serben», I, σελ. 316—317. «Bulgaren», σελ. 269—70. Ὁ Κωνσταντῖνος Τιχομίρ (ἢ Τιχοσλάβ, γιὸς τοῦ Τοίχου) ἦταν ἐγγονὸς τοῦ Στεφάνου Β' Νεμάνια, ποὺ ὁ πατέρας του, ὅπως ὁ Δημήτριος τοῦ Ἑλδασιάν, εἶχε πάρει ἓνα Πριγκηπᾶτο (πιθανὸν τὰ Σκόπια) μὲ τὸ γάμο του μὲ μιὰν ἀπὸ τὶς κόρες τοῦ Νεμάνια. Ὁ Γρηγοράς τὸν θεωρεῖ σφετεριστὴ κάποιου Μύτζη. Γίνεται ὑπαινιγμὸς ποὺ πρόκειται γιὰ σύγχυση μὲ τὸ Μιχαὴλ Ἀσάν γιατί τὰ ὄνομα Μίτσα εἶναι ὑποκοριστικὸ τοῦ Μιχαήλ. Ἀλλὰ ἰδὲ Zlatarski, «Istorija», σελ. 373—5. Κάποιος Ἰωάννης Τιχομίρ ἦταν Ἄρχοντας στὰ Σκόπια κατὰ τὸ 1200 (ἰδὲ Χωματηνὸς 263).
- 3) Ἀρχεπολίτης 153—9. Γρηγοράς, I, 57. Παχυμέρης, I, 80.

- 4) 'Ακροπολίτης 164 (μεγάλα ἐφρόνει καὶ ὑπέρογκα διελέγετο). Παχυμέρης. I, 82, στίχ. 16—20.
- 5) 'Ιδὲ ἰδιαίτερα D. Forges - Davanzati, «Dissertazione sulla seconda Moglie dell Re Manfredi e su'loro figliuolo», Naples (1791). G. del Giudice, «La Famiglia di Re Manfredi, in Archivio storico per le province napoletane», III (1878), τεύχ. 1, σελ. 3—80, IV (1879), σελ. 35 ff., καὶ 291 ff., V (1880), σελ. 21 f., καὶ 470 f. M. Λένδιας, «'Ελένη 'Αγγελίνα Δούκαινο, βασίλισσα Σικελίας καὶ Νεαπόλεως...», «'Ηπειρωτικά Χρονικά», I (1926), σελ. 219—94. 'Η ἔκταση τῆς προίκας τῆς 'Ελενας ἀμφισβητεῖται πολὺ. 'Ο Sanudo, ἔκδ. Hopf, σελ. 107, ἀναφέρει σὰν προίκα τὸ Δυρράχιο, τὴν Αὐλώνα καὶ τὴν Κέρκυρα. 'Ο Davanzati, op. cit., σελ. 38—41, λέγει: «'Η Αὐλώνα, τὸ Βουθρωτὸ καὶ τὰ νησιά τῶν Συβότων». 'Ο Del Giudice, op. cit., III, σελ. 19 καὶ IV, σελ. 92—3, λέγει: «'Η Κέρκυρα καὶ ὅλη ἡ γειτονικὴ ἀκτὴ τῆς 'Ηπείρου μαζί με τὴν Αὐλώνα, τὰ Κάνινα, τὴ Χειμάρρα, τὰ Σύβοτα καὶ τὸ Βουθρωτό».
- 6) 'Ο Μηλιαράκης κ.ἄ. ὑποθέτουν πὼς καμμιά συμμαχία δὲν ἔγινε ἀνάμεσα στὸ Μιχαὴλ καὶ τὸ Μανφρέδο μέχρι τὴν ὥρα τοῦ γάμου τοῦ Μανφρέδου μετὰ τὴν 'Ελενα, τὸν 'Ιούνιο τοῦ 1259. 'Ο 'Ακροπολίτης ὅμως (157, στίχ. 21—3) δείχνει πὼς ὁ γάμος εἶχε κίβλας κανονιστῆ πρὶν νὰ γίνῃ ὁ Παλαιολόγος Αὐτοκράτορας, δηλ. πρὶν ἀπὸ τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1258. 'Ενα 'Ενετικὸν ἔγγραφο μετὰ ἡμερομηνία 1 Σεπτεμβρίου 1258 συνδέει τὸ ὄνομα τοῦ Μανφρέδου μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Μιχαὴλ (ιδὲ Buchon, «Recherches historiques», τόμ. I, σελ. 104—5). 'Ο Thalloczy, ὁ Jirāček καὶ ὁ Sufflay, I, ἀριθ. 254, σελ. 71, ὑπαινίσσονται πὼς ὁ ἀρραβώνας καὶ ἡ προίκα κανονίστηκαν ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τῆς πρώτης γυναίκας τοῦ Μανφρέδου τὸν 'Ιανουάριο τοῦ 1258. 'Ο Geanakoplos, op. cit., «Dunbarton Oaks Papers», 7 (1953), σελ. 105 καὶ σημ. 18, ἀπορρίπτει αὐτὴ τὴ θεωρία μετὰ τὴν αἰτιολογία πὼς ὁ Μιχαὴλ θὰ ἦταν ἀπίθανο μετὰ τὴ θέλησή του (δηλ. σὰν προικοδότης) ν' ἀφήσῃ «τὸ πῶς σημαντικὸ μέρος τῶν ἐδαφῶν του» στὸν «ἡγεμόνα ἐνὸς Βασιλείου κατὰ παράδοσιν ἐχθρικοῦ πρὸς τὴν 'Ηπειρο».
- 7) Χρονικὸν τοῦ Μωρέως 3177—269. 'Η συμμαχία τοῦ Βιλλαρδουίνου μετὰ τὸ Μιχαὴλ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Dandolo (R.I.S. XII), 363—4, ποὺ συγχέει τὸ Δεσπότη μετὰ τὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγο. 'Ιδὲ Longnon, «l' Empire latin», σελ. 221. 'Η μάχη στὸ Καρύδι ἀκολούθησε μετὰ τὴ Συνέλευση ποὺ ἔγινε στὸ Νίκλι στίς 20 Μαΐου 1258 (Χρονικὸν τοῦ Μωρέως 3211).
- 8) Χρονικὸν τοῦ Μωρέως 3111—37. Libro de los Fechos, ἔκδ. Morel - Fatio, 235. Sanudo 106—7 (ποὺ μόνος ἀναφέρει Λικωνία). 'Ακροπολίτης 157—8. Γρηγοράς, I, 71. Παχυμέρης, I, 82. Δωρόθεος τῆς Μονεμβασιάς (ἔκδ. Buchon, «Chroniques étrangères», P. XXXV. 'Η 'Αννα ἄλλαξε τὸ ὄνομά της σὲ 'Αγνή μετὰ τὸν γάμο καὶ γέννησε ἀπὸ τὸ Γουλιέλμο δύο κόρες, τὴν 'Ισαβέλλα καὶ τὴ Μαργαρίτα (ιδὲ Longnon, «l' Empire latin», σελ. 223). Γίνεται ὑπαινιγμὸς πὼς ἡ σύγκριση μετὰ τὸ Μενέλαο καὶ τὴν 'Ελένη (ποὺ ἔκαμε ὁ Δωρόθεος) μπορεῖ νὰ ἐνέπνευσε τὸ Γκαίτε γιὰ τὴ σύλληψη τῆς ἰδέας γιὰ τὴν 'Ελένη σὰν σύζυγο ἐνὸς Φράγκου Πρίγκηπα τῆς Μεσαιωνικῆς Σπάρτης. 'Ιδὲ J. Schmitt, στὴν εἰσαγωγή του γιὰ τὴν ἔκδοσή του τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μωρέως, σελ. lviii-lxvi, καὶ G. Moravcsik, Zur Quellenfrage der Helenaepisode in Goethes Faust, «Byz - neugr. Jahrbuch.», VIII (1935), σελ. 41—56.
- 9) 'Ακροπολίτης 160. Γρηγοράς, I, 72. 'Ιδὲ D. M. Nicol, «The Date of the Battle of Pelagonia», B.Z. 49 (1956), (σελ. 68—71), σελ. 68. 'Η ἐκστρατεία αὐτὴ τῆς Νικαίας ἔγινε λίγο μετὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ τίτλου τοῦ Δεσπότη ἀπὸ τὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγο (ἄρτι τὸ δεσποτικὸν περιεζωσμένος ἀξίωμα, Γρηγοράς, loc. cit.) καὶ «πρὸ τῆς στέψεώς του» (πρὸ τοῦ βασιλικῶς στεφθῆναι, 'Ακροπολίτης loc. cit. στίχ. 167). Πέρασαν τὸν 'Ελλησποντο «μικρὸν μετὰ τροπὰς θερινὰς» καὶ ἔφτασαν στὴ Μακεδονία τέλος φθινοπώρου (Γρηγοράς, loc. cit.).

- 10) Ἀκροπολίτης 160. Γρηγοράς, I, 72. Παχυμέρης, I, 83. Χρονικὸν τοῦ Μωρέως 3480—520, 3633—4. Livre de la Conquete 255—62. Libro de los Fechos 250—3. Οἱ γρο-νογράφοι συγγέουν τὸν Ἰωάννη Παλαιολόγο μὲ τὸν Ἰωάννη Δούκα, γυιὸ τοῦ Μιχαήλ καὶ δίνουν μιὰ πέρα γιὰ πέρα φανταστικὴ περιγραφή μιᾶς ἐκστρατείας ἐναντίον του στὴ Θεσσαλία ἀπὸ τὸ Μιχαήλ καὶ τὸ Βιλλαρδουίνο (Χρονικὸν τοῦ Μωρέως loc. cit., καὶ 3637—71. Livre de la Conquete 275—6). Ὁ Παχυμέρης, loc. cit., κάνει φανερὸ πὼς ὁ Ἰωάννης Δούκας ἦταν στὸ πλευρὸ τοῦ πατέρα του. Τὸ Χρονικὸ τῆς Ἀραγονίας (Libro de los Fechos 253) ἐπίσης ἀναφέρει τὸ Μαίο Orsini σὰν ἓνα ἀπὸ τοὺς «Βα-ρώνους» ποὺ εἶχε καλέσει ὁ Βιλλαρδουίνος.
- 11) Ἀκροπολίτης 158—9. Παχυμέρης, I, 79—80. Dölger, «Regesten», σελ. 30.
- 12) Ὁ Φίλης, κυβερνήτης τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὸν Ἀνδρόνικο Παλαιολόγο τὸ 1247, τυφλώθηκε ἀπὸ τὸ Θεόδωρο Λάσκαρη (Ἀκροπολίτης 155). Ὁ Ἀκροπολίτης ποὺ δίνει τὶς λεπτομέρειες αὐτῆς τῆς πρεσβείας συγκρίνει τὴν ἀνθρωπιὰ τοῦ Παλαιολόγου, ποὺ πρόθυμα ἀπόλυσε τοὺς 20 αἰχμαλώτους ποὺ εἶχε πάσει κοντὰ στὰ Βοδενά, μὲ τὴ σκλη-ρότητα τοῦ Μιχαήλ, ποὺ θὰ βούλωνε τ' αὐτιά του σὲ κάθε ἱκεσία. Ὁ Κωνσταντῖνος Χαβάρων ἦταν προσωπικὸς φίλος τοῦ Παλαιολόγου. Ὁ Ἀκροπολίτης συγγέενε μαζί του ἀπὸ τὸ γάμο καὶ περιγράφει τὴν ἔμπνευση τῆς ἀποστολικῆς πρεσβείας σὰν ἀποτέ-λεσμα κατὰ μεγάλο μέρος τῶν ἱκεσιῶν τῆς γυναίκας του.
- 13) Ἀκροπολίτης 165. Γιὰ τὴν τύχη τῆς Κωνσταντίας, ἰδὲ del Giudice, op. cit., σελ. 26—30. G. Schlumberger, Le Tombeau d' une Impératrice Byzantine, στὸ «Byzance et Croisades», σελ. 72—5. Ὁ Παλαιολόγος μπορεῖ νὰ ἔστειλε πρεσβεία καὶ στὸν Πάπα Ἀλέξανδρο Δ'. Ἰδὲ Norden, «Papsttum und Byzanz», σελ. 382—3. Geanakoplos, op. cit., «Dumbarton Oaks Papers», 7 (1953), σελ. 118—20.
- 14) Ἀκροπολίτης 161. Χρονικὸν τοῦ Μωρέως 3586—607. Livre de la Conquete 268—70. Libro de la Fechos 244. Cronaca di Morea, ἔκδ. Hopf, «Chronique grégoromanes», 441. Ἰδὲ D. M. Nicol, op. cit., B.Z., 49 (1956), σελ. 68—70. Οἱ ἀριθμοὶ τῶν ἐπικου-ρικῶν στρατευμάτων διαφέρουν σημαντικά. 1000 Σέρβοι (Χρονικὸν Ἀραγονίας), 5.000 (Ἰταλικό). 4.000 Ἀλανοὶ καὶ Κουμάνοι (Ἀραγονίας), 1.000 Κουμάνοι (Ἰταλικό). Ἰδὲ Geanakoplos, op. cit., «Dumbarton Oaks Papers», 7 (1953), σελ. 124—5 καὶ σημ. 116, 117. Ὁ Ἀκροπολίτης (169, στίχ. 3), χωρὶς ἀμφιβολία γιὰ νὰ μεγαλοποιήσει τὴ νίκη τοῦ στρατοῦ τῆς Νικαίας, ἀναφέρει μόνον τοὺς «Σκύθες καὶ Τοῦρκους» πολὺ γε-νικά. Ὁ «Δούκας τῆς Καρινθίας» εἶναι μιὰ σκοτεινὴ μορφή. Ὁ Buchon, «Recherches historiques», I, σελ. 135 σημ. 3, καὶ ὁ Schmitt (στὸν πίνακα περιεχομένων τῆς ἐκδό-σεως του τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μωρέως) τὸν ταυτίζουν μὲ τὸν Οὐλριχ Γ' τῆς Καρινθίας. Ἀλλὰ ὁ Οὐλριχ ζοῦσε ἀκόμη τὸ 1269 (ἰδὲ «Monumenta Historiae Ducatus Carinthiae», τόμ. II (Klagenfurt 1906), σελ. 722—3). Ἴσως αὐτὸς νὰ ἔστειλε ἓνα ἀπόσπασμα σὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικούς του ποὺ ἢ ἀνδρεία του στὸ πεδίο τῆς μάχης τὸν ἔκαμε θρυλικὴ μορφή καὶ ἔκαμε ὥστε νὰ ἐπέλθῃ σύγχυση στὸ ὄνομά του μὲ κείνο τοῦ ἡρωϊ-κοῦ Βαρόνου τῆς Καρύταινας, τοῦ Γοδεφρείδου Ντὲ Μπρυγιέρ. Τὸ Χρονικὸ τῆς Ἀρα-γονίας ἀναφέρεται καὶ στὰ διὰ μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα «Quarantana».
- 15) Ἀκροπολίτης 165—7 (καὶ ταῦτα μὲν ἐπῆρξεν ἕαρος ἐνισταμένου). Γρηγοράς, I, 72. Παχυμέρης, I, 83, 106. Ἰδὲ D. M. Nicol, op. cit. B.Z., 49 (1956), σελ. 69. Τὰ βουνὰ τῆς Πίνδου ὀνομάζονται «Πηρορηναῖα» ἀπὸ τὸν Ἀκροπολίτη. Ἰδὲ Κ. Ἀμαντος, «Ἐ-πετηρίς», I, (1924), σελ. 48. Ἡ Διάβολη βρισκόνταν στὴν περιοχὴ τῆς Λίμνης Μαλί-κης, στὰ νότια τῆς Ἀχρίδος. Ὁ Μολύσκος ἦταν Ἐπισκοπὴ ποὺ ἐπάγονταν στὴν Ἀ-χρίδα (ἰδὲ Gelzer, «Der Patriarchat von Achrida», σελ. 20).
- 16) Anonymus Traneusis, ἔκδ. D. Forges - Davanzati, op. cit., σελ. 11—13. Ἰδὲ Del Giudice, op. cit., σελ. 18—21, 53—6. Τὸ Τρανὶ βρίσκεται στὴν Ἰταλικὴ ἀκτὴ ἀπέναντι

από τὸ Διηγήριο. Τὸ φρούριό του περιγράφεται ὡς τὸ ἰσχυρότερο στὸ Βασίλειο τοῦ Μανφρέδου.

- 17) Τὸ Γερμανικὸ ἀπόσπασμα τοῦ Μανφρέδου ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἑνὸς ἀρθροῦ τοῦ M. Dendias, «Le Roi Manfred et la Bataille de Pélagonie», «Mélanges Charles Diehl», τόμ. I, (Paris 1930), σελ. 55—60. Αὐτὸς ὑποστηρίζει πὼς οἱ ἀντιπατικὲς περιγραφὲς γιὰ τὸ μέγεθός του (Ἀκροπολίτης 400, Παχιμέρης 3.000), μποροῦν νὰ συμβιβαστοῦν μὲ τὴν ἕνδοξη ὅτι ὑπῆρχαν 400 ἰππότες ὑπεύθυνοι ἑνὸς σώματος Σαρακενῶν τοξοτῶν.
- 18) Γρηγοράς, I, 73. Ἡ περιγραφή τῆς πολιορκίας τοῦ Βερατίου ἀπὸ τὸ Μιχαὴλ (πὺ δίδεται μόνον ἀπὸ τὸ Γρηγορά) γενικῶς ἀπορρίπτεται· ἀλλὰ ἰδὲ D. M. Nicol, op. cit., B.Z., 49 (1956), σελ. 70.
- 19) Χρονικὸν τοῦ Μωρέως 3618—37, 3672—95. Livre de la Conquete 272—4, 277—8. Γιὰ τὴ θέσιν τῆς Σιδηρόπορτας ἰδὲ ἔκδοσιν Καλονάρου τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μωρέως (Ἀθήναι 1940), σελ. 156 σημ. Τὸ Κατάκωλον βρισκόνταν ἴσως κοντὰ στὸ σημερινὸ Χάνι τοῦ Σαρανταπόρου, στὰ σύνορα Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας.
- 20) Χρονικὸν τοῦ Μωρέως 3696—711. Libro de los Fechos 256.
- 21) Ὁ Γρηγοράς, I, 74, στίχ. 4—7, σχολιάζει μὲ εὐστροφία τὶς φυλετικὲς καὶ βαθειὰ ριζωμένες διαφορὲς ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Φράγκους.
- 22) Τὸ μέρος τῆς μάχης εἶναι ἄγνωστον. Ὁ Ἀκροπολίτης λέει πὼς ἡ ἐπίθεση τῆς Νικαίας ἐξαπολύθηκε ἐκ τοῦ τόπου οὗ Βορὶα λόγγος τούνομα», πὺ γενικὰ συμφωνεῖται πὼς βρίσκεται στὴν περιοχὴ Καστοριάς, ἀλλὰ τὰ Χρονικὰ ἀναφέρονται στὴν Πελαγονία χωρὶς διαφορίαν. Ἰδὲ Geanakoplos, op. cit., «Dumbarton Oaks Papers», 7 (1953), Appendix A. Ἡ ἡμερομηνία εἶναι ἐπίσης ἀκαθόριστη, ἀλλὰ τὸ τέλος Ἰουνίου ἢ ἀρχὲς Ἰουλίου φαίνεται πὺ πιθανή. Ἰδὲ D. M. Nicol, op. cit., B.Z., 49 (1956), σελ. 68—71.
- 23) Ἀκροπολίτης 167—71, Γρηγοράς, I, 73—5. Παχιμέρης, I, 84—8. Φραντζῆς 17. Χρονικὸν τοῦ Μωρέως 3696—4091. Livre de la Conquete 279—305. Libro de los Fechos 262—84. Cronaca di Morea 442—7. Sanudo 107. Ἐγινε μιὰ προσπάθεια συνδυασμοῦ τῶν διαφορῶν περιγραφῶν τῆς μάχης. Ἡ λιποταξία τοῦ Μιχαὴλ καὶ τοῦ Ἰωάννου Δούκα εἶναι αὐτὴ πὺ δίνει ὁ Παχιμέρης. Ὁ Ἀκροπολίτης (171) λέγει πὼς ἡ φυγὴ τοῦ Μιχαὴλ καὶ τοῦ Νικηφόρου τὴ νύχτα ἦταν ἡ αἰτία τῆς λιποταξίας τοῦ Ἰωάννου Δούκα καὶ τῆς φυγῆς τοῦ Βιλλαρδουίνου. Τὸ ἴδιο λέγει καὶ ὁ Ἐφραίμ (9400—9). Ὁ Γρηγοράς δὲν προχωρεῖ στὴν περιγραφή του πέρα ἀπὸ τὴν πολιορκία τοῦ Μιχαὴλ στὸ Βεράτιο καὶ δὲν ἀναφέρει τὴν Πελαγονία καθόλου. Ἀλλὰ τὰ λεγόμενά του γιὰ τὴν κατασκοπευτικὴ δραστηριότητα τοῦ Παλαιολόγου συμφωνοῦν ἀρκετὰ μὲ τὴν περιγραφή πὺ δίνεται στὰ Χρονικὰ τοῦ Μωρέως. Ἡ δήλωσή του πὼς ὁ Μανφρέδος παρενέσχονταν στὴ μάχη καὶ μόνο μὲ δυσκολία κατάφερε νὰ ξεφύγη εἶναι ἀστήρικτη (ἰδὲ Dendias, op. cit., «Mélanges Diehl», I, σελ. 57—60, καὶ Μηλιαράκης, σελ. 533, σημ. 3). Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ὑποθέσουμε, μὲ τὸ Δένδια, ὅτι ἡ περιγραφή τοῦ Ἀκροπολίτη γιὰ τὴν αἰχμαλωσία ὁλοκλήρου τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Μανφρέδου ἀπὸ τέσσερις στρατηγούς τῆς Νικαίας εἶναι φανταστικὴ. Τὰ ὑπόλοιπα γιὰ τὴν παραπάνω περιγραφή, ἰδιαίτερα γιὰ τὸν ἡρωϊσμό τοῦ Γοδεφρείδου Ντὲ Μπρυγιέρ καὶ τὴ στάση τοῦ Φραγκικοῦ στρατοῦ, προέρχονται ἀπὸ τὰ Χρονικὰ τοῦ Μωριᾶ. Ὁ Geanakoplos, op. cit., «Dumbarton Oaks Papers», 7 (1953), σελ. 127 f., δίνει μιὰ ἐπισκόπηση τῶν διαφορῶν περιγραφῶν τῆς μάχης καὶ συζητεῖ τὰ πιθανὰ ἐλατῆρια πὺ κρύβονται πίσω ἀπὸ τὴ λιποταξία τοῦ Μιχαὴλ ἀπὸ τοὺς σιμμάχους του. Τὸ κύριο ἐλατῆριό του ἦταν πιθανότατα ψυχολογικὸ πὺ προέρχονταν ἀπὸ τὶς βαθειὲς καὶ ἰδεολογικὲς διαφορὲς πὺ ὑπῆρχαν ἀνάμεσα στὸν ἴδιο καὶ τοὺς Φράγκους.

ΣΤΕΛΙΟΥ Κ. ΣΙΩΜΟΠΟΥΛΟΥ

Δι κ η γ ό ρ ο υ

Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ*

(167 π. Χ.)

ΙΒ'

Η ΛΕΙΑ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ἐπιβάλλεται, πρὶν ἀκόμα προχωρήσουμε στὴν ἔρευνα τοῦ ὀλοκαυτώματος, νὰ ρίξουμε μία γρήγορη ματιά, ἀπλῶς κατατοπιστική, στὸ τί ἀπέδωσε «ταμειακῶς» στοὺς νικητὲς ὁ πόλεμος αὐτός, ὁ ἐπιλεγόμενος «Περσικός» (ἀπ' τὸ ὄνομα τοῦ ἐχθροῦ βασιλεῦ, κατὰ τὴ συνήθεια τῆς ἐποχῆς). Μόνον ἔτσι θὰ ἐξηγηθεῖ πληρέστερα ἂν εἶναι πειστική ἢ ὄχι ἡ αἰτιολογία τῆς διαταγῆς τῆς Συγκλήτου πρὸς τὸν Λ. Αἰμ. Παῦλο νὰ καταστρέψει τὴν Ἡπειρο, τουλάχιστον κατὰ τὸ ἓνα τῆς σκέλος, δηλαδὴ αὐτὸ πού ἀφοροῦσε τὴν πληρωμὴ τοῦ στρατοῦ. Γι' αὐτό, πρὶν σκύψομε σ' αὐτὸ πού συνέβηκε, καὶ τὸ ὁποῖο ἀπέτέλεσε τὴν αἰτία τῆς συγγραφῆς τῆς μελέτης τούτης, θὰ γυρίσουμε γιὰ λίγο ἓνα χρόνο πίσω.

Στὴν ἄμεση ἐξουσία τοῦ νικητῆ τοῦ Περσέα πέρασαν ὅλοι οἱ ἀμύθητοι θησαυροὶ τοῦ φιλάργυρου βασιλεῦ. Ἡ ἐξουσία αὐτὴ εἶχε βέβαια τὴν ἔννοια τῆς ἀμεσότητος, δὲν ἦταν ὅμως ἀπόλυτη. Κύριος τῶν θησαυρῶν ἦταν «αὐτοδίκαιως» ἡ Ρωμαϊκὴ Πολιτεία, γιὰ λογαριασμὸ τῆς ὁποίας ὁ σκληρὸς καὶ ἀλύγιτος ὑπάτος ἔπρεπε νὰ τοὺς διαχειρισθεῖ, μέχρις ὅτου τοὺς παραδώσει στοὺς ἀρμόδιους. Στὸ σημεῖο τοῦτο ὁ Αἰμίλιος Παῦλος ξεπέρασε τὸ μυθικὸ ἑλληνικὸ σκόλο Κέρβερο. Ἀπ' τὴν τεράστια λεία, γιὰ τὴν ὁποία θὰ μιλοῦσαν στὴ Ρώμη γιὰ αἰῶνες ἀργότερα, δὲν πείραξε ὁ ἴδιος οὔτε μιὰ δραχμὴ, καὶ ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ, μὲ σιδερένιο χέρι, δὲν ἐπέτρεψε οὐ κανέναν νὰ ἀρπάξει τὸ παραμικρό. Ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ «δῶρα» πού ἔδωσε στοὺς ἄμεσους συνεργάτες του, σὰν ἀριστεία τῆς ἀναμφισβήτητης ἀνδρείας του, ὅλος ὁ θησαυρὸς σφραγίσθηκε. Μοναδικὴ παραφωνία ἐδῶ μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν τῆς Ἀρχαιότητος, ἀποτελεῖ ὁ Δίων ὁ Κάσιος, Ἕλληνας ἱστορικὸς (155—235 μ.Χ.), ὑποστηρίζοντας τὸ ἐξῆς περίεργο, τόσο γιὰ τὸ χαρακτήρα τοῦ Λ. Αἰμίλιου, ὅσο καὶ γιὰ τὸ θέμα τῆς πληρωμῆς τῶν στρατιωτῶν: «Τοῦτο δὲ μόνον ὡς κηλίδα ἐν τῷ τούτου βίῳ προσειριφθαὶ νομίζουσι, τὸ διαρπάσαι τοῖς στρατιώταις τὰ χρήματα ἐπιτρέψαι». CASSI DIONIS COCCEIANI: «Historiae Romanae quae supersunt.» Fragm. ex lib. XXXIV, LXXVI, 2. Lipsiae TAUCHNITHI, 1818.

Ἡ πληροφορία αὐτὴ παρὰ τὴ σαφήνεια καὶ τὴν κατηγορηματικότητά της, δὲν εἶναι ἀληθινή, καὶ γιὰ τοὺς σοβαροὺς λόγους πού θὰ ἐξετάσουμε ἄλλοῦ,

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου, σελ. 286.

ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ ὅτι ἂν τὴν ὑποθέσουμε ἀληθινή, δὲν θὰ ὑπῆρχε λόγος νὰ ἀφιερῶθαι ἀπὸ τῆ Συγκλήτου, ἐπίσημα, ἢ Ἕπειρος σὰν λεία στοὺς στρατιῶτες. Ἕλλησθε εἶναι γνωστό, ὅτι «διαρπαγή», μὲ τὴ γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἱστορία ἄλλων λαῶν ἔννοια ἦταν ἀδιανόγητη γιὰ τοὺς Ῥωμαίους στρατιῶτες, τούλάχιστον τῆς περιόδου τῆς Δημοκρατίας. Ὅχι βέβαια γιὰτὶ δὲν εἶχαν, καὶ τότε, οἱ στρατιῶτες τὴν ἐπιθυμία τῆς ἀρπαγῆς, ἀλλὰ γιὰτὶ δὲν εἶχαν τὴ δυνατότητα. ὅχι μόνον νὰ τὴ διαπράξουν, ἀλλὰ οὔτε νὰ τὴν ἀποπειραθοῦν.

Ἕ πληρωμὴ τῶν στρατιωτῶν

Οἱ Ῥωμαῖοι, μὲ τὴν πρακτικὴ σκέψη ποὺ τοὺς διέκρινε, εἶχαν καθιερώσει νομοθετικά, ἓνα ἀπλό, σοφὸ καὶ δίκαιο σύστημα διανομῆς τῶν λαφύρων, ποὺ ἀπέκλειε, κατὰ τρόπο ἀπόλυτο, κάθε λαθροχειρία, καὶ πολὺ περισσότερο τὴν ἀτομικὴ «ρεμούλα» τόσο στὸ πεδίο τῆς μάχης, ὅσο καὶ ἀργότερα. Τὸ σύστημα αὐτὸ ἐμπιστεύθηκαν σὲ μιὰ καὶ μόνη ποινὴ: τὸ θάνατο. Λεπτομέρειες γι' αὐτὸ μᾶς δίνει ὁ Πολύβιος στὸ 10ο βιβλίον τῶν Ἱστοριῶν του, καὶ ἡ ἀνάπτυξή του δὲν ἔχει θέσση ἐδῶ.

Ἕλλησθε, καὶ τὸ σημειῶνουμε ἀπὸ τώρα — σὰν ἐνδεικτικὸ μιᾶς πλευρᾶς τοῦ χαρακτήρα του — ὁ στρατηγός, ὕστερα ἀπὸ λίγα χρόνια πέθανε σχεδὸν φτωχός, πράγμα ποὺ δὲν θὰ συνέβαινε, ἂν ἐπέτρεπε τότε τὸ «διαρπάσαι» στοὺς στρατιῶτες, γιὰτὶ θὰ εἶχε κι αὐτὸς τὸ μερίδιό του, ποὺ θὰ ἦταν καὶ ἡγεμονικό.

Συνεπῶς δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ παραπάνω πληροφορία τοῦ Δίωνος Κάσσιου ὀφείλεται σὲ παρανόηση βασικῆς ἀρχῆς τῆς λειτουργίας τοῦ μηχανισμοῦ τοῦ παλαιοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ. Ἕπιμείναμε λίγο στὸ θέμα, γιὰτὶ ἂν θεωρηθεῖ ὀρθὴ ἢ ἀποψη αὐτή, τίθεται σὲ ἐντελῶς διαφορετικὴ βάση, καὶ μάλιστα ἀνεδαφικὴ καὶ ἀναιτιολόγητη, ὁ Ἕπειρωτικὸς ὄλεθρος, ἐνῶ εἶναι ἐπίσημα γνωστὸ ὅτι ἢ μὴ πληρωμὴ τοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὰ βασιλικά θησαυροφυλάκεια καὶ ἢ ἀνάγκη τῆς τιμωρίας τῶν «Ἕπειρωτῶν ποὺ βοήθησαν τὸν Περσέα», — κατὰ τὴν διαταγὴ τῆς Συγκλήτου —, ὠδήγησαν τὰ βήματα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ στὴν Ἕπειρο.

Ἕόσοι ἦταν οἱ «ἀμύθητοι θησαυροὶ» τοῦ τελευταίου βασιλεῦς τῆς Μακεδονίας; Παραβλέποντες, γιὰ συντομία, κάθε ἄλλη πληροφορία, σημειῶνουμε σὰν πλησιέστερη χρονικῶς πρὸς τὰ πράγματα, μιὰ πληροφορία τοῦ Πολύβιου, κατὰ τὴν ὁποία, χωρὶς τὴν ἄλλη οἰκοσκευὴ καὶ τὰ πολύτιμα κινητὰ «εὑρέθη τοῖς θησαυροῖς ἀργυρίου καὶ χρυσοῦ πλείω τῶν ἑξακισχιλίων τάλαντων» (XVIII, 35, 4). Δηλαδή μόνον τὰ «μετρητὰ» του ἐκτιμήθηκαν τόσο.

Καὶ γιὰ νὰ δώσουμε μιὰ εἰκόνα, ἔστω καὶ ἀφήρημένη, τῆς συγκριτικῆς ἀξίας αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ, θὰ μνημονεύσουμε, πάλι ἀπ' τὸν πολύτιμο Πολύβιο, ἓνα παράδειγμα: Εἰρωνευόμενος στὶς ἀρχὲς τῆς Ἱστορίας του ὁ ἱστορικὸς μας ἓναν ἄλλον, σύγχρονό του συγγραφέα, τὸ Φύλαρχο, ἄγνωστό μας κατὰ τὰ λοιπὰ, ὁ ὁποῖος γράφει ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Κλεομενικοῦ πολέμου τὰ λάφυρα τῶν Σπαρτιατῶν ἀπ' τὴ λεηλασία τῆς Μεγαλόπολης, τῆς πατρίδας τοῦ Πολύβιου, ἀνήλθαν σὲ 6.000 τάλαντα, δίνει τὴν ἀπάντηση, ὁ Μεγαλοπολίτης ἱστορικὸς, ὅτι ἂν πωληθοῦν στὶς μέρες του, ὅλα τὰ ὑπάρχοντα, κινητὰ καὶ ἀκίνητα, ὀλόκληρης τῆς Πελοποννήσου, δηλαδή ὀλόκληρη ἢ Πελοπόννησος ἐκτὸς ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους της, δὲν θὰ ἦταν δυνατό νὰ συγκεντρωθεῖ τόσο ποσόν, καὶ ὅτι τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἐκτίμηση εἶχαν κάνει γιὰ τὴν Ἄττικὴ καὶ οἱ

Ἰθνηναῖοι παλαιότερα, γιὰ φορολογικοὺς σκοποὺς (B, 62, 1—5). Συνεπῶς ἡ περιουσία τοῦ βασιλεῦς ἦταν πραγματικὰ ἀμύθητη.

Αὐτὴ ἡ ἀπόλυτη καὶ συγγνή ἐντιμότητα τοῦ ἀρχηγοῦ, ἦταν ἐπόμενο νὰ δυσαρεστήσει τοὺς στρατιῶτες του, ποὺ πολεμοῦσαν τὸ βασιλεῦς στὰ ἑλληνικὰ βουνά, ἀλλὰ τρία χρόνια πρὶν τοὺς ἔρθῃ ὁ ἀμίλητος στρατηγός κι' ἦταν φυσικὸ νὰ ζητοῦν μερίδιο ἀπ' τὸ χρυσάφι ποὺ κυλοῦσε στὰ πόδια τους, καὶ μάλιστα τόσο προκλητικά. Ἄλλωστε, σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, εἶχαν νόμιμο καὶ ἀνεγνωρισμένο δικαίωμα οἱ στρατιῶτες νὰ ζητοῦν μερίδιο ἀπὸ τὰ λάφυρα, τὰ ὁποῖα καὶ ἀποτελοῦσαν τὴν ἀποζημίωση τῶν κόπων καὶ τῶν κινδύνων τους.

Ὁ ὑπατος ὅμως ἀπ' τὸ ἕνα μέρος δέσπυσε ὅλο τὸ χρυσάφι τοῦ βασιλεῦς, κι' ἀπ' τὸ ἄλλο κήρυξε, μὲ ἐντολὴ βέβαια τῆς Συγκλήτου, αὐτόνομες καὶ ἀνεξάρτητες ὅλες τὶς πόλεις ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ ἄλλοτε κράτος τῆς Μακεδονίας, μοιρασμένες σὲ 4 διαμερίσματα. Ἔτσι ὁ Ρωμαῖος στρατιώτης μὲ φρίκη του διεπίστωσε γρήγορα ὅτι δὲν μπορούσε νὰ ἀπλώσει τὸ χέρι του πουθενά, περιμένοντας νὰ ἴδει τί θὰ ἀποφασίσει ἡ Σύγκλητος καὶ γι' αὐτόν. Τὸ χαμόγελο τῆς νίκης ἔφυγε ἀπ' τὰ χεῖλη τῶν στρατιωτῶν, κι' ὅσο ὁ καιρὸς περνοῦσε, ἡ ἀνησυχία μεταβάλλονταν σὲ ἀγωνία, γιὰ νὰ καταλήξει στὸ τέλος σὲ ὑπόγειο ποτάμι βουβῆς ἀγανάκτησης ποὺ ἀργότερα, ἐξ αἰτίας καὶ τοῦ μεγάλου «φιάσκου» ποὺ τοὺς σκάρωσε ὁ ἀρχηγός τους, τὸ ὁποῖο θὰ ἴδουμε παρακάτω, ξέσπασε ἀσυγκράτητο στοὺς δρόμους τῆς Ρώμης, καὶ παρὰ λίγο νὰ πνίξει στὴ δίνη του τὸ δοξασμένο ἀρχιστράτηγο καὶ τὴν ἴδια τὴ Σύγκλητο. Ἀλλὰ αὐτὰ ἔγιναν ἀργότερα.

Ἡ μεγάλη αὐτὴ παρένθεση ἦταν ἀναγκαία, γιὰ τὸ θέμα τῆς πληρωμῆς τῶν στρατιωτῶν, προεβλήθηκε σὰν ἡ ἐπίσημη αἰτιολογία τῆς λεηλασίας τῆς Ἰθηνῆ, ἐνῶ ἡ δὴθεν σύμπραξη μὲ τὸ Περσέα ἀποτελοῦσε τὴν ἐπίσημη ἀφορμὴ. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ ἴδουμε τί «ἀπέδωσε» ἀπὸ «ταμειακὴ» πλευρὰ ὁ πόλεμος αὐτός, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ κρίνουμε τὸ βᾶσιμο τῆς αἰτιολογίας.

Γιὰ τὴν ὥρα οἱ στρατιῶτες, ἀπλήρωτοι καὶ μὲ βαρεῖα ψυχὴ, περίμεναν τὴν ἐντολὴ νὰ σύρουν τὰ πόδια τους πρὸς τὸ Ἰόνιο, ποὺ θὰ τοὺς ὀδηγοῦσε στὰ σπίτια τους.

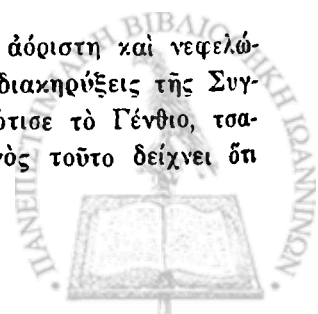
ΙΓ'

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΡΑΨΩΔΙΑ

Ἄντι γιὰ ἀφήγηση

Ἐνῶ οἱ νικητῆριες ἰαχὲς τῶν πανηγυριωτῶν τῆς Ἀμφίπολης δὲν εἶχαν ἀκόμα σβῦσει, ὁ στρατηγὸς πῆρε ἀργὰ καὶ μεγαλόπρεπα τὸ δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς στὴν Ἰταλία. Ἐστειλε δύο νεαροὺς ὑποστράτηγους (χιλιάρχους), τὸ γιό του Κουῖντο Μάξιμο καὶ τὸν ἀνεψιό του Πούμπλιο Νασικᾶ νὰ ἰσοπεδώσουν τὶς πόλεις τῆς Ἰλλυρίας «ποὺ εἶχαν βοηθήσει τὸν Περσέα», μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ συναντηθοῦν μαζύ του ὕστερα στὸ λιμάνι τοῦ Ὠρικοῦ στὴν Ἰθηνῆ¹⁰⁶.

106) Ἡ πληροφορία τούτη τοῦ Τ. Λίβιου (XLV, XXXIII, 8) εἶναι ἀόριστη καὶ νεφελώδης. Πάντως εἶναι φανερό ὅτι οἱ περὶ ἐλευθερίας τῶν Ἰλλυριῶν διακηρύξεις τῆς Συγκλήτου καὶ τοῦ Ἀνίκου, τοῦ στρατηγοῦ ποὺ νίκησε καὶ αἰχμαλώτισε τὸ Γένθιο, τσαλαπατήθηκαν, πρὶν ἀκόμα στεγνώσει τὸ μελάνι τους. Τὸ γεγονός τοῦτο δείχνει ὅτι

Αὐτὸς μὲ τὸν κύριο ὄγκο τοῦ στρατοῦ του τράβηξε γιὰ τὴν Ἠπειρο. Σὲ 15 μέρες ἔφθασε στὴν Πασσαράνα, στὴν καρδιὰ τῆς Ἠλείρου καὶ στρατοπέδεψε ὄχι μακριὰ ἀπ' τὸ στρατόπεδο τοῦ Ἀνίκιου, τουλάχιστον αὐτὸ μᾶς λέν αἱ πηγές, τὸν ὁποῖο καὶ εἰδοποίησε νὰ μὴ ἀνησυχίση «γιὰ ὅ,τι πρόκειται νὰ συμβεῖ»¹⁰⁷.

Δὲν ἔχομε, καὶ ἴσως δὲν θὰ ἀποκτήσουμε ποτέ, ἀκριβῆ εἰκόνα γιὰ τὸ τί ἔγινε στὴν Ἠπειρο, πῶς ἐκτυλίχθηκε ἡ τραγωδία. Δὲν ὑπάρχει, ὅπως εἶπαμε καὶ στὴν ἀρχή, τὸ χρονικὸ τῆς συμφορᾶς τῆς, καὶ οἱ ἀνταύγειες ἀπ' τὸ ὄλοκαύτωμά τῆς δὲν πέρασαν ἐπάνω ἀπ' τὰ βουνά τῆς. Ἔτσι ὁ θρῆνος τῶν ἀγέρωχων κατοίκων τῆς πρώτης αὐτῆς κοιτίδας τῶν Ἑλλήνων, ποὺ γνώρισαν γιὰ πρώτη φορὰ τὸ χέρι τοῦ κατακτητῆ στὸ κεφάλι τους, πέρασε στὰ «ψιλὰ» τῆς Ἱστορίας.

Μιὰ ποὺ δὲν διεσώθηκε ἡ διήγηση τοῦ σύγχρονου Πολύβιου, ὁ ὁποῖος εἶχε συνάψει στενὲς σχέσεις στὸ διάστημα τῆς ὀμηρίας του στὴν Ἰταλία μὲ τὴν οἰκογένεια τοῦ Αἰμίλιου Παύλου καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖο θὰ μαθαίναμε τὰ γεγονότα ἀπὸ «πρῶτο χέρι», δὲν θὰ παρουσιάσουμε ἀφηγηματικὴ εἰκόνα τοῦ περιστατικοῦ τῆς καταστροφῆς. Θὰ ἀφήσουμε νὰ μᾶς τό διηγηθοῦν οἱ ἀρχαῖοι ἱστορικοί, ὁ καθένας ὅπως τὸ ξέρει ἢ ὅπως τὸ ἄκουσε ἀπὸ ἄλλους παλιότερους, φέροντας ἔτσι κοντὰ στὸν ἀναγνώστη τὶς ἴδιες τὶς φωνές τῆς Ἱστορίας, ἄλλου καθαρές, κι' ἄλλου συγκεχυμένες, ὅπως ἔφθασαν μέχρι τὶς μέρες μας, κι' ἄς κάνει ὁ ἀναγνώστης τὴ δική του ἀναπαράσταση.

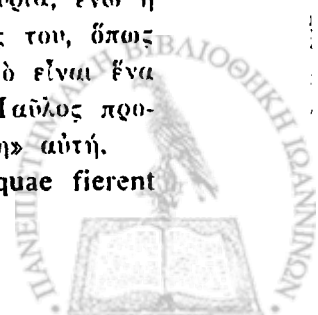
Ἐπενθυμίζουμε ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἱστορικοὶ ἔγραψαν ὅταν ἡ Ρώμη ἦταν, ὅπως σημειώσαμε καὶ παραπάνω, κοσμοκράτειρα, καὶ ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ κι' ὅταν τὴν ἴδια τὴ Ρώμη τὴν τρομοκρατοῦσε ἀδυσώπητη ἀπολυταρχία. Ἐξαίρεση τῆς τελευταίας τούτης περίπτωσης ἀποτελεῖ ὁ παλαιότερος Πολύβιος, τοῦ ὁποῖου διεσώθηκαν λίγες μόνον λέξεις γιὰ τὸ περιστατικὸ τῆς καταστροφῆς.

Ἡ ἐποχὴ τους δὲν προσφέρονταν καθόλου γιὰ συγγραφὴ ἱστορίας καὶ τὴν εἰκόνα τῆς προτιμοῦμε νὰ μὴ τὴ δώσουμε ἐμεῖς ἀλλὰ νὰ τὴ δανεισθοῦμε ἀπὸ ἕναν Ρωμαῖο ἱστορικὸ τῆς ἴδιας περίπου ἐποχῆς, τὸν Κορνῆλιο Τάκιτο. ὁ ὁποῖος ὁμολογεῖ τὰ παρακάτω:

«Μετὰ τὴ σύγκρουση στὸ Ἄκτιο καὶ ὅταν κατέστη ἀναγκαῖο ὅτι χάρη τῆς εἰρήνης ὅλη ἡ δύναμη ἔπρεπε νὰ συγκεντρωθεῖ σὲ ἕναν ἄνδρα, αὐτὲς οἱ μεγάλες διάνοιες ἔξανεμισθῆκαν. Μετὰ ἀπ' αὐτό, ἡ φιλαλήθεια στὴν ἱστορικὴ συγγραφὴ βλάβηθηκε ἀπὸ πολλὰς πλευρῆς: Πρῶτα ἐξ αἰτίας τῆς ἄγνοιας τῶν πολιτῶν γιὰ τὶς δημόσιες ὑποθέσεις, οἱ ὁποῖες ἦταν πὰ ὀλότελα ξένες γι' αὐτούς. Ὑστερα ἐξ αἰτίας τοῦ πάθους τους γιὰ κολακεία ἢ ἀπ' τὴν ἄλλη πλευρά, τοῦ μίσους γιὰ τοὺς δυνάστες τους. Ἔτσι μεταξὺ τῆς ἐχθρότητας

δὲν θεωρήθηκε ἀπ' τοὺς ἀρμόδιους ἀρετὰ αὐστηρῆ ἢ μεταχείριση τῶν Ἰλλυριῶν ἀπ' τὸν προπραίτορα Ἀνίκιο, τοῦ ὁποῖου πρόξεις ὁμότητος οὔτε στὴν Ἠπειρο συναντήσαμε. Μὲ ποῖο δικαίωμα ὁ Αἰμίλιος ἔστειλε στρατὸ δικό του στὴν Ἰλλυρία, ἐνῶ ἡ ἀνανέωση τῆς ἐντολῆς του ἀπ' τὴ Σύγκλητο μετὰ τὴ λήξη τῆς ὑπατείας του, ὅπως γράψαμε παραπάνω, ἀφοροῦτε μόνον τὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἑλλάδα, αὐτὸ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ μικρὰ μυστικὰ τῆς Ἱστορίας. Τὸ πιθανώτερο εἶναι ὅτι ὁ Αἰμ. Παῦλος προκάλεσε ὁ ἴδιος ἐντολὴ τῆς Συγκλήτου νὰ ἀνατεθεῖ σ' αὐτὸν ἡ «ἐπιχείρηση» αὐτή.

107) Tit. Liv. XLV, XXXIV, 1 «Ad quem litteris missis, ne quid ad ea quae fierent moveretur».

του ἑνὸς καὶ τῆς δουλικότητος τοῦ ἄλλου, δὲν ὑπῆρχε καμμιά φροντίδα γιὰ τοὺς ἀπογόνους»¹⁰⁸.

Θὰ δώσουμε, ἀμέσως παρακάτω, ἀτόφια τὰ σχετικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ ὄσα ἔργα τῶν ἀρχαίων, ἱστορικῶν ἢ ἄλλων μπορέσαμε νὰ ἐρευνήσουμε, καί, εἶναι λυπηρὸ ὅτι εἶναι ἐλάχιστα.

Κάθε συγγραφέα θὰ τὸν παρουσιάσουμε στὴ γλῶσσα του, ἑλληνικὴ ἢ λατινικὴ, καὶ σὲ μετάφραση στὴ νεοελληνικὴ, ὅπου χρειάζεται, ἢ πιστὴ ἀπόδοση τῆς ὁποίας, ὅπως καὶ ὄλων τῶν κειμένων τῆς μελέτης, μᾶς βαρύνει.

Εἶναι, βέβαια, γνωστὸ πὼς ἔτσι διασπᾶται ἡ συνέχεια τῆς διήγησος τῶν γεγονότων, καὶ ὁ ἀναγνώστης ποὺ ἔτυχε νὰ εἶναι ἀσυνήθιστος σὲ τέτοιου εἴδους ἀνάγνωση ἢ μελέτη, ἴσως αἰσθανθεῖ κάποια πλήξη. Θεωρήσαμε ὅμως ἀναγκαῖο νὰ τὸ κάνουμε, γιὰτὶ μᾶς ἐνδιαφέρει κάτι ἄλλο περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀφηγηματικὴ ἀπόδοση. Ἡ ἀπόδειξη πὼς ὅταν παραβληθοῦν, κατὰ τρόπο ἄμεσο, τὰ κείμενα ποὺ σώθηκαν, προκύπτει ἀβίαστα τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐπικρατεῖ λαθεμένη ἐντύπωση γιὰ τὸ Ἡπειρωτικὸ ὄλοκαύτωμα, ἢ ὁποία δὲν ἀποτελεῖ παρὰ τὴν ἐπίσημη ἄποψη τῆς ρωμαϊκῆς Πολιτείας, κατὰ πλαστογράφηση τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας.

Ὁ ἀναγνώστης πρέπει νὰ ξέρει ὅτι αὐτὸ ποὺ θὰ διαβάσει παρακάτω, ἀποτελεῖ, κατὰ τὴ γνώμη μας, τὴ μεγαλύτερη «μαζικὴ» καταστροφὴ ποὺ ἔγινε μέχρι τότε στὴν Εὐρώπη, καὶ τὴ μεγαλύτερη βίαιη μετακίνηση πληθυσμῶν στὴν Ἑλλάδα, μετὰ τὴν κάθοδο τῶν Δωριέων. Κι' ἂν ἡ τελευταία αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ ὀρόσημο τῆς ἀρχῆς τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας, ἢ καταστροφὴ τῆς Ἡπείρου ἀποτελεῖ τὸ κραυγαλέο ὀρόσημο τοῦ τέλους της, ὅσο κι' ἂν ἡ ἐπίσημη Ἱστορία τὸ τοποθετεῖ 21 χρόνια ἀργότερα, στὴν καταστροφὴ τῆς Κορίνθου.

« DELETA EST EPIRUS »

Τὰ κείμενα

Ὑπενθυμίζουμε ὅτι, ἀκολουθῶντας τὸν ἱστορικὸ Τίτο Λίβιο, ἀφίσαμε τὸν Λεύκιο Αἰμίλιο Παῦλο στρατοπεδευμένο μὲ τὸν κύριο ὄγκο τοῦ στρατοῦ του, ὄχι μακρὰ ἀπ' τὸ στρατόπεδο τοῦ Ἀνίκιου, ποὺ ἦταν στὴν Πασσαρώνα. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ στρατός του εἶχε ξεχυθεῖ στὸ ἄνετο ὀροπέδιο τῶν Γιαννίνων μὲ τὰ ἄφθονα νερὰ καὶ τὶς ζωτροφές του. Κάρφωσε ἔτσι ὁ Λεύκιος τὴ στρατιά του στὴν καρδιὰ τῆς Ἡπείρου, ἕτοιμος νὰ ὀρμήσει σὲ κάθε πλευρά. Εἰδοποίησε, ὅπως εἶδαμε, τὸν Ἀννίκιο νὰ μὴν ἀνησυχῆσει γιὰ κείνο ποὺ πρόκειται νὰ συμβεῖ, καί, τὸ σπουδαιότερο: Τὸν ἐπληροφόρησε ὅτι ἡ Σύγκλητος παρεχώρησε στὴ δική του στρατιά τὴ λεία τῶν Ἡπειρωτικῶν πόλεων, οἱ ὁποῖες «εἶχαν ἀποστατήσει πρὸς τὸν Περσέα». Αὐτὰ ποὺ θὰ ἀκολουθήσουν ἔγιναν ἐπὶ τῆς ὑπατείας στὴ Ρώμη τοῦ Κουΐντου Αἴλιου καὶ τοῦ Μάρκου Ἰούνιου, τὸ ἔτος 167 π.Χ.¹⁰⁹

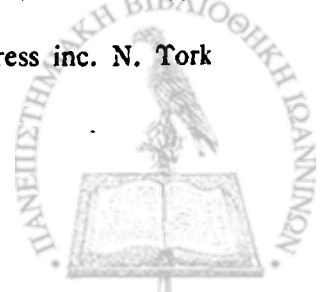
Ἀρχίζουμε ἀπὸ τὸν Πλούταρχο κι' αὐτὸ γιὰτὶ τὴ διήγησή του τὴ θεωρήσαμε σὰν πιὸ «ἀφηγηματικὴ».

Γράφει λοιπὸν ὁ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ :

XXIX, 1—3 «Ἀνέζευξεν (ὁ Αἰμ. Παῦλος) ἐπὶ τὴν Ἡπειρον, ἔχων δόγμα

108) Tacitus: The Histories. Book I, I. (Ἔκδοση Washington Square Press inc. N. York p. 297).

109) Πιθανώτατα τὸ φθινόπωρο.

Συγκλήτου τούς συμμαχημένους αὐτῷ τὴν πρὸς Περσέα μάχην στρατιώ-
τας ἀπὸ τῶν ἐκεῖ πόλεων ὠφελῆσαι. Βουλόμενος δὲ πᾶσιν ἅμα καὶ μηδενὸς
προσδοκῶντος, ἀλλ' ἐξαίφνης ἐπιπεσεῖν, μετεπέμψατο τοὺς πρώτους ἐξ ἐκά-
στης πόλεως ἄνδρα δέκα, καὶ προσέταξεν αὐτοῖς, ὅσοις ἄργυρος ἐστὶ καὶ χρυ-
σὸς ἐν οἰκίαις καὶ ἱεροῖς, ἡμέρα ρητῇ καταφέρειν. Ἐκάστοις δὲ συνέπεμψεν
ὡς ἐπ' αὐτὸ δὴ τοῦτο φρουρὰν στρατιωτῶν καὶ ταξίαρχον προσποιούμενον ζη-
τεῖν καὶ παραλαμβάνειν τὸ χρυσιόν. Ἐνστάσης δὲ τῆς ἡμέρας, ὑφ' ἓνα καὶ
τὸν αὐτὸν ἅμα καιρὸν ὀρμήσαντες ἐτράποντο πρὸς καταδρομὴν καὶ διαρπα-
γὴν τῶν πόλεων, ὥστε ὥρα μιᾷ πεντεκαίδεκα ἀνθρώπων ἐξανδραποδιοθῆναι
μυριάδας, ἐβδομήκοντα δὲ πόλεις πορθηθῆναι, γενέσθαι δ' ἀπὸ τοσαύτης φθο-
ρᾶς καὶ πανωλεθρίας ἐκάστῳ στρατιώτῃ τὴν δόσιν οὐ μεῖζον ἔνδεκα δραχμῶν,
φρίξαι δὲ πάντας ἀνθρώπους τὸ τοῦ πολέμου τέλος, εἰς μικρὸν οὕτω τὸ καθ'
ἐκαστον λῆμμα καὶ κέρδος ἔθνους ὅλου κατακερματισθέντος».

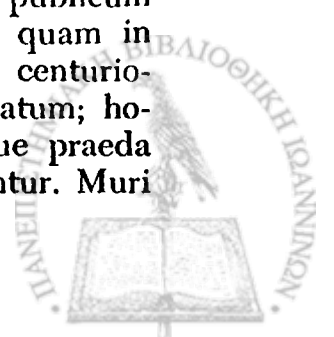
Τὴ μετάφρασή του, ἂν καὶ δὲν παρουσιάζει δυσκολίες (ὅπως τὰ κείμενα
τοῦ Πολύβιου μὲ τὰ συμπυκνωμένα νοήματα), θεωροῦμε ἀναγκαῖο νὰ τὴ δώ-
σουμε:

«...τὰ φόρτωσε γιὰ τὴν Ἠπειρο ἔχοντας δόγμα (ἀπόφαση) τῆς Συγ-
κλήτου, νὰ ἱκανοποιήσει τοὺς στρατιῶτες ποὺ πῆραν μαζί του μέρος στὸν πό-
λεμο (κυριολεκτικώτερα: στὴν τελικὴ φάση τοῦ πολέμου) μὲ τὸν Περσέα
ἀπὸ τῆς λεηλασίας τῶν ἐκεῖ πόλεων. Θέλοντας δὲ νὰ ἐπιπέσει σὲ ὅλες τὶς πό-
λεις συγχρόνως καὶ αἰφνιδιαστικὰ καὶ ἀναπάντεχα, ἔστειλε καὶ κάλεσε τοὺς
δέκα πρόκριτους ἀπὸ κάθε πόλη, καὶ τοὺς διέταξε νὰ μεταφέρουν καὶ νὰ κα-
ταθέσουν σὲ ὠρισμένη μέρα, ὅσο χρυσάφι καὶ ἀσημι ἔχουν τόσο σιὰ σίτια,
ὅσο καὶ στοὺς ναοὺς. Μαζὺ τους ἔστειλε, τάχα γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ, φρουρὰ ἀπὸ
στρατιῶτες μὲ ἀξιωματικὸ μὲ ἐντολὴ νὰ προσποιηθεῖ ὅτι θὰ ζητήσει (ἀπ' τὴν
πόλη) καὶ θὰ παραλάβει τὸ χρυσάφι. "Ὅταν ἔφθασε δὲ ἡ μέρα, τὸν ἴδιο γιὰ
ὅλες (τὶς πόλεις) χρόνον ὤρμησαν σὲ ἐπίθεση καὶ διαρπαγὴ τῶν πόλεων, ὥστε
νὰ πιαστοῦν καὶ νὰ γίνουν δοῦλοι (ἐξανδραποδιοσθῶν) σὲ μιὰ ὥρα ἑκατὸν
πενῆντα χιλιάδες ἄνθρωποι, καὶ νὰ καταστραφοῦν ἐβδομήντα πόλεις, ἔπεσε
δὲ στὸν κάθε στρατιώτη, ἀπὸ τόσο μεγάλῃ φθορᾷ καὶ πανωλεθρίᾳ δόση ὄχι
μεγαλύτερη ἀπὸ ἔνδεκα δραχμές, ὥστε νὸ φρίξουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι γιὰ τὸ
τέλος τοῦ πολέμου, γιὰτὶ ἔτσι κομματιάστηκε ἔθνος ὀλόκληρο γιὰ νὰ πάρει
μερίδιο καὶ κέρδος, ὃ κάθε στρατιώτης, τόσο μικρό».

Παραθέτουμε ἀτόφιο καὶ σὲ μετάφραση τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπ' τὸ βί-
βλιο «AB URBE CONDITA» τοῦ ΤΙΤΟΥ ΛΙΒΙΟΥ:

XLV, XXXIII, 8. «ipse Epirum petens quintis decimis castris Passaronem
pervenit.»

XLV, XXXIV 1-6. «Haud procul inde Anici castra aberant. Ad quem lit-
teris missis, ne quid ad ea quae fierent moveretur: senatum praedam Epiri
civitatum, quae ad Persea defecissent, exercitui dedisse suo. missis centurio-
nibus in singulas urbes, qui se dicerent ad praesidia deducenda venisse, ut
liberi Epirotae sicut Macedones essent, denos principes ex singulis evocavit
civitatum; quibus cum denuntiasset ut aurum atque argentum in publicum
proferretur, per omnes civitates cohortes dimisit. Ante in ultiores quam in
proprioer profecti, ut uno die in omnes perveniretur. Edita tribunis centurio-
nibusque erant quae agerentur. Mane omne aurum argentumque conlatum; ho-
ra quarta signum ad diripiendas urbes datum est militibus; tantaque praeda
fuit, ut in equitem quadringendi denarii, peditibus ducende dividerentur. Muri

deinde direptarum urbium diruti sunt; ea fuere oppida circa septuaginta. Vendita praeda omnis, inde ea summa militi numerata est.»

Ἄκολουθεῖ ἡ μετάφραση:

XLV, XXXIII 8 «ὁ ἴδιος ὁ ὕπατος (ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Μακεδονίας ποὺ λέγεται Πελλαῖον) τράβηξε γιὰ τὴν Ἡπειρο καὶ ἔφθασε στὸ στρατόπεδο τῆς Πασουρώνας τὴν πέμπτη ἡμέρα».

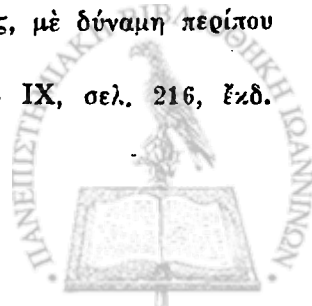
XLV, XXXIV, 1—6 «Ὅχι μακρὰ ἀπὸ κεῖ, ἦταν τὸ στρατόπεδο τοῦ Ἀνίκιου. Τοῦ ἔστειλε (ὁ Αἰμ. Παῦλος) ἐπιστολὰς νὰ μὴ θορυβηθεῖ καὶ νὰ μὴ κουνηθεῖ ἀπὸ κεῖ ὅ,τι κι' ἂν συμβεῖ, καὶ (τὸν εἰδοποίησε) ὅτι ἡ Σύγκλητος ἀφιέρωσε στὸ στρατό του τὴ λεία τῶν Ἡπειρωτικῶν πόλεων οἱ ὁποῖες τάχθηκαν μὲ τὸ μέρος τοῦ Περσέα. Ἔστειλε ἑκατόνταρχους σὲ κάθε πόλη (μὲ τὴν ἐντολὴ) νὰ ποῦν ὅτι ἦρθαν νὰ ἀποσύρουν τὶς φρουρές, ὥστε νὰ εἶναι οἱ Ἡπειρωῖτες ἐλεύθεροι ὅπως οἱ Μακεδόνες. Ἔδωσε παραγγελία νὰ πᾶν κοντὰ του δέκα ἄρχοντες ἀπὸ κάθε πόλη, τοὺς ὁποῖους, ἅμα μαζεύτηκαν, διέταξε νὰ συγκεντρώσουν τὸ χρυσὸ καὶ τὸν ἄργυρο στὸ κέντρο (κάθε πόλης). Σ' ὅλες τὶς πόλεις ἔστειλε στρατεύματα (λόχους)¹¹⁰ ἀπ' τὰ ὁποῖα πρωύτερα ἀνεχώρησαν ἐκεῖνα ποὺ προωρίζονταν γιὰ τὶς μακρυνότερες πόλεις, ἀπὸ κεῖνα ποὺ προωρίζονταν γιὰ τὶς πλησιέστερες, ἔτσι ὥστε ὅλες οἱ δυνάμεις νὰ φθάσουν τὴν ἴδια μέρα σὲ ὅλες τὶς πόλεις. Οἱ ταξίαρχοι καὶ οἱ λοχαγοὶ εἶχαν πάρει ἐντολὰς γιὰ τὴν ἀποστολὴ τους. Νωρὶς τὸ πρωῖ ὅλος ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος συγκεντρώθηκε· κατὰ τὶς τέσσερες ἡ ὥρα τὸ πρωῖ, οἱ στρατιῶτες πῆραν ἐντολὴ νὰ λεηλατήσουν τὶς πόλεις. Τόσο μεγάλη ἦταν ἡ λεία, ὥστε στὸν κάθε ἵππεά ἔλαχαν 400 δηνάρια καὶ στὸν κάθε πεζικόριο 200 δηνάρια καὶ 1500.000 ἄτομα ἀρπάχθηκαν ἀπ' τὰ σπίτια τους. Τὰ τεῖχη ὕστερα τῶν λεηλατημένων πόλεων κατεστράφηκαν· ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν τῶν κατοικημένων περιοχῶν ἦταν περίπου ἑβδομήντα. Ὅλα τὰ λάφυρα πούληθηκαν, κι' ἀπ' αὐτὰ πληρώθηκε τὸ παραπάνω ποσὸν στοὺς στρατιῶτες».

Ὁ Αἰππιανὸς, Ἑλληνας ἱστορικὸς τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνα ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, μᾶς παρέχει μιὰ πληροφορία ἢ ὁποῖα παρ' ὅτι εἶναι παρμένη ἀπὸ τοὺς παραπάνω ἀρχαιοτέρους ἱστορικούς, ἔχει σημεῖα ἐνδιαφέροντα. Νομίζοντας, ὁ Ἀππιανός, ὅτι οἱ 70 πόλεις ποὺ κατέστρεψε ὁ Αἰμίλιος Παῦλος ἀνῆκαν στὴν Ἰλλυρία καὶ στὸ Βασιλιᾶ τῆς Γένθιο, γράφει:

«Ἐβδομήκοντα δι' αὐτοῦ (τοῦ Γένθιου) πόλεις οὔσας, Αἰμίλιος Παῦλος ὁ τὸν Περσέα ἐλῶν, τῆς βουλῆς ἐπιστειλάσης ἐν ἀπορρήτῳ, ἐπανιῶν ἐς Ρώμην, παρῶδευσεν ἐπίτηδες, καὶ δεδιόσιν αὐτοῖς ὑπέσχετο συγγνώσεσθαι τῶν γεγονότων, ἐὰν ὅσον ἔχουσιν ἀργύριόν τε καὶ χρυσὸν εἰσενέγκωσιν, ὑποδεξαμένων δι' ἐκείνων συνέπεμπεν αὐτοῖς τοῦ στρατοῦ μέρος ἐς πόλιν ἐκάστην, ὀρίσας ἡμέραν τοῖς στρατηγοῦσι τοῦ στρατοῦ πᾶσι τὴν αὐτήν· καὶ ἐντειλάμενος, ἅμα ἕω κηρύσσειν ἕκαστον ἐν ἐκάστη πόλει, τρισὶν ὡραῖς ἐς τὴν ἀγορὰν τὰ χρήματα φέρειν· συνενεγκόντων δέ, τὰ λοιπὰ διαρπάσαι. Οὕτω μὲν ὁ Παῦλος ἑβδομήκοντα πόλεις διήρπασεν ὡρα μιᾷ»¹¹¹.

110) «Cohortes» Ἡ «κούρτις» ἦταν τὸ δέκατο τῆς ρωμαϊκῆς λεγεώνας, μὲ δύναμη περίπου σημερινοῦ λόχου πεζικοῦ.

111) Appiani: Romanorum Historiarum T. II «De Rebus Illyricis» IX, σελ. 216, ἐκδ. Lipsiae 1829.

ἼΑκολουθεῖ ἡ μετάφραση:

«Ἐβδομήκοντα δὲ πόλεις ποῦ ἀνῆκαν σ' αὐτὸν (τὸ Γένθιο) ὁ Αἰμίλιος Παῦλος, αὐτὸς ποῦ συνέλαβε τὸν Περσέα, κατόπιν ἀπόρρητης ἐγγραφῆς διαταγῆς τῆς βουλῆς (Συγκλήτου), ἐπιστρέφοντας στὴ Ρώμη, λοξοδρόμησε σκόπιμα, καὶ ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι φοβόνταν, τοὺς ὑπόσχονταν ὅτι θὰ τοὺς συγχωρήσει τὰ ὅσα ἔγιναν, ἐὰν τοῦ παραδώσουν ὅσο χρυσὸ καὶ ἄργυρο ἔχουν. ἼΑφοῦ δὲ ἐκεῖνοι δέχθηκαν, ἔστειλε μαζύ τοὺς τμήματα στρατοῦ στὴν κάθε πόλη, ἀφοῦ ὤρισε στοὺς ἀρχηγούς τῶν τμημάτων ἡμέρα ἀφίξης τὴν ἴδια γιὰ ὄλους, μὲ διαταγὴ τὴν αὐτὴ νὰ ζητήσῃ ὁ καθένας τοὺς μὲ κήρυκες στὴν κάθε πόλη μέσα σὲ τρεῖς ὥρες νὰ φέρουν τὰ χρήματα (οἱ κάτοικοι) στὴν ἀγορά, ἀφοῦ δὲ τὰ φέρουν, τὰ ὑπόλοιπα περιουσιακὰ στοιχεῖα νὰ τὰ λεηλατήσουν. ἼἘτσι ὁ Παῦλος 70 πόλεις λεηλάτησε τὴν ἴδια ὥρα».

ἼΗ παραπάνω πληροφορία τοῦ ἼΑππιανοῦ ἐκτὸς ἀπ' τὴ σύγκριση γιὰ τὸ ποῦ βρίσκονταν οἱ ἐβδομήντα λεηλατημένες πόλεις, εἶναι πολύτιμη, γιὰτὶ μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ μέγεθος τῆς δολιότητος τῆς Συγκλήτου, ἡ ὁποία ὑποσχέθηκε κατὰ δημόσιο καὶ ἐπίσημο τρόπο, ἄφεση ἀμαρτιῶν («ὑπέσχετο συγγνώσεσθαι τῶν γεγονότων») στοὺς εὐπιστοὺς ἼΗπειρώτες. ἼἘπίσης ἀπ' τὸν ἴδιο πληροφοροῦμαστε κάτι τὸ αὐτονόητο, ποῦ ἀπὸ κανέναν ἄλλον ὅμως ἱστορικὸ δὲν μαθαίνουμε. ὅτι δηλαδὴ ἀφοῦ ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος («τὰ χρήματα») παρεδόθησαν, ἐπακολούθησε διαρπαγὴ τῶν ἄλλων περιουσιακῶν στοιχείων.

Καὶ ἐδῶ τὸ «διαρπάσαι» καὶ «διήρπασεν» δὲν ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ «ὅποιος πρόλαβε», ἀλλὰ τῆς κοινῆς συνεισφορᾶς, ὅπως ρητὰ τὸ ἀναφέρει στὸ παραπάνω ἀπόσπασμά του γιὰ τὴν καταστροφὴ κι' ὁ Τίτος Λίβιος.

ἼΟ ΠΛΙΝΙΟΣ Ο ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ, Λατίνος φυσικὸς καὶ φιλόσοφος τοῦ Ἴου π.Χ. αἰῶνα, στὸ ἔργο του «Φυσικὴ ἼΙστορία» (Naturalis Historia), γράφει τὰ ἔξης:

LIV. IV, 39 «...haec eadem est Macedonia cuius uno die Paulus Aemilius imperator noster LXXII urbes direptas vendidit...».

Καὶ σὲ μετάφραση:

«...ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτὴ εἶναι ἡ Μακεδονία, τῆς ὁποίας, μέσα σὲ μιὰ μέρα, ὁ Παῦλος Αἰμίλιος, ἀρχιστράτηγος δικὸς μας, ἐβδομήντα δύο πόλεις κατέστρεψε, ἀφοῦ τὶς λεηλάτησε...».

ἼΟ Πλίνιος, ὅπως κι' ὁ μεταγενέστερός του ἼΑππιανός, τὸν ὁποῖον εἶδαμε παραπάνω, ἀγνοεῖ τὴν ἼἩπειρο. καὶ χαρακτηρίζουν, ἐκεῖνος μὲν τὶς κατεστραμμένες πόλεις ἼΙλλυρικὲς, τοῦτος δέ, Μακεδονικὲς. ἼἘκεῖνο ποῦ μᾶς ἐντυπωσιάζει στὸν Πλίνιο εἶναι ὅτι μόνος αὐτὸς ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῆς ἼΑρχαιότητος, μᾶς παρέχει τὸν ἀριθμὸ 72. Νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ «ἀκρίβεια» τοῦ ἀριθμοῦ, ὀφείλεται σὲ ἄλλη, ἄγνωστη, ἱστορικὴ πηγή; ἼΟπωσδήποτε ὄχι. ἼΟ Πλίνιος δὲν ἀσχολήθηκε συστηματικὰ μὲ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα, καὶ οἱ σχετικὲς πληροφορίες του παρέχονται, συνήθως, μὲ προχειρότητα, καὶ συνεπῶς, ὅταν δὲν διασταυρώνονται καὶ ἀπὸ ἄλλη πηγή, πρέπει νὰ γίνονται δεκτὲς μὲ ἐπιφύλαξη. ἼἌλλωστε ἡ προχειρότητα αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται κι' ἀπ' τὴ «Μακεδονικὴ» τοποθέτηση τῶν ἼἩπειρωτικῶν πόλεων, στὸ πολὺ μικρὸ ἀπόσπασμα ἀπ' τὸ ἔργο του, ποῦ παραθέσαμε ἀμέσως παραπάνω. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως, αὐτὸ τὸ «72» νὰ εἶναι γραφικὸ σφάλμα τῶν μεσαιωνικῶν ἀντιγραφῶν τοῦ ἔργου του. Συνεπῶς, καταλήγουμε, γιὰ νὰ μὴν ἐπανέλθουμε στὸ θέμα, στὸ ὅτι μποροῦμε νὰ ἀγνοήσουμε τὴν «πληροφορία» τοῦ Πλίνιου τοῦ πρεσβύτερου, ἡ ὁποία ἔλλωστε, ἔτσι ποῦ εἶναι τοποθετημένη, δὲν ὑπάρχει φόβος νὰ παρασύρει τὸν ἐρευνητὴ.

Ὁ ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ (JUSTINUS), Ρωμαῖος ἱστορικὸς τοῦ 2ου μ.Χ. αἰώνα, ἔγραψε μιὰ ἐπιτομὴ τῶν «Φιλιππικῶν ἱστοριῶν» τοῦ ἐπίσης Ρωμαίου Τρόγου Πομπηίου, οἱ ὁποῖες χάθηκαν. Στὴν ἐπιτομὴ του ὁ Ἰουστίνος, ἀναφέρει μὲ δυὸ λόγια: «...Romani bellum gesserunt quae capto deleta est Epirus». Δηλαδή: «...Οἱ Ρωμαῖοι τὸν πόλεμο ἐκέρδισαν· μετὰ ἀπ' αὐτό, ἀφοῦ κατελήφθηκε ἡ Ἥπειρος, κ α τ ε σ τ ρ ά φ η κ ε». (JUSTINUS: Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Eritoma. Lipsiae. Teubneri MDCCLX, σελ. 230).

Ὁ ΕΥΤΡΟΠΙΟΣ, λατίνος ἱστορικὸς τοῦ 4ου μ.Χ. αἰώνα, στὴν περίληψή του τῆς Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας, ἀναφέρει ἐπαναλαμβάνοντας περίπου τοὺς προηγούμενους ἱστορικοὺς «Mox LXX civitates Epiri, quae rebellarant cepit; Praedam militibus distribuit; Romam cum ingenti pompa rediit.» (Eutropii: Breviarium Historiae Romanum Adc (uravit) Car. Weise. Nova editio stereotypa. Lipsiae 1843. Liber iv. cap. vii).

Καὶ σὲ μετάφραση: «Εὐθύς ἀμέσως 70 πόλεις τῆς Ἥπειρου. οἱ ὁποῖες εἶχαν ἐπαναστατήσει κατέλαβε· τῆ λεία μοίρασε στοὺς στρατιῶτες· στὴ Ρώμη ἐπέστρεψε μὲ λαμπρὴ πομπή».

Ἀπ' τὴν Ἱστορία τοῦ ΠΟΛΥΒΙΟΥ διεσώθηκε μόνον ἓνα μικρὸ ἀπόσπασμα, κι' αὐτὸ ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Στράβωνα, εἶναι ὅμως πολυτιμώτατο. ὅπως κάθε λέξη τοῦ Πολύβιου ποὺ ἀναφέρεται σὲ σύγχρονά του γεγονότα:

Στράβωνος Γεωγραφικὰ VII, 7, 3 (ἢ Z-C, 322, 20): «Τῶν γοῦν Ἥπειρωτῶν ἑβδομήκοντα πόλεις Πολύβιος φησὶν ἀνατρέψαι Παῦλον μετὰ τὴν Μακεδόνων κατάλυσιν· Μολοπτῶν δ' ὑπάρξαι τὰς πλείστας· πέντε δὲ καὶ δέκα μυριάδας ἀνθρώπων ἐξανδραποδίσασθαι». (ὄρ. καὶ Πολυβίου FRAGMENTA LIBRI XXX, 1 ἔκδ. LOEB).

Ἱστορία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ εἰδικὰ γιὰ τὸν Περσέα καὶ τὸν πόλεμο αὐτό, καὶ μάλιστα σὲ πολλὰ βιβλία, ὅπως πληροφορούμαστε ἀπ' τὸν Πλούταρχο (Αἰμ. Παῦλος XIX, 4), ἔγραψε καὶ «Ποσειδώνιός τις». Πρόκειται γιὰ τὸ φιλόσοφο, ἱστορικό, ἀκόμα καὶ μεταλλειολόγο τοῦ Β' π.Χ. αἰώνα, καὶ σύγχρονο πρὸς τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα διηγούμαστε, Ποσειδώνιο τὸ Ρόδιο, φίλο τοῦ Σκιπίωνα τοῦ γιοῦ τοῦ κατακτητῆ τῆς Ἥπειρου, τὸν ὁποῖο καὶ συνώδεψε στὴν ἐκστρατεία του στὴν Αἴγυπτο, μαζὺ μὲ τὸν ἱστορικὸ Πολύβιο, ὁ ὁποῖος, πράγμα παράδοξο, τὸν ἀγνοεῖ, ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε, ὀλότελα. Δυστυχῶς ἀπ' τὸ μεγάλο καὶ πολύπλευρο συγγραφικὸ του ἔργο δὲν διεσώθηκαν πολλὰ πράγματα, ἀπ' τὸ ἱστορικό του δέ, σχεδὸν τίποτε. Εἰδικὰ γιὰ τὴν Ἥπειρο καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς, δὲν βρήκαμε οὔτε λέξη ἀπ' αὐτὸν τὸν αὐτόπτη καὶ αὐτήκοο μάρτυρα στὰ «Σωζόμενά» του, τοῦλάχιστον στὴν ἔκδοση τοῦ 1810 τοῦ JANUS BAKE (POSIDONII RHODII: RELIQUE DOCTRINAE. LUGUNDI BATAVORUM HAAK ET SOCIOS MDCCCX).

Τὰ στοιχεῖα μας, παρὰ τὸν κόπο ποὺ χρειάσθηκε ἡ συγκέντρωσή τους, εἶναι ὄχι μόνον ἐλάχιστα, ἀλλὰ καὶ σὲ μερικὰ σημεῖα — καὶ μάλιστα κρίσιμα — ἀλληλοσυγκρουόμενα. Πρόκειται γιὰ ἓνα ποικιλόμορφο, φτωχικὸ σύνολο στοιχείων, ἱστορικῶν, μὲ ἔντονη κάπου - κάπου παρεμβολὴ καὶ στοιχείων πολιτικῆς σκοπιμότητας. Ὅλα τοῦτα χρειάζονται προσεκτικὴ ἀντιπαραβολή, ἀνάλυση καὶ σύνθεση. Θὰ τὸ ἐπιχειρήσουμε ὅσο μᾶς εἶναι δυνατόν, πιστοὶ στὸ ὕλικό μας.

Εὐχῆς ἔργο θὰ εἶναι ἄλλοι νὰ βρεθοῦν τυχερώτεροι ἢ πρὸ ἐπίμονοι στὴν ἔρευνά τους.

Συνεχίζεται

ΚΩΝ. ΓΚΑΝΙΑΤΣΑ

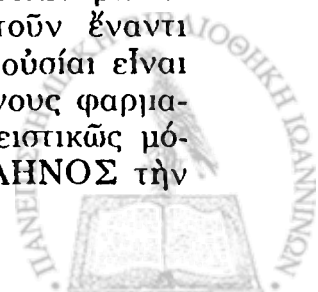
Όμοτίμου Καθηγητοῦ καὶ τέως Πρυτάνεως
τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΒΟΤΑΝΑ - ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙΑ - ΚΟΜΠΟΓΙΑΝΝΙΤΑΙ

ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

Τὸ θέμα τοῦ τριπτύχου ΒΟΤΑΝΑ — ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙΑ — ΚΟΜΠΟΓΙΑΝΝΙΤΑΙ, ἔχει στενὴν ἀλληλοσύνδεσιν καὶ ἐνδιαφέρει τόσο ἀπὸ ἐπιστημονικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ γενικωτέρας καὶ ἰδίως λαογραφικῆς ἀπόψεως. Καὶ ἀπὸ ἐπιστημονικῆς μὲν ἀπόψεως, διότι, ὅπως εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀγρίων καὶ ἡμι-ἀγρίων λαῶν τοῦ κόσμου ἀνευρίσκειται ἡ ἰδία χρῆσις ἐμπειρικῶν φαρμάκων καὶ θρησκευτικῶν μέσων καὶ ὁ ἐμπειρισμὸς αὐτὸς ὠδήγησε τοὺς ἐπιστήμονας εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν πλείστων ἀσφαλῶν ἱαμάτων, τό ἴδιον εἶναι δυνατόν νὰ συμβῇ καὶ μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῶν συνταγῶν τῶν γιαιτροσοφῶν ποὺ στηρίζονται εἰς τὰ βότανα καὶ ἄλλας οὐσίας, μὲ τὴν δυνατότητα μάλιστα ἀνακαλύψεως νέων καὶ ἀποτελεσματικῶν οὐσιῶν κατὰ τῶν ἀνιάτων ἀσθενειῶν ὑπὸ τῶν συγχρόνων συνθετικῶν φαρμάκων. Ἀπὸ γενικωτέρας ἀπόψεως ἐνδιαφέρει ἡ ἔρευνα τοῦ ὡς ἄνω θέματος διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἱατρικῆς, τῆς φαρμακευτικῆς, τῆς βοτανικῆς, τοῦ ἐμπορίου, ἐπίσης διὰ τὴν παλαιογραφίαν, τὴν λογοτεχνίαν, ὡς καὶ διὰ τὴν ἐπισήμανσιν βάσεων καὶ ἄλλων συναφῶν στοιχείων εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μὲ ἐπιδίωξιν τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἐθνικῆς συνεχείας. Ὡς πρὸς τοὺς Κομπογιαννίτας, ἦτοι τοὺς πρακτικοὺς ἐμπειρικοὺς γιαιτροὺς τῶν παλαιῶν χρόνων, ἴσως οὗτοι νὰ μὴ εἶναι ἄξιοι διασυρμοῦ καὶ σατυρισμοῦ, διότι οὗτοι, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῶν συνθηκῶν τῶν χρόνων ἐκείνων ἀπὸ ἀπόψεως ἱατρικῆς καὶ φαρμακευτικῆς περιθάλψεως καὶ ἀνεξαρτήτως πολλῶν ἀνοήτων θεραπευτικῶν ὁδηγιῶν, ἐξυπηρέτουν τὸν πάσχοντα ἄνθρωπον μὲ τὴν ἀποκτηθεῖσαν ἐμπειρίαν καὶ μὲ βότανα, πολλὰ τῶν ὁποίων ἔχουν, κατὰ τὰς νεωτέρας ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας, πολυτίμους θεραπευτικὰς ιδιότητας.

Τὸ μέγαλο φαρμακεῖο τῆς Φύσεως, παρὰ τὴν ἀλματώδη ἀνάπτυξιν τῆς φαρμακευτικῆς χημείας, ἐξακολουθεῖ νὰ ἐξυπηρετῇ τὸν πάσχοντα ἄνθρωπον καὶ νὰ εἶναι μάλιστα εἰς ἀρκετὰς περιπτώσεις ἀναντικατάστατον. Διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς αὐτὸν καὶ συνεχίζεται ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα βοτάνων ποὺ ἐχρησιμοποιοῦντο ἀνέκαθεν ἐμπειρικῶς διὰ θεραπευτικοὺς σκοποὺς, καθὼς καὶ ἡ ἀναζήτησις νέων φαρμακευτικῶν φυτῶν. Ἀποτέλεσμα τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν, ἰδίως μάλιστα τῶν τριῶν - τεσσάρων τελευταίων δεκαετιῶν, ἦτο ἡ ἀνακάλυψις νέων φυτικῶν φαρμακευτικῶν οὐσιῶν, αἱ ὁποῖαι, κατόπιν βιολογικῶν καὶ κλινικῶν παρατηρήσεων, ἀπεδείχθησαν ὅτι πλεονεκτοῦν ἐναντι πολλῶν συνθετικῶν φαρμάκων, ἐνῶ ἄλλαι φυτικῆς προελεύσεως οὐσίαι εἶναι ἀναντικατάστατοι. Διὰ τοῦτο καὶ ἰδρῦθησαν τοὺς τελευταίους χρόνους φαρμακευτικαὶ βιομηχανίαι διὰ τὴν ἔρευναν καὶ ἐκμετάλλευσιν ἀποκλειστικῶς μόνον τῶν φαρμακευτικῶν φυτῶν. Δικαίως διετύπωσε, λοιπόν, ὁ ΓΑΛΗΝΟΣ τὴν

φράσιν ὅτι «ἡ Φύσις μόνη εἶναι ἡ θεραπεία τοῦ σώματος καὶ ὁ ἰατρός ὁ ὑπηρέτης τῆς».

Ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ διὰ νὰ προχωρήσῃ, εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς, ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ τὰ ψήγματα γνώσεως καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ παρελθόντος, ὅσον δὲ περισσότερο καθορίζομεν καὶ συνειδητοποιοῦμεν τὰ στοιχεῖα αὐτά, τόσο καλύτερον ἢμποροῦμεν νὰ ἐκτιμήσωμεν τὰ στοιχεῖα τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς νεωτέρας προόδου καὶ νὰ προοδεύσωμεν ἀκόμη περισσότερο. Ὅσον καὶ ἂν εἰσχωρήσωμεν εἰς τὰς λεπτομερείας τῶν νέων ἀνακαλύψεων, ποτὲ δὲν θὰ γίνωμεν ἄξιοι τῆς γνώσεως, ἐὰν δὲν γνωρίζωμεν καὶ ὅσα προηγήθησαν τῶν σημερινῶν γνώσεών μας. Διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς αὐτὸν καὶ πρέπει νὰ κάμωμεν μίαν σύντομον ἱστορικὴν ἀνασκόπῃσιν τοῦ θέματός μας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, μέχρι σήμερον.

B O T A N A

Ὁ ἄνθρωπος διέγνωσε πολὺ ἔνωρις ὅτι ἡ Φύσις προσφέρει ἀναρίθμητες δυνατότητες διὰ τὴν ἀπάλυνσιν τῶν ψυχικῶν καὶ σωματικῶν πόνων καὶ τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενειῶν του καὶ κατέφυγεν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων εἰς τὴν μητέρα Φύσιν διὰ τὴν προμήθειαν βοτάνων καὶ διαφόρων φυτικῶν οὐσιῶν καὶ προϊόντων (π.χ. οἰνόπνευμα, ὄπιο, κοκαΐνη, κινίνη, χασίς), τὰ ὅποια εἶναι καὶ τὰ πρῶτα φάρμακα. Ἡ διάγνωσις αὐτὴ ἴσως νὰ μὴ εἶναι τυχαία, ἀλλὰ νὰ ὀφείλεται εἰς διάφορα περιστατικὰ πού ὠδήγησαν τὸν ἄνθρωπον πρὸς τοῦτο. Ἐνα τοιοῦτον χαρακτηριστικὸν περιστατικὸν ἀναφέρει ὁ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ εἰς τὸ ἐνδιαφέρον βιβλιαράκι του (1) μὲ τίτλον: ΤΑ ΒΟΤΑΝΑ — ΛΑΪΚΗ ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ, εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ὁποίου γράφει τὰ ἑξῆς:

«Ἡμεθα ξαπλωμένοι στὴ σκιά μιᾶς βαλανιδιάς μὲ δύο φίλους καὶ ἐκεῖ ποὺ συζητούσαμε, παρετηρήσαμε ἐκεῖ κοντὰ ἕναν κάβουρα νὰ τρώγῃ ἕνα φίδι σκοτωμένο καὶ κάθε λίγο νὰ φεύγῃ ἀπὸ τὸ φίδι καὶ νὰ πηγαίνει πρὸς πέτρα μέσα στὰ χόρτα καὶ νὰ τρώγῃ κάτι καὶ μετὰ νὰ ξαναγυρῆ στὸ φίδι. Σὲ διάστημα μισῆς περιπυῶρας, ὁ κάβουρας ἔκαμε 4—5 φορές τὴν ἴδια διαδρομὴν. Ἀπὸ περιέργεια παρακολούθησαμε καὶ εἶδαμε ὅτι ὁ κάβουρας ἔτρωγε ὠρισμένο χόρτο καὶ τὴ στιγμὴ ποὺ ἔτρωγε τὸ σκοτωμένο φίδι, ξεροζίζσαμε τὸ χόρτο καὶ τὸ πετάξαμε μακριά. Μετὰ, μόλις ξαναπῆγε ὁ κάβουρας γιὰ νὰ ξαναφάῃ τὸ χόρτο καὶ δὲν τὸ βοῆκε, ἀφοῦ γύρισε ἀπὸ ἐδῶ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ δὲν βοῆκε ἐκεῖνο τὸ χόρτο ἢ ἄλλο ὅμοιο, ἔκαμε 2—3 πηδημάτα πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἔπεσε ψόφιος. Ἐξητάσαμε τὸ φίδι ποὺ ἔτρωγε ὁ κάβουρας καὶ εἶδαμε ὅτι ἦτο ὀχιά, καὶ ἐπειδὴ τὸ φίδι αὐτὸ εἶναι φαρμακερό, κατελήξαμε στὸ συμπέρασμα πὼς ὁ κάβουρας ἔτρωγε τὸ ὠρισμένο ἐκεῖνο χόρτο ποὺ ξεροζίζσαμε, γιὰ ἀντιφάρμακο τῆς δηλητηριάσεως. Δὲν σκεφθήκαμε ὅμως νὰ κρατήσωμε καὶ νὰ δώσωμε τὸ χόρτο ἐκεῖνο στοὺς εἰδικοὺς νὰ τὸ μελετήσων».

Ἀπὸ τοιαῦτα καὶ ἀνάλογα περιστατικὰ ὠδηγήθησαν οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ καὶ ἰδίως οἱ μὲ λεπτὴν παρατηρητικότητά προικισμένοι ἀρχαῖοι πρόγονοί μας εἰς τὸ νὰ προσέξουν τὰ χόρτα, τὰς ρίζας, τοὺς καρπούς, διὰ νὰ εὑρουν ποῖα ἔχουν θεραπευτικὰς ιδιότητας καὶ διὰ ποίας ἀσθενείας.

ΚΙΝΕΖΟΙ: Ἡ ἱστορία τῶν βοτάνων ἀνάγεται εἰς πολὺ παλαιούς χρόνους, πρῶτοι δὲ βοτανοθεραπευταὶ ἦσαν οἱ Κινέζοι καὶ τὰ ἀρχαιότερα στοιχεῖα τῶν φυτῶν ὡς θεραπευτικῶν μέσων ἀναφέρονται εἰς τὸ 3000 π.Χ.

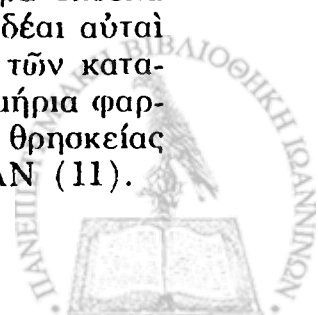

καὶ εἰς ἓνα χειρόγραφον τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κίνας ΣΕΝ ΝΟΥΝΓΚ (12). Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐγράφησαν καὶ ἄλλα περὶ βοτάνων κινεζικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Κίνας προσπαθεῖ τοὺς τελευταίους χρόνους νὰ συγκεντρώσῃ, νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ ἀξιοποιήσῃ διὰ τὰς ἀνιάτους ἀσθενείας.

ΙΝΔΟΙ: Εἰς τὰς Βέδαρ, τὰ ἱερὰ βιβλία τῶν ἀρχαίων Ἰνδῶν, τὰ ὁποῖα ἐδικαιοῦντο νὰ διαβάζουν καὶ ἐρμηνεύουν μόνον οἱ ἱερεῖς, περιλαμβάνοντο, ἐκτὸς τῶν κοσμογονικῶν καὶ μυθολογικῶν περὶ φυτῶν στοιχείων, καὶ πολλὰ φάρμακα τῶν τριῶν βασιλείων τῆς Φύσεως. Οἱ Βραχμάνοι καὶ βραδύτερον οἱ ἱερεῖς τοῦ Βούδα ἦσαν οἱ φαρμακοποιοὶ καὶ ἰατροί, οἱ ὁποῖοι παρεσκεύαζον τὰ φάρμακα μὲ μαγικὸν τρόπον καὶ ἐχρησιμοποιοῦν ὡς φάρμακον καὶ τὸ χασίς. Τὰ πνευματικὰ ὅμως ὄρια εἰς τὰς ἀρχαίας Ἰνδίας καθίσταντο ὀλονὲν καὶ περισσύτερον στενά, διὰ νὰ ὑποστοῦν τελικὰ καθίζησιν μέσα εἰς τὴν ἀποβλακωμένην μοναστηριακὴν ζωὴν, χωρὶς νὰ κληροδοτηθῇ καμμία γνῶσις εἰς τοὺς ἀπογόνους, παρὰ νωθρότης καὶ ἐπαιτεία (2).

Αἴγυπτιοί: Εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον, οἱ Αἴγυπτιοὶ εἶχον λεπιοτέραν ἀπὸ τοὺς Ἰνδοὺς φαντασίαν, κατανυκτικὴν σκέψιν καὶ παρατηρητικότητα τῶν φαινομένων τῆς φύσεως. Εἰς τὸν ἀρχαῖον αὐτὸν λαόν, ἦσαν προσφιλεῖς αἱ ἐπὶ τῶν ἐπιφανειῶν τῶν νεκρικῶν θαλάμων ἢ ναῶν χαρασσόμεναι καὶ χρωματιζόμεναι παραστάσεις ζώων καὶ φυτῶν, αἱ ὁποῖαι συμβολίζουν τὴν γονιμότητα ἢ ἄλλα φαινόμενα τῆς φύσεως. Ἀπὸ εὐρεθέντας παπύρουρ συνάγεται ὅτι ὑπῆρχε κάποια ἀνάπτυξις τῆς βοτανοθεραπευτικῆς, διότι ἐκαλλιεργοῦντο φαρμακευτικὰ φυτὰ καὶ ἀνεγράφοντο μάλιστα καὶ ὀνόματα δρογῶν καὶ μαγικῶν βοτάνων. Ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ἐπιστεύετο ὅτι ὑπεράνθρωποι δυνάμεις κατεγίνοντο μὲ τὰ φάρμακα, ὅπως π.χ. ἡ ἐγχώριος θεότης Ἴσις καὶ ὁ σύζυγός της Ὄσιρις. Καὶ εἰς τοὺς Αἰγυπτίους ἐπικρατεῖ, ὅπως καὶ εἰς τοὺς Ἰνδοὺς, τὸ θρησκευτικὸν στοιχεῖον, διότι τὴν τέχνην ἐξήσκουν οἱ ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν μετέδιδον εἰς τὸν λαόν τὰς γνώσεις των καὶ τοῦτο διὰ νὰ τὸν κηδεμονεύουν καὶ νὰ τὸν ἔχουν ὑποτελῆ. Εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον, ἐκτὸς τῆς βοτανοθεραπευτικῆς, ἐθεραπεύοντο καὶ τὰ ὅμοια διὰ τῶν ὁμοίων (SIMILA SIMILIBUS), καθὼς ἀναγράφεται εἰς τὸν πάπυρον τοῦ EBBERS τοῦ 16ου αἰῶνος π.Χ. (π.χ. χρησιμοποίησις ὤτων ζώου διὰ ὠταλγίαν, ὀφθαλμῶν χοίρου ἐπὶ ὀφθαλμικῶν παθήσεων κ.λ.π.) (2, 5).

Αρχαῖοι λαοὶ ἐγγύς ἀνατολῆς: Ἡ θεραπευτικὴ τῶν ἀρχαίων λαῶν τῆς Ἐγγύς Ἀνατολῆς (Σουμερίων, Ἀκκαδίων, Ἀσσυρίων, Βαβυλωνίων, Φοινίκων, Παλαιστινίων, Περσῶν), εἶχε θεουργικὸν ἢ ἐμπειροθεουργικὸν χαρακτήρα καὶ τὴν τέχνην ἐξήσκουν οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ μάγοι. Οἱ λαοὶ οὗτοι ἐπίστευον ὅτι καὶ πλήθη δαιμόνων ἠμποροῦν νὰ προξενήσουν ἀσθενείας, διὰ τοῦτο καὶ ἐθεωροῦντο ὡς τὰ μᾶλλον ἐνεργά, ἀποτρεπτικὰ θεραπευτικὰ αἱ εὐχαί, αἱ θυσίαι, οἱ ἐξορκισμοὶ καὶ αἱ μαγικαὶ πράξεις. Παρὰ ταῦτα ὅμως, οἱ ἀρχαῖοι αὗτοι λαοὶ παρουσιάζουν καὶ τεκμήρια φαρμακογνωσίας, διότι ἐχρησιμοποιοῦν καὶ βότανα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἄφθονα ἰδίως εἰς τὴν Περσίαν (ὄπιον, κομμιορητῖναι, σκιαδανθῆ φυτὰ), ὅπου τὰ μετεχειρίζοντο μὲ διάφορα ἔκδοχα καὶ ἰδίως οὖρα ἀγελάδος, τὰ ὁποῖα κατεῖχον τὴν πρώτην θέσιν. Αἱ ἰδέαι αὗται ὑπεχώρησαν μὲ τοὺς μηδικοὺς πολέμους, ἰδίως δὲ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν κατακτήσεων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Εἰς τὴν Περσίαν τὰ πρῶτα τεκμήρια φαρμακογνωσίας ἀνάγονται εἰς τὸν Πέρσην προφήτην, ἰδρυτὴν νέας θρησκείας καὶ δημιουργὸν τῆς μαγγανείας ΖΩΡΟΑΣΤΡΗΝ ἢ ΖΑΡΑΤΟΥΣΤΡΑΝ (11).

ΚΕΛΤΑΙ: Εἰς τοὺς Κέλτας, τὴν ομάδα λαῶν ἣ ὁποία ἐξηπλώθη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, τὸν ἕκτον αἰῶνα π.Χ., εἰς ὁλόκληρον τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην καὶ Βρεταννίαν, τὴν τέχνην τοῦ ἱατροῦ καὶ θεραπευτοῦ ἐξήσκουν οἱ εὐσεβεῖς Δρυῖδες, Κέλται ἱερεῖς, οἱ ὅποιοι τὸ ἡμιπαράσιτον φυτὸν τῆς δρυὸς καὶ ἐλάτης Ἴξδον (VISCUM ALBUM) ἐχορήγουν ὡς ἀληθῆ πανάκειαν εἰδικῶν ἀσθενειῶν (5).

ΕΛΛΗΝΕΣ: Ἡ ἱστορία τῆς Φαρμακογνωσίας ἀρχίζει κυρίως μὲ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας καὶ ἡ φαρμακευτικὴ τέχνη περιωρίζετο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ φαρμακευτικὰ φυτὰ, πατὴρ δὲ τῆς Φαρμακευτικῆς ἐθεωρεῖτο ὁ θεοποιηθεὶς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ, υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς νύμφης Κορωνίδος. Ὁ ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ ἐμαθήτευσεν εἰς Αἰγυπτίους ἱερεῖς καὶ ἐξέμαθε τὴν τέχνην, κατ' ἐπέκτασιν δὲ ὠνομάσθησαν Ἀσκληπιάδαι ἡ τάξις ἱατρῶν ποὺ ἐξήσκει τὴν θεραπευτικὴν καὶ φαρμακευτικὴν τέχνην. Ἡ τάξις τῶν Ἀσκληπιάδων διειρηθῆ ἐπὶ μακρὸν καὶ ἐτύχανε μεγάλου σεβασμοῦ καὶ ἐκτιμήσεως, διότι οὗτοι ἦσαν κάτοχοι σπουδαίων ἱατρικῶν γνώσεων καὶ ἄλλων ἱκανοτήτων, τὰς ὁποίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κάσταν τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων, μετέδιδον εἰς τὸν λαόν.

Ὁ πατὴρ τῆς ἱατρικῆς ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ, γεννηθεὶς εἰς Κῶ τὸ 460 π.Χ., ἦτο ἕνας ἀπὸ τοὺς Ἀσκληπιάδας καὶ ἔθεσε τὸν θεμέλιον λίθον τῆς δευτέρας ἐλληνιστικῆς περιόδου εἰς τὸν τομέα τῆς ἱατρικῆς - θεραπευτικῆς. Οὗτος συνέλεξε τὰς πολυαριθμοὺς παρατηρήσεις τῶν Πυθαγορείων, τὰς ὁποίας συνήρμωσε καὶ ἠύξησε, ἐργασθεὶς καὶ πειραματικῶς καὶ χρησιμοποιοῦντας περὶ τὰ 200 φυτικὰ φάρμακα ἀπὸ ἀνάλογον ἀριθμὸν φυτικῶν εἰδῶν. Ὁ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ἔγραψεν ἐπίσης εἰς τὰ περίφημα ἀλλὰ μὴ διασωθέντα ἔργα του καὶ περὶ τῆς θεραπευτικῆς τῶν φυτῶν, ὅπως ἐπίσης καὶ ὁ μαθητὴς του καὶ κληρονόμος τῶν χειρογράφων του ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ, ὁ ἀποκληθεὶς πατὴρ τῆς Βοτανικῆς.

Εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ὠρισμένα μὴ ἐδώδιμα φυτὰ ἔπαιξαν σπουδαῖον ρόλον ὡς μυθολογικὰ - μαγικὰ βότανα καὶ μὲ τὰ φυτὰ αὐτὰ κατέστησαν περίφημοι αἱ θρυλούμεναι φαρμακεύτρια καὶ μάγισσαι τῆς Ἀρχαιότητος ΕΚΑΤΗ, ΜΗΔΕΙΑ καὶ ΚΙΡΚΗ, αἱ ὁποῖαι ἐγνώριζον καὶ ἐξεμεταλλεύοντο τὰς μεθυστικὰς ιδιότητας ὠρισμένων φυτῶν τῆς οἰκογενείας Σολανιδῶν. Εἰς τὸν κήπον μάλιστα τῆς ΚΙΡΚΗΣ ἐκαλλιεργοῦντο μεταξὺ τῶν ἄλλων ὁ μυθολογικὸς Μανδραγόρας, ὁ Ὑοσκύαμος, ἡ Μπελλαντόνα, ἡ Σκοπόλια. Ἡ ὑπὸ τῆς ΚΙΡΚΗΣ μεταμόρφωσις τῶν συντρόφων τοῦ Ὀδυσσεύς εἰς κοίρους ἐξηγεῖται φαρμακολογικῶς ἐκ τοῦ ὅτι αἱ εἰς τὰ ἐν λόγω φυτὰ ἐνυπάρχουσαι ἀλκαλοειδεῖς οὐσίαι (ἀτροπίνη, ὑοσκουαμίνη, μανδραγορίνη, σκοπολαμίνη) ἔχουν τὴν ιδιότητα νὰ προκαλοῦν εἰς τὸν ἄνθρωπον παραισθήσεις (μεταμόρφωσις εἰς ζῶον, πτερυγίσμα εἰς τὸν ἀέρα, ὄραματισμοὶ θεῶν καὶ δαιμόνων, ἐκστάσεις κ.λ.π.), διανοητικὴν διαταραχὴν, παραφροσύνην, ἐρωτισμὸν, ἀσέλγειαν κ.λ.π. (2).

Αἱ προλήψεις καὶ τὰ ἀγυρτικὰ μέσα ὑπῆρχον καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ ὡς γνωστὸς ἀγύρτης ἀναφέρεται ὁ ΕΥΔΑΙΜΟΣ, βοτανολόγος καὶ φαρμακοποιὸς τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ., ἐπίσης ὁ ἱατρὸς ΧΑΡΙΤΩΝ, ὁ ὁποῖος ἐπώλει σακκίδια μὲ βότανα. Οἱ ἀγύρται τῆς Ἀρχαιότητος ἔδωσαν ὕλην σατύρας εἰς τὸν κωμωδιογράφον ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΝ, ὅπως καὶ εἰς τὸν ΛΟΥΚΙΑΝΟΝ (5).

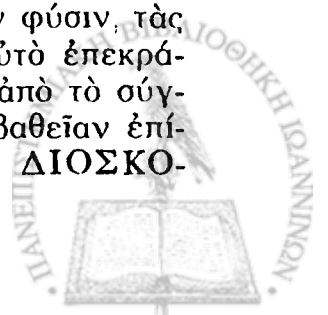
ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ ΕΠΟΧΗ: Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς τῆς Βοτανικῆς ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΥ τὸ 327 π.Χ., ἡ βοτανικὴ ἔμεινε στάσιμος, ἡ δὲ ἐλληνικὴ ἐπιστῆμη καὶ τέχνη μεταναστεύσασα εἰς τὴν Αἴγυπτον, κατέφυγεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου εὗρε προστασίαν ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων. Ἡ

Ἄ λ ε ξ α ν δ ρ ι ν ἠ ὄμως ἐπιστήμη ἔμεινεν ὡς ἓνα φυτὸν θερμοκηπίου ξένον πρὸς τὸν τόπον. Κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν, ἀνεπτύχθη ἡ τάξις τῶν ριζοσυλλεκτῶν - ριζοτόμων, ἴτοι φαρμακοπιῶν, οἱ ὅποιοι ἠσυχολοῦντο μὲ τὴν συλλογὴν φαρμακευτικῶν ριζῶν φυτῶν. Μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου, εἰσῆχθη καὶ πλῆθος ἀγνώστων μέχρι τότε φυτῶν, ἰδίως ἀραβικῶν καὶ ἰνδικῶν, πολλὰ τῶν ὁποίων ἀπέκτησαν εἰς τὴν ἰατρικὴν σπουδαίαν σημασίαν ὡς μέσα θεραπευτικά. Τότε ἀνεπτύχθη καὶ μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὴν γνῶσιν καὶ ἀπόκτησιν δηλητηριωδῶν - θανατηφόρων φυτικῶν οὐσιῶν. Μεταξὺ τῶν ἰατρῶν - φαρμακογνωστῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀναφέρονται ὁ ΕΡΑΣΙΣΤΡΑΤΟΣ (304—257 π.Χ.), ὁ ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ (300 π.Χ.), ὁ συγγραφεὺς περὶ ἀντιδότων ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ 200 π.Χ.) (2, 5).

ΠΕΡΓΑΜΟΣ: Εἰς Πέργαμον τῆς Μ. Ἀσίας, μὲ ἰσάξιον βιβλιοθήκην τῆς Ἀλεξανδρινῆς, ἡ τέχνη τῶν δηλητηρίων ἐκαλλιιεργεῖτο μὲ ζῆλον, καθὼς συνάγεται ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ ΝΙΚΑΝΔΡΟΥ ΚΟΛΟΦΩΝΙΟΥ (200—130 π.Χ.) «Θηριακὰ καὶ Ἀλεξιφάρμακα» (2). (Σημείωσις: Ἡ Θηριακὴ εἶναι πολτῶδες πολυσύνθετον σκεῦασμα, τὸ ὁποῖον φέρεται ἐπινοηθὲν ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως τοῦ Πόντου ΜΥΘΡΙΔΑΤΟΥ. Τὸ Μυθριδάτειον τοῦτο φάρμακον, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἀπὸ 54 φυτικὰς καὶ ἐν μέρει ζωϊκὰς οὐσίας, κατέστη βαθμηδὸν ἀνὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς δισηλιετοῦς ἱστορίας του πολῦτιμον καὶ ὄνομαστον φάρμακον καὶ περιώνυμος πανάκεια πλείστων ἀσθενειῶν καὶ ἀπεκλήθη παντοδύναμος. Ἡ Θηριακὴ, ἡ ὁποία κατὰ τὸν ΓΑΛΗΝΟΝ ἐκρησιμοποιεῖτο κατὰ πάσης δηλητηριώδους ἐνεργείας, ἐτροποποιήθη βραδύτερον ὑπὸ τοῦ ἐκ Κρήτης ΑΝΔΡΟΜΑΧΟΥ, ἰατροῦ τοῦ ΝΕΡΩΝΟΣ, καὶ περιελάμβανε 64 οὐσίας, ἀπὸ τὰς ὁποίας αἱ 33 ἦσαν φυτικῆς προελεύσεως (7).

ΡΩΜΑΙΟΙ: Εἰς τοὺς Ρωμαίους δὲν ἦτο συμπαθὴς ἡ φαρμακευτικὴ, διότι ὁ Ρωμαῖος πολίτης ἐθεώρει τὸν θάνατον ὡς τὸ μικρότερον κακόν. Ἀξίαν δι' αὐτὸν ἔχει μόνον ὁ ὑγιὴς ἄνθρωπος ποὺ ἠμπορεῖ νὰ θυσιασθῆ διὰ τὴν πατρίδα. Διὰ τοῦτο, εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους τὸν ρόλον ἰατρῶν ἔπαιζον οἱ μάντις καὶ οἱ οἰωνοσκόποι. Ἡ ἀναζήτησις βοτάνων καὶ ἡ παρασκευὴ φαρμάκων ἦτο ἔργον τῶν σκλάβων. Χάρις εἰς τὴν εὐφυΐαν καὶ τὰ τεχνάσματα τοῦ ἐκ Προύσσης ἐλληνοασιάτου ΑΣΚΛΗΠΙΑΔΗ (120—56 π.Χ.) ἐχαράχθη ὁ ὀρθὸς δρόμος εἰς τὴν Ρώμην διὰ τὴν εἴσοδον τῆς τέχνης τῶν φαρμάκων καὶ τὴν ἴδρυσιν τῆς πρώτης ἰατρικῆς σχολῆς, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν βαθμηδὸν ἐμφάνισιν φαρμακογνωστῶν - ἰατρῶν (ΚΕΛΣΟΣ, ΕΥΦΟΡΒΟΣ, ΜΕΝΕΚΡΑΤΗΣ κ.ά.). Ἡ Φαρμακογνωσία ὄμως κατέλαβεν ἀρμόζουσαν θέσιν εἰς τὴν Ρώμην μὲ τὸν ΠΛΙΝΙΟΝ τὸν Πρεσβύτερον, ὁ ὁποῖος εἰς τὰ 37 βιβλία του περιγράφει καὶ 800 φυτὰ. Τὰ συγγράμματα ὄμως τοῦ ΠΛΙΝΙΟΥ ἔχουν πολλὰς σφαλεράς γνῶμας καὶ εἶναι χωρὶς κριτικὸν πνεῦμα, θεωρούμενα μόνον ἀπλοῦν ἐράνισμα τῶν ἔργων τοῦ ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΥ καὶ ΔΙΟΣΚΟΡΙΔΟΥ (2).

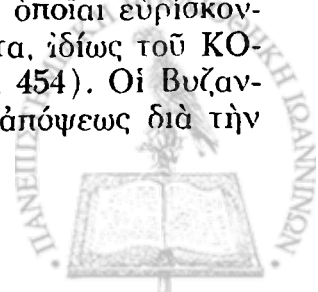
ΔΙΟΣΚΟΡΙΔΗΣ: Τὸν πρῶτον αἰῶνα μ.Χ. κάμνει τὴν ἐμφάνισιν εἰς τὸν τομέα τῆς Φαρμακογνωσίας ὁ μέγιστος φαρμακογνώστης ΔΙΟΣΚΟΡΙΔΗΣ. Οὗτος ἦτο Ἕλλην ἰατρὸς ἐκ Μ. Ἀσίας καὶ συνέγραψε τὸ περίφημον ἔργον «Περὶ ὕλης ἰατρικῆς», εἰς τὸ ὁποῖον περιγράφει τὴν φύσιν, τὰς ιδιότητας, πραγματικὰς καὶ φανταστικὰς, 600 φυτῶν. Τὸ ἔργον αὐτὸ ἐπεκράτησεν ἐπὶ 15 αἰῶνας καὶ ἦτο ἀπαραίτητον βοήθημα τῆς ἰατρικῆς, ἀπὸ τὸ σύγγραμμα δὲ αὐτὸ ἀνεπτύχθη μία λαϊκὴ ἰατρικὴ, ἡ ὁποία ἐξήσκησε βαθεῖαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ λαοῦ. Αἱ περιοδεΐαι, αἱ μελέται καὶ τὰ ἔργα τοῦ ΔΙΟΣΚΟ-

ΡΙΔΟΥ ρίπτουν ἐπιστημονικὸν φῶς εἰς τὸ χάος τῆς ἡμιμαθείας, δι' ὃ καὶ θεωρεῖται οὗτος ὡς ὁ πατὴρ τῆς φαρμακογνωσίας (2, 5).

ΓΑΛΗΝΟΣ: Μετὰ τὸν **ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΝ**, ὁ μέγιστος τῶν ἰατρῶν τῆς ἀρχαιότητος ἦτο ὁ **ΓΑΛΗΝΟΣ ΚΛΑΥΔΙΟΣ**, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη εἰς τὴν Πέργαμον τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἐσοπούδασεν εἰς Ἀθήνας, Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἄλλας χώρας. Ὁ **ΓΑΛΗΝΟΣ** ἀνακεφαλαίωσεν εἰς τὰ ἔργα του ὅλα τὰ μέχρι τότε γνωστὰ φάρμακα καὶ μὲ τὴν πολυμάθειάν του ἐξήσκησεν εἰς τὴν Ρώμην μεγάλην ἐπίδρασιν, ὅπου κατέλυσε τὰς δεισιδαιμονίας μὲ ἰδιόρρυθμα ἐπινοητικὰ μέσα. Ὁ **ΓΑΛΗΝΟΣ** εἶναι ὁ εἰσηγητὴς τῶν φαρμακευτικῶν μιγμάτων καὶ σκευασμάτων, τὰ ὁποῖα καὶ ἀπεκλήθησαν Γαληνικὰ φάρμακα. Μετὰ τὸν **ΓΑΛΗΝΟΝ**, οὐδὲν ὄνομα εἶναι ἄξιον μνείας (2, 5).

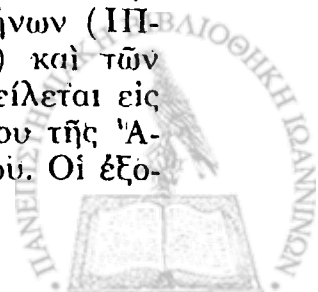
ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ: Εἰς τὸ Βυζάντιον τὴν κυρίαν πηγὴν ἰατρικῶν γνώσεων ἀπετέλουν, ὅπως καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας, τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων διδασκάλων (**ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ**, **ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ**, **ΔΙΟΣΚΟΡΙΔΟΥ**, **ΓΑΛΗΝΟΥ**), τὰ ὁποῖα παρεδίδοντο ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν πλήρη, ἢ κατ' ἐκλογήν, ἢ διασκευασμένα, οἱ δὲ σπουδαιότεροι Βυζαντινοὶ θεραπευταὶ εἶναι κατὰ τοὺς **ΚΡΟΥΜΒΑΧΕΡ** — **ΣΩΤΗΡΙΑΔΗ** (10 σελ. 414) οἱ ἐξῆς: Ὁ **ΟΡΕΙΒΑΣΙΟΣ**, ὁ ὁποῖος συνέταξε περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνος παραφραστικὸν ἐράνισμα ἐκ τῶν παλαιότερων ἰατρικῶν βιβλίων καὶ ἔθεσεν οὕτω τὴν βάσιν τῆς ἐρανιστικῆς ἐργασίας. Ὁ **ΑΕΤΙΟΣ** κατήρτισε περὶ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰῶνος ὄμοιον ἐράνισμα ἐκ τῶν ἀρχαίων ἰατρικῶν βιβλίων καὶ ἰδίως τοῦ **ΓΑΛΗΝΟΥ**. Ὁ **ΠΑΥΛΟΣ Ο ΑΙΓΙΝΗΤΗΣ** συνέγραψε κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα ἰατρικὸν ἐγχειρίδιον μὲ βάσιν κυρίως τὸ ἔργον τοῦ **ΟΡΕΙΒΑΣΙΟΥ**, ἀλλὰ μὲ ἀξιοσημειώτους χειρουργικὰς ἰδίως παρατηρήσεις. Ὁ **ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ο ΑΘΗΝΑΙΟΣ**, ὁ ὁποῖος ἤκμασε κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα καὶ ἔγραψε μεταξὺ τῶν ἄλλων τὰ «Ὑπομνήματα» εἰς τὸν **ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΝ**, τὸν **ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΝ** καὶ τὸν **ΓΑΛΗΝΟΝ**, καθὼς καὶ πραγματείαν περὶ τῆς ἐνεργείας τῶν φαρμάκων. Κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους καὶ ἐπὶ δύο καὶ πλέον αἰῶνας ἐπικρατεῖ σκότος, διότι ἡ ἰατροφαρμακευτικὴ, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι κλάδοι, παρέμεινε στεῖρα καὶ ἄγονος. Μόνον ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος ἀρχίζει ζωηρότερα δρᾶσις καὶ πρὸς τοῦτο συνετέλεσεν ὁ αὐτοκράτωρ **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ**, ὁ ὁποῖος, ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν διάσωσιν τῶν ἀρχαίων ἰατρικῶν συγγραμμάτων, ἀνέθεσεν εἰς τὸν **ΘΕΟΦΑΝΗΝ ΝΟΝΟΝ** τὴν σύνταξιν ἰατρικῆς ἐγκυκλοπαιδείας, συγχρόνως δὲ ἐγράφη καὶ ἐγχειρίδιον Κτηνιατρικῆς. Εὐθὺς μετὰ ταῦτα παρατηρεῖται ἐπίδρασις τῶν Ἀράβων ἰατρῶν, ἐνῶ βραδύτερον περὶ τὰ τέλη τοῦ 13ου αἰῶνος ὁ ἀκτουάριος (ἰατρὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς) **ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΥΡΕΨΟΣ** συνέγραψε μεγάλην συνταγολογίαν ἐκ 48 κεφαλαίων μὲ βάσιν κυρίως τὰ βότανα. Τελευταῖος τῶν Βυζαντινῶν ἰατρῶν - φαρμακοποιῶν καὶ μὲ ἀξιοσημειώτον ἔργον, εἶναι ὁ **ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΑΚΤΟΥΑΡΙΟΣ**. Πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Βυζαντίου τὰ ἰατρικὰ διδακτικὰ ποιήματα ἦσαν παλαιόθεν τερπνὸν ἀνάγνωσμα, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι τὸ ἰατρικὸν ποίημα εἰς τρίμετρα τοῦ **Μ. ΨΕΛΛΟΥ**, ὁ ὁποῖος διεκρίνετο διὰ τὰς φιλοσοφικὰς τάσεις του καὶ ἐνεφανίζετο ὡς πλατωνιστὴς (10, σελ. 61). Περὶ τῆς δυνάμεως τῶν βοτάνων ὑπάρχει καὶ ἐν ἀνώνυμον ἑλληνικὸν ποίημα, τὸ ὁποῖον σώζεται εἰς τὸν περίφημον καὶ ἐκδοθέντα τὸ 1873)74 βιενναῖον κώδικα τοῦ **ΔΙΟΣΚΟΡΙΔΟΥ**. Ὑπάρχουν ἐπίσης παρατηρήσεις περὶ φυτῶν, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται διεσκορπισμέναι εἰς γεωγραφικὰ καὶ ἱστορικὰ συγγράμματα, ἰδίως τοῦ **ΚΟΣΜΑ ΙΝΔΙΚΟΠΛΕΥΣΤΟΥ** καὶ **ΜΙΧΑΗΛ ΓΛΥΚΑ** (10, σελ. 454). Οἱ Βυζαντινοὶ ἰσυχολήθησαν μὲ τὴν Βοτανικὴν μόνον ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως διὰ τὴν

χρήσιν τῶν βοτάνων καὶ καρπῶν, ἐνῶ περὶ ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν εἰς τὸν κλάδον αὐτόν, ὅπως καὶ εἰς τὴν Ζωολογίαν, Ὀρυκτολογίαν, Ἀλχημείαν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνηται λόγος, ὅπως ἄλλως τε καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Μόνον ἀραιαὶ σπουδαὶ περὶ τῶν ἀρχαίων παρατηροῦνται, κάθε δὲ ἄλλη ἐνασχόλησις ὁρμᾶται ἀπὸ φανταστικὰς ὑποθέσεις, παραδοξολογήματα καὶ μυστικὰς θεωρίας (10, σελ. 453).

ΔΥΣΙΣ — ΔΥΤΙΚΟΣ ΜΕΣΑΙΩΝ: Εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Δυτικοῦ Μεσαίωτος καὶ ἰδίως κατὰ τὰς τέσσαρας πρώτας περιόδους αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ 4ου μέχρι τοῦ 11ου αἰῶνος, ἐπικρατεῖ ἐπιστημονικὸν σκότος καὶ κυκλοφοροῦν ἀπαίσια καὶ ἀηδῆ φάρμακα ζωϊκῆς τὸ πλεῖστον προελεύσεως (π.χ. κόπρανα σκύλων, οὖρα, ἐγκέφαλος, τρίχες, κέρατα ζώων, χολή, κατασαρίδες, σκορπιοί, σκουλήκια, αὐτιά γαϊδάρου), ἡ δὲ προτίμησις εἰς τοιαῦτα προϊόντα ὀφείλεται εἰς ἀγύρτας θεραπευτὰς, οἱ ὅποιοι ἀπέδιδον κρυφίας ιδιότητας εἰς τὰ ζωϊκὰ φάρμακα. Ἡ χρῆσις τῶν ζωϊκῶν φαρμάκων δὲν εἶναι ἐπινόησις μεσαιωνική, ἀλλὰ ἀρχαιότερα, ἀποδιδομένη ὑπὸ τοῦ ΓΑΛΗΝΟΥ εἰς τὸν ἐκ Κιλικίας **ΙΑΤΡΟΝ ΞΕΝΟΚΡΑΤΗΝ ΤΟΝ ΑΦΡΟΔΙΣΕΑ**. Οὗτος ἦτο ὁ εἰσηγητὴς τῶν ζωϊκῶν φαρμάκων, τὰ ὅποια ὁ ΓΑΛΗΝΟΣ ἀποκαλεῖ **ἀ σ ε λ γ ῆ κ α ἰ β δ ε λ υ ρ ᾶ** (6). Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Μεσαίωτος ἐπικρατοῦν εἰς Δύσιν καὶ Ἀνατολὴν αἱ δεισιδαιμονίαι καὶ προλήψεις. Τὸ σκότος τοῦ Μεσαίωτος διαπερᾶται κατὰ περιόδους ἀπὸ μερικὰς ἀναλαμπὰς ὀλίγων φωτεινῶν ἀνδρῶν, ὅπως εἶναι ὁ **ΚΑΡΟΛΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ** τὸν 8ον αἰῶνα καὶ βραδύτερον κατὰ τὸν 12ον καὶ 13ον ὁ **ΑΛΒΕΡΤΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ** καὶ ὁ **ΡΟΓΗΡΟΣ ΒΑΚΩΝ**. Ἐξ αὐτῶν ὁ πρῶτος, ὁ ἐπικαλούμενος καὶ **ΚΑΡΛΟΜΑΓΝΟΣ** (742—814), ἦτο ἔνθερος ὑποστηρικτὴς τῶν γεωργικῶν καὶ κηπευτικῶν τεχνῶν καὶ ἔδωσε μεγάλην ὤθησιν εἰς τὴν πρόοδον τῆς καλλιιεργείας πολλῶν νέων εἰσαχθέντων φυτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ 37 φαρμακευτικῶν. Ὁ **ΑΛΒΕΡΤΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ** (1197—1280) καὶ ὁ **ΡΟΓΗΡΟΣ ΒΑΚΩΝ** (1214—1294) ἐμελέτησαν καὶ ἐσχολίασαν τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἰδίως τοῦ **ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ** καὶ **ΔΙΟΣΚΟΡΙΔΟΥ**, ἀλλὰ αἱ μελέται των οὐδεμίαν σχεδὸν ἀπήχησιν εἶχον. Ὁ μὲν μέγα συγγραφικὸν ἔργον καὶ ὁ πλέον μορφωμένος τῆς Δύσεως **ΑΛΒΕΡΤΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ**, ἦτο ὁ μέγιστος φιλόσοφος τῆς ἐποχῆς του καὶ θεωρεῖται ὁ θεμελιωτὴς τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, χαρακτηριζόμενος ὡς ὁ πρῶτος **ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ** τῆς Δύσεως. Παραλλήλως αἱ σταυροφορίαι (1099 καὶ 1200—1299) καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἔργου τῶν Ἀράβων συνετέλεσαν, ὥστε νὰ ἀρχίσῃ εἰς τὴν Δύσιν ἀπὸ τοῦ 12ου—13ου αἰῶνος μία σχετικὴ ἄνθησις τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν καὶ ἡ ἴδρυσις τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων τὸ 1120, ὀλίγον δὲ μετέπειτα καὶ τῆς περιφήμου ἰατρικῆς Σχολῆς τοῦ Μονπελιὲ τῆς Γαλλίας. Εἰς τὴν ἰατρικὴν κάμνει τὴν ἐμφάνισιν διὰ πρώτην φορὰν καὶ μία γυνή, ἡ **ΑΓΙΑ ΧΙΑΝΤΕΓΚΑΡΤ** (1099—1179), ἡ ὅποια εἰς τὰ ἰατρικὰ τῆς συγγράμματα κάμνει καὶ ὡραίαν περιγραφὴν 300 φυτῶν κατὰ τὸν τρόπον τοῦ **ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ** (2).

ΑΡΑΒΕΣ: Τὸ τέλος τοῦ 9ου καὶ 10ου αἰῶνος μ.Χ. ἦλθον νὰ ταραξοῦν οἱ θεματοφύλακες τῆς ἑλληνικῆς σοφίας Ἀραβες ἰατροί, οἱ ὅποιοι δὲν ἀνέπτυξαν μὲν καὶ δὲν ἠμπόρεσαν νὰ προαγάγουν τὴν ἰατρικὴν καὶ φαρμακευτικὴν πέραν τῶν ἐγνωσμένων, ἀλλὰ τὴν ἀνεζήτησαν εἰς τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων (**ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ**, **ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ**, **ΔΙΟΣΚΟΡΙΔΟΥ**, **ΓΑΛΗΝΟΥ**) καὶ τῶν Ῥωμαίων, καθὼς καὶ εἰς ἰδίας παρατηρήσεις. Ἡ ἀναλαμπὴ αὐτὴ ὀφείλεται εἰς τὴν ἐξορίαν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν τοῦ Βυζαντίου, ὅπως τοῦ αἰρεσιάρχου τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας **ΝΕΣΤΟΡΙΟΥ** καὶ τῶν ὁπαδῶν του. Οἱ ἐξο-

ρισθέντες Νεστοριανοὶ κατέφυγον εἰς Περσίαν καὶ Συρίαν, ὅπου εὗρον φιλόξενον ἄστυον καὶ μετελαμπάδευσαν τοὺς θησαυροὺς τῆς ἑλληνικῆς γνώσεως. Διὰ τὴν ἰατρικὴν καὶ φαρμακευτικὴν, κυρία πηγὴ ἦτο ἡ ἰατρικὴ Βοτανικὴ τοῦ ΔΙΟΣΚΟΡΙΔΟΥ. Οἱ Ἄραβες ἔκαμον καὶ πολλὰ καρποφόρα ταξίδια εἰς ἀγνώστους χώρας τῆς Ἀνατολῆς καὶ Ἰνδιῶν, ὁπόθεν εἰσήγαγον νέα βότανα. Μία ἀκόμη συμβολὴ τῶν Ἀράβων, εἶναι καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν εἰσαγωγὴ εἰς τὴν φαρμακευτικὴν εὐλήπτων φαρμάκων. Οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν Ἀράβων ἰατρῶν, φαρμακοποιῶν, βοτανολόγων καὶ βοτανοθεραπευτῶν, εἶναι ὁ ΡΑΖΗΣ, ὁ ΓΑΛΗΝΟΣ τῶν Ἀράβων, ὁ πρίγκηψ ΑΒΙΚΕΝΝΑΣ κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα, ὁ ὁποῖος συνέγραψε ἰατρικὸν βιβλίον μὲ πολλὰ φυτὰ καὶ διέδωκεν εἰς τὴν Δύσιν τὰς περὶ φυτῶν γνώσεις τῶν Ἑλλήνων, ἐπίσης ὁ ΑΒΕΡΟΗΣ τὸν 11ον αἰῶνα. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἔργου τῶν Ἀράβων ἦτο περισσότερον ἀποτελεσματικὴ εἰς τὴν Δύσιν παρὰ εἰς τὴν Ἀνατολήν, δι' ὃ καὶ ἡ ἴδρυσις σχολῆς εἰς Σαλέρνο τῆς Ἰταλίας καὶ Μονπελιὲ τῆς Γαλλίας τὸν 12ον αἰῶνα. Ἀπὸ τοῦ 9ου—10ου αἰῶνος οἱ Ἄραβες ὑπερεῖχον πολὺ τῆς Δύσεως εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην, διὰ τὰ ἐπακολουθήθη μετὰ στασιμότης καὶ ὀπισθοδρόμησις καὶ τὰ ὑπερκερασοῦν οἱ Ἄραβες ὑπὸ τῆς Δύσεως, ὅπου ἡ ἐπιστήμη ἐσημείωσεν ἐκτάκτως βραδείαν, ἀλλὰ σταθερὰν πρόοδον (2, 5, 13).

ΜΕΤΑΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ — ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ : Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος, διάφοροι Γάλλοι τῆς σχολῆς Μονπελιὲ καὶ Ἰσπανοὶ ἀλχημισταί, ἠσχολοῦντο καὶ μὲ τὴν φαρμακευτικὴν, ὁ δὲ Ἑλβετὸς ΠΑΡΑΚΕΛΣΟΣ (1493—1541), ὁ ὁποῖος ἦτο εἰς τῶν τελευταίων ἀλχημιστῶν τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ δεινὸς παρατηρητὴς καὶ σχολιαστὴς καὶ περιώδευσεν εἰς πολλὰς χώρας, πωλῶν γνώσεις καὶ ἀγυρτεῖαν, ἀστρολογῶν καὶ ἐπικοινωνῶν μὲ τὰ πνεύματα, προσβάλλει τὴν ἰατρικὴν τῶν Ἀράβων καὶ τοῦ ΓΑΛΗΝΟΥ, καταργεῖ τὴν πολυφαρμακείαν, ἀλλὰ ἐγκωμιάζει καὶ τὸ μεγάλο φαρμακεῖον τῆς Φύσεως μὲ τὰ λόγια: «Ὁ λαὸς τὰ βουνά, τὰ λιβάδια καὶ τὰ λαγκάδια εἶναι φαρμακεῖα τοῦ Θεοῦ». Ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος ἔκαμον τὴν ἐμφάνισιν ὑπὸ τοῦ ΠΑΡΑΚΕΛΣΟΥ καὶ τὰ χημικὰ φάρμακα ὑπὸ τὴν κυρίαν ἔννοιαν, ὁ ὁποῖος καὶ θεωρεῖται ὡς πατὴρ τῆς Φαρμακευτικῆς (5).

Ὁ λαὸς τῆς Δύσεως ἤρchiσε νὰ σημειώνη βαθμηδὸν πρόοδον εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας καὶ τὸν σπουδαιότερον πρὸς τοῦτο ρόλον ἔπαιξαν αἱ σταυροφορίαι καὶ ἡ ἐφεύρεσις τῆς τυπογραφίας, καθὼς καὶ ἡ φυγὴ τῶν Ἑλλήνων σοφῶν τῆς καταλυθείσης Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας εἰς τὴν Δύσιν. Ἀποτέλεσμα τῶν παραγόντων αὐτῶν, ἦτο ἡ στροφὴ εἰς τὰς κλασσικὰς μελέτας καὶ ἡ ὄλονεν καὶ περισσότερον χειραφέτησις, πνευματικὴ ἄνοδος καὶ ἄνθησις τῆς ἀστικῆς τάξεως, ἐνῶ προηγουμένως ἡ μόρφωσις ἦτο ἀποκλειστικὸν προνόμιον τοῦ κλήρου καὶ τῶν φεοδάρχων. Οἱ Εὐρωπαϊκοὶ λαοί, ἀναλαβόντες οἱ ἴδιοι τὴν μόρφωσίν των, ἔμαθον νὰ σκέπωνται καὶ νὰ γράφουν εἰς τὴν γλῶσσάν των καὶ χωρὶς ξένα πρότυπα. Αἱ συγκεντρωθεῖσαι παρατηρήσεις καὶ ἡ ταξινόμησις αὐτῶν μετὰ τὴν ἀποκτηθεῖσαν πνευματικὴν αὐτοτέλειαν, δὲν ἦσαν νέα ἀνακαλύψεις. Τὸ θέμα ἦτο: πᾶν παλαιὸν ὑλικὸν νὰ τεθῆ ἐπὶ νέων βάσεων καὶ νὰ κτισθῆ ἐν νέον οἰκοδόμημα. Οὕτω ἐνεφανίσθησαν οἱ πρῶτοι ἀναμορφωταὶ τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸν 16ον—17ον αἰῶνα, ὅπως ὁ ΓΑΛΙΛΑΙΟΣ, ὁ ΚΕΠΛΕΡ, ὁ ΚΑΡΤΕΣΙΟΣ καὶ ἄλλοι. Εἰς τὸν τομέα τῆς Βοτανικῆς ἐνεφανίσθη τὸν 16ον αἰῶνα καὶ ὁ ΚΑΙΣΑΛΠΙΝΟΣ (1516—1613), ὁ ὁποῖος, διαποτισμένος μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, εἶχε πλήρη φιλοσοφικὴν κατάρτισιν καὶ συνέγραψεν ἔργον περὶ φυτῶν ἀπὸ 16 βιβλία. Ἡ ἐποχὴ ὅμως τοῦ

ΚΛΙΣΑΛΠΙΝΟΥ δὲν ἦτο ἀκόμη ὄριμος διὰ βαθυτέρας μελέτας ἐπὶ τῆς φύσεως τῶν ζωντανῶν ὀργανισμῶν, διότι ὁ τότε μορφωμένος κόσμος τῆς Δύσεως ἐκοπίασε περισσότερο ἀπὸ 100 χρόνια διὰ νὰ συλλάβῃ τὸ νόημα καὶ νὰ ζωντανεύσῃ τὴν μεταναστεύσαν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην εἰς τὴν Δύσιν. Παρ' ὅλον ὅτι εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἐσημειώθη σημαντικὴ πρόοδος, ἐν τούτοις αὐταὶ παρέμεινον ἀκόμη μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξεκίνησεν ὁ δημιουργὸς αὐτῶν ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ.

Κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα σημειοῦται καὶ μία στιγμιαία ἄνθησις εἰς τὴν Βοτανικὴν διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν ταξιδίων εἰς ἀγνώστους χώρας καὶ τῶν ἔργων μερικῶν φυσιολογῶν βοτανολόγων (ΜΠΕΛΟΝ, ΒΙΛΑΝΤ, ΑΦΡΙΚΑΝΟΣ κ.ά.), παραλλήλως δὲ ἐδόθη καὶ ἄλλοθεν ἀφορμὴ διὰ σημαντικὴν πρόοδον τῆς Βοτανικῆς καὶ τῶν βοτάνων καὶ τοῦτο ἦτο ἡ ἀνάγκη ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν φαρμακευτικῶν φυτῶν, δεδομένου ὅτι ταῦτα ἀπετέλουν ἀναπόσπαστον μέρος τῆς Ἰατρικῆς. Διὰ τὴν ἀπόκτησιν δράγῶν, ἰδρύθησαν πανεπιστημιακοὶ βοτανικοὶ κῆποι καὶ διὰ καλλιέργειαν καὶ ἀπὸ ξένας χώρας προερχομένων φαρμακευτικῶν φυτῶν (βοτανικὸς κῆπος Πίζης Ἰταλίας 1547, Χαϊδελβέργης Γερμανίας 1547, Λεύδεν Ὁλλανδίας 1553 κ.λ.π.). Οἱ πατέρες τῆς Γερμανικῆς Βοτανικῆς τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνος καὶ συγγραφεῖς παλαιῶν περὶ βοτάνων ἔργων ΜΠΡΟΥΝΦΕΛΣ, ΜΠΟΚ, ΔΩΔΩΝΑΙΟΣ καὶ ἄλλοι, ἔδωσαν περαιτέρω ὥθησιν διὰ τὴν καλυτέραν γνῶσιν τῶν βοτάνων, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ ἴδρυσις νέων βοτανικῶν κήπων καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ ταξίδια εἰς ἀγνώστους χώρας, τὰ ὁποῖα ἐπλούτισαν τὴν Φαρμακογνωσίαν μὲ νέα εἰσαχθέντα φαρμακευτικὰ φυτὰ (2).

Η ΕΛΛΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΛΙΒΕΛΕΥΘΕΡΩΣΙΝ: Ἡ ἰατροφαρμακευτικὴ παρηκολούθησεν εἰς τὴν ὑποδουλωθεῖσαν Ἑλλάδα μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τὴν φυγὴν τῶν Ἑλλήνων σοφῶν εἰς τὴν Δύσιν, τὰς λοιπὰς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς. Ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ ἀγυρτεία ἀντικατέστησαν τὴν λαμπρὰν ἰατροφαρμακευτικὴν τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τὴν χώραν ἐλυμαίνοντι τσαρλατάνοι, ἐμπειρικοὶ γιανοὶ καὶ Κομπογιαννῖται. Τὰ λαϊκὰ φάρμακα τοῦ λαοῦ ἦσαν ἰδιόρρυθμα καὶ περίεργα καὶ ὄχι σύγχρονα ἐπινοήματα, ἀλλὰ μεσαιωνικὰ παραδόσεις, κατὰ περιεθρὸν δὲ εἰς χεῖράς μας παλαιὸν καὶ ἀνέκδοτον χειρόγραφον ἐγκόλπιον ἰατροῦ, τὰ βασικώτερα θεραπευτικὰ μέσα ἦσαν τὰ βότανα, ἀλλὰ ἐκρησιμοποιοῦντο καὶ ζωϊκῆς προελεύσεως φάρμακα, καθὼς καὶ ὄργανα ζῶων (π.χ. κόπρος, οὔρα, σκουλήκια, ἀράχνη, τρίχες, αὐγὰ βατράχου, ἔντερα λύκου, λειρὶ πετεινοῦ, μάτια καραβίδας, πουκάμισσο φιδιοῦ, κοκκαλάκι νυχτερίδος κ.λ.π.). Τὰ περίεργα (χαῖμαλιά), τὰ συμπαθητικὰ φάρμακα, τὰ καθβαλιστικὰ σύμβολα, τὸ κοκκαλάκι τῆς νυχτερίδος, τὸ πουκάμισσο φιδιοῦ, τὸ ἀρσενικοβότανο, τὸ βοτάνι τῆς ἀγάπης, οἱ ἐξορκισμοὶ κατ' ἀσθενειῶν, αἱ δεισιδαιμονίαι καὶ αἱ προλήψεις, αἱ συνταγαὶ τῶν πρακτικῶν γιανῶν καὶ γιαντροσοφῶν ποὺ προκαλοῦν θυμηδίαν, ἔχουν ἱστορικὴν καταγωγὴν καὶ προέρχονται κυρίως ἀπὸ γιαντροσοφία, ἐν μέρει δὲ καὶ ἀπὸ οἰκογενειακὰς παραδόσεις καὶ ἡ προέλευσις αὐτῶν ἔχει βάσιν τὸν ἐμπειρισμὸν καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν (2, 5, 13). Ἀνεκάθεν ὅλοι οἱ λαοὶ καὶ ἰδιαιτέρως ὁ ἑλληνικὸς, ἐπίστευον ἰδιαιτέρως εἰς μερικὰς ἰδιαιτέρας θεραπευτικὰς ιδιότητες τῶν βοτάνων. Τὰς διαφόρους ἀσθενείας, ἐπιδημίας, ἢ ἐπιθυμίας, ὁ λαὸς προσπαθεῖ νὰ θεραπεύσῃ, νὰ προλάβῃ καὶ νὰ ἀποκτήσῃ μὲ διάφορα βότανα, ἢ ἄλλα φυσικὰ ἢ τεχνητὰ προϊόντα μαζὶ μὲ διαφόρους παραστάσεις καὶ προσευχὰς πρὸς τὸν Θεόν, ἢ ἐπικλήσεις πρὸς τὸν Διάβολον, ἀνάλογα μὲ τὰς συνηθείας, προλή-

ψεις, παραδόσεις και δοξασίας τῶν ἀνθρώπων κάθε τόπου. Ἡ πίστις τοῦ λαοῦ εἰς τὰς μαγικὰς ιδιότητες ὠρισμένων βοτάνων (π.χ. ἡ Τσουκνίδα ἀποδιώκει τὸν φόβον, τὸ Χελιδόνιον καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἀπρόσβλητον, τὸ Μελισσοβότανο καταπραΰνει ἐκεῖνον ποῦ θυμῶνει, τὸ Τεύκριον τὸ πολὺν ἐπιταχύνει τὸν τοκετὸν καὶ ἀπομακρύνει τὰς ὡδίνάς του, ἡ κλημασιδα θεραπεύει τὴν ἀνικανότητα κ.λ.π.), προῆλθε προφανῶς ἀπὸ τὰς πραγματικὰς θεραπευτικὰς ιδιότη-
 τας τῶν ἐν λόγῳ βοτάνων. Διὰ τὰ δρᾶσθαι ὅμως ἀποτελεσματικῶς τὰ βότανα, πιστεύεται ὅτι ταῦτα πρέπει νὰ συλλέγωνται εἰς ὠρισμένον χρόνον καὶ ἐπο-
 χὴν τοῦ ἔτους, κυρίως κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἐορτῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (24 Ἰουνίου) καὶ ὑπὸ τὴν ἀπαγγελίαν μαγικῶν ἐπωδῶν (11 σελ. 712). ὅπερ ἐξηγεῖται ἴσως ἐκ τοῦ ὅτι αἱ δραστικαὶ οὐσίαι πολλῶν βοτάνων βαίνουν, κατὰ εἰδικὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας, αὐξανόμεναι παραλλήλως πρὸς τὴν πρόοδον τῆς ἀναπτύξεως τοῦ φυτοῦ καὶ μὲ τὴν μεγίστην περιεκτικότητα κατὰ τὸ θέρος, ὅποτε τὸ φυτὸν πλησιάζει νὰ κλείσῃ τὸν κύκλον τῆς ἐξελί-
 ξεώς του.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μακρᾶς δουλείας ὅπου ἐσπάνιζον ἢ καὶ δὲν ὑπῆρ-
 χον καθόλου ἐπιστήμονες ἰατροὶ καὶ φαρμακεῖα, ὁ λαὸς ἐχρησιμοποιοῖ διὰ θε-
 ραπευτικὸς σκοποὺς αὐτούσια βότανα, ἢ καὶ ἄλλα φυσικὰ προϊόντα καὶ μάλι-
 στα σύμφωνα μὲ τὰς οἰκογενειακὰς παραδόσεις, ἢ τὰς ὁδηγίας τοῦ πρακτικοῦ
 γιαιτροῦ, ἢ τῆς γρηᾶς γιάτρισσας, ἢ τῶν γιατροσοφίων, ὥστε συχνὰ ἀπὸ κακὴν
 ἐκλογὴν ἢ ὑπερβολικὴν χρῆσιν τῶν βοτάνων νὰ καθίστανται ἀναπόφευκτα τὰ
 δυστυχήματα ἢ ἀκόμη καὶ ὁ θάνατος. Εἶναι γεγονός ὅτι πολλοὶ ἀσθενεῖς ἐθε-
 ραπεύθησαν ἀπὸ τὰ βότανα καὶ χωρὶς ὁδηγίας ἰατροῦ, ὅπως εἶναι ἐξ ἴσου ἀ-
 ληθές ὅτι πολλοὶ ἀσθενεῖς ἀπέθανον ἀπὸ λανθασμένην χρῆσιν βοτάνων.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν νεωτέρων χρόνων, ἤρχισεν ἀναπτυσσομένη ἀπὸ τῶν
 προεπαναστατικῶν ἤδη χρόνων καὶ ἡ Φαρμακολογία, τὴν ὁποίαν πρῶτος ἐδί-
 दाξεν εἰς τὴν Ἰόνιον Ἀκαδημίαν Κερκύρας ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος
 γεννηθεὶς εἰς Λευκάδα ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ. Μὲ τὴν ἴδρυσιν τοῦ Πα-
 νεπιστημίου Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΟΥ ἐπὶ ΟΘΩΝΟΣ τὸ 1837, ἡ
 Φαρμακολογία σημειώνει βαθμηδὸν μετὰ τῶν ἄλλων Φυσικῶν Ἐπιστημῶν πρό-
 οδον, ὥστε ὁ ἄνθρωπος βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον νὰ μὴ χρησιμοποιοῖ αὐτούσια
 ὅλα τὰ βότανα καὶ ἄλλα φυσικὰ προϊόντα τοῦ μεγάλου ἐργαστηρίου τῆς Φύ-
 σεως, ἀλλὰ βιομηχανικῶς ἐπεξεργασμένα ἀπὸ τὰ φαρμακεῖα καὶ μὲ συνταγὴν
 ἰατροῦ. Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως, πολὺς κόσμος χρησιμοποιοῖ ἀκόμη τὰ βότανα
 αὐτούσια ὅπως τὰ προσφέρει ἡ Φύσις καὶ κατὰ τρόπον ἐμπειρικὸν καὶ μὲ μαγ-
 γανεῖες, ὅπως καὶ οἱ πρόγονοί του, καὶ οἱ ἄνθρωποι ζοῦν ἀκόμη μὲ τὰς παρα-
 δόσεις καὶ τὰς προγονικὰς συνηθείας, εἴτε διότι δὲν ὑπάρχουν γιαιτροὶ καὶ
 φαρμακεῖα, εἴτε διότι οἱ ἀσθενεῖς ἀπηλίπισθησαν ἀπὸ τὰ ἀνίσχυρα καὶ μὴ ἀπο-
 τελεσματικὰ σύγχρονα συνθετικὰ φάρμακα καὶ τὴν ἰατρικὴν περίθαλψιν. Ὑ-
 πάρχουν πολλὰ περιστατικὰ θεραπείας ἀσθενειῶν, τὰς ὁποίας δὲν ἠμπόρεσε
 νὰ θεραπεύσῃ ἡ ἐπιστήμη, ἀλλὰ τὰ βότανα, μερικὰ δὲ ἀπὸ τὰ περιστατικὰ αὐτὰ
 ἐπληροφορήθημεν κατὰ τὰς ἀνὰ διαφόρους περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος βοτανικὰς
 ἐρεῦνας μας καὶ ἀπὸ τοὺς ἰδίους τοὺς θεραπευθέντας (π.χ. ἀποτελεσματικὴ
 θεραπεία νεφρολίθων μὲ τὸ φυτὸν Τσέτεραχ τὸ φαρμακευτικόν, κοινῶς σκορ-
 πίδι, ἀρθρικῶν παθήσεων μὲ τὸ φυτὸν Λουῖζα, θεραπεία ὑψηλῆς ἀρτηριακῆς
 πιέσεως μὲ τὸ φυτὸν Ροῦσκος ὁ ὑπόγλωσσος κ.ά.). Σημειωτέον ὅτι πολλὰ ἀπὸ
 τὰ ἐμπειρικῶς καὶ μὲ εὐνοϊκὰ ἀποτελέσματα ὑπὸ τοῦ λαοῦ χρησιμοποιούμενα
 βότανα, εἶναι ἄγνωστα εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἐπειδὴ ἡ χλωρὴ τῆς Ἑλλάδος εἶ-
 ναι ἡ πλουσιωτέρα ὄλων τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης ἔνεκα γεωιστορικῶν καὶ

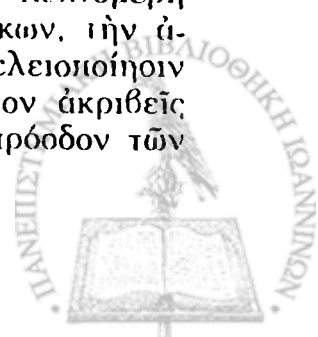

οικολογικῶν αἰτίων (κλιματικῶν καὶ ἔδαφικῶν), ἐξαιρέσει τῆς Ἰβηρικῆς Χερσονήσου, καὶ μὲ μέγαν πλοῦτον φαρμακευτικῶν φυτῶν, ἐνδιαφέρει ἡ περισυλλογὴ καὶ ἔρευνα τῶν ὑπὸ τοῦ λαοῦ χρησιμοποιουμένων θεραπευτικῶν μέσων καὶ ὁδηγιῶν, διότι ἡ σύγχρονος ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ μέθοδος εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκαλύψῃ νέας καὶ ἀγνώστους εἰς τὴν Φαρμακογνωσίαν καὶ Φαρμακευτικὴν Χημείαν οὐσίας. Ὁ λογοτέχνης ΣΤΑΜΠΟΛΗΣ, ἀπευθύνων χαιρετισμὸν εἰς τὸ προαναφερθὲν βιβλιάρκι τοῦ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ «ΤΑ ΒΟΤΑΝΑ», γράφει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς:

«Τὸ θέμα τῶν βοτάνων καὶ τῆς συνδυασμένης ἀπὸ τὸ λαὸ πειραματικῆς καὶ πραχτικῆς θεραπευτικῆς ποὺ τὴν συνοδεύουν καὶ διάφορες μαγανείες καὶ ἄλλα ἔθιμα καὶ παραδόσεις, εἶναι γεμάτο ἀπὸ δυσκολίες καὶ κινδύνους γιὰ ἓνα συγγραφέα ποὺ θέλει μὲ ἀσφάλεια καὶ ἐπιστημονικὴ συνείδησι νὰ διαφυλάξῃ αὐτὸν τὸν πλοῦτο τῆς λαϊκῆς φαντασίας καὶ τῆς μαζοποίησης παράδοσης. Εἶναι θέμα σκληρὸ ποὺ ἀπαιτεῖ πολλὴ φαντασία, πολλὴ γνῶσι καὶ ἀμέτρητους κόπους περισυλλογῆς καὶ ἔρευνας τῶν ἐθίμων καὶ τῶν ἠθῶν τοῦ λαοῦ». Καὶ συνεχίζει περαιτέρω: «Εἶναι ἀξιο νὰ σημειωθῇ, πόσο αὐτὴ ἡ ἐργασία εἶναι συντελεστικὴ νὰ ἐκτιμῆσθαι βαθύτερα τὶς ἀνάλλαχτες οἴζεις τοῦ γλωσσικοῦ θησαυροῦ μας, καθὼς θὰ βλέπουμε στὶς ὀνομασίες τῶν βοτάνων τὴ μεταπλαστικὴ ἱκανότητα τοῦ λαοῦ ποὺ διετήρησε σχεδὸν παντοῦ τὴν ἀρχικὴ ἀρχαία λέξι τοῦ κάθε βότανου».

ΝΕΩΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ: Αἱ πρόοδοι τῆς Φυσικῆς καὶ ἰδίως αἱ μεγάλαι ἀνακαλύψεις τῆς Χημείας καὶ πρὸ παντὸς τὸ ἔργον τοῦ ΛΑΒΟΥΑΖΙΕ (1743—1794), συνετέλεσαν ὥστε, ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος νὰ ἀρχίσῃ ἡ ἔρευνα τῆς φυσιολογίας τῶν φυτῶν μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνεύρεσιν εἰς ὠρισμένα ἐμπειρικῶς χρησιμοποιούμενα βότανα οὐσιῶν μὲ ὠρισμένην φυσιολογικὴν δρᾶσιν, ὡς π.χ. τονωτικῶν - στομαχικῶν οὐσιῶν (1804, 1816), ἀλκαλοειδῶν, γλυκοζιτῶν, τανινῶν, σαπωνινῶν καὶ ἄλλων. Πρωτοπόροι εἰς τὸν τομέα τῆς Φυτοχημείας εἶναι οἱ ΕΛΛΕΝ ΑΜΠΟΤ (1886, 1887) καὶ Ε·Ι·ΚΜΑΝ, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος ἐξετάζει τὰ φυτὰ γενικώτερον ὡς πρὸς τὰς περιεχομένας εἰς αὐτὰ οὐσίας, καὶ ὁ δεύτερος τὰ ἀλκαλοειδῆ (17). Μὲ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν καὶ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἀλκαλοειδῶν, συνεχίσθησαν λεπτομερέστεραι καὶ ἐπιτυχεῖς χημικαὶ ἔρευναι τῶν βοτάνων, μὲ ἀποτέλεσμα τὸν πλουτισμὸν τῆς Δρογοχημείας μὲ νέα καὶ σπουδαῖα φάρμακα. Ἡ λεπτομερεστέρα μελέτη τῶν ζωϊκῶν καὶ φυτικῶν ὀργανισμῶν, ἡ ἀνακάλυψις νέων φαρμάκων καὶ ἡ πρόοδος τῆς Φυσιολογίας, συνετέλεσαν καὶ εἰς τὴν ἀποσκοράκισιν τῶν ἀπαισιῶν ζωϊκῶν φαρμάκων τοῦ παρελθόντος, τὰ ὁποῖα ἐξυπηρέτουν τοὺς τσαρλατάνους μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος.

Ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἀνασκόπησιν τῶν αὐτουσιῶν βοτάνων ὡς θεραπευτικῶν μέσων καὶ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν σημερινῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, προκύπτει ὅτι μεταξὺ πολλῶν ὀρθῶν δεδομένων, ὑπάρχει καὶ πλῆθος ἀσαφῶν καὶ μὴ ὀρθῶν τοιούτων. Τοῦτο πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰ τότε κριτήρια καὶ τὸν ἐκάστοτε τρόπον ἐξετάσεως τῶν βοτάνων, ὥστε, ἐν ἀγνοίᾳ τῶν πραγματικῶν ιδιοτήτων των, νὰ δημιουργηθοῦν ἐσφαλμένα ἀπόψεις περὶ τῆς πραγματικῆς ἀξίας πολλῶν φαρμακευτικῶν φυτῶν, ἀπόψεις, αἱ ὁποῖαι διετηρήθησαν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Ἡ ὑποτίμησις αὐτῆ τῶν βοτάνων ἐνισχύθη ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ραγδαίαν ἐξέλιξιν τῶν συνθετικῶν φαρμάκων. Μετὰ ὅμως τὴν λεπτομερῆ ἔρευναν μεγάλου ἀριθμοῦ φυτικῶν οὐσιῶν ὡς δραστικῶν φαρμάκων, τὴν ἀπομόνωσιν καὶ ἐξέτασιν αὐτῶν, χάρις καὶ εἰς τὴν ἐξέλιξιν καὶ τελειοποίησιν τῶν τεχνικῶν μέσων καὶ συσκευῶν, τὰς ἐκλεπτυσμένας καὶ πλέον ἀκριβεῖς μεθόδους ἐρέυνης (π.χ. χρωματογραφία), ὡς καὶ τὴν μεγάλην πρόοδον τῶν

βιολογικῶν, κλινικῶν καὶ φαρμακολογικῶν μεθόδων ἐξετάσεως, παρατηρεῖται κατὰ τὰς τρεῖς - τέσσαρας τελευταίας δεκαετίας στροφή πάλιν εἰς τὰ βότανα καὶ αἱ δρόγαι ἤρχισαν νὰ ἀποκτοῦν ὄλονεν καὶ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον. Καὶ ἐνῶ οἱ δρόγαι ἐκρησιμοποιοῦντο ἄλλοτε ὑπὸ μορφὴν ἀφεψήματος, σήμερον εὐρίσκονται εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς γαληνικὰς μορφὰς οὐσίαι φυτικῆς προελεύσεως, αἱ ὁποῖαι παρεσκευάσθησαν δι' ἀπομονώσεως ἀπὸ πρώτας ὕλας ἐκχυλισμάτων φαρμακευτικῶν φυτῶν μὲ μεγάλην δραστικὴν ἰδιότητα. Σημειωτέον ὅτι τὰ φυτοσκευάσματα ἐσημείωσαν ἐξέλιξιν καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφὴν κορηγήσεως διὰ τῆς προσαρμογῆς πρὸς τὰς συγχρόνους ἀπαιτήσεις, διότι, παρὰ τὴν ἀλλήλως πρὸς τὴν χρῆσιν δρογῶν εἰς φυσικὴν κατάστασιν, ἀπὸ ἐκχυλίματα παρασκευάζονται καὶ φάρμακα ὑπὸ διάφορον μορφὴν ποῦ ἀπεδείχθησαν κατὰλληλα καὶ ὠφέλιμα, ὡς ὑπὸ μορφὴν ὑποθέτων, ἐνέσεων, σακχαροπῆκτων, δισκίων, σταγόνων, ἀλοιφῶν (15, 16).

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι ἡ ἰδιότης ἐνὸς φαρμακευτικοῦ φυτοῦ ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπαρξιν μιᾶς ἢ περισσοτέρων οὐσιῶν, αἱ ὁποῖαι δυνατόν νὰ παρουσιάζουν τοιαύτην ἀλληλεξάρτησιν, ὥστε τὸ φυτὸν ἢ μέρος αὐτοῦ νὰ ἔχη καλύτερα ἀποτελέσματα ἀπὸ μίαν μεμονωμένην οὐσίαν. Ἐνα φάρμακον ἀπὸ μίαν ἐνιαίαν χημικὴν οὐσίαν καὶ μὲ ὠρισμένην μορφὴν, ἔχει βεβαίως καὶ ὠρισμένα πλεονεκτήματα. Ἐξ ἀντιθέτου ὅμως ὑπάρχει καὶ σειρά περιπτώσεων κατὰ τὰς ὁποίας οὐσίαι φυτοῦ ποῦ ἐθεωροῦντο ἄλλοτε ἐσφαλμένως ἀδρανεῖς καὶ ἄχρηστοι, ἀπεδείχθη ὅτι καὶ αἱ οὐσίαι αὐταὶ εἶναι χρήσιμοι καὶ ἀπαραίτητοι, διότι ὑποβοηθοῦν τὴν ἐνέργειαν. Οἱ ὑποβοηθητικοὶ αὐτοὶ συντελεστοὶ ἐξασφαλίζουν εὐνοϊκὴν δρᾶσιν τῶν φαρμακευτικῶν οὐσιῶν τῆς δρόγης, διότι προάγουν τὴν ἀπορρόφησιν, συντελοῦν εἰς τὴν μακροτέρας διαρκείας ἐνέργειαν καὶ γενικώτερον ἐξασφαλίζουν ὑγιᾶ καὶ φυσιολογικὴν δρᾶσιν. Ἐνεκα ἀκριβῶς τῶν πλεονεκτημάτων αὐτῶν τῶν φυτικῆς προελεύσεως φαρμάκων ἔναντι τῶν συνθετικῶν τοιούτων, ἠῤῥησε τὸ ἐνδιαφέρον τοὺς τελευταίους χρόνους διὰ τὴν ἀξιοποίησιν τῶν φαρμακευτικῶν φυτῶν. Πρωτοπόροι εἰς τὸν τομέα τῆς βιομηχανικῆς παρασκευῆς φυτοφαρμάκων καὶ φυτοθεραπείας εἰς τὴν Εὐρώπην, εἶναι δύο βιομηχανικαὶ ἐπιχειρήσεις τῆς Δυτικῆς Γερμανίας (π.χ. NATTERMANN), αἱ ὁποῖαι ἀσχολοῦνται ἀποκλειστικῶς μὲ τὰ φαρμακευτικὰ φυτὰ (15, 16). Αἱ ἐν λόγῳ βιομηχανικαὶ ἐπιχειρήσεις προσπαθοῦν νὰ τυποποιήσουν τὰ φαρμακευτικὰ φυτὰ καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν λαμβανόμενα σκευάσματα, ἡ δὲ τυποποίησις ἐπιδιώκεται διὰ τῆς καλλιεργείας ἐπιλεγόμενων ποικιλιῶν φυτῶν μὲ μεγάλην ἀπόδοσιν δραστικῶν οὐσιῶν.

Γ Ι Α Τ Ρ Ο Σ Ο Φ Ι Α

Τὰ Γιατροσόφια εἶναι παλαιὰ χειρόγραφα λαϊκὰ συγγράμματα, περιέχοντα ἰατρικὰς συνταγὰς ὄλων τῶν ἀσθενειῶν καὶ καταδεικνύοντα τὴν κατάπτωσιν τῆς ἰατρικῆς τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ τὴν μεταμόρφωσιν αὐτῆς εἰς κρᾶμα ἀνοησίας καὶ δεισιδαιμονίας, διότι, πλὴν τῶν περιέργων θεραπευτικῶν συνταγῶν μὲ διάφορα προϊόντα τῆς Φύσεως, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ βότανα κατέχουν ἐξέχουσας θέσιν, περιλαμβάνουν καὶ ποικίλας ὁδηγίας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν μὲ τὴν ἰατρικὴν (π.χ. μαγανείας, εὐχάς, ἐξορκισμοὺς, καθβαλιστικὰς λέξεις καὶ σύμβολα, λύσιν μαγείας μὲ ἀντιμαγικὰ μέσα, γεωργικὰς συμβουλὰς, προγνώσεις καιροῦ, προφυλακτικὰ μέσα κατὰ πάσης ἀσθενείας τὰ περίπτα, δηλαδὴ τὰ καϊμαλιά, κ.λ.π.). Μὲ τὰ δημῶδη αὐτὰ ἰατρικὰ ἐγχειρίδια, συνδέονται αἱ παντοῖαι μικρότεροι διατριβαί, αἱ ὁποῖαι ὑπηγορεύθησαν ὑπὸ

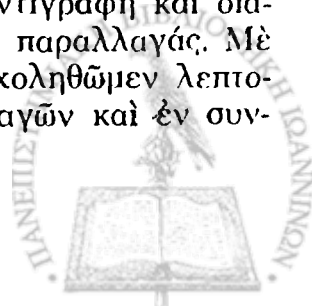
τῆς ἰατρικῆς δεισδαιμονίας καὶ τῶν ὁποίων αἱ ρίζαι φθάνουν εἰς τὸν ἀνατολικὸν καὶ ἑλληνικὸν μυστικισμὸν τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος (10 σελ. 426).

Τὰ πρῶτα Γιατροσόφια χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Βυζαντίου καὶ εἶναι ἐκτεταμένα καὶ ἐν πολλοῖς δυσνόητα μὲ κακοτέχνους περιλήψεις καὶ διασκευὰς τῶν κλασσικῶν ἔργων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐδημιουργήθησαν ἀρχικῶς τὰ αὐθύπαρκα ἰατρικὰ ἔργα τῶν Βυζαντινῶν, πρῶτον τοῦ ΟΡΕΙΒΑΣΙΟΥ περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνος μ.Χ., ἔπειτα τοῦ ΑΕΓΓΙΟΥ καὶ βραδύτερον τῶν ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΙΓΙΝΗΤΟΥ, ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΙΟΥ, ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΝΟΝΟΥ καὶ ἄλλων. Αἱ δημώδης ἐκλογαὶ καὶ διασκευαὶ τῶν ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν ἔργων διὰ τὴν συγγραφὴν τῶν συνταγολογίων, κατέστησαν ἀναπόφευκτοι, καθόσον, κατὰ τοὺς ΚΡΟΥΜΒΑΧΕΡ — ΣΩΤΗΡΙΑΔΗ (10 σελ. 425), «μαραίνεται ἡ ἔθνικὴ παιδεία καὶ τὸ χάσμα ἠδρύνετο μεταξὺ τῆς λαλομένης καὶ γραπτῆς γλώσσης». Αἱ μεταφράσεις, αἱ ἀντιγραφαὶ τῶν μεταφράσεων καὶ αἱ προσθήκαι ἐγένοντο ὑπὸ ἀτόμων, τὰ ὁποῖα εἶχον εἰς τὴν κατοχὴν τῶν ἀρχαίων συγγράμματα, βραδύτερον δὲ διὰ τὴν εὐχερεστέραν κατανόησιν ὑπὸ τῶν πρακτικῶν ἰατρῶν καὶ τοῦ κοινοῦ, ἐγένοντο ἐπεξηγήσεις καὶ προσθήκαι μὲ κύριον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καθοδηγητὴν τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν δεισδαιμονίαν. Μὲ τὸν τρόπον αὐτόν, ἐδημιουργήθησαν βαθμηδὸν μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τὰ κυρίως Γιατροσόφια. Ταῦτα ἐξυπηρέτουν τοὺς ἀγύρτας, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀναλάβει τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἰατρικῆς, ἰδίως κατὰ τοὺς μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως χρόνους, καὶ ἐξεμεταλλεύοντο τὴν λαϊκὴν πίστιν. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τὰ Γιατροσόφια ἐπολλαπλασιάσθησαν, τροποποιούμενα συνεχῶς καὶ συμπληρούμενα ὑπὸ ἀτόμων καὶ ἰδίως μοναχῶν, οἱ ὁποῖοι συνέλεγον ἀδεσπότες θεραπευτικὰς ὁδηγίας καὶ τὰς κατέγραφον εἰς ἰδιαίτερον βιβλίον καὶ εἰς γλῶσσαν ἄλλοτε ἀμιγῆ καὶ ἄλλοτε μιξοβάρβαρον καὶ προσηρμοσμένην εἰς τὰς γλωσσικὰς συνηθείας τῆς ἐποχῆς, ἰδίως τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ συγγραφέως ἢ ἀντιγραφέως, ὡς καὶ τῆς διανοητικότητος τῶν ἀνθρώπων. Τὰ περίεργα αὐτὰ δημῶδη συνταγολόγια, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευον καὶ ὡς ἰατρικὰ ἐγκόλπια οἰκογενειῶν καὶ μοναστηρίων, ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ τὴν μακραίωνα δουλείαν καὶ ἦσαν πλήρη ἀνορθογραφίων, ἀσυνταξιῶν, καὶ μὲ ἀρκετὰς ἀρχαϊκάς, καθὼς καὶ μὲ ξένας λέξεις, ἰδίως τουρκικὰς καὶ ἰταλικὰς (π.χ. μαντζούνιον, ρετζέτα). Τὰ Γιατροσόφια ἦσαν πηγὴ γνώσεων ἀμαθῶν, ἀγυρτῶν, ἐμπειρικῶν καὶ τσαρλατανῶν, θεωρούμενα καὶ σήμερον ἀκόμη ὑπὸ ἀμαθῶν καὶ ἀπελπισμένων καταφύγιον δι' ἀνιάτους ἀσθενείας. Εἰς τὰ συνταγολόγια αὐτὰ ἀνευρίσκονται συνταγαὶ ἐναντίον ὅλων τῶν ἀσθενειῶν, μερικὰς ἀπὸ τὰς ὁποίας τὰς ἀναφέρει καὶ ὁ ΔΙΟΣΚΟΡΙΔΗΣ, ὅπως εἶναι ἐπὶ παραδείγματι ἡ «περὶ ὅταν δαγκώσῃ ὁ σκύλος λυσσάρης τὸν ἄνθρωπό σου: Νὰ πάρῃς σκόρδον νὰ τὸ στουμπίσῃς καὶ καθούρους ποταμίους νὰ βάλῃς πάνω καὶ ὠφελεῖ πολλά». Κατὰ ΔΙΟΣΚΟΡΙΔΗΝ: «Περὶ ἰοβόλων καὶ λυσσῶντος κυνός: σκόρδον ἄγριον λειοτριβημένον», συνιστᾷ δὲ καί: «δεῖ δὲ καὶ καθούρους ποταμίους καῦσαι». Μία ἀκόμη συνταγὴ γιατροσοφίου τοῦ 17ου αἰῶνος, τὴν ὁποίαν συνιστᾷ καὶ ὁ ΔΙΟΣΚΟΡΙΔΗΣ, εἶναι καὶ ἡ ἐξῆς: «Τοῦ βάτου τὰ τρυφερὰ βλαστάρια στούμπισον καὶ τὸν ζῶμὸν σμίξον μὲ μέλιτος καὶ μετὰ ἀμινθίου ζῶμὸν καὶ ἐπέχεε εἰς ὕτιον». Καὶ ὁ ΔΙΟΣΚΟΡΙΔΗΣ: «βοήθημα πρὸς τὰ ὄτα παθῶν: ἡ βάτου φύλλον χυλὸς ἐν ἐλαίῳ» (8, 9, 11, 13).

Ἑλληνικὰ Γιατροσόφια ὑπάρχουν πολλά, εὐρισκόμενα διάσπαρτα εἰς διάφορους χώρας τοῦ ἐξωτερικοῦ (π.χ. εἰς ἔθνικὴν βιβλιοθήκην Παρισίων, εἰς Βενετίαν, ἐπίσης ἀρκετὰ παλαιὰ εἰς βιβλιοθήκας τῆς Λειψίας, τῆς Βιέννης,

τῆς Κωνσταντινουπόλεως), ὅπως ἐπίσης καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἑλλάδος (ὀκτὼ εἰς Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ 15ου μέχρι καὶ τοῦ 19ου αἰῶνος, εἰς διάφορα Μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ μάλιστα τῶν Ἰβήρων, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ). Μερικὰ ἀπὸ τὰ Γιατροσόφια ἐξεδόθησαν καὶ ἐμελετήθησαν, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ, ὑπὸ τῶν Γάλλων ΛΕΓΚΡΑΝ καὶ ΜΠΟΥΡΣΙΟΝ τὸ 1881 καὶ 1873 τῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων καὶ Λειψίας ἀπὸ ἓνα κώδικα, καὶ τὰ περισσότερα εἶναι ἄγνωστα καὶ ἀναμένουν τοὺς μελετητὰς των. Εἰς διάφορα ἑλληνικὰ χωρία καὶ ἰδίως τῆς Ἡπείρου, πρέπει νὰ ὑπάρχουν Γιατροσόφια, τὰ ὁποῖα θὰ μείνουν ἄγνωστα καὶ κινδυνεύουν νὰ χαθοῦν, ἐὰν δὲν εὑρεθοῦν οἱ κατάλληλοι ἄνθρωποι νὰ ἐνδιαφερθοῦν καὶ νὰ τὰ συγκεντρώσουν καὶ ἰδίως οἱ διδάσκαλοι. Χάρις εἰς ἓνα συγγενῆ μου Ἡπειρώτην διδάσκαλον, περιῆλθεν εἰς χεῖράς μου ἓνα ἀνέκδοτον χειρόγραφον ἐγκόλπιον Κομπόγιαννίτου, τὸ ὁποῖον ἀνεκαλύφθη παρ' αὐτοῦ παραπεταμένον εἰς τὴν ὄροφιν (ἀστρέχα) τοῦ σπιτιοῦ χωρικοῦ τῆς ἐπαρχίας Φιλιατῶν. Τὸ χειρόγραφον αὐτὸ ἐγκόλπιον, εἶναι κατὰ τοὺς εἰδικοὺς γραφολόγους τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ περιέχει 411 συνταγὰς διὰ τὴν θεραπείαν ἀσθενειῶν, τὴν πρόληψιν ἐπιδημιῶν, τὴν ἀπόκτησιν ἐπιθυμιῶν, τὴν ἀποτροπὴν κακῶν καὶ ἄλλα. Κατὰ τὰς συνταγὰς τοῦ ἐγκολπίου αὐτοῦ, τὸν κυριώτερον ρόλον παίζουν τὰ βότανα, χωρὶς ὅμως νὰ παραλείπωνται καὶ ζωϊκῆς προελεύσεως φάρμακα, ἢ ὄργανα, ἢ μέρη ζώων (σκουλήκια, οὔρα, μυρμηγκία, κέρατα, μάτια καραβίδας, χελῶνες, σαλιάγγοι, ἔντερα λύκου, κόπρανα, ἀράχνες κ.λ.π.). Ἐπειδὴ κατὰ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν τὰ ἀηδῆ ζωϊκὰ φάρμακα φέρονται ἀποσκορακισθέντα ἀπὸ τὰ φαρμακεῖα τὸν 18ον αἰῶνα, ὑποθέτομεν ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐγκόλπιον εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ 18ου αἰῶνος. Μεταξὺ τῶν 411 συνταγῶν τοῦ ἐν λόγῳ χειρογράφου ἐγκολπίου, περιλαμβάνονται καὶ ἀρκετὰ μὲ ἐπιστημονικὴν ἴσως βάσιν λόγῳ τῶν γνωστῶν σήμερον φαρμακευτικῶν ἰδιοτήτων τῶν δραστικῶν οὐσιῶν τῶν βοτάνων ποὺ ἀναγράφονται εἰς τὰς συνταγὰς, ἐνῶ μερικαὶ συνταγαὶ εἶναι δυσεκτέλεστοι ἢ ἀπρόσιτοι, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι ἢ ὑπ' ἀριθ. 136 διὰ τὴν θεραπείαν τῆς παραλυσίας γλώσσης ἀνθρώπου: «ἄς τρώγῃ ἄγριον περιστέρι ἐκείνου ὅπου εἶναι πιασμένη ἢ γλώσσά του ἀπὸ τὴν παραλύσιαν». Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐφαρμόζεται ἡ συνταγὴ τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων τῆς θεραπείας τῶν ὁμοίων διὰ τῶν ὁμοίων (SIMILA SIMILIBUS). Μία ἄλλη δυσεκτέλεστος συνταγὴ εἶναι καὶ ἡ ἐξῆς: «ἔπαρε λαγὸν ζωντανὸν καὶ ἀρσενικόν». Ἀρκετὰ συνταγαὶ ἐξ ἄλλου προκαλοῦν θυμηδίαν, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι ἢ ὑπ' ἀριθ. 8 διὰ τὴν «μαλαφράντζαν», ἢ ὑπ' ἀριθ. 68 «διὰ τὰς γυναῖκας ποὺ ρίχνουν τὰ παιδιὰ», ἢ ὑπ' ἀριθ. 72 «διὰ τὰ καταμήνια τῶν γυναικῶν», ἢ ὑπ' ἀριθ. 146 «διὰ τὸν πόνον τῶν βυζίων τῶν γυναικῶν», ἢ ὑπ' ἀριθ. 165 «δι' ἐκεῖνον ποὺ κατουρεῖ τὴν νύκτα», ἢ ὑπ' ἀριθ. 306 «διὰ νὰ μὴ φοβῆται τὰ μάγια», ἢ ὑπ' ἀριθ. 316 «περὶ ἀρρώστου νὰ εἰδῆς ἂν ζῆ ἢ ἀποθάνῃ», ἢ ὑπ' ἀριθ. 330 «περὶ νὰ μένη ἢ γυναῖκα πιστὴ εἰς τὸν ἄνδρα», ἢ ὑπ' ἀριθ. 341 «περὶ γυναικὸς νὰ ἰδῆς ἂν εἶναι παρθένος», ἢ ὑπ' ἀριθ. 410 «περὶ τοῦ ὅταν πίπτῃ ἢ χάλαζα καὶ θέλεις νὰ τὴν σταματήσῃς» κ.ο.κ. Σημειωτέον ὅτι ὄχι ὀλίγα ἀπὸ τὰς 411 συνταγὰς τοῦ ὡς ἄνω ἐγκολπίου ἰατροῦ, περιλαμβάνονται καὶ εἰς πολὺ παλαιὰ Γιατροσόφια, ὅπως εἰς τὰ ἐκδοθέντα τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν Παρισίων, τῆς Βιέννης, τῆς Βενετίας, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Μονῆς Ἰβήρων τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ἐκ τοῦ ὁποῦ καὶ συνάγεται προσέτι ὅτι τὰ νεώτερα Γιατροσόφια εἶναι ἀντιγραφὴ καὶ διασκευὴ τῶν παλαιότερων τοιούτων μὲ μερικὰς προσθήκας καὶ παραλλαγὰς. Μὲ τὴν μελέτην τοῦ ὡς ἄνω ἐγκολπίου, προτιθέμεθα νὰ ἀπασχοληθῶμεν λεπτομερέστερον καὶ ἰδιαίτερος μάλιστα μὲ τὰ βότανα τῶν συνταγῶν καὶ ἐν συν-

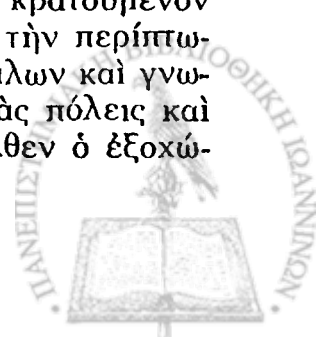

δουσιῶ πρὸς προγενεστέραν παρ' ἡμῶν γενομένην βοτανικὴν ἔρευναν ἐπὶ τῆς χλωρίδος τοῦ συναρπαστικῆς καὶ ἀγρίας ὁμορφιάς φαραγκιοῦ τοῦ Βίκου - Ζαγορίου, ὥστε, βάσει τῶν πορισμάτων ποῦ θὰ προκύψουν ἀπὸ τὴν φαρμακολογικὴν ἐξέτασιν τῶν βοτάνων τοῦ Βίκου, ἠμπορέσωμεν νὰ συναγάγωμεν τὰ ἀνάλογα συμπεράσματα περὶ τῆς ὀρθότητος ἢ μὴ τῶν Γιατροσοφίων.

Κριτικὴ διακρίβωσις τῶν Γιατροσοφίων, τὰ ὁποῖα κατὰ τοὺς ΚΡΟΥΜΒΑΧΕΡ — ΣΩΤΗΡΙΑΔΗ (10, σελ. 417) εἶναι «μνημεῖα πολιτισμοῦ καὶ γλωσσικοῦ ἐνδιαφέροντος», θὰ καταστῆ δυνατὴ, μόνον ὅταν ἐκδοθοῦν καὶ μελετηθοῦν ὅλα ἐκεῖνα ποῦ εὐρίσκονται ἄγνωστα ἀκόμη εἰς τὸν κονιορτὸν τῶν βιβλιοθηκῶν, τῶν μοναστηρίων, καθὼς καὶ εἰς ἰδιωτικὰς συλλογὰς. Ἡ μελέτη τῶν Γιατροσοφίων ἔχει πολὺπλευρον ἐνδιαφέρον καὶ μάλιστα τόσο ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἰατροφαρμακευτικῆς καὶ τὸν ρόλον ποῦ ἔπαιξαν τὰ βότανα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, ἐπὶ τῷ τέλει τὴν συναγωγὴν χρησίμων συμπερασμάτων, ὅσον καὶ ἀπὸ λαογραφικῆς ἀπόψεως. Τὸ περιεχόμενον τῆς λαογραφικῆς ἐρεύνης δὲν εἶναι κατὰ τοὺς λαογράφους τόσο ἀπλοῦν (14, σελ. 9), διότι «πέραν ἀπὸ τὴν ἐπισήμανση ἐπιβιώσεων στοιχείων στὴ ζωὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, μὲ σκοπὸ ν' ἀποδειχθῇ ἡ ἐθνικὴ συνέχεια, ὑπῆρχαν καὶ ἄλλα συναφῆ ἐπιστημονικὰ προβλήματα. Ἔπρεπε ν' ἀναζητηθῇ ἡ ἀρχὴ τῶν στοιχείων αὐτῶν καὶ νὰ μελετηθοῦν οἱ λόγοι τῆς ἐπιβίωσης καὶ ἡ σημασία τους στὴ σύγχρονη ζωὴ νὰ διευκρινισθῇ ποιὰ ἀποτελοῦν οὐσιώδη συστατικὰ τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιζητήσουν ὅσο τὸ δυνατόν μακρότερο χρόνον, γιὰ νὰ στηριχθῇ ἐπάνω σ' αὐτὰ ἡ νέα δημιουργία...».

ΚΟΜΠΟΓΙΑΝΝΙΤΑΙ

Μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τὴν φυγὴν τῶν Ἑλλήνων σοφῶν εἰς τὴν Δύσιν, καθὼς γενικώτερον καὶ τῆς ἀριστοκρατίας, ὡς καὶ τῶν εὐπόρων τῆς ἀνωτέρας τάξεως, ὅσοι δὲν διηλλάγησαν μὲ τὸν κατακτητὴν, τὴν ὑποδουλωθεῖσαν Ἑλλάδα ἐλυμαίνοντο ψευτογιατροί, ἀγύρται καὶ τσαρλατάνοι, ἐμπειρικοὶ καὶ πρακτικοὶ γιατροί, καὶ μάλιστα ὄχι μόνον Ἕλληνες καὶ πρὸ παντὸς Ἡπειρῶται, καθὼς καὶ Τοῦρκοι καὶ Ἀλβανοί, ἀλλὰ καὶ Ἴταλοὶ καὶ Γάλλοι ὑπηρέται ἰατρῶν, ἢ ὑπάλληλοι φαρμακείων εἰς τὰς χώρας των. Εἰς τοὺς ψευτογιατροὺς αὐτοὺς, ἐδόθη τό χλευαστικὸν παρωνύμιον (παρτσούκλι) Κομπογιαννίτης ἐκ τοῦ κομπόνω = ἀπατῶ καὶ γιαννίτης = Ἰωαννίτης, ἢ διότι εἶχον τὰ βότανα δεμένα εἰς κόμβους μανδηλίων. Ἡ ἔτυμολογία τῆς λέξεως, δεικνύει συγχρόνως καὶ τὴν καταγωγὴν τῶν περισσοτέρων ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα ἢ καὶ ἄλλα μέρη τῆς Ἡπείρου. Οἱ ἐπιτηδειότεροι καὶ ἰκανώτεροι τῶν Κομπογιαννιτῶν, ἀπεκαλοῦντο «ἐξοχώτατοι» καὶ οἱ ὀλιγώτερον ἰκανοὶ «παρακατιανοί». Οἱ «ἐξοχώτατοι» οὐδέποτε ἀμφέβαλλον δι' οὐδεμίαν ἀσθένειαν ἢ ὑγιεινὴν ἀνωμαλίαν καὶ παρεῖχον τὸ εἰδικὸν καὶ ἀσφαλὲς φάρμακον, μεταχειριζόμενοι συνήθως βότανα ἐντὸς σάκκων (Σακουλιάρηδες), ἢ δεμένα εἰς κόμβους μανδηλίου. Μεταξὺ τῶν κυρίως ὑποδεικνυομένων θεραπευτικῶν ὀδηγιῶν, περιλαμβάνοντο τὸ μουχλιασμένο ψωμί, τὰ μαντζούνια, τὰ ἐκδόρια, τὰ ὑπόθετα, αἱ ἀφαιμάξεις, τὰ κλύσματα, αἱ κόνεις κ.λ.π. Διὰ μεγαλυτέραν σοβαρότητα ἤνοιγον καὶ τὸ ἀνὰ χεῖρας κρατούμενον γιατροσόφι διὰ νὰ ἀνεύρουν καὶ μελετήσουν τὸ κατάλληλον διὰ τὴν περίπτωσιν φάρμακον. Οἱ «ἐξοχώτατοι» αὐτοεφημίζοντο ὡς ἀπόγονοι μεγάλων καὶ γνωστῶν προσωπικοτήτων, διερχόμενοι μὲ σοβαροφάνειαν ἔφιπποι τὰς πόλεις καὶ ἰδίως τὰ χωριὰ καὶ διαλαλοῦντες οἱ ἴδιοι ἢ διὰ κηρύκων ὅτι «ἦλθεν ὁ ἐξοχώ-

τατος γιατρός...». Οί «παρακατιανοί», έχορήγουν καὶ ἡγιασμένα ἄνθη (Ἐπιταφίου, Σταυροῦ, Ἀγίων Τόπων) καὶ ἐνήργουν ἀμέσως διὰ χειρισμῶν ἐπὶ μερικῶν ἀσθενειῶν, ὡς π.χ. ἐπὶ ραγάδων τῶν χειλέων διὰ ἐπιθέσεως παλαιᾶς σιδηρᾶς κλειδός, ἐπὶ ὀφθαλμικῶν ἀσθενειῶν (κριθαρᾶκι, χρυσή, βλεφαρίτις κ.λ.π.) διὰ παρατηρήσεως εἰς ἔλαιον ἐντὸς φιάλης ἀπὸ κανδήλας περιωνύμου ἐκκλησίας, ἐπὶ βασκανίας δι' ἐξορκισμῶν. Κατὰ δηγμάτων ὄψεων προσέφερον προληπτικῶς τὸ φιδοβότανο, καθὼς καὶ φάρμακα, συνήθως βότανα. πρὸς ἐγκυμοσύνην. Οἱ Κομπογιαννῖται, ἀγνοοῦντες τὴν λατινικὴν, κατεσκεύαζον ἰδίαν κομπογιαννίτικην γλῶσσαν, εἶδος κορακιστικῶν.

Τῆς ἰδίας κατηγορίας εἶναι καὶ οἱ Βικρογιατροί, οἱ ὅποιοι ἐπρομηθεύοντο τὰ βότανα ἀπὸ τὴν πλουσίαν φαρμακευτικὴν χλωρίδα τῆς χαράδρας τοῦ Βίκου - Ζαγορίου. Συνέχεια τῶν Κομπογιαννιτῶν, ἦσαν οἱ Καλογιατροί, οἱ ὅποιοι ἦσαν πλανόδιοι πρακτικοὶ γιατροὶ καί, διαλαλοῦντες τὴν ἰδιότητά των, ἔφερον εἰς τὸ κεφάλι τὸ σαμουροκάλπακον ὡς μεγάλην φυσιογιοφόρον προθήκην ποῦ περιεῖχε τὰ βότανα τῆς πρώτης ἀνάγκης. Μία ἰδιαιτέρα μορφή Κομπογιαννίτου, ἦσαν καὶ οἱ Σπασογιατροί, ἦτοι εἰδικοί θεραπευταὶ τῆς κήλης καὶ παροχεῖς χειρουργικῶν βοηθειῶν καὶ εἰδικοί θεραπευταὶ καταγμάτων καὶ ἐξαρθρώσεων τῶν μελῶν τοῦ σώματος καὶ μάλιστα ὄχι σπανίως χωρὶς ἐπιτυχίαν (8, 11, 13). Ἐκτὸς τῶν ὡς ἄνω κατηγοριῶν, ἦσαν καὶ οἱ Βοτανοπῶλαι ἢ Βοτανάκηδες, οἱ ὅποιοι ἦσαν πλανόδιοι πωληταὶ βοτάνων καὶ φυτικῶν φαρμάκων καὶ παρεῖχον ὁδηγίαν διὰ τὸν τρόπον χρήσεως.

Ὁ Ἠπειρώτης ποιητὴς καὶ ἀδιάλλακτος δημοτικιστὴς ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΗΛΑΡΑΣ (1771—1823) σατυρίζει τοὺς πρακτικοὺς γιατροὺς μὲ τοὺς ἑξῆς στίχους:

Τὰ παχειὰ κορμιά ἀγαμναίνει
τὰ ἀγαμνά σοῦ τὰ παχαίνει
δίνει μάτια τῶν στραβῶν
τοὺς ψηλοὺς εἰς τοὺς χαμλῶνι
τοὺς κοντοὺς κι' αὐτοὺς ψηλώνει
βάνει γλῶσσα τῶν βουβῶν.

Ἐπίσης ὁ Α. ΣΟΥΤΣΟΣ (1803—1863) ἔγραψε τὸ κατωτέρω σατυρικὸν ποίημα διὰ τοὺς Κομπογιαννίτας:

Δὲν εἶμαι ἐγὼ Ζαγοριανὸς νὰ περπατῆ στὸ δρόμο
μὲ ἀλοιφές μὲ ἔμπλαστρα, μὲ βότανα στὸν ὄμο
καὶ μὲ δοντάγραν, συριγγῶν καὶ νυστεριῶν χαρχάλι
μὲ τὸ σαμουροκάλπακο νὰ τρέχω στὸ κεφάλι
καὶ νὰ φωνάζω ἀπὸ τὸ κοντσὸ καὶ ψόφιο μου μουλάρι
καλὸς γιατρός! πουλεῖ ζωή! ποιὸς θέλει! ποιὸς θὰ πάρη!

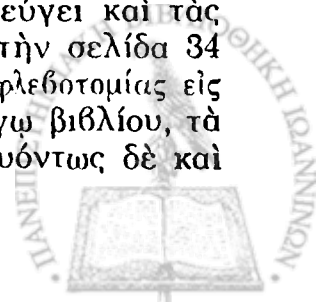
Ἴσως οἱ ὡς ἄνω πρακτικοὶ γιατροὶ νὰ μὴ εἶναι ἄξιοι ἐνὸς τοιούτου διαουρμού, διότι οὗτοι, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς καταστάσεως τῶν χρόνων ἐκείνων ἀπὸ ἀπόψεως ἰατροφαρμακευτικῆς περιθάλψεως καὶ ἀνεξαρτητικῆς πολλῶν ἀνοήτων θεραπευτικῶν ὁδηγιῶν, ἐξυπηρέτουν τὸν πάσχοντα ἄνθρωπον μὲ τὴν ἀποκτηθεῖσαν ἐμπειρίαν καὶ μὲ βότανα, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων ἔχουν κατὰ τὰς νεωτέρας ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας πολυτίμους θεραπευτικὰς ἰδιότητας. Ἐνισχυτικὸν τῶν ἀπόψεων αὐτῶν, εἶναι καὶ μία βοτανικὴ μας ἔρευνα εἰς τὸ περίφημον διὰ τὴν ἀγρίαν ὠραιότητα φαράγγι τοῦ Βίκου, ὁπόθεν ἐπρομη-

θεύοντο οί θρυλούμενοι Βικογίατροί τὰ βότανα. Κατὰ τὴν βοτανικὴν αὐτὴν ἔρευναν, μεταξὺ μερικῶν ἑκατοντάδων συλλεγέντων φυτικῶν εἰδῶν, περιλαμβάνονται καὶ 57 φαρμακευτικὰ μὲ πολυτίμους φαρμακευτικὰς ιδιότητας λόγῳ τῶν δραστικῶν οὐσιῶν ποὺ περιέχουν. Πολὺ πιθανὸν αἱ ἐνδείξεις αὐταί, καθὼς καὶ τὰ πορίσματα ποὺ θὰ προκύψουν μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐρεύνης, συνηγορήσουν ὑπὲρ τῆς κατὰ τινα τρόπον ἀποκαταστάσεως τῶν σατυρισθέντων Κομπογιαννιτῶν. " Ἄλλωστε καὶ σήμερον ὑπάρχουν ψευτογίατροι καὶ εἰς τὰς πλέον προηγμένας ἀκόμη χώρας. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅμως ὅτι δὲν ἔλειψαν καὶ εὐσυνείδητοι ἐμπειρικοὶ ἢ πρακτικοὶ γίατροι τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὅπως εἶναι ἐπὶ παραδείγματι οἱ Γιατρᾶκοι, οἱ ὁποῖοι ἴδρυσαν εἰς Λακωνίαν Σχολὴν Χειρουργικῆς κατὰ τὸν Ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας, ἐπίσης ὁ χειρουργὸς τῶν Σουλιωτῶν ΛΟΥΚΑΣ ΒΑΓΙΑΣ καὶ ἄλλοι.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας ὑπῆρχον παρ' ὅλα ταῦτα καὶ " Ἕλληνες ἐπιστήμονες ἰατροί, διότι ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφέρονται ἄρκετοὶ ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα ὄχι ὀλίγοι διετέλεσαν ἀρχίατροι βασιλέων, καθηγηταὶ πανεπιστημίων, ὑπουργοὶ ξένων ἡγεμόνων, διπλωμάται. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἤρχισαν νὰ ἰδρύνονται σχολαὶ καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, ὅπως ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἐξησφαλισμένων (1556), ἡ Ἀκαδημία τῶν Γονιμίων, ἡ Ἀκαδημία τῶν Περιπλανωμένων (1732), ὅπου μετὰ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ἐδιδάσκετο καὶ ἡ ἰατρικὴ, ἀλλὰ ἡ σημαντικωτέρα ὄλων εἶναι ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία (1824). " Ὅσοι Ἕλληνες ἐσπούδαζον εἰς ξένα πανεπιστήμια καὶ ἰδίως εἰς ἰταλικά καὶ γαλλικά, βραδύτερον δὲ καὶ εἰς ἀγγλικά καὶ αὐστριακά, ὀλίγοι ἐπέστρεφον εἰς τὴν ὑπόδουλον πατρίδα καὶ ὅσοι ἤρχοντο, προετίμων τὸ Βουκουρέστι, τὰς παρὰ τὸν Δούναβιν Ἠγεμονίας, τὰς Ἰονίους νήσους καὶ τὰς μεγάλας πόλεις τῆς ὑποδούλου πατρίδος, ὅπως τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν Σμύρνην, τὰ Ἰωάννινα (11, 13). Ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων ἰατρῶν, ἀναφέρομεν μόνον τὸν ΠΥΡΡΟΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΝ ΤΟΝ ΘΕΤΤΑΛΟΝ (1774—1853) καὶ διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: Οὗτος ἦτο ἐφημέριος τῆς εἰς Λιβόρνον Ἰταλίας ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ ἐσπούδασε φιλοσοφίαν καὶ ἰατρικὴν εἰς τὸ πανεπιστήμιον Παβίας, ἐξασκήσας κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του εἰς Ἑλλάδα ἀφιλοκερδῶς τὴν ἰατρικὴν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἀνεξαρτησίας καὶ ἐπιδοθεὶς εἰς συγγραφὴν ἔργων. Ἐκ τῶν διασωθέντων ἔργων αὐτοῦ, ἐν εὐρέθῃ εἰς " Ἠπειρον, τὸ ὁποῖον μοὶ παρεχωρήθη εὐγενῶς ὑπὸ φίλου Ἠπειρώτου ἰατροῦ. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἶναι μικροῦ σχήματος ἐξ 630 σελίδων καὶ ἐπιγράφεται: ΕΓΚΟΛΗΘΙΟΝ ΤΩΝ ΙΑΤΡΩΝ ΗΤΟΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ, περιέχουσα τριακοσίας Ἀρρωστείας, τὸν Ὄρκον καὶ Ἀφορισμὸν τοῦ Ἱπποκράτους, τὴν Φυσιολογίαν καὶ Ἀνατομίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὕλην τῆς ἰατρικῆς καὶ τὴν Βοτανικὴν, προεξηγηθεῖσά ποτε εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ τώρα ἀρμοδίως συντεθεῖσα παρὰ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου ΠΥΡΡΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΤΤΑΛΟΥ. Ἐν Ναυπλίῳ 1831. Τῷ δεκάτῳ ἔτει τῆς Ἑλληνικῆς Ἐλευθερίας.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὡς ἄνω ἐγκολπίου, μολονότι εἶναι ἐπιστήμων ἰατρὸς καὶ μὲ καλὴν μάλιστα κατάρτισιν εἰς τὴν βοτανικὴν καὶ βοτανοθεραπευτικὴν, ὡς περιγράφων τοὺς χαρακτῆρας τῶν φυτῶν μὲ λεπτομέρειαν καὶ ταξινομῶν αὐτὰ κατὰ τὸ σύστημα τοῦ ΛΙΝΝΑΙΟΥ, ἐν τούτοις δὲν ἀποφεύγει καὶ τὰς προλήψεις καὶ μαγγανείας, ὅπως εἶναι ἐπὶ παραδείγματι ἡ εἰς τὴν σελίδα 34 συνταγὴ: «Θεραπεία κόρης διὰ καταμήνια ὅπου δὲν ἔρχονται διὰ φλεβοτομίας εἰς πόδας, πλησίον τῆς νέας σελήνης». Κατὰ τὰς συνταγὰς τοῦ ἐν λόγῳ βιβλίου, τὰ βότανα παίζουσι τὸν κύριον ρόλον ὡς μέσα θεραπείας, δευτερευόντως δὲ καὶ

μερικά όρυκτά, καθώς και «χυμικαί» ούσιαι. Τò περίεργον ὅμως εἶναι ὅτι, ἐνῶ τὰ ζωϊκὰ φάρμακα τοῦ Μεσαίωτος καὶ τῶν μετέπειτα χρόνων φέρονται κατὰ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν ἀποσκορακισθέντα ἀπὸ τὰ φαρμακεῖα τὸν 18ον αἰῶνα, ἐν τούτοις τὸ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶτος ἐκδοθὲν ὡς ἄνω ἐγκόλπιον περιλαμβάνει ἀρκετὰς συνταγὰς διὰ παρασκευὴν τοιούτων ζωϊκῆς προελεύσεως φαρμάκων (π.χ. λάδι γηίνων σκωλήκων, σαλιάγγοι, χρυσόμυγες, μάτια καραβίδας, λίπος κάστορος, τυρόγαλο κ.λ.π.). Ἴσως μερικαὶ ἀπὸ τὰς ζωϊκὰς αὐτὰς οὐσίας νὰ μὴ στεροῦνται ἐνδιαφέροντος, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἀνακάλυψις μερικῶν σπουδαίων φαρμακευτικῶν οὐσιῶν (π.χ. ἀντιβιοτικῶν) εἰς ἀπιθάνους ὕλας.

Σ Υ Μ Π Ε Ρ Α Σ Μ Α

Ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἀνασκόπησην τοῦ ἐν ἐπικεφαλίδι θέματος τῆς παρούσης μελέτης, προκύπτει ὅτι τὰ βότανα ἔπαιξαν σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, διότι ὅλοι οἱ λαοὶ τοῦ κόσμου παρουσιάζουν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μαρτυρίας ἀξιοποιήσεως τῶν φαρμακευτικῶν δυνάμεων τῶν φυτῶν ἐν συνδυασμῶ μετὰ διαφόρους μαγγανείας, δεισιδαιμονικὰς προλήψεις καὶ θρησκευτικὰς δοξασίας. Ἡ χρῆσις τῶν βοτάνων διὰ θεραπευτικοὺς σκοποὺς, ἐστηρίζετο κυρίως ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, γεγονόςς τὸ ὅποῖον καὶ καθίστα ἐπὶ τινα χρόνον ἀμφίβολον τὴν φαρμακευτικὴν ἀξίαν τῶν φυτικῶν φαρμάκων καὶ τὴν ὡς ἐκ τούτου δημιουργίαν ἐσφαλμένων ἀπόψεων περὶ τῆς πραγματικῆς ὕξιας πολλῶν φαρμακευτικῶν φυτῶν. Αἱ ἐσφαλμένα αὐταὶ ἀπόψεις διετερηθήσαν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας καὶ ἡ ὑποτίμησις αὐτῆ τῶν βοτάνων ἐνισχύθη ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὴν ραγδαίαν ἐξέλιξιν τῆς Φαρμακευτικῆς Χημείας καὶ τῶν συνθετικῶν φαρμάκων. Μὲ τὴν πρόοδον τῆς Χημείας καὶ Φυσιολογίας καὶ μετὰ ὁδηγὸν τὸν ἐμπειρισμὸν διὰ τὴν ἀνακάλυψιν ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων τῶν πλείστων ἀσφαλῶν ἱαμάτων, καθώς καὶ νέων σπουδαίων οὐσιῶν εἰς τὰ βότανα, τὴν ἀπομόνωσιν καὶ λεπτομερῆ ἔρευναν αὐτῶν, χάρις καὶ εἰς τὴν ἐξέλιξιν καὶ τελειοποίησιν τῶν συσκευῶν καὶ ἐκλεπτυσμένων μεθόδων ἐρεύνης, ὡς καὶ τὴν πρόοδον τῶν βιολογικῶν, κλινικῶν καὶ φαρμακολογικῶν μεθόδων ἐξετάσεως, ἀπεδείχθη ὅτι πολλὰ βότανα εἶναι ἀναντικατάστατα. Ἀποτελέσματα τῶν διαπιστώσεων καὶ ἀνακαλύψεων αὐτῶν, ἦτο ἡ στροφή πάλιν εἰς τὰ βότανα καὶ ἡ ἰδρύσις φαρμακευτικῶν βιομηχανιῶν διὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν καὶ ἀξιοποίησιν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον τῶν φαρμακευτικῶν φυτῶν. Ὅπως ὁ ἐμπειρισμὸς συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν πλείστων ἀσφαλῶν ἱαμάτων, τὸ ἴδιον εἶναι δυνατόν νὰ συμβῇ καὶ μετὰ τὴν μελέτην καὶ ἔρευναν τῶν συνταγῶν τῶν ἀνεκδότων ἰδίως γιαιτροσοφίῶν μετὰ τὴν δυνατότητα μάλιστα ἀνακαλύψεως νέων καὶ ἀποτελεσματικῶν οὐσιῶν κατὰ ἀνιάτων ἀσθενειῶν ὑπὸ τῶν συγχρόνων συνθετικῶν φαρμάκων. Ἡ ἔρευνα τοῦ ἐν λόγῳ πολυσυνθέτου, ἀλλὰ καὶ πολὺ δυσκόλου θέματος, δὲν ἐνδιαφέρει μόνον ἀπὸ καθαρᾶς ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ γενικωτέρας τοιαύτης διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἱατρικῆς, τῆς φαρμακευτικῆς, τῆς βοτανικῆς, τῆς παλαιογραφίας, τῆς λογοτεχνίας. Ἡ μελέτη τῶν Γιαιτροσοφίῶν ἐξ ἄλλου ὡς δημιουργημάτων τῆς ἀνωτέρου μάζης καὶ μετὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουν τὰς ρίζας των εἰς παλαιούς χρόνους, ὅπως εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἀκόμη, ἔχει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, διότι ταῦτα θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐξομοιωθοῦν μετὰ ἄλλα συναφῆ θέματα καὶ προβλήματα τῶν λαογράφων κατὰ τοὺς ὁποίους (14, σελ. 9,

10) «ὡς δημιουργήματα τοῦ λαοῦ, καὶ ἰδίως αἱ δεισιδαιμονικαὶ προλήψεις καὶ μαγανείαι, ἐνσαρκώνουν τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν, τὸ ἐθνικὸν πνεῦμα, τὸ δὲ περιεχόμενον τῆς λαογραφικῆς ἐρεῦνης, πέραν ἀπὸ τὴν ἐπισήμανσιν βάσεων εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ἐπιδιώκει καὶ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἐθνικῆς συνεχείας καὶ ἄλλα συναφῆ στοιχεῖα. "Ὅσο βαθύτερα μελετοῦμε τὴν παράδοσι τοῦ τόπου μας εἰς κάθε ἐκδήλωσι τῆς ζωῆς, ὅσο ἐρευνοῦμε τὶς ρίζες μας, τόσο καλύτερα ἀντικρούζομε τὴν ψυχικὴ μας ὑπόστασι καὶ βλέπομε καθαρότερα ποιὸ εἶμεθα καὶ ἀπὸ ποῦ ἐρχόμεθα, ποιά πορεία ἠμποροῦμε καὶ πρέπει νὰ πάρουμε καὶ ποῦ μποροῦμε νὰ φθάσωμε».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΞΕΝ. - 1961: Τὰ βότανα. Λαϊκὴ Φαρμακολογία καὶ Θεραπευτικὴ (Λαογραφία). Ἀθήναι.
- 2) ΓΚΑΝΙΑΤΣΑΣ, ΚΩΝ. - 1968: Ἱστορικὴ ἐξέλιξις τῆς Βοτανικῆς ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον. Πρυτανικὸς λόγος. Θεσσαλονίκη.
- 3) ΓΚΑΝΙΑΤΣΑΣ, ΚΩΝ. - 1971: Βοτανικαὶ ἐρευναι ἐπὶ τῆς χαράδρας τοῦ Βίκου. Ἡπειρωτικὴ Ἑστία, Τεύχος 228—230. Ἰωάννινα.
- 4) ΔΙΟΝΤΣΙΟΣ ΠΥΡΡΟΣ Ο ΘΕΤΤΑΛΟΣ. - 1831: Ἐγκόλπιον τῶν Ἱατρῶν, ἤτοι Πρακτικὴ Ἱατρικὴ. Ναύπλιον.
- 5) ΕΜΜΑΝΟΘΗ, ΕΜ. - 1908: Ἡ Φαρμακογνωσία διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Ἀθήναι.
- 6) ΕΜΜΑΝΟΘΗ, ΕΜ. - 1937: Ζωϊκὰ φάρμακα τοῦ παρελθόντος. Ἀθήναι.
- 7) ΕΜΜΑΝΟΘΗ, ΕΜ. - 1938: Ἡ Θηριακὴ. Ἀθήναι.
- 8) ΕΜΜΑΝΟΘΗ, ΕΜ. - 1938: Ἱατροσόφια καὶ Τσαρλατάνοι. Ἀθήναι.
- 9) GÜNTHER. - 1968: Dioscoridis Grek - Herbal. New York.
- 10) ΚΡΟΤΜΒΑΧΕΡ — ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ. - 1900: Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας. Τόμος Β' σελ. 47, 414, 425, 235. Ἀθήναι.
- 11) ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ. - 1927: Τόμος 12ος, σελ. 828. Ἀθήναι.
- 12) MEUSEN, H. G. - 1968: Arzneipflanzen und Drogen im Dienste der Gesundheit. Das Leben, p. 182. WIESBADEN.
- 13) ΝΕΩΤΕΡΟΝ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ: Τόμος 4ος σελ. 436, Τόμος 3ος, σελ. 833—734, Τόμος 8ος σελ. 888, Τόμος 9ος σελ. 675, 690, Τόμος 10ος σελ. 572, Τόμος 11ος σελ. 153.
- 14) ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ. - 1963: Παιδευτικὴ σημασία καὶ προβλήματα τῆς Λαογραφίας. Θεσσαλονίκη.
- 15) STAPEL. - 1971: Sind Phyto - Forschung und Phytotherapie heute actual? Das Leben, Nr 2, p. 32. WIESBADEN.
- 16) STAPEL. - 1972: Phytochemie - Phytopharmazie, Das Leben, Nr 1, p. 17. WIESBADEN.
- 17) SWAIN, J. - 1963: Chemical Plant. Academie Press. NEW YORK.

Φ Ι Λ Ο Λ Ο Γ Ι Α

JOSE ORTEGA Y GASSET

Μετάφραση: ΜΑΓΙΑ — ΜΑΡΙΑ ΡΟΥΣΣΟΥ

« Ζωή εἶναι νὰ νιώθης
μοιραῖα ἔξαναγκασμένος
νὰ ἔξασκεῖς τὴν Ἐλευθερία »

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΩΝ ΜΑΖΩΝ *

Πρόλογος για Γάλλους

I

Αὐτὸ τὸ βιβλίο — ἂν ὑποθεθεῖ πὼς εἶναι ἓνα βιβλίο — ἄρχισε νὰ δημοσιεύεται σὲ μιὰ ἐφημερίδα τῆς Μαδρίτης τὸ 1926 καὶ τὸ θέμα ποὺ καταπιάνεται εἶναι ὑπερβολικὰ ἀνθρώπινο γιὰ νὰ μὴν τὸ ἐπηρεάζει μὲ τὸ παραπάνω τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου. Ὑπάρχουν ἐποχὲς ὅπου ἡ ἀνθρώπινη πραγματικότητα, πάντα εὐμετάβλητη, ἐπιταχύνεται, στροβιλιζέται μὲ ταχύτητα ἰλιγγιώδη. Ἡ ἐποχὴ μας ἀνήκει σ' αὐτὸ τὸ εἶδος γιατί εἶναι ἐποχὴ παρακμῆς καὶ ξεπεσμοῦ. Σ' αὐτὸ ὀφείλεται κιόλας ὅτι τὰ γεγονότα ἄφησαν πίσω τὸ βιβλίο. Πολλὰ ἀπὸ ὅσα σ' αὐτὸ ἀναγγέλθηκαν, σύντομα γίνθηκαν παρὸν καὶ εἶναι κιόλας παρελθόν. Ἐπὶ πλέον, καθὼς αὐτὸ τὸ βιβλίο κυκλοφόρησε πολὺ ὄλα αὐτὰ τὰ χρόνια ἔξω ἀπὸ τὴ Γαλλία, ὅχι λίγες ἀπὸ τὴς φόρμουλές του ἔφτασαν στὸν Γάλλο ἀναγνώστη ἀπὸ δρόμους ἀνωνύμων καὶ εἶναι πιά κοινὸς τόπος. Θὰ ἦταν λοι-

* Ὁ καιρὸς μας εἶναι καιρὸς ἀσφυξίας. Καὶ δὲν τὸ λέω αὐτὸ ἐπειδὴ διάβασα τὸν Ortega y Gasset. Τὸ λέω γιατί στίς μέρες μας ὁ κλοιὸς ἔσφιξε ἀβάσταχτα καὶ τὰ πλεμόνια μας ἢ καλλίτερα τὰ φρένα μας ὑποφέρουν περισσότερο παρὰ ποτέ. Κι' ὄχι μόνο σὲ εὐρωπαϊκὴ κλίμακα μὰ καὶ σὲ διεθνή.

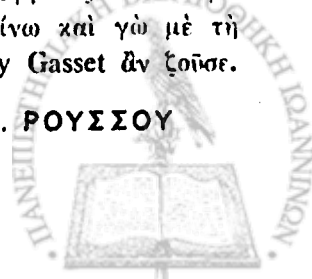
Εἶναι καιρὸς ποὺ ἐτοίμασα τὴν «Ἐξέγερση τῶν Μαζῶν» μὰ δὲν πρόλαβα νὰ τὴν προσφέρω ἀπὸ αὐτὲς τὶς σελίδες. Μὲ πρόλαβε ἄλλος, ἀξιώτερος ποὺ τὴν πρόσφερε σὲ βιβλίο. Δὲν πειράζει. Δὲν ἔχει σημασία ποιὸς θὰ κάνη πρῶτος κάτι καλὸ. Εἶναι σημαντικό νὰ κάνουν πολλοί, ὅσο γίνεται περισσότεροι αὐτὸ τὸ καλὸ, κι' ἂς κάνουν κι' ὅς ἔλενε ὅλοι τὰ ἴδια.

Ἡ ἀνάγκη γι' ἀλήθεια δὲν εἶναι ἀπλή ἀλλὰ εἶναι ἐπιτακτικὴ. Ἡ ἀλήθεια, ποὺ εἶναι ὁ καθαρὸς ἀέρας τοῦ νοῦ εἶναι ἡ ἀ ν ά γ κ η τοῦ καιροῦ μας. Τὰ χρόνια μας δὲν θέλουν μόνο λογοτεχνία. Τὸ διάβασμα, ἡ «διακίνηση», ἡ ἐνασχόληση γενικὰ μὲ τὴν ἱστορία, εἶναι αὐτὸ ποὺ πρέπει στοὺς καιροὺς μας.

Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ἀλήθεια μας. Ὅχι ἡ ἱστορία ὁποιοσδήποτε σκοπιμότητας, ἀλλὰ μιὰ ἱστορία στὸ φῶς, καθαρὴ καὶ προφητικὴ.

Πιστεύοντας πὼς τούτη ἡ εἰσαγωγή, ποὺ παραλείφθηκε στὴν ἐλληνικὴ ἔκδοσι τοῦ ἔργου καὶ ποὺ ἀπὸ τὸν συγγραφέα δόθηκε μαζί μὲ ἓναν ἐπίλογο γιὰ Ἕλληνας ἓνα σῶμα στὴ λαϊκὴ ἔκδοσι τοῦ 1937, προσφέρει πολλὰ στὸν ἀναγνώστη, τὴ δίνω καὶ γὰρ μὲ τὴ σειρά μου κι' ἀναρωτιέμαι πόσα θὰ εἶχε νὰ μᾶς πῆ σήμερα ὁ Ortega y Gasset ἂν ζοῦσε.

Μ. Μ. ΡΟΥΣΣΟΥ

πὸν μιὰ θαυμάσια εὐκαιρία νὰ ἐξασκηθοῦμε στὸ νὰ σεβόμαστε πῶτερον τὸν καιρὸ μας: νὰ μὴν ἐκδίδουμε βιβλία περιττά. Σ' αὐτὸν τὸν τομέα ἔκανα ὅ,τι ἦταν δυνατὸν — πᾶνε πέντε χρόνια πού ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος Stock μου ζήτησε τὴν ἔκδοση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου —.

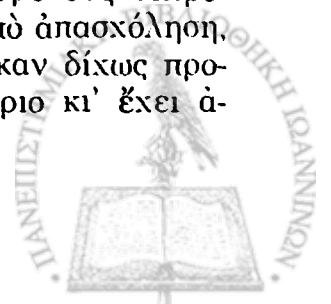
Τελικὰ ἀναγκάστηκα νὰ ἀναγνωρίσω πῶς ὁ ὀργανισμὸς τῶν ἰδεῶν πού σ' αὐτὲς τὶς σελίδες ἐξαγγέλλονται δὲν εἶναι ξεκαθαρισμένος στὸν Γάλλο ἀναγνώστη καὶ πού σωστὸ ἢ λαθεμένο θὰ ἦταν σκόπιμο νὰ τὸν ὑποβάλω στὴ σκέψη του καὶ τὴν κρίση του. Δὲν ἔχω πειστῆ ἀπόλυτα γι' αὐτό, ἀλλὰ δὲν εἶναι λόγος νὰ δυσφορήσω. Μὲ ἐνδιαφέρει ἐν τούτοις νὰ μὴν ἀρχίσω κανεῖς νὰ διαβάζῃ τοῦτο τὸ βιβλίον μὲ ἐντυπώσεις πού δὲν θὰ εἶναι ἀκριβεῖς. Πρόκειται, λοιπὸν ἀπλῶς, γιὰ μιὰ σειρὰ ἄρθρα δημοσιευμένα σὲ μιὰ ἐφημερίδα τῆς Μαδρίτης μὲ μεγάλη κυκλοφορία. "Ὅπως σχεδὸν κάθε τί πού ἔχω γράψει, ἀπευθύνονται κι' αὐτὲς οἱ σελίδες σὲ μερικὸς Ἴσπανοὺς πού τὸ πεπρωμένο τοὺς τοποθέτησε μπροστά μου. Δὲν εἶναι οὐκ ἄλλο λόγος ἀπίθανο πού τὰ λόγια μου, ἀλλάζοντας τώρα κατεύθυνση καταλήγουν νὰ ἐξηγήσουν στοὺς Γάλλους περὶ τίνος πρόκειται; Δύσκολα μπορῶ νὰ περιμένω καλλίτερη τύχη ἀφοῦ ἔχω πειστῆ πῶς τὸ νὰ μιλάς εἶναι μιὰ ἐπιχείρηση πολὺ πῶς ἀπατηλὴ ἀπὸ ὅσο φαίνεται πιστευτὸ, ὅπως ἐξάλλου συμβαίνει μὲ τὰ περισσότερα πράγματα πού κάνει ὁ ἄνθρωπος. Ὅρισσε τὴ γλῶσσα σὰν τὸ μέσο πού μᾶς ἐξυπηρετεῖ νὰ ἐκφράσουμε τὶς σκέψεις μας. Ἀλλὰ ἕνας ὀρισμὸς ἂν εἶναι εἰλικρινής, εἶναι εἰρωνικός, ἐνέχει ἐπιφυλακτικὰ ὑπονοούμενα, κι' ὅταν πάλι δὲν παρουσιάζεται ἔτσι δημιουργεῖ θλιβερὰ ἀποτελέσματα. "Ἐτσι εἶναι. Ἀκόμα ἡ γλῶσσα μᾶς χρησιμεύει γιὰ νὰ κρύβουμε τὶς σκέψεις μας, γιὰ νὰ ψευδοῦμαστε. Τὸ ψέμμα θὰ ἦταν ἀδύνατον, ἂν ἡ ἀρχικὴ καὶ φυσιολογικὴ συζήτηση δὲν ἦταν εἰλικρινής. Τὸ κάλπικο νόμισμα κυκλοφορεῖ ὑποστηριζόμενο ἀπὸ τὸ ὑγιὲς νόμισμα. Σὲ τελευταία ἀνάλυση ἡ ἀπάτη καταλήγει νὰ εἶναι τὸ ταπεινὸ παράσιτο τῆς γνησιότητος. Τὸ πῶς ἐπικίνδυνο πάντως σ' αὐτὸν τὸν ὀρισμὸ εἶναι ἡ ὑπερβολικὴ αἰσιοδοξία μὲ τὴν ὁποία καταλήγουμε νὰ τὸν ἀκοῦμε. Γιατὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος δὲν μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι μὲσω τῆς γλώσσας θὰ μπορέσουμε νὰ ἐκφράσουμε μὲ ἀρκετὴ ὀρθότητα ὅλους μας τοὺς στοχασμοὺς. Δὲν δεσμεύεται γιὰ τόσα πολλά, ἀλλὰ οὔτε καὶ μᾶς ἀφήνει νὰ δοῦμε ἐλεύθερα τὴν καθαρὴ ἀλήθεια: πῶς ὄντας στὸν ἄνθρωπο ἀδύνατον νὰ συνεννοηθῆ μὲ τοὺς ὁμοίους του, ὄντας καταδικασμένος σὲ ριζικὴ μοναξιά, ἐπιτείνει τὶς προσπάθειές του νὰ πλησιάσῃ τὸν συνάνθρωπό του. Μιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς προσπάθειες εἶναι ἡ γλῶσσα πού καταφέρνει μερικὲς φορὲς νὰ ἐκφράσῃ μὲ τὴ μεγαλύτερη προσέγγιση μερικὰ ἀπὸ ὅσα συμβαίνουν μέσα μας. Τίποτα περισσότερο. Ἀλλὰ συνήθως δὲν χρησιμοποιοῦμε αὐτὰ τὰ ἀποθέματα. Ἀντίθετα, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀρχίξῃ νὰ μιλά τὸ κάνει ἐπεὶ πιστεύει ὅτι θὰ μπορέσῃ νὰ πῆ ὅσα σκέπτεται. "Ἐ, λοιπὸν, αὐτὸ εἶναι τὸ ἀπατηλὸ. Ἡ γλῶσσα δὲν προσφέρεται γιὰ τόσα πολλά. Λέει λίγο - πολὺ, ἕνα μέρος ἀπὸ ὅσα σκεπτόμαστε καὶ βάζει ἕνα περιχαράκωμα, ἀδιαπέραστο, στὴ μετὰ γίγνηση τοῦ ὑπολοίπου. Χρησιμεύει ἀρκετὰ καλὰ γιὰ ἀγγελίες καὶ ἀποδείξεις μαθηματικές. "Ἦδη ἀρχίζοντας νὰ μιλάς γιὰ φυσικὴ γίνεται ἀνεπαρκὴς καὶ λαθεμένη. Ἀλλὰ ἔτσι καὶ ἡ συζήτηση ἀσχολεῖται μὲ θέματα πῶς σπουδαῖο ἀπὸ αὐτά, πῶς ἀνθρώπινα, πῶς «πραγματικά», ὅλο πληθαίνει ἡ ἀδυναμία τῆς, ἡ ἀνακρίβειά τῆς, τὸ συγκεχυμένο τῆς. Εὐάλωτοι στὴ ριζωμένη προκατάληψη πῶς συζητώντας δὲν συνεννοοῦμεθα, λέμε καὶ ἀκοῦμε μὲ τὴ καλὴ θέληση πού καταλήγουμε πολλὰς φορὲς νὰ παρεξηγηθοῦμε πολὺ περισσότερο παρὰ ἂν ὄντας μουγγοὶ προσπαθοῦσαμε νὰ μαντέψουμε τί λέει ὁ ἕνας στὸν ἄλλον.

Ξεχνιέται υπερβολικά πώς κάθε αυθεντική συζήτηση όχι μόνο λέει κάτι, αλλά και πώς κάποιος μιλά σὲ κάποιον. Σὲ κάθε συζήτηση ὑπάρχει ἕνας πομπὸς κι' ἕνας δέκτης πὸν δὲν εἶναι διαφορετικοὶ ἀπὸ τὴν κυριολεξία τῆς ἔκφρασης. Αὐτὸ ποικίλλει ὅταν οἱ λέξεις ποικίλλουν. Duo si idem dicunt non est idem. Κάθε λέξη εἶναι τυχαία. Ἡ γλώσσα εἶναι κατ' ἀρχὴν διάλογος καὶ κάθε ἄλλο εἶδος ὁμιλίας ἐξασθενίζει τὴν ἀποτελεσματικότητά της. Γι' αὐτὸ ἐγὼ πιστεύω πὸς ἕνα βιβλίο εἶναι καλὸ ἀνάλογα μὲ τὸν μυστικὸν διάλογο πὸν προκαλεῖ, ὅταν νιώθουμε πὸς ὁ συγγραφέας ξέρει νὰ φαντάζεται συγκεκριμένα τὸν ἀναγνώστη του καὶ αὐτὸς αἰσθάνεται λὲς κι' ἕνα χέρι ἐκτοπλασματικὸν ξεχύνεται μέσα ἀπὸ τὴν γραμμὴν του καὶ ἀγγίζει τὴν προσωπικότητά του καὶ θέλει νὰ τὴν χαϊδέψῃ, ἢ μᾶλλον πολὺ εὐγενικὰ θέλει νὰ τῆς δώσῃ μιὰ γροθιά.

Ἐχει γίνῃ μεγάλη κατάχρηση τῆς γλώσσας γι' αὐτὸ κι' ἔχει πολὺ ξεπέσει. Ὅπως σὲ τὸσους ἄλλους τομεῖς, ἡ κατάχρηση ἔγινε ἀπὸ τὴν ἀλόγιστη, τὴν χωρὶς συνείδηση καὶ ὄρια χρῆση τοῦ ὄργάνου. Ἐδῶ καὶ δυὸ αἰῶνες περίπου, πιστεύτηκε πὸς συζήτηση εἶναι νὰ μιᾶς *urbi et orbi*, δηλαδὴ σ' ὅλον τὸν κόσμον καὶ σὲ κανέναν. Ἐγὼ ἀπεχθάνομαι αὐτὸν τὸν τρόπο ὁμιλίας καὶ ὑποφέρω ὅταν δὲν γνωρίζω ἐπακριβῶς σὲ ποιὸν μιᾶ. Διηγοῦνται, χωρὶς νὰ ἐπιμένουν πολὺ πάνω στὴν ἀυθεντικότητά του γεγονότος, πὸς ὅταν γιορτάστηκε τὸ ἰωβηλαῖο τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ, ὁργανώθηκε μιὰ μεγάλη δεξίωση στὸ παλάτι τῶν Ἡλυσιῶν, ὅπου συνέρρευσαν ἀντιπρόσωποι ἀπὸ ὅλα τὰ κράτη. Ὁ μεγάλος ποιητὴς βρισκόταν στὴν μεγάλη αἴθουσα ὑποδοχῆς μὲ ἐπίσημη στάση ἀγάλματος μὲ τὸν ἀγκῶνα στηριγμένο στὸ περβάζι ἐνὸς τζακιῦ. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν κρατῶν προχωροῦσαν μπρὸς ἀπὸ τὸ κοινὸ νὰ δώσουν τὰ διαπιστευτήριά τους στὸν ποιητὴ τῆς Γαλλίας. Κάποιοι μὲ στεντορία φωνὴ τοὺς ἀνήγγειλε ἕναν - ἕναν:

«Monsieur le Représentant de l' Angleterre!» Καὶ ὁ Βίκτωρ Οὐγκώ μὲ φωνὴ μὲ δραματικὸν τρέμολο ὑψώνοντας τὰ μάτια ἔλεγε: «Ἡ Ἀγγλία! Ἄχ Σαῖξπηρ!» Καὶ ὁ ἐπὶ τῆς ὑποδοχῆς συνέχισε: «Monsieur le Représentant de l' Espagne!» Καὶ ὁ Βίκτωρ Οὐγκώ: «Ἡ Ἰσπανία, Ἄ, ὁ Θερβάντες». Καὶ πάλι: «Monsieur le Représentant de l' Allemagne!» Καὶ ὁ Βίκτωρ Οὐγκώ: «Ἡ Γερμανία! Ἄχ ὁ Γκαίτε». Τότε ἦρθε ἡ σειρά ἐνὸς μικροῦ κυρίου κοντόχοντρο καὶ μὲ νωθρὸ βάδισμα. Κι' ὁ ἄνθρωπος στὴν πόρτα ἀνήγγειλε: «Monsieur le Représentant de l' Mesopotamie!» Ὁ Βίκτωρ Οὐγκώ πὸν μέχρι ἐκείνη τὴ στιγμή εἶχε διατηρήσει τὴν τόλμη του καὶ τὴν σιγουριά στὸν ἑαυτὸν του, φάνηκε νὰ τὰ χάνῃ. Τὰ μάτια του γεμάτα ἀγωνία ἔκαναν ἕναν μεγάλο γύρο σὰν νὰ ἀναζητοῦσαν σ' ὀλόκληρον τὸν κόσμον κάτι πὸν δὲν ἔβρισκαν. Ἀλλὰ γρήγορα ἔνωσε πὸς τὸ ἀνακάλυψε καὶ πὸς γινόταν πάλι κύριος τῆς καταστάσεως. Μὲ τὸν ἴδιον παθητικὸν τόνο κι' ὄχι μὲ λιγώτερη πειστικότητα ἀπάντησε στὸν χαιρετισμὸν τοῦ στρογγυλοῦ ἀντιπροσώπου, λέγοντας: «Ἡ Μεσοποταμία! Ἄ, ἡ Ἀνθρωπότης!» Τὸ ἀνέφερα αὐτὸ μὲ σκοπὸν νὰ δείξω χωρὶς τὴν ἐπισημότητα τοῦ Βίκτωρα Οὐγκώ, ὅτι ἐγὼ δὲν ἔχω γράψῃ οὔτε μιλήσῃ ποτὲ γιὰ τὴν Μεσοποταμία καὶ δὲν ἀπευθύνθηκα ποτὲ στὴν Ἀνθρωπότητα. Αὐτὴ ἡ συνήθεια νὰ μιᾶς στὴν Ἀνθρωπότητα πὸν εἶναι ὁ ὑψιστος ἀλλὰ καὶ γι' αὐτὸ ὁ πιὸ ἀποκρουστικὸς τύπος τῆς δημαγωγίας, υἱοθετήθηκε μέχρι τὸ 1750 ἀπὸ διανοουμένους ἐκτροχιασμένους, πὸν δὲν γνώριζαν τὰ ἴδια τους τὰ ὄρια καὶ ὄντας ἀπὸ ἀπασχόληση, οἱ κατ' ἔξοχὴν ρήτορες, ἄνδρες τοῦ «Λόγου» τὸν μεταχειρίστηκαν δίχως προσοχὴ, χωρὶς νὰ ἀντιληφθοῦν πὸς ἡ γλώσσα εἶναι ἕνα μυστήριον κι' ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ πιὸ λεπτὴ μεταχείριση.

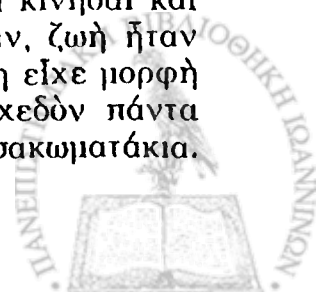

II

Αυτή ἡ θέση πού τρέφει τὴν ἀνεπάρκεια τῆς ἀκτίνας δράσεως ἀποτελεσματικά, κάνοντας παρακωρήσεις στὴ γλώσσα, θὰ μπορούσε νὰ φανῆ ἀκρωτηριασμένη ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ γεγονός, ὅτι αὐτὸς ὁ τόμος ἀπέκτησε τόσους ἀναγνώστες σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς γλώσσες τῆς Εὐρώπης. "Ἄν κι' ἐγὼ πιστεύω, πὼς αὐτὸ τὸ γεγονός εἶναι μᾶλλον σύμπτωμα ἄλλου πράγματος πολὺ σοβαροῦ: Τῆς φρικτῆς ὁμοιογένειας τῶν καταστάσεων πρὸς τὶς ὁποῖες ὀδεύει ὁλος ὁ δυτικὸς κόσμος. Ἐπὶ τὴν ἐμφάνιση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, μὲ τὸν μηχανισμό πού μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο περιγράφεται, αὐτὴ ἡ ταυτότητα αὐξήθηκε σὲ βαθμὶ ἀγωνιώδικο. Λέγω ἀγωνιώδικο, γιατί πραγματικά, αὐτὸ πού σὲ κάθε χώρα γίνεται αἰσθητὸ σὰν περίπτωση ὀδυνηρῆ, πολλαπλασιάζει στὸ ἄπειρο τὴν καταπιεστικὴ του ἐπίδραση, ἐνῶ αὐτὸς πού τὴν ὑφίσταται ἀντιλαμβάνεται πὼς διὰ τῆς βίας ὑπάρχει τόπος στὸν κόσμο πού νὰ μὴ συμβαίη ἀκριβῶς τὸ ἴδιο. Μπορούσε ἄλλοτε νὰ καθάρῃ τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἀποπνικτικῆς μιᾶς χώρας ἀνοίγοντας τὰ παράθυρα πού βλέπουν σὲ μιὰν ἄλλη. Ἄλλὰ τώρα δὲν ὀφελεῖ σὲ τίποτα αὐτὴ ἡ ἀπόπειρα, γιατί στὴ μιὰ χώρα εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα τόσο πνιγηρῆ, ὅσο καὶ στὴν ἄλλη. Σ' αὐτὸ ὀφείλεται καὶ ἡ βασανιστικὴ αἴσθησις ἀσφυξίας. Ὁ Ἰωβ πού ἦταν ἕνας *prince sans titre*, ρωτᾷ τοὺς φίλους του ταξιδιωτὲς καὶ ἐμπόρους πού ἔχουν γυρίσει τὸν κόσμο: *Unde sapientia venit et quis est locus intelligentiae?* Ξέρετε κανένα μέρος στὸν κόσμο ὅπου νὰ ὑπάρχη γνώσις;

Ἐπιβάλλεται ἐν τούτοις, σ' αὐτὴ τὴν ἐξομοίωση τῶν περιστάσεων νὰ διακρίνουμε δύο διαφορετικὰ διαστάσεις καὶ μὲ ἀντικρουόμενες ἀξίες. Αὐτὸ τὸ σιμάρι τῶν δυτικῶν λαῶν πού ξεκίνησε νὰ φτερουγίσῃ πάνω ἀπὸ τὴν ἱστορία, ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ ἀρχαίου κόσμου, χαρακτηρίστηκε πάντα ἀπὸ μιὰ διφυῆ μορφή ζωῆς. Συνέβη λοιπὸν συμβιβασμένος ὁ κάθε ἕνας νὰ διαμορφώη τὸ ἰδιαίτερο πνεῦμα του καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἢ πάνω ἀπὸ αὐτοὺς ἀναπτύσσονταν ἕνα ρεπερτόριο κοινῶν ἰδεῶν, τρόπων καὶ ἐνθουσιασμῶν. Κι' ἀκόμα: Αὐτὸ τὸ πεπρωμένο πού τοὺς ἔκανε, σὺν τῷ χρόνῳ βαθμιαία ὁμοιογενεῖς καὶ ἐξελικτικὰ διάφορους, πρέπει νὰ ἐννοηθῆ μὲ σχετικὴ ὑπερβολὴ παραδοξότητος. Γιατὶ σ' αὐτοὺς ἡ ὁμοιογένεια δὲν ὑπῆρξε ἄσχετη μὲ τὴν διαφορὰ. Ἀντιθέτως: Κάθε νέα ἀρχὴ ἐνιαία, κάνει πρὸς εὐφορὴν τὴν διαφοροποίησιν. Ἡ χριστιανικὴ ἰδέα δημιουργεῖ τὶς διεθνεῖς ἐκκλησίες. Ἡ μνήμη τοῦ Ρωμαϊκοῦ *Imperium* τὶς διαφορὰς μορφὰς τοῦ Κράτους. Ἡ «παλινὸρθωσις τῶν γραμμάτων» τοῦ XV αἰῶνα ἐξακοντίζει τὶς διισταμένες λογοτεχνίας. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ συγκεντρωτικὴ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου σὰν «καθαρὴ κριτικὴ», γεννᾷ τὰ διάφορα εἶδη τῆς διανοῆς πού μορφοποιοῦν διαφοροτρόπως ἀκόμα καὶ τὶς ἀκραῖες ἀφηρημένες ἐννοίες τῶν μαθηματικῶν.

Καὶ τελειώνοντας: Μέχρι τὴν ἐξωφρενικὴν ἰδέαν τοῦ XVIII αἰῶνα σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὅλοι οἱ λαοὶ πρέπει νὰ ἀποκτήσουν τὸ ἴδιο σύνταγμα, δημιουργεῖται τὸ φαινόμενο τοῦ ρωμαντικοῦ ξυπνήματος τῆς διαφορικῆς συνείδησης τῶν ἐθνικοτήτων καὶ καταλήγει νὰ εἶναι μιὰ ὑποκίνηση γιὰ τὸν καθένα νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν ἰδιαίτη κλίση του. Καὶ κείνο πού συμβαίνει εἶναι ὅτι γι' αὐτοὺς τοὺς λαοὺς τοὺς ἐπονομαζομένους Εὐρωπαϊκοὺς, ζωὴ ὑπῆρξε πάντα — ἐμφανῶς ἀπὸ τὸν XI αἰῶνα μέχρι καὶ τὸν Ὀθωνα τὸν III — νὰ κινῆσαι καὶ νὰ δρᾷς σ' ἕνα κῶρο ἢ περιβάλλον κοινόν. Δηλαδή γιὰ κάθε ἕναν, ζωὴ ἦταν ἡ συμβίωσις μὲ τοὺς ἄλλους. Ἀδιάφορο ἦταν ἂν αὐτὴ ἡ συνύπαρξις εἶχε μορφήν εἰρηρικὴν ἢ ἐμπόλεμην. Οἱ ἐνδοευρωπαϊκοὶ πόλεμοι ἐπέδειξαν σχεδὸν πάντα μιὰ περίεργη μορφήν πού τοὺς κάνει νὰ μοιάζουν μὲ σπιτικὰ τσακωμάτια.

Ἄποφεύγουν τὸν ἀφανισμό τοῦ ἀντιπάλου καὶ εἶναι μᾶλλον φιλολογικῆ διαφορά, ἀνταγωνισιοὶ ὅπως αὐτοὶ δύο παιδιῶν στὸ χωράφι, ἢ μάλλωμα κληρονομῶν γιὰ τὴ μοιρασιὰ οἰκογενειακοῦ κληροδοτήματος. Κάθε φορὰ μὲ λίγο διαφορετικὸ τρόπο ὅλοι καταλήγουν στὰ ἴδια. *Eadem sed aliter*. Καθὼς ὁ Κάρολος ὁ V ἔλεγε στὸν Φραγκίσκο τὸν I «ὁ ἀνηψιός μου καὶ γὼ συμφωνοῦμε ἀπολύτως: Θέλουμε κι' οἱ δυὸ τὸ Μιλάνο».

Τὸ ὀλιγώτερο εἶναι πὼς σ' αὐτὸν τὸν κοινὸ ἱστορικὸ χῶρο ὅπου ὅλος ὁ δυτικὸς κόσμος ἔνωθε σαὶ στὸ σπῆτι του, ἀντιστοιχεῖ ἕνας φυσικὸς χῶρος ποὺ ἢ γεωγραφία ὀνομάζει Εὐρώπη. Ὁ ἱστορικὸς χῶρος ποὺ ὑπαινίσσομαι ὑπολογίζεται ἀπὸ τὴν ἀκτίνα ἐπιρροῆς καὶ ἐπεκτεινομένης συνύπαρξης. εἶναι ἕνας χῶρος κοινωνικός. Τώρα λοιπὸν συνύπαρξη καὶ κοινωνία εἶναι ὅροι ἰσότητιοι. Κοινωνία εἶναι αὐτὸ ποὺ δημιουργεῖται αὐτομάτως ἀπὸ τὸ ἀπλὸ γεγονὸς τῆς συνύπαρξης. Φυσικὰ καὶ ἀναπόφευκτα, διαχωρίζει αὐτὴ ἤθη, ἔθιμα, γλῶσσα, δίκαιο, πολιτικὴ ἐξουσία. Ἐνα ἀπὸ τὰ πιὸ βαριὰ λάθη τῆς «σύγχρονης» σκέψης ποὺ ὁ ἀντίκτυπός του ἀκόμα μᾶς βαραίνει, εἶναι ἡ σύγχυση τῆς κοινωνίας μὲ τὸν ἑταιρισμὸ, ποὺ εἶναι περίπου τὸ ἀντίθετο ἐκείνης. Μιὰ κοινωνία δὲν συγκροτεῖται μὲ τὴ συμφωνία τῶν θελήσεων. Ἀντιθέτως μία συμφωνία θελήσεων προϋποθέτει τὴν ὑπαρξη μιᾶς κοινωνίας ἀνθρώπων ποὺ συμβιοῦν καὶ ἡ συμφωνία δὲν μπορεῖ νὰ συσταθῆ παρὰ μόνο καθορίζοντας τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη μορφή συνύπαρξης, αὐτῆς τῆς προϋπάρχουσας κοινωνίας. Ἡ ἰδέα τῆς κοινωνίας σὰν «συγκέντρωση» συμβατικῆ, κι' ὡς ἐκ τούτου νομικῆ εἶναι ἡ πιὸ παράλογη ἀπόπειρα ποὺ ἔγινε, νὰ μπῆ τὸ κάρρο μπρὸς ἀπὸ τὰ βόδια. Γιατὶ τὸ δίκαιο, ἡ πραγματικότης «δίκαιο» — ὅχι οἱ ἰδέες πάνω σ' αὐτὸ τοῦ φιλοσόφου, τοῦ νομικοῦ ἢ τοῦ δημαγωγοῦ — εἶναι, ἂν μοῦ ἐπιτρέπεται ἡ ἔκφραση *bagrock* τὸ πηγαῖο ἀνάβρυσμα τῆς κοινωνίας καὶ δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο. Τὸ νὰ θέλουμε τὸ δίκαιο νὰ κἀνῃ τὸν διαιτητὴ στὶς σχέσεις ἀτόμων ποὺ δὲν ζοῦν ἐκ τῶν προτέρων σὲ οὐσιαστικῆ κοινωνία, μοῦ φαίνεται, καὶ συχωρέστε μου τὴν αὐθάδεια, ὅτι εἶναι ἰδέα ἀρκετὰ συγκεχυμένη καὶ γελοία τοῦ τί εἶναι δίκαιο.

Δὲν πρέπει νὰ ξενίξῃ, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ ὑπερίσχυση αὐτῆς τῆς γνώμης τῆς συγκεχυμένης καὶ γελοίας γιὰ τὸ δίκαιο, γιατί μιὰ ἀπὸ τὶς μέγιστες κατάρεις τοῦ χρόνου, εἶναι πὼς, κτυπημένοι οἱ δυτικοὶ λαοὶ ἀπὸ τὶς φοβερὲς διεθνεῖς συγκρούσεις τοῦ παρόντος, βρέθηκαν ἐφοδιασμένοι μὲ ὄπλο ἀρχαϊκὸ καὶ σκουριασμένο, ἐννοιῶν γιὰ τὸ τί εἶναι κοινωνία κολλεκτιβισμός, ἄτομο, ἤθη, νόμος, δικαιοσύνη, ἐπανάσταση κλπ. Μεγάλο μέρος τοῦ σύγχρονου πανικοῦ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνακολουθία ἀνάμεσα στὴν τελειότητα τῶν ἰδεῶν μας γιὰ τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τὴ σκανδαλώδη σιαιομότητα γιὰ τὶς «ἠθικὲς ἐπιστῆμες». Ὁ ὑπουργός, ὁ δάσκαλος, ὁ διαπρεπὴς φυσικὸς κι' ὁ συγγραφέας καταλήγουν νὰ ἔχουν ἀπόψεις γι' αὐτὰ τὰ πράγματα, ἀντάξιες συνοικιακοῦ κουρέα. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπόλυτα φυσικὸ νὰ εἶναι ὁ συνοικιακὸς κουρέας αὐτὸς ποὺ δίνει τὸν χαρακτηριστικὸ τόνο τοῦ καιροῦ;¹ Ἀλλὰ ἄς γυ-

1) Πρέπει νὰ ποῦμε πὼς στὴ Γαλλία καὶ μόνο ἀπὸ τὴ Γαλλία ξεκίνησε μιὰ ἐξήγηση καὶ *mise au point* ὅλων αὐτῶν τῶν ἰδεῶν. Σὲ ἄλλο σημεῖο θὰ γίνῃ στὸν ἀναγνώστη κάποια νύξη πάνω σ' αὐτὸ, καὶ ἐπὶ πλέον πάνω στὴν αἰτία ποὺ αὐτὸ τὸ ξεκίνημα καταστράφηκε. Ἀπὸ μέρους μου προσπάθησα νὰ συνεισφέρω σ' αὐτὴ τὴ προσπάθεια τῆς ἐξήγησης, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν πρόσφατη γαλλικὴ μετάφραση, ὑπέρτερη σ' αὐτὸ τὸ θέμα ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες.

ρίσουμε στο θέμα μας. Θα ήθελα να υποδείξω πώς οί Ευρωπαϊκοί λαοί αποτελούν από πολύ παλιά μία κοινωνία, μία ολότητα με την ίδια έννοια που έχουν αυτές οί λέξεις αποδιδόμενες σε κάθε ένα από τὰ ἔθνη που τὴν αποτελοῦν. Αὐτὴ ἡ κοινωνία ἐκφράζει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ εἴδους τῆς; Ὑπάρχουν συνήθειες εὐρωπαϊκές, ἤθη εὐρωπαϊκά, πολιτικὴ εὐρωπαϊκὴ, δίκαιο εὐρωπαϊκό, ἐξουσία εὐρωπαϊκὴ. Ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ τὰ φαινόμενα τὰ κοινωνικὰ δίνονται μετὰ τὴν χαρακτηριστικὴ μορφή τοῦ σταδίου τῆς ἐξελίξεως, στὸ ὁποῖο βρίσκεται ἡ Εὐρωπαϊκὴ κοινωνία, καὶ δὲν εἶναι, ὅπως ξέρουμε, τόσο προηγμένο ὅσο τῶν μελῶν ἐθνῶν που τὴν αποτελοῦν. Παραδείγματος χάριν ἡ μορφή τῆς κοινωνικῆς πίεσεως που εἶναι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, πραγματοποιεῖται σὲ κάθε κοινωνία, ἀκόμα καὶ σὲ κείνες τὶς πρωτόγονες ὅπου δὲν ὑπάρχει ξεχωριστὸ ὄργανο ἐπιφορτισμένο νὰ τὴν ἐξασκήσῃ. Ἄν αὐτὸ τὸ ὄργανο τὸ ξεχωριστὸ που τοῦ δόθηκε ἡ ἐντολὴ νὰ ἐξασκήσῃ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία, θέλουμε νὰ τὸ ὀνομάσουμε κράτος, θὰ λέγαμε πὼς σὲ μερικὲς κοινωνίες δὲν ὑπάρχει κράτος, ἀλλὰ δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς δὲν ὑπάρχει σ' αὐτὲς πολιτικὴ ἐξουσία. Ὅπου ὑπάρχει δημόσια γνώμη πὼς θὰ μπορούσε νὰ λείπῃ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, ἀφοῦ αὐτὴ δὲν εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπὸ ὀμαδικὴ βία, γέννημα ἐκείνης τῆς γνώμης; Λοιπὸν ἐδῶ κι' αἰῶνες καὶ μετὰ ἔνταση ἀύξανόνη ὑπάρχει μιὰ κοινὴ γνώμη εὐρωπαϊκὴ — κι' ἀκόμα μιὰ τεχνικὴ γιὰ νὰ τὴν ἐπηρεάζῃ — καὶ θὰ ἦταν ἄβολο νὰ τὴν ἀρνηθοῦμε. Γι' αὐτὸ συνιστῶ σιὸν ἀναγνώστη, νὰ συγκρατήσῃ τὴν κακία ἐνὸς χαμόγελου ὅταν συναντήσῃ στὰ τελευταῖα κεφάλαια αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, νὰ γίνεταί μετὰ κάποια τόλμη, μετὰ τὴν ἀντιμετώπιση σιὸν ὀρίζοντα τῶν παρόντων γεγονότων, ἡ ἐπικύρωση μιᾶς δυνατῆς, μιᾶς πιθανῆς ἐθνικῆς ἔνωσης τῆς Εὐρώπης. Δὲν ἀρνιέμαι πὼς τὰ Ἐνωμένα Κράτη τῆς Εὐρώπης εἶναι μία ἀπὸ τὶς φαντασιώσεις τὶς πιὸ σπάνιες που ὑπάρχουν καὶ δὲ γίνονται συνυπεύθυνος μετὰ αὐτὸ που καὶ ἄλλοι ἔχουν σκεφθῆ κατὰ ἀπὸ τὰ ἴδια λεκτικὰ σημεῖα. Ὅμως ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, εἶναι ἀπόλυτα ἀπίθανο, μιὰ κοινωνία, μιὰ ολότητα τόσο ὄριμη ὅσο αὐτὴ που ἤδη ἀποτελοῦν οἱ Εὐρωπαϊκοὶ λαοί, νὰ μὴν πλησιάζῃ πρὸς τὴν δημιουργίαν τῆς κρατικῆς τῆς πραγματοποιήσεως, μέσῳ τῆς ὁποίας θὰ μορφοποιήσῃ τὴν ἐξάσκηση τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς ἐξουσίας που ἤδη ὑπάρχει. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀδυναμία μπροστὰ σὲ αἰτήματα φαντασίας, ἡ τάση μου, πρὸς ἓνα «ἰδεαλισμὸ» που ἀπεχθάνομαι καὶ που τὸν καταπολέμησα ὅλη μου τὴ ζωὴ, αὐτὸ που μετὰ κάνει νὰ σκέπτομαι ἔτσι. Εἶναι ὁ ἱστορικὸς ρεαλισμὸς που μοῦ ὑπέδειξε ὅτι ἡ ἔνωση τῆς Εὐρώπης σὰν κοινωνίας δὲν εἶναι ἓνα «ἰδανικὸ» ἀλλὰ ἐπιταγὴ πολὺ παλαιᾶς καθημερινότητος. Τώρα λοιπὸν, μιὰ που ἔγινε αὐτὸ ἀντιληπτό, ἡ παρουσία ἐνὸς γενικοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κράτους ἐπιβάλλεται μοιραία. Ἡ εὐκαιρία που θὰ φέρῃ σὲ πέρας τὸ αἴτημα τοῦτο μπορεῖ νὰ εἶναι ὁποιαδήποτε: Π.χ. ἡ κοσιίδα ἐνὸς Κινέζου που ξεφύτρωσε στὰ Οὐράλια ἢ μᾶλλον κάποια ἀπειθαρχία τῆς μεγάλης ἰσλαμικῆς μάγας! Ἡ ὕψη αὐτοῦ τοῦ ὑπερεθνικοῦ Κράτους θὰ εἶναι φυσικὰ πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὶς συνηθισμένες καθὼς σ' αὐτὰ τὰ ἴδια κεφάλαια προοίθεται νὰ δείξω. Ὑπῆρξε πολὺ διαφορετικὸ τὸ ἐθνικὸ κράτος ἀπὸ τὸ κράτος - πόλη που ἤξεραν οἱ ἀρχαῖοι. Ἐγὼ προσπάθησα σ' αὐτὲς τὶς σελίδες νὰ ρίξω φῶς σὲ τὰ πνεύματά μας γιὰ νὰ μάθουμε νὰ εἴμαστε πιστοὶ σ' αὐτὴ τὴ λεπτὴ ἰδέαν τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνίας που ἡ Εὐρωπαϊκὴ παράδοση μιᾶς προτείνει.

Στὴν Ἑλληνορωμαϊκὴ σκέψη δὲ σιὰθηκε ποτὲ εὐκόλο νὰ συλλάβῃ τὴν πραγματικότητα σὰν δυναμισμὸ. Δὲν μπόρεσε νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὸ ὄρατὸ ἢ τὶς ἐκρήξεις του, καθὼς ἓνα βρέφος δὲν καταλαβαίνει καλὰ ἀπὸ ἓνα βιβλίον παρὰ τὶς ζωγραφιές. Ὅλες οἱ προσπάθειες τῶν αὐτοχθόνων φιλοσόφων τῆς, γιὰ νὰ

Ξεπαρασῆ αὐτὸς ὁ περιορισμὸς, στάθηκε μάταιος. Σὲ ὅλα τους τὰ δοκίμια, γιὰ νὰ καταλάβετε, ἐνεργεῖ λίγο πολὺ, σὰν παράδειγμα τὸ σωματικὸ ἀντικείμενο ποὺ εἶναι γι' αὐτοὺς τὸ κατ' ἐξοχὴν «πρᾶγμα». Τοὺς ἀρκεῖ νὰ βλέπουν μὴ ἀ κοινωμία, ἕνα κράτος, ὅπου ἡ ἐνότητα ἔχει τὸν χαρακτήρα τῆς ὀπτικῆς συνάφειας π.χ. μία πόλη. Ἡ διανοητικὴ τάση τοῦ Εὐρωπαίου ἀντιτίθεται. Κάθε ὄρατὸ πρᾶγμα τοῦ φαίνεται, ὅταν εἶναι, σὰν ἀπλή προσωπίδα ἐπιφανειακῆ μιᾶς λανθάνουσας δύναμης ποὺ τὴν παράγει σταθερὰ καὶ εἶναι ἡ ἀληθινὴ πραγματικότητά του. Ἐκεῖ ποὺ ἡ ἰσχύς, ἡ «δύναμις»² ἐνεργεῖ συγκεντρωτικά, ὑπάρχει πραγματικὴ ἐνότης ἀκόμα κι' ἂν ἐξωτερικὰ μᾶς παρουσιάζονται σὰν ἐκδήλωσή της τὰ πράγματα διαφορετικά. Θὰ ἦταν γλίστρημα πίσω στὴν ἀρχαία περιορισμένη ἀντίληψη νὰ μὴν ἀνακαλύψουμε τὸ ἐνιαῖο ποὺ ὑπάρχει στὴν πολιτικὴ ἐξουσία ἐκεῖ ποὺ αὐτὸ ἔχει πάρει προσωπίδες γνωστὲς πὰ καὶ παγιωμένες τοῦ κράτους.

Ἄρνοῦμαι ἀπολύτως πὼς ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, ἀποφασιστικὴ ἐνεργὰ σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ αὐτὲς συνίσταται ἀποκλειστικά στὴν ἐσωτερικὴ ἢ ἐθνικὴ τῆς πολιτικῆς. Ἐπιβάλλεται νὰ νιώσουμε, μιὰ γιὰ πάντα, πὼς ἐδῶ καὶ πολλοὺς αἰῶνες — κι ἐνσυνείδητα ἐδῶ καὶ τέσσερεις — ὅλα τὰ κράτη τῆς Εὐρώπης ζοῦν κάτω ἀπὸ μιὰ ἐξουσία ποὺ ἀπὸ τὴν ἴδια δυναμικὴ γνησιότητά της δὲν ἐπιτρέπει ἄλλη κατονομασία ἀπὸ αὐτὴν ποὺ βγῆκε ἀπὸ τὴ μηχανικὴ ἐπιστήμη: τὴν «εὐρωπαϊκὴ ἰσορροπία» ἢ *balance of Power*.

Αὐτὴ εἶναι ἡ αὐθεντικὴ κυβέρνησις τῆς Εὐρώπης ποὺ ρυθμίζει τὸ πέταγμα τῆς μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορία πρὸς τὴν κυψέλη τῶν λαῶν, ἱκετευτικῶν καὶ φιλέρηδων, σὰν μέλισσες ποὺ δραπετεύσαν ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἡ ἐνότητα τῆς Εὐρώπης δὲν εἶναι μία φαντασίωση, παρὰ εἶναι ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα, καὶ φαντασίωση εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἄλλο: ἡ δοξασία πὼς ἡ Γαλλία, ἡ Γερμανία, ἡ Ἰταλία ἢ ἡ Ἰσπανία εἶναι ὄντοτες ὑποκειμενικὲς καὶ ἀνεξάρτητες.

Γίνεται ἀντιληπτὸ ἐν τούτοις πὼς δὲν εἶναι γιὰ ὅλο τὸν κόσμο κατάδηλη ἡ πραγματικότης τῆς Εὐρώπης γιὰτὶ ἡ Εὐρώπη δὲν εἶναι ἕνα πρᾶγμα, ἀλλὰ μία ἰσορροπία. Ἦδη ἀπὸ τὸν XVIII αἰῶνα ὁ ἱστορικὸς Ρόμπερτσον ἀπεκάλεσε τὴν εὐρωπαϊκὴ ἰσορροπία *secret of modern politics*.

Μυστικὸ μεγάλο καὶ παράδοξο ἀναμφίβολα! Γιατὶ ἡ ἰσορροπία ἢ τὸ ἰσοζύγισμα τῶν δυνάμεων εἶναι μία πραγματικότης ποὺ στοιχειωδῶς συνίσταται στὴν ὑπαρξὴ μιᾶς πολυαρχίας. Ἄν αὐτὴ ἡ πολυαρχία καθῆ, ἐκείνη ἡ δυναμικὴ ἐνότητα θὰ ἐξαφανισθῆ. Ἡ Εὐρώπη εἶναι πρᾶγματι σμᾶρι: πολλὲς μέλισσες μὲ ἕνα ἐνιαῖο πέταγμα. Αὐτὸς ὁ συγκεντρωτικὸς χαρακτήρας τῆς μεγαλειώδους Εὐρωπαϊκῆς πολυαρχίας εἶναι αὐτὸ ποὺ ἐγὼ θὰ ὀνόμαζα ὠραία ὁμοιογένεια, αὐτὴ ποὺ ἀφθονεῖ καὶ εἶναι πολυπόθητη, αὐτὴ ποὺ θὰ ἔκανε τὸν Montesquieu νὰ πῆ: *L' Europe n' est qu' une nation composée de plusieurs*³ καὶ τὸν Μπαλζὰκ πρὸ ρωμαντικὰ θὰ τὸν ἔκανε νὰ μιλήσῃ γιὰ τὴν *grande famille continentale, dont tous les efforts tendent a je ne sais quel mystère de civilisation*⁴.

2) Σ.Μ. Στὸ κείμενο ἑλληνικά.

3) *Monarchie universelle: deux opusculs* 1891 pag. 36.

4) *Oeuvres Completes* (Calman — Lévy) Vol XXII pag. 248.

III

Αὐτὴ ἡ πληθώρα τῶν εὐρωπαϊκῶν τρόπων ποὺ σταθερὰ ἐκτοξεύεται ἀπὸ τὴ ρίζα τῆς, τὴν ἐνόητα, κι' ἐπανερχεται σ' αὐτὴν συντηρώντας τὴν, εἶναι ὁ μεγαλύτερος θησαυρὸς τῆς Δύσεως. Τὰ ἀγύριστα κεφάλια δὲν θέλουν οὔτε νὰ σκεφτοῦν μιὰ ἰδέα τόσο ἀκροβατικὴ σὰν αὐτὴν, ὅπου εἶναι ἀπαραίτητο νὰ προχωρῆς μὲ ἄλλα πρὸς τὴν κατάφαση τῆς πολυαρχίας γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἔνωσης καὶ ἀντιστρόφως. Εἶναι κεφάλια ξερὰ γεννημένα νὰ σκύβουν κάτω ἀπὸ τὶς ἀτελείωτες τυραννίες τῆς Ἀνατολῆς.

Θριαμβεῦει σήμερα πάνω ἀπὸ ὅλη τὴν ἡπειρο μίαν μορφή ὁμοιογένειας ποὺ ἀπειλεῖ νὰ καταπιῇ ἐντελῶς αὐτὸν τὸν θησαυρό. Παντοῦ ἔχει ξεχυθῆ ὁ ἄνθρωπος - μάζα, ποὺ μαζί του ἀσχολεῖται αὐτὸ τὸ βιβλίον, ἕνας τύπος ἀνθρώπου, βιαστικὰ φτιαγμένου, σκαρφαλωμένου σὲ τίποτα περισσότερο ἀπὸ μερικὲς ἄθλιες ἀφηρημένες ἔννοιες καὶ ποὺ, παρ' ὅλα αὐτά, εἶναι ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴ μίαν ἄκρη τῆς Εὐρώπης ὡς τὴν ἄλλη. Σ' αὐτὸν ὀφείλεται ἡ θλιβερὴ ὄψη τῆς ἀσφυκτικῆς μονοτονίας ποὺ πάει νὰ πάρῃ ἡ ζωὴ σ' ὀλόκληρη τὴν ἡπειρο.

Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος - μάζα, εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῶν προτέρων ἀδειασμένος ἀπὸ τὴν ἴδια του ἱστορία, χωρὶς ρίζες στὸ παρελθὸν καὶ γιὰ τοῦτο εὐάγωγος ἀπὸ ὅλες τὶς παρατάξεις τὶς ὀνομαζόμενες «διεθνεῖς». Περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι ἄνθρωπος εἶναι μόνο καβοῦκι ἀνθρώπου ἀποτελούμενο ἀπὸ *idola fori*. Τοῦ λείπει ἕνα «ἔσωτερικό», μιὰ προσωπικότητα δική του, ἀμείλικτη καὶ ἀναπαλλοτρίωτη ἐνὸς ἐγὼ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀκυρωθῆ. Γι' αὐτὸ καὶ εἶναι πάντα διαθέσιμος νὰ προσποιηθῆ ὅτι εἶναι τὸ κάθε τι. Ἔχει μόνον ὀρέξεις, πιστεύει πὼς ἔχει μόνον δικαιώματα, καὶ δὲν πιστεύει καθόλου πὼς ἔχει ὑποχρεώσεις: Εἶναι ὁ ἄνθρωπος χωρὶς τὴν εὐγένεια ποὺ ὑποχρεώνει — *sine nobilitate - snob*⁵⁾. Αὐτὸς ὁ διεθνὴς σνομπισμὸς ποὺ τόσο καθαρὰ ἐμφανίζεται, π.χ. στὸν σύγχρονο ἐργάτη, τύφλωσε τὶς ψυχὰς νὰ μὴν καταλαβαίνουν πὼς ἂν ὅλη ἡ δεδομένη συγκρότηση τῆς ζωῆς τῆς ἡπείρου πρέπει νὰ ξεπερασιῇ, αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπιτευχθῆ χωρὶς σοβαρὴ ἀπώλεια τῆς ἔσωτερικῆς τῆς πολυαρχίας. Καθὼς ὁ *snob* εἶναι ἄδειος ἀπὸ προσωπικὸ πεπρωμένο, καθὼς δὲν αἰσθάνεται πὼς ὑπάρχει πάνω στὸν πλανῆτη γιὰ νὰ κἀνῃ κάτι καθωρισμένο καὶ ἀμετάθετο, εἶναι ἀνίκανος νὰ καταλάβῃ πὼς ὑπάρχουν ἀποστολὲς ἰδιαίτερες καὶ εἰδικὰ μηνύματα. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο εἶναι ἐχθρικός στὸν φιλελευθερισμὸ μὲ μιὰ ἐχθρότητα ποὺ μοιάζει μὲ αὐτὴν ποὺ τρέφει ὁ κουφὸς γιὰ τὴ συζήτηση. Ἡ Ἐλευθερία σήμαινε πάντα στὴν Εὐρώπη εἰλικρίνεια γιὰ νὰ γίνουμε αὐτὸ ποὺ αὐθεντικὰ εἶμαστε. Εἶναι εὐνόητο πὼς φιλοδοξεῖ νὰ κἀνῃ πέρα κάθε ἕναν ποὺ ξέρει πὼς δὲν ἔχει αὐθεντικὸ προορισμό.

Μὲ παράξενη εὐκολία ὅλος ὁ κόσμος συμφώνησε νὰ καταπολεμήσῃ καὶ νὰ διασύρῃ τὸν παλιὸ φιλελευθερισμὸ. Τὸ πρᾶγμα εἶναι ὑποπτό. Γιατὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν καταφέρνουν νὰ συμφωνήσουν παρὰ μόνο γιὰ πράγματα κάπως κατεργάρικα ἢ λίγο ἀνόητα. Δὲν λέω πὼς ὁ παλιὸς φιλελευθερισμὸς εἶναι μιὰ ἰδέα ἀπόλυτα λογικὴ. Πὼς θὰ μπορούσε νὰ εἶναι, ἀφοῦ εἶναι παλιὸς καὶ εἶναι καὶ ... ἰσμός! Ἀλλὰ ὅμως σκέπτομαι πὼς εἶναι μιὰ θεωρία γιὰ τὴν κοινωνία πολὺ πῖο βαθειὰ καὶ σαφὴς ἀπὸ ὅ,τι ὑποπτεύονται οἱ ἀρνητές του, οἱ κολλεκτι-

5) Στὴν Ἀγγλία στοὺς δημοτικὸς καταλόγους κατέγραψαν πλάι σὲ κάθε ὄνομα τὸ ἄξιωμα καὶ τὸν τίτλο τοῦ κάθε πολίτη. Πλάι στὸ ὄνομα τῶν κοινῶν ἀστῶν ὑπῆρχε ἡ συντόμευση *s. nob.* δηλαδὴ *sine nobilitate*: χωρὶς εὐγένεια. Αὐτὴ εἶναι ἡ καταγωγή τῆς λέξεως *snob*.

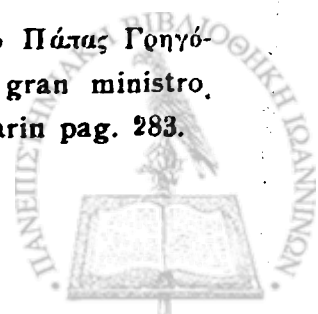
βιστές, πού αρχίζουν να τον παραγνωρίζουν. Υπάρχει ακόμα σ' αυτή τη θεωρία μιὰ διαίσθηση, γιὰ τὸ τί ὑπῆρξε ἡ Εὐρώπη, ὕψιστης διορατικότητας.

Όταν ὁ Γκιζὼ π.χ. ἀντιπαραθέτει τὸν Εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ στοὺς ὑπολοίπους, κάνοντας αἰσθητὸ πὼς σ' αὐτὸν δὲν θριάμβευσε ποτὲ σὲ μορφή ἀπολυτῆ καμιὰ ἀρχή, καμιὰ ἰδέα, καμιὰ ὁμάδα ἢ τάξη, καὶ πὼς σ' αὐτὸ ὀφείλεται ἡ σταθερὴ ἀνάπτυξή του καὶ ὁ ἐξελικτικὸς χαρακτήρας του, δὲν μπορούμε παρὰ νὰ προσέξουμε τί λέει⁶. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ξέρει τί λέει. Ἡ ἔκφραση βέβαια εἶναι ἀνεπαρκῆς γιὰτὶ εἶναι ἀρνητικὴ, ἀλλὰ τὰ λόγια του μᾶς ἔρχονται φορτωμένα ἀπὸ ἄμεσους ὀραματισμοὺς. Καθὼς ἀπὸ τὸν ἀναδυόμενον δῦτη ἔρχονται δομὲς τῆς ἀθύσου, βλέπουμε πὼς αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος φτάνει ἐπιτυχῶς στὸ βαθύτατο παρελθὸν τῆς Εὐρώπης ὅπου ἤξερε νὰ βυθιστῆ. Εἶναι πράγματι ἀπίστευτο πὼς τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ XIX αἴωνα, χρόνια ρητορικὰ καὶ μὲ μεγάλη σύγχυση, γράφτηκε ἓνα βιβλίον σὺν τὴν *Histoire de la Civilisation en Europe*. Ἀκόμα ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ μάθη πὼς ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ πολυαρχία εἶναι δύο πράγματα ἀλληλένδετα καὶ πὼς καὶ τὰ δύο συγκροτοῦν τὴν παντοπινὴ καρδιά τῆς Εὐρώπης.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Γκιζὼ κρίθηκε πάντοτε δυσμενῶς ὅπως ὅλοι γενικὰ οἱ θεωρητικοὶ τῆς πολιτικῆς. Ἐμένα δὲν μὲ ἐκπλήττει. "Όταν βλέπω πὼς πρὸς ἓναν ἄνθρωπο ἢ μιὰ ὁμάδα ἀπευθύνεται εὐκολο καὶ ἐπίμονο τὸ χειροκρότημα, γεννιέται μέσα μου μιὰ βίαση ὑποψία πὼς σ' αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο ἢ τὴν ὁμάδα, ἀκόμα κι' ἂν ὑπάρχουν μαζί διαλεκτοί, ὑπάρχει κάτι βρώμικο. Ἴσως αὐτὸ νὰ εἶναι λάθος ἀλλὰ εἶναι τὸ ξεχειλισμα τῆς πείρας μου. Πάντως πρέπει νὰ πῶ πὼς αὐτὴ ἡ ὁμάδα τῶν πολιτικῶν θεωρητικῶν, πὼς ὅλος ὁ κόσμος περιγέλασε καὶ χλεύασε, εἶναι κατὰ τὴν κρίση μου, ὅτι πρὸς πολῦτιμο ἔχει νὰ ἐπιδείξει ἡ πολιτικὴ τῆς ἡλείρου στὴ διάρκεια τοῦ XIX αἴωνα. Ὑπῆρξαν οἱ μόνοι πὼς εἶδαν καθαρὰ τί ἔπρεπε νὰ γίνῃ στὴν Εὐρώπη μετὰ τὴν Μεγάλῃ Ἐπανάσταση κι' ἐπὶ πλέον ὑπῆρξαν φυσιογνωμίες μὲ ἀξιοπρέπεια καὶ ἐπιφυλακτικότητα μέσα στὴν ἀναδυομένη χυδαιότητα καὶ ἐλαφρότητα τοῦ αἴωνα. Ἦττες καὶ καμιὰ ἀκμή, χαρακτήριζαν τὸν αἴωνα, σχεδὸν σὲ ὅλες τὶς νόρμες μὲ τὶς ὁποῖες ἡ κοινωνία προσφέρει κάποια ἀγνότητα στὸ ἄτομο, πὼς δὲν μπορούσε νὰ συγκροτήσῃ μιὰν ἀξιοπρέπεια παρὰ τὴν ἀπέρριπτε ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ὑπόστασής του. Δύσκολα μπορεῖ νὰ συμβῆ αὐτὸ χωρὶς κάποια ὑπερβολὴ ἀκόμα κι' ἂν γίνεται γιὰ νὰ ἀμυνθῆ στὴν ὀργιαστικὴ ἐγκατάλειψη πὼς ὑπάρχει στὸ περιβάλλον του. Ὁ Γκιζὼ ἤξερε νὰ εἶναι ὅπως ὁ Μπάστερ Κῆτον, ὁ ἄνθρωπος πὼς δὲν γελαῖ⁷. Δὲν ἐγκαταλείφθηκε ποτέ. Συμπυκνώθηκαν σ' αὐτὸν πολλὰς γενεὰς διαμαρτυρόμενης ἀρχαίας σοφίας πὼς εἶχε μείνει σὲ αἰώνια ἐπιφυλακὴ χωρὶς ποτὲ νὰ μπορέσῃ νὰ πάῃ μὲ τὸ ρεῦμα τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, δίχως νὰ μπορέσῃ νὰ ἐγκαταλειφθῆ. Εἶχε φτάσει στὸ σημεῖο νὰ μεταμορφωθῆ σὲ ἔνστικτο ἢ ἔμφυτη ἐντύπωση πὼς ὕπαρξη ἴσον ἀντίσταση, νὰ μπηγῆς τὶς φτέρνες στὴ γῆ γιὰ νὰ ἀντισταθῆς στὸ ρεῦμα. Σὲ μιὰ ἐποχὴ σὺν τὴ δική μας, μὲ ἀγνὰ «ρεύματα» καὶ ἐγκαταλείψεις, εἶναι καλὸ νὰ διατηρῆς ἐπαφὴ μὲ ἀνθρώπους πὼς δὲν ἀφήνονται νὰ «πᾶνε σηκωτοί». Οἱ πολιτικοὶ θεωρητικοὶ εἶναι μιὰ ἐξαιρετικὴ περίπτωση διανοητικῆς ὑπευθυνότητας. Δηλαδὴ ἀκριβῶς αὐτοῦ τοῦ

6) « La coexistence et le combat de principes divers » Gruizot. *Histoire de la civilisation en Europe* pag 35.

7) Μὲ κάποια ἱκανοποίηση ἀναφέρει ἡ Mme de Gasparin πὼς μιλώντας ὁ Πάπας Γρηγόριος ὁ XVI μὲ τὸν Γάλλο πρεσβευτὴ γιὰ τὸν Γκιζὼ, ἔλεγε: « E un gran ministro. Dicono che non ride mai ». *Correspondance avec Mne de Gasparin* pag. 283.

πράγματος, πού περισσότερο έλειψε από τους Εύρωπαίους διανοητές από το 1750, έλάττωμα πού είναι μία από τις βαθειές αιτίες της σύγχρονης σύγχυσης.

Άλλά έγω δέν ξέρω άκόμα άν άπευθυνόμενος σέ Γάλλους άναγνώστες μπορώ νά αναφέρουμαι στον πολιτικό θεωρητισμό σαν κάτι άναγνωρισμένα σπουδαίο. Λοιπόν παρουσιάζεται ή σκανδαλώδης περίπτωση νά μήν ύπάρχει ούτε ένα βιβλίο πού νά έχη γίνει ή άπόπειρα νά προσδιοριστή αυτό πού έκείνη ή ομάδα ανθρώπων σκεπτόταν⁸ όπως άκόμα, άν και φαίνεται άπίστευτο, δέν ύπάρχει ούτε ένα βιβλίο μέτριο ούτε για τόν Γκιζώ ούτε για τόν Royer-Collard⁹. Ή άλήθεια είναι πώς ούτε ό ένας ούτε ό άλλος δημοσίευσαν ποτέ κανένα σονέτιο. Άλλά επί τέλους σκέφτηκαν, σκέφτηκαν βαθειά, πρωτότυπα, για τά προβλήματα τά πιό σοβαρά της εύρωπαϊκής δημόσιας ζωής πού συγκρότησαν τήν πολιτική θεωρία τήν πιό αξιόλογη όλόκληρου του αιώνα. Ούτε θα είναι δυνατόν νά ανασυνταχθί ή ιστορία της άν δέν φανερωθί ό τρόπος πού παρουσιάστηκαν τά μεγάλα έρωτήματα σ' αυτούς τους άνδρες¹⁰. Τό στυλ τό δικό τους δέν είναι μόνο διαφορετικό σαν είδος άλλά άκόμα σαν από άλλη κλάση και άλλα στοιχεία από τά υπόλοιπα πού θριαμβεύουν στην Εύρώπη πριν και μετά από αυτό. Για τούτο και δέν έγιναν αντιληπτοί παρ' όλη τήν κλασσική τους σαφήνεια. Κι' όμως είναι πολύ πιθανό τό μέλλον νά άνήκη σέ τάσεις πνευματικές πολύ σχετικές με τις δικές τους. Τούλάχιστον έγγυώμαι σέ κείνους πού προτίθενται νά διατυπώσουν με συστηματικό σφριγος τις ιδέες των θεωρητικών, πνευματικές άπολαύσεις άπρόσμενες και μία άίσθηση της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας όλότελα διαφορετικής από τις συ-

- 8) Άν ό άναγνώστης προτίθεται νά πληροφορηθί πληρέστερα, θα διαπιστώσει πολλές φορές πώς όλοι οι θεωρητικοί δέν είχαν τήν ίδια θεωρία άλλά διαφορετικές. Λές κι' αυτό δέν συμβαίνει με κάθε πνευματική σχολή και δέν άποτελεί τήν πιό σημαντική διαφορά ανάμεσα σέ μία ομάδα ανθρώπων και μία ομάδα γραμμοφώνων.
- 9) Αύτά τά τελευταία χρόνια ό M. Charles H. Routhas επεδόθη στον μεγάλο μόχθο νά συλλέξη τά άρχεία του Γκιζώ και νά μās προσφέρει μία σειρά τόμους, ένα ύλικό πού δίχως αυτό, θα ήταν άδύνατον νά εργαστούμε. Για τόν Royer - Collard δέν ύπάρχει ούτε αυτό. Τελικά αναγκαζόμαστε νά καταφύγουμε στις μελέτες του Faguet, όσον άφορā τό *idearism* του ενός και του άλλου. Δέν ύπάρχει τίποτα καλλίτερο, και παρ' όλο πού είναι έργο πολύ ζωντανό, είναι άπολύτως ανεπαρκές.
- 10) Για παράδειγμα: Κανείς δέν μπορεί νά είναι με ήσυχη τή συνείδηση — έννοείται όποιος διαθέτει «συνείδηση» πνευματική όταν έχει παρουσιαστεί ή πολιτική της «άντίστασης» καθαρά και άπλά συντηρητική. Είναι καταφανέστατο πώς οι Royer - Collard, Guizot, Broglie, δέν ήταν καθόλου συντηρητικοί. Ή λέξη «άντίσταση» πού προδίδει στον Ranke τήν επίδραση του Guizot πάνω σ' αυτόν τόν μεγάλο ιστορικό και φέρνει με τή σειρά της μία άπότομη άλλαγή στο νόημα και, για νά τό ποιήμε έτσι, μās άποκαλύπτει τά μυστικά σπλάχνα της όταν σέ μία όμιλία του Royer - Collard διαβάξομε: *des Libertes publiques ne sont pas autre chose que des resistances*. (Ιδέ de Barante: *La vie et les discours de Roger - Collard* II 130). Έχω έδω για μία άκόμη φορά τήν καλλίτερη εύρωπαϊκή έμπνευση πού μειώνει τό δυναμισμό κάθε στατικής προσπάθειας. Τό «στάδιο» της έλευθερίας καταλήγει σέ ένα πληθωρισμό δυνάμεων πού σιωπηρά άνθίστανται. Άλλά οι λόγοι του Royer - Collard διαβάξονται σήμερα τόσο λίγο πού θα άντηχήση άλλόκοτα νά πω πώς είναι άπλά έξοχοι και ότι ή άνάγνωσή τους είναι σκέτη διανοητική άπόλαυση, πώς είναι διασκεδαστική μέχρι εύθυμίας και πώς αυτοί οι λόγοι άκριβώς άποτελούν τήν τελευταία έκδήλωση του καλλιτέρου καρτεσιανού ύφους.

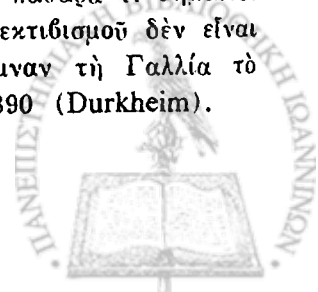
νηθισμένες. Διαρκεί σ' αυτές ζωντανή ή καλλίτερη ρασιοναλιστική παράδοση όπου ο άνθρωπος αυτοεξαναγκάζεται να αναζητήσει έννοιες απόλυτες. 'Αλλά αντίθετα πρὸς τὸν λυμφαντικὸ ρασιοναλισμὸ τῶν ἐγκυκλοπαιδιστῶν καὶ τῶν ἐπαναστατῶν ποὺ βρίσκουν τὸ ἀπόλυτο σὲ ἀφηρημένες έννοιες bon marché, αὐτοὶ ἀνακαλύπτουν τὴν ἱστορικότητα σὰν ἀλήθεια ἀπόλυτη. Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ἔχει ἄλλη. Μέσα ἀπὸ αὐτὴν ἔφτασε νὰ γίνη αὐτὸς ποὺ εἶναι ὅπως εἶναι. Νὰ ἀρνηθῆς τὸ παρελθὸν εἶναι γελοῖο καὶ φαντασιώδικο, γιατί τὸ παρελθὸν εἶναι ἡ «φύση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἐπιστρέφει καλπάζοντας». Τὸ παρελθὸν δὲν εἶναι ἐδῶ καὶ δὲν βιώθηκε τόσος μόχθος γιὰ νὰ τὸν ἀρνηθοῦμε, παρὰ γιὰ νὰ τὸν ὀλοκληρώσουμε. Οἱ θεωρητικοὶ ἀποδοκίμαζαν τὰ «δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου» γιατί εἶναι έννοιες ἀπόλυτες, «μεταφυσικές», ἀφηρημένες, κι' ἐξωπραγματικές. Τὰ πραγματικὰ δικαιώματα εἶναι ἐκεῖνα ποὺ βρίσκονται ἐδῶ ἀπολύτως γιατί ἐμφανίστηκαν καὶ παγιώθηκαν στὴν ἱστορία: τέτοιες εἶναι οἱ «ἐλευθερίες», ἡ νομιμότητα, ἡ δικαστικὴ ἐξουσία, οἱ «ικανότητες». Γιὰ νὰ ἀναπνεύσουν σήμερα θὰ εἶχαν ἀναγνωρίσει τὸ δικαίωμα ἀδείας (ὄχι τῆς πολιτικῆς) καὶ τὸ συλλογικὸ συμβόλαιο. Γιὰ ἕναν Ἐγγλέζο αὐτὸ θὰ ἦταν ὅ,τι πρὸ φυσικό. Ἄλλὰ ἐμεῖς οἱ ἡπειρωτικοί, δὲν ἔχουμε φτάσει ἀκόμα σ' αὐτὸ τὸ στάδιο. Ἴσως ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ἀλκουίνου, ζοῦμε τουλάχιστον 50 χρόνια πίσω ἀπὸ τοὺς Ἄγγλους. Ἀπὸ τὴν ἴδια παραγνώριση τοῦ παλιοῦ φιλελευθερισμοῦ πάσχουν καὶ οἱ σύγχρονοι κολλεκτιβιστὲς ὅταν τὸν θεωροῦν, οὔτε λίγο οὔτε πολὺ, σὰν θέμα ἀναμφίβολα ἀτομικιστικό. Πάνω σ' ὅλα αὐτὰ τὰ θέματα πλανιῶνται ὅπως εἶπα ἰδέες ὑπερβολικὰ θολές. Οἱ Ρῶσοι αὐτῶν τῶν τελευταίων χρόνων ἀποκαλοῦσαν τὴ Ρωσία «ὁ Συλλογικός». Δὲν θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον νὰ ἀνακαλύψουμε τί ἰδέες ἢ εἰκόνες ἀπλώνονται συνομιωτικὰ μὲ αὐτὴ τὴ λέξη στὸ μυαλὸ τὸ κάπως ἀεριώδες τοῦ Ρώσου ποὺ τόσο συχνὰ καθὼς ὁ Ἴταλὸς λοχαγὸς γιὰ τὸν ὁποῖον μᾶς μιλᾷ ὁ Γκαῖτε, *bisogna aver una confusione nella testa?* Μπροστὰ σ' ὄλο αὐτό, ἐγὼ θὰ ζητοῦσα ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψη του, ὄχι γιὰ νὰ τὸς ἀποδεχτῆ, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὸς συζητήσῃ καὶ μετὰ νὰ περάσουν ἀπὸ κριτικὴ, τὶς ἀκόλουθες θέσεις:

Πρώτη: ὁ ἀτομικιστικὸς φιλελευθερισμὸς ἀνήκει στὴν ἀνθησιὸν τοῦ XVII αἰῶνα. Ἐμπνέει ἐν μέρει τὴν νομοθεσίαν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασις ἀλλὰ πεθαίνει μαζί της.

Δεύτερη: Τὸ χαρακτηριστικὸ δημιούργημα τοῦ XIX αἰῶνα ὑπῆρξε ἀκριβῶς ὁ κολλεκτιβισμὸς. Εἶναι ἡ πρώτη ἰδέα ποὺ ἐφευρίσκει στὴν ἀνατολή του καὶ στὸ μακρὸ πέρασμα τῶν ἑκατὸ χρόνων του δὲν ἔκανε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ βλασταίνῃ σκεπάζοντας ὄλο τὸν ὀρίζοντα.

Τρίτη: Αὐτὴ ἡ ἰδέα εἶναι γαλλικῆς καταγωγῆς. Ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ στοὺς ἀρχιαντιδραστικὸς de Bonald καὶ τὸν de Maistre. Στοιχειωδῶς γίνεται ἀμέσως δεκτὸς ἀπὸ ὄλους χωρὶς ἄλλη ἐξαίρεση ἀπὸ τὸν Benjamin Constant, ἕναν «ὀπισθοδρομικὸ» τοῦ προηγούμενου αἰῶνα. Ἄλλὰ θριαμβεῦει στὸν Saint-Simon, τὸν Ballanche, τὸν Comte καὶ ξαπλώνεται παντοῦ¹¹ π.χ. ἔ-

11) Διατείνονται οἱ Γερμανοὶ ὅτι εἶναι αὐτοὶ ποὺ ἀνακάλυψαν τὸ κοινωνικὸ σὰν πραγματικότητα ξεχωριστὴ ἀπὸ τὰ ἄτομα καὶ «προγενέστεροι» ἀπὸ ἐκείνους. Τὸ Volksgeist τὸ θεωροῦν σὰν μιὰ ἀπὸ τὶς ἰδέες τους τὶς κυρίως γηγενεῖς. Αὐτὸ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ποὺ ἀπαιτοῦν τὴ λεπτομερῆ μελέτη τῆς γαλλογερμανικῆς συναλλαγῆς ἀπὸ πρὸ 1790 ὡς τὸ 1830. Ἄλλὰ ὁ ὅρος Volksgeist δείχνει ὑπερβολικὰ καθαρά τί σημαίνει τὸ esprit des nations τοῦ Βολταίρου. Ἡ γαλλικὴ ἀρχὴ τοῦ κολλεκτιβισμοῦ δὲν εἶναι κάτι τὸ συμπτωματικὸ καὶ ὑπακούει στὶς ἴδιες αἰτίες ποὺ ἔκαναν τὴ Γαλλία τὸ λίκνο τῆς κοινωνιολογίας καὶ τὸ χῶρο ποὺ βλάστησε μέχρι τὸ 1890 (Durkheim).

νας γιατρός της Λυών, ο M. Amard θα μιλήσει το 1821 για *collectivisme* αντιμέτωπο στον *personnalisme*¹². Διαβάστε τα άρθρα που δημοσιεύονται το 1830 και 1831 στην *L' Avenir* ενάντια στον ατομικισμό.

Άλλα πιά σημαντικό από όλα αυτά είναι άλλο πράγμα. Όταν, προχωρώντας μέσα στον αιώνα, φθάνουμε στους μεγάλους θεωρητικούς του φιλελευθερισμού — τον Stuart Mill ή τον Spencer — μάς εκπλήττει πώς ή αλλαζονική υπεράσπιση του ατόμου δεν βασίζεται στο να δείξει πώς ή ελευθερία όφελει ή ενδιαφέρει αυτό το άτομο, αλλά ακριβώς το αντίθετο, ότι όφελει και ενδιαφέρει την κοινωνία. Ο επιθετικός τίτλος που ο Spencer διαλέγει για το βιβλίο του — το άτομο ενάντια στο κράτος — έγινε άφορμή να το παρερμηνεύσουν πεισματικά αυτοί που δεν διαβάζουν από τα βιβλία παρά τους τίτλους. Γιατί άτομο και κράτος σημαίνουν σ' αυτόν τον τίτλο δύο απλά όργανα ενός μοναδικού θέματος: της κοινωνίας. Και αυτό που συζητείται είναι αν όρισμένες κοινωνικές ανάγκες εξυπηρετούνται καλλίτερα από το ένα ή το άλλο όργανο. Τίποτε άλλο.

Ο περίφημος «ατομικισμός» του Spencer παλεύει συνεχώς μέσα στη συλλογική ατμόσφαιρα της κοινωνιολογίας του. Καταλήγει, στο τέλος, τόσο ο Spencer, όσο κι' ο Stuart Mill να μεταχειρίζονται τα άτομα με την ίδια σκληρότητα κοινωνικοποίησης όπως και οι τερμίτες όρισμένους όμοιους τους, που τους τρέφουν για να τους απομυζήσουν άργότερα την ύπαρξη. Μέχρι αυτού του σημείου δινόταν το προβάδισμα στον κολλεκτιβισμό, του όποιου το βάθος είναι άφ' έαυτού καταφανές, κι' όπου πάνω του χόρευαν με άφέλεια οι ιδέες τους. Έξ αυτού συνάγεται πώς ή Λοεγκρίνεια από μέρους μου υπεράσπιση του παλιού φιλελευθερισμού είναι, άπολύτως άνιδιοτελής. Γιατί συμβαίνει, έγω να μην είμαι ένας «παλιός φιλελεύθερος». Η ανακάλυψη — αναμφίβολα ένδοξη και στοιχειώδης — του κοινωνικού και του συλλογικού, είναι υπερβολικά πρόσφατη. Εκείνοι οι άνθρωποι ψηλαφοῦσαν πιότερο παρά έβλεπαν, το γεγονός πώς ή συλλογικότητα είναι μιá διαφορετική πραγματικότητα από τα άτομα και την άπλη άθροισή τους, αλλά δεν ήξεραν καλά σε τί συνίσταται και ποιά είναι τα πραγματικά χαρακτηριστικά του. Από την άλλη πλευρά τα κοινωνικά φαινόμενα του καιρού παραποιούσαν την άληθινή φυσιογνωμία του κολλεκτιβισμού, γιατί τότε συνέβαινε σ' αυτόν να είναι άπασχολημένος με το να τρέφει τα άτομα. Δεν είχε φτάσει ακόμα ή ώρα της ίσοπέδωσης, της ιδιοποίησης και της διανομής σε όλες τις τάξεις.

Έξ αίτίας αυτού του γεγονότος οι «παλιοί φιλελεύθεροι» άνοιχτηκαν χωρίς άρκετή προφύλαξη στον κολλεκτιβισμό που άνάπνεαν. Έτσι έγινε ακόμα κι' όταν φάνηκε καθαρά πώς το κοινωνικό φαινόμενο, το γεγονός, του κολλεκτιβισμού, άπλά κι' όπως αυτό παρουσιάζεται, ένέχει, από τη μιá πλευρά το έπωφελές αλλά από την άλλη είναι τρομερό και φρικτό. Και το μόνο που μπορεί κανείς να κάνει είναι να προσχωρήσει σ' έναν φιλελευθερισμό με ριζικά νέα όψη, λιγώτερο άφελή, με πιό επιδέξια πολεμική, έναν φιλελευθερισμό που ήδη βλασταίνει και σύντομα θα άνθισσει πάνω στον ίδιο τον όρίζοντα.

12) "Όσα Doctrine de Saint - Simon με εισαγωγή και σημειώσεις του G. Bouglé y E. Halévy (pag. 204 σημ.). Άσχετα όμως από αυτή την έκθεση των θεωριών του Saint - Simon που έγινε το 1829 είναι ένα από τα πιό εύφυη πράγματα του αιώνα και ο μόχθος των σημειώσεων των άλλων άποτελεί μιá από τις συνεισφορές τις πιό σημαντικές που γνωρίζω πάνω στην άποτελεσματική άποσαφήνιση της ευρωπαϊκής ψυχής ανάμεσα στο 1800 και 1830.

Καὶ δὲν εἶναι δυνατόν, ὄντας αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ὅπως ἦταν, μὲ πλεόνασμα ὀξυδερκείας, νὰ μὴν διέβλεπαν ἀμυδρὰ πότε - πότε τὶς ἀγωνίες ποὺ ὁ χρόνος τοὺς ἐπεφύλασσε. Ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι καταλήγουμε νὰ πιστεύουμε, ὑπῆρξε φυσικὸ στὴν ἱστορία νάχει προφητευτῆ τὸ μέλλον¹³. Στὸν Macaulay, τὸν Tocqueville, τὸν Comte βρίσκουμε σκιαγραφημένη ἀπὸ τότε τὴν ὥρα μας. Δὲς γιὰ παράδειγμα αὐτὸ ποὺ ἔγραφε ἐδῶ καὶ 80 χρόνια ὁ Stuart Mill:

«Ἐκτὸς τῶν ξεχωριστῶν ἀτομικῶν θεωριῶν τῶν στοχαστῶν, ὑπάρχει στὸν κόσμον μιὰ ἰσχυρὴ καὶ ὀλοένα ἀύξανομένη τάση νὰ ἐξαπλωθῆ σὲ μορφή ἀκραία ἢ ἰσχυρὴ τῆς κοινωνίας πάνω στὸ ἄτομο, τόσο μὲ τὴ δύναμη τῆς γνώμης, ὅσο καὶ τὴν νομοθεσίαν. Τώρα βέβαια, ὅπως ὅλες οἱ ἀλλαγές ποὺ ἐνεργοῦνται στὸν κόσμον ἔχουν σὰν γνώρισμα τὴν αὐξήσῃ τῆς κοινωνικῆς δύναμης καὶ τὴν ἐλάττωσιν τῆς ἀτομικῆς, αὐτὸ τὸ ὑπερεκλείσματος δὲν εἶναι ἓνα κακὸ ποὺ θὰ ἐξαφανιστῆ αὐτομάτως ἀλλὰ ἀντίθετα θὰ γίνεται κάθε φορὰ πὺρ φοβερό. Καὶ οἱ ἄνθρωποι μὲ τὸ νὰ εἶναι διατεθειμένοι εἴτε σὰν κυρίαρχοι εἴτε σὰν συμπολίτες νὰ ἐπιβάλλουν στοὺς ὑπολοίπους σὰν κανόνα συμπεριφορᾶς τὴ γνώμην τους καὶ τὶς ἐπιθυμίες τους, ὑποστηρίζεται τόσο ἐνεργητικὰ ἀπὸ μερικὰ ἀπὸ τὰ καλλίτερα καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ χειρότερα κληρονομικὰ γνωρίσματα τῆς ἀνθρώπινης φύσης ποὺ σχεδὸν ποτὲ δὲν ἀναχαιτίζονται παρὰ γιὰ νὰ τοῦ ἀφαιρέσουν δύναμιν. Καὶ καθὼς ἡ ἰσχυρὴ δὲ φαίνεται νὰ βροῖθηκε στὴ ζωὴ γιὰ νὰ φθίνει ἀλλὰ γιὰ νὰ αὐξάνει, πρέπει νὰ περιμένουμε, ἐκτὸς καὶ κάποιος δυνατός φραγμὸς ἠθικῆς ἀποδεικτικότητος ὀρθοῦθαι ἐνάντια στὸ κακὸ, πρέπει νὰ περιμένουμε λέγω, μὲ τὶς παροῦσες προϋποθέσεις στὸν κόσμον, αὐτὴ ἡ διάθεσις νὰ μὴν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ αὐξάνεται»¹⁴.

Ἄλλὰ αὐτὸ ποὺ περισσότερο μᾶς ἐνδιαφέρει στὸν Stuart Mill εἶναι ἡ ἔγνοιάν του γιὰ τὴν ὁμοιογένεια τῆς κακῆς τάξεως ποὺ ἔβλεπε νὰ ἀναπτύσσεται σὲ ὅλον τὸν δυτικὸν κόσμον. Αὐτὸ τὸν κάνει νὰ ἐνστερνισθῆ ἓναν μεγάλον στοχασμὸν διατυπωμένον ἀπὸ τὸν Χοῦμπολτ στὴ νιότη του. Γιὰ νὰ ἐμπλουτισθῆ τὸ ἀνθρώπινο, νὰ καλυβδωθῆ καὶ νὰ τελειοποιηθῆ, εἶναι ἀπαραίτητο, κατὰ τὸν Χοῦμπολτ νὰ ὑπάρξῃ «ποικιλία καταστάσεων»¹⁵. Μέσα σὲ κάθε ἔθνος καὶ παίρνοντας τὰ ἔθνη στὸ σύνολόν τους εἶναι ἀνάγκη νὰ προσφέρονται διαφορετικὲς συνθήκες. "Ἐτσι, ἂν ὑποτύχη μία, μένουν ἄλλες δυνατότητες ἀνοικτές. Εἶναι παράλογο νὰ κατατάξουμε τὴν Εὐρωπαϊκὴ ζωὴ σὲ μία μοναδικὴ καρτέλλα, σ' ἓνα μοναδικὸν τύπον ἀνθρώπου, σὲ μιὰ ἀπαράλλακτὴ «κατάστασις». Ἡ ἀποφυγὴ αὐτοῦ τοῦ φαινομένου ὑπῆρξε ὡς σήμερα τὸ ἔξυπνον μυστικὸν τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ συνειδητοποίηση αὐτοῦ τοῦ μυστικοῦ εἶναι ποὺ ἔκανε μὲ εὐγλωττία ἢ μὲ τραυλισμοὺς νὰ κινηθοῦν τὰ χεῖλη τοῦ αἰώνιου εὐρωπαϊκοῦ φιλελευθερισμοῦ. Σ' αὐτὴ τῇ συνειδητοποίησιν ἀναγνωρίζεται σὰν θετικὴ ἀξία, σὰν ἀρετὴ ἢ σὰν κατάρτα ἢ ἠπειρωτικὴ πολυαρχία. Μὲ ἐνδιαφέρει νὰ τὸ ξεκαθαρίσω αὐτὸ γιὰ νὰ μὴν ὑπεκφεύγῃ ἡ ἰδέα μιᾶς ὑπερεθνικῆς Εὐρώπης ποὺ αὐτὸ τὸ βιβλίον ἀξιοῖ.

"Ἐτσι ὅπως πᾶμε, μὲ προοδευτικὴ παρακμὴ τῆς «ποικιλίας καταστάσεων» ὀδεύουμε κατ' εὐθείαν πρὸς τὴν ἴδια μοῖρα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Κι' αὐτὴ ἐπίσης κάποτε χαρακτηρίστηκε ἀπὸ τὴ μάζα καὶ τὴν ὀλέθρια ὁμοιογένεια.

13) Ἔργο εὐκόλο καὶ χρήσιμο, ποὺ κάποιος θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναλάβῃ, θὰ ἦταν νὰ συναχθοῦν τὰ προγνωστικὰ ποὺ σὲ κάθε ἐποχὴ δόθηκαν γιὰ τὸ ἄμεσον μέλλον. Ἐγὼ ἔχω μαζέψῃ ἀρκετὰ γιὰ νὰ μείνω κατὰ πᾶν τρόπον στὸ γεγονός ὅτι πάντα ὑπῆρξαν μερικοὶ ἄνθρωποι ποὺ προέβλεπαν τὸ μέλλον.

14) Stuart Mill: La Liberté trad. Dupont — White.

15) Gesammelte Schriften. I, 106.

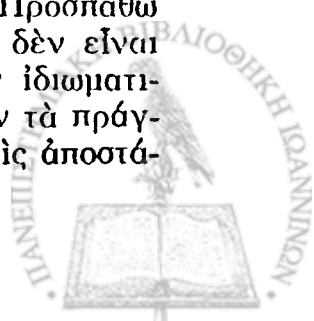

Ἴδῃ ἀπὸ τὸν καιρὸ τῶν Ἀντωνίνων ἀνοίγεται φανερὰ ἓνα παράξενο φαινόμενο, λιγώτερο ὑπογραμμισμένο καὶ ἀναλυμένο ἀπὸ ὅ,τι θὰ ἔπρεπε: Οἱ ἄνθρωποι εἶχαν μετατραπῆ σὲ βλάκες. Ἡ ἐξελικτικὴ πορεία τοῦ φαινομένου κρατοῦσε ἀπὸ τὸ παρελθόν. Ἔχει εἰπωθῆ, μὲ κάποιο δίκιο, πὼς ὁ στωικός Ποσειδώνιος, δάσκαλος τοῦ Κικέρωνα, εἶναι ὁ τελευταῖος ἀρχαῖος ἄξιος νὰ τοποθετηθῆ μπρὸς στὰ γεγονότα, διατεθειμένος νὰ τὰ ἐρευνήσῃ μὲ νοῦ πορώδη καὶ ἐνεργητικό. Μετὰ ἀπὸ αὐτὸν τὰ κεφάλια ἠδειάζουν καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ἀλεξανδρινούς δὲν κάνουν ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἐπαναλαμβάνουν καὶ νὰ εἶναι στερεότυποι.

Ἄλλὰ τὸ οὐμπτωμα καὶ τὸ στοιχεῖο τὸ πῶς φοβερὸ αὐτῆς τῆς μορφῆς σ' ἓνα καιρὸ ὁμοιογενῆ καὶ ἀποβλακωμένο — κι' αὐτὰ πᾶνε μαζὶ — πού υἰοθετεῖ ἡ ζωὴ ἀπὸ τῆ μιὰ ὡς τὴν ἄλλη ἄκρη τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ πού λιγώτερο θὰ τὸ ἤλπιζε κανεὶς καὶ πού ἀκόμα, ἀπ' ὅ,τι ξέρω, κανεὶς δὲν τὸ ἐρευνήσῃ εἶναι ἄλλο: εἶναι ἡ γλῶσσα. Ἡ γλῶσσα πού δὲν μᾶς ἐξυπηρετεῖ ἀρκετὰ γιὰ νὰ ἐκφράσουμε αὐτὸ πού κάθε ἓνας μας θὰ ἠθέλε νὰ πῆ, ἀποκαλύπτει ἀντίθετα καὶ κραυγάζει χωρὶς νὰ τὸ θέλουμε, τὴν κατάστασιν τὴν πῶς μυστικὴ τῆς κοινῆς πού τῆ μιὰ. Στὸ ποσοστὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους πού δὲν ἐξελληνίσθηκε, ἡ γλῶσσα πού ἀκρίβει εἶναι αὐτὴ πού ὀνομάστηκε «χυδαία ἢ κοινὴ λατινικὴ» μήτρα τῶν δικῶν μας νεολατινικῶν. Δὲν εἶναι καλὰ γνωστὴ αὐτὴ ἡ κοινὴ λατινικὴ καὶ σὲ μεγάλο μέρος τὴν πλησιάζουμε μόνο μὲ προσπάθειες ἀνακατασκευῆς. Ἄλλὰ ὅ,τι εἶναι γνωστὸ φτάνει καὶ περισσεύει γιὰ νὰ μᾶς προκαλέσῃ κατάπληξη μὲ δύο ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά της. Τὸ ἓνα εἶναι ἡ ἀπίστευτὴ ἀπλοποίηση τοῦ γραμματικοῦ της μηχανισμοῦ σὲ σύγκριση μὲ τὰ κλασσικὰ λατινικά. Ἡ ὑπέροχη ἰνδοευρωπαϊκὴ πολυπλοκότητα πού διατηροῦσε ἡ γλῶσσα στὶς ἀνώτερες τάξεις, ὑποσκελίσθηκε ἀπὸ μιὰ διάλεκτο πληθεῖα, μὲ μηχανισμὸ πού ἀπλὸ ἀλλὰ συγχρόνως βάνουσα μηχανικό. Γραμματικὴ περιφραστικὴ τραυλίζουσα, ἀδοκίμαστὴ καὶ παρατραβηγμένη σὰν νηπιακὴ. εἶναι πράγματι μιὰ γλῶσσα παιδαριώδης καὶ ἀκόμα τέτοια πού δὲν ἐπιτρέπει τὴν ὠραία ἔξαρση τοῦ διαλογισμοῦ οὔτε λυρικοὺς ἰριδισμούς. εἶναι μιὰ γλῶσσα χωρὶς φῶς οὔτε ἀτμόσφαιρα, χωρὶς εὐφυΐα καὶ χωρὶς ψυχικὴ ζεστασιά, μιὰ γλῶσσα θλιβερὴ πού προχωρεῖ στὰ τυφλά. Οἱ λέξεις μοιάζουν μὲ παλιὰ χάλκινα νομίσματα ρυπαρὰ καὶ λειψά, ἔτοιμα νὰ κυκλοφορήσουν σὲ μεσογειακὲς ταβέρνες. Τί ἀδειανὲς ζωές, ἐρημιωμένες, καταδικασμένες σὲ αἰώνια καθημερινότητα διακρίνονται πίσω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ξερὴ γλωσσολογικὴ βιομηχανία!

Ἄλλο χαρακτηριστικὸ ἀποτρόπαιο τῆς χυδαίας λατινικῆς εἶναι ἀκριβῶς ἡ ὁμοιογένειά της. Οἱ γλωσσολόγοι, πού ἴσως εἶναι μετὰ τοὺς ἀεροπόρους, οἱ ἄνθρωποι οἱ λιγώτερο ἱκανοὶ νὰ ταραχτοῦν ἀπὸ κάτι, δὲν φαίνονται νὰ ξαφνιάζονται καθόλου μπρὸς στὸ γεγονὸς ὅτι χῶρες τόσο ἀπομακρυσμένες, ὅπως ἡ Καρχηδόνα καὶ ἡ Γαλατία, ἡ Ταγκέρη καὶ ἡ Δαλματία, ἡ Ἰσπανία καὶ ἡ Ρουμανία μιλοῦν τὴν ἴδια γλῶσσα.

Ἐγὼ ἀντιθέτως πού εἶμαι ἀρκετὰ συνεσταλμένος καὶ τρέμω ἀκόμα κι' ὅταν βλέπω πόσο ὁ ἄνεμος κουράζει τὶς καλαμιές, δὲν μπορῶ νὰ καταπνίξω μιὰ σύψυχη ταραχὴ μπρὸς σ' αὐτὸ τὸ γεγονός. Μοῦ φαίνεται ἀπλούστατα τερατιῶδες. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς προσπάθῳ νὰ παρουσιάσω πὼς θὰ ἦταν ἀπὸ μέσα αὐτὸ πού ἀπὸ μακριὰ μᾶς φαίνεται ἡσυχία σὰν ὁμοιογένεια. Προσπαθῶ νὰ ἀποκαλύψω τὴν ζωντανὴ πραγματικότητά πὼς αὐτὸ τὸ γεγονός δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ἀμετακίνητο χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα. Φυσικὰ ὑπῆρχαν ἰδιωματιομοὶ ἀφρικανικοί, ἰσπανικοί, γαλλικοί. Ἄλλὰ ἂν πράγματι ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, ἴοτε ἡ καταγωγὴ τῆς γλώσσας εἶναι κοινὴ καὶ ἴδια παρ' ὅλες τὶς ἀποστά-

σεις, τὴ σπάνια συναλλαγή, τὴ δυσχέρεια ἐπικοινωνίας, καὶ ποὺ δὲν μπορούσε νὰ συντελέσῃ στὴ δημιουργία μιᾶς λογοτεχνίας. Πῶς μπορούσαν νὰ συντύχουν ὁ Ἴβηροκέλιτης καὶ ὁ Βέλγος, ὁ κάτοικος τῆς Νουμιδίας κι' αὐτὸς τῆς Λουτέσιας¹⁶, ὁ Μαυριτανὸς κι' ὁ κάτοικος τῆς Δακίας ἂν ὄχι χάρις σὲ μία ἰσοπέδωση γενικὴ ποὺ περιώριζε τὴν ὑπαρξὴ στὴ βάση τῆς ἐκμηδενίζοντας τὶς ζωές; Ἡ χυδαία λατινικὴ εἶναι ἐκεῖ στὰ ἀρχεῖα τῆς σὰν ἀνατριχιαστικὸ ἀπολίθωμα, τεκμήριο πῶς κάποτε ἡ ἱστορία ἀγωνιοῦσε κάτω ἀπὸ τὴν ὁμοιογενῆ κυριαρχία τῆς χυδαιότητος μόνο καὶ μόνο γιατί εἶχε ἐξαφανιστῆ ἡ γόνιμη «ποικιλία καταστάσεων».

IV

Οὔτε αὐτὸ τὸ βιβλίον οὔτε ἐγὼ εἴμαστε πολιτικοί. Τὸ θέμα ποὺ ἐδῶ συζητεῖται εἶναι προγενέστερο τῆς πολιτικῆς καὶ ἀνήκει στὴν προϊστορία τῆς. Ἡ δουλειά μου εἶναι ὁ σκοτεινὸς ὑπόγειος μόχθος τοῦ μεταλλωρύχου. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀποκαλουμένου «διανοουμένου» εἶναι κατὰ κάποιο τρόπο ἀντίθετη ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ. Ἡ πνευματικὴ ἐργασία φιλοδοξεῖ, κατὰ τὸ πλεῖστον μάταια, νὰ διαφωτίσῃ τὰ πράγματα, ἐνῶ τοῦ πολιτικοῦ, ἀντίθετα, συνίσταται στὸ νὰ τὰ συσκοτίσῃ περισσότερο. Τὸ νὰ ἀνήκῃ στὴν ἀριστερὴ παράταξη εἶναι σὰν νὰ ἀνήκῃ στὴ δεξιὰ: ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀτελείωτους τρόπους ποὺ μπορεῖ νὰ διαλέξῃ ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ εἶναι βλάκας: καὶ οἱ δύο πραγματικὰ εἶναι μορφές τῆς ἠθικῆς ἡμιπληγίας. Ἐξ ἄλλου, ἡ σταθερότητα αὐτῶν τῶν προσδιορισμῶν συντελεῖ ὄχι λίγο στὴν περαιτέρω διστρέβλωση τῆς σύγχρονης «πραγματικότητας», ἤδη διαστρεβλωμένης ἀφ' ἑαυτῆς, γιατί ἔγινε ἓνα βόλ - πλανὲ στὸν ἀέρα τῆς πολιτικῆς πείρας ποὺ τοὺς ἀντιστοιχεῖ, καθὼς τὸ ἀποδεικνύει τὸ γεγονὸς ποὺ σήμερον ἡ δεξιὰ ὑπόσχεται ἐπαναστάσεις καὶ ἡ ἀριστερὰ τυραννίες.

Ἔχουμε ὑποχρέωση νὰ δουλέψουμε πάνω στὰ ἐρωτήματα τοῦ καιροῦ. Ἀναμφίβολα. Καὶ ἐγὼ τὸ ἔχω κάνει ὅλη μου τὴ ζωὴ. Στάθηνκα πάντα στὶς ἐπάλξεις. Ἀλλὰ κάτι ποὺ τώρα λέγεται — ἓνας συρμὸς — εἶναι πῶς παρ' ὅλες τὶς δυσκολίες ποὺ προϋποθέτει αὐτό, ὅλος ὁ κόσμος πρέπει νὰ κἀνῃ πολιτικὴ *sensu stricto*. Τὸ λένε φυσικὰ αὐτοὶ ποὺ δὲν ἔχουν τίποτε ἄλλο νὰ κάνουν. Κι' ἀκόμα τὸ ὑποστηρίζουν ἐπικαλούμενοι τὸν Πασκάλ. Ἀλλὰ πάει πολὺς καιρὸς ποὺ ἔμαθα νὰ φυλάγομαι ὅταν κάποιος ἐπικαλεῖται τὸν Πασκάλ. Αὐτὸ εἶναι γιὰ μένα μιὰ στοιχειώδης ὑγιεινὴ. Ὁ ὀλοκληρωτικὸς πολιτικισμὸς, ἡ ἀπορρόφηση ὅλων τῶν πραγμάτων καὶ ὀλοκλήρου τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν πολιτικὴ, εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ μὲ τὸ φαινόμενο τῆς ἐξέγερσης τῶν μαζῶν ποὺ ἐδῶ περιγράφεται. Ἡ μάζα σὲ ἐπανάσταση ἔχασε κάθε ἰκανότητα γιὰ θρησκεία καὶ γνώση. Δὲν μπορεῖ νὰ ἔχῃ μέσα του τίποτε περισσότερο ἀπὸ πολιτικὴ, μιὰ πολιτικὴ ὑπέρμετρη, φρενήρη, ἐκτὸς ἑαυτῆς, δεδομένου ὅτι προτίθεται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴ γνώση, τὴ θρησκεία τὴν *sagesse* — ἐπὶ τέλους τὶς μοναδικές ἔννοιες ποὺ ἀπὸ τὴν σύστασή τους εἶναι οἱ κατάλληλες νὰ ἀπασχολήσουν τὸ κέντρο τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας. Ἡ πολιτικὴ ἐρημώνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ μοναξιά καὶ τὴν ἐσωτερικότητα καὶ γι' αὐτὸ τὸ κήρυγμα τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ πολιτικισμοῦ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς τεχνικὲς ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ τὸν κοινωνικοποιήσουν.

Ὅταν κάποιος μιᾶς ρωτᾷ τί πολιτικὴ τοποθέτηση ἔχουμε ἢ προεξοφλώντας μὲ ἀναίδεια ποὺ ἀνήκει στὸ ὕφος τῆς ἐποχῆς μας, μιᾶς κατατάσσει σὲ μία

16) Ἀρχαία ὀνομασία τοῦ Παρισιοῦ.

παράταξη, ἀντὶ νὰ τοῦ ἀπαντήσουμε ὀφείλουμε νὰ ρωτήσουμε ἑμεῖς τὸν αὐθάδη τί νομίζει αὐτὸς πῶς εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ φύση καὶ ἡ ἱστορία. Τί εἶναι ἡ κοινωνία καὶ τὸ ἄτομο, ὁ κολλεκτιβισμός, τὸ κράτος, οἱ συνήθειες, τὸ δίκαιο. Ἡ πολιτικὴ βιάζεται νὰ σβήσει ὅλα τὰ φῶτα ὥστε ὅλοι οἱ γάτοι νὰ φανοῦν τίγρεις.

Εἶναι ἀπαραίτητα ὁ εὐρωπαϊκὸς στοχασμὸς νὰ ἀποδώσῃ σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ θέματα καινούρια λάμψη. Γι' αὐτὸ εἶναι ἐδῶ καὶ ὄχι γιὰ νὰ καμαρώνῃ στὶς ἀκαδημαϊκὰς συγκεντρώσεις. Καὶ ἀνάγκη εἶναι νὰ τὸ κάνῃ γρήγορα ἢ ὅπως λέει ὁ Dante νὰ πάρῃ δρόμο, ... *studiate il passo*

Mentre que l' Occidente non s' annera.

(Purg. XXVII 62—63)

Αὐτὸ θὰ ἦταν τὸ μόνο ποῦ θὰ μπορούσε νὰ μᾶς κάνῃ νὰ ἐλπίζουμε μὲ κάποια ἄοριστη πιθανότητα, στὴ λύση τοῦ τρομακτικοῦ προβλήματος ποῦ οἱ σύγχρονες μάζες σπέρνουν. Αὐτὸ τὸ βιβλίο, οὔτε ἀπὸ μακριά, δὲν προτίθεται νὰ κάνῃ κάτι παρόμοιο. Ὅπως λένε τὰ στερνά του λόγια. εἶναι μόνο μία πρώτη ψαύση στὸ πρόβλημα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Γιὰ νὰ μιλήσουμε γι' αὐτὸν πιὸ σοβαρὰ καὶ πιὸ βαθειὰ δὲν θὰ ὑπῆρχε ἄλλο γιαιτρικὸ ἀπὸ τὸ νὰ μποῦμε στὰ χνάρια τῆς ἀβύσσου, νὰ ντυθοῦμε τὸ σκάφανδρο καὶ νὰ κατεβοῦμε στὸν ἐσώτατο ἄνθρωπο. Αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ χωρὶς ἀξιώσεις, ἀλλὰ ἀποφασιστικά, καὶ γῶ τὸ ὑποπειράθηκα σὲ ἓνα βιβλίο μου ποῦ θὰ παρουσιαστῇ μελλοντικά.

Μιὰ καὶ τὸ νιώσαμε καλὰ πῶς εἶναι αὐτὸς ὁ ἀνθρώπινος τύπος ποῦ σήμερα κυριαρχεῖ καὶ ποῦ τὸν ἀπεκάλεσα ἀνθρωπο-μάζα, τώρα εἶναι ποῦ ἐγείρονται τὰ ἐρωτηματικὰ τὰ πιὸ γόνιμα καὶ τὰ πιὸ δραματικὰ:

Μπορεῖ νὰ ἀναμορφωθῇ αὐτὸς ὁ τύπος ἀνθρώπου; Θέλω νὰ πῶ: Τὰ σοβαρὰ ἐλαττώματα ποῦ ὑπάρχουν σ' αὐτόν, τόσο σοβαρὰ ποῦ ἂν δὲν ξεριζωθοῦν θὰ προξενήσουν μὲ τρόπο ἀδυσώπητο, τὸν ἀφανισμό τῆς Δύσης, σηκώνουν διόρθωμα; Γιατὶ ὅπως θὰ δῆ ὁ ἀναγνώστης πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ ἄνθρωπο ἐρημητικὸ ποῦ δὲν εἶναι ἀνοικτὸς γιὰ καμιὰ ἀλήθεια μὲ ὑψηλότερες ἀξιώσεις. Ἡ ἄλλη ἀποφασιστικὴ ἐρώτηση, ἀπὸ τὴν ὁποία κρέμεται κατὰ τὴν κρίση μου ὅλη ἡ δυνατότητα γιὰ ἐξυγίανση εἶναι αὕτη: Εἶναι δυνατόν οἱ μάζες, ἀκόμα κι' ἂν τό θέλουν, νὰ ἀφυπνήσουν τὴν προσωπικὴ ζωὴ; Δὲ γίνεται νὰ ξεδιπλωθῇ ἐδῶ τὸ μεγάλο θέμα γιὰτὶ εἶναι τρομερὰ παρθένο. Οἱ ὄροι ὅπου πρέπει νὰ τοποθετηθῇ δὲν ὑπολογίζονται ἀπὸ τὴν κοινὴ συνείδηση. Οὔτε κὰν εἶναι σκιαγραφημένη ἡ μελέτη τοῦ διαφορετικοῦ πλαισίου τῆς ἀτομικότητας ποῦ κάθε ἐποχὴ τοῦ παρελθόντος ἄφησε στὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξη. Γιατὶ εἶναι σκέτη διανοητικὴ ἀδράνεια τοῦ «προοδευτισμοῦ» νὰ θεωρῇ πῶς προσαρμοσμένη προχωρεῖ ἡ ἱστορία, πῶς αὐξάνεται τὸ πλάτος ποῦ προσφέρεται στὸν ἄνθρωπο γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ πραγματώσῃ μιὰ ἀτομικότητα προσωπικὴ ὅπως πίστευε ὁ ἐντηνιώτατος κύριος μηχανικὸς ἀλλὰ κακὸς ἱστορικὸς Herbert Spencer. Ὅχι: Ἡ ἱστορία εἶναι γεμάτη παλλινδρομήσεις αὐτοῦ τοῦ εἶδους καὶ ἡ δομὴ τῆς ζωῆς στὴν ἐποχὴ μας ἐμποδίζει ὑπερβολικὰ τὸν ἄνθρωπο νὰ ζήσει σὰν πρόσωπο. Παρατηρώντας τὶς μεγάλες πόλεις, αὐτὲς τὶς ἀπεραντὲς συσσωρεύσεις ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων ποῦ πᾶνε κι' ἔρχονται στοὺς δρόμους, συγκεντρώνονται σὲ φεστιβάλ καὶ πολιτικὲς ἐκδηλώσεις, μοῦ μπαίνει ἔμμονα αὕτη ἡ σκέψη: μπορεῖ σήμερα ἓνας ἄνθρωπος εἴκοσι χρόνων νὰ διαμορφώσῃ μιὰ ζωὴ ποῦ νὰ ἔχῃ ὕψη ἀτομικὴ καὶ ποῦ γι' αὐτόν τὸν λόγο ἔχει ἀνάγκη νὰ πραγματωθῇ μέσῳ τῆς ἀνεξάρτητης πρωτοβουλίας του καὶ τῶν προσωπικῶν προσπαθειῶν; Προσπαθώντας νὰ ξεδιπλώσῃ αὕτη τὴν εἰκόνα

μέσα στην φαντασία του θα διαπιστώσει πως, αν όχι αδύνατον, είναι σχεδόν απίθανο να συμβῆ κάτι τέτοιο, γιατί δεν υπάρχει διαθέσιμος χώρος που να μπορέσει να σταθῆ και να κινηθῆ κατά τὴν προσωπική του κρίση. Σύντομα θὰ ἀντιληφθῆ πως τὸ σχέδιό του σκονιάφτει στὸν συνάνθρωπό του μὲ τὸν ἴδιο τρόπο που ἡ ζωὴ τοῦ πλαῖνου του καταπιέζει τὴν δική του. Ἡ ἀποκαρδίωση θὰ τὸν ὀδηγήσει μὲ εὐκολία στὸν ἐνστερνισμό τὸν γνῶριμο τῆς ἡλικίας του, νὰ ἀπαρνηθῆ ὄχι μόνο κάθε ἐνέργεια ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ἀκόμα τὴν κάθε προσωπική του ἐπιθυμία καὶ νὰ ψάξῃ γιὰ τὴν ἀντίθετη λύση: Θὰ φανταστῆ γι' αὐτὸν μία ζωὴ standard, συντεθειμένη ἀπὸ desiderata κοινὰ σὲ ὅλους καὶ θὰ δῆ πως γιὰ νὰ τὴν πετύχῃ πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσῃ ἢ νὰ τὴν ἀπαιτήσῃ συλλογικὰ μὲ τοὺς ἄλλους. Ἀπὸ δῶ ξεκινᾶ καὶ ἡ δραστηριότητα τῆς μάζας. Τὸ πρᾶγμα εἶναι φοβερὸ ἀλλὰ δὲν πιστεύω πως μεγαλοποιῶ τὴν πραγματικὴ κατάσταση ὅπου βρίσκονται σχεδὸν ὅλοι οἱ Εὐρωπαῖοι. Σὲ μία φυλακὴ ὅπου στοιβάχτηκαν πολλοὶ περισσότεροι ἀπὸ ὅσοι χωροῦσαν, κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ κουνήσει χέρι ἢ πόδι μὲ τὴ δική του πρωτοβουλία γιατί θὰ χτυπήσῃ στὰ κορμιά τῶν ἄλλων. Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν οἱ κινήσεις πρέπει νὰ ἐκτελοῦνται ἀπὸ κοινού καὶ ἀκόμα κι αὐτοὶ οἱ ἀναπνευστικοὶ μῦς πρέπει νὰ λειτουργοῦν σὲ καθορισμένο ρυθμό. Αὐτὸ θὰ εἶναι ἡ Εὐρώπη που ἔχει μετατραπῆ σὲ φωληρὰ τερμιτῶν. Ἀλλὰ οὔτε καὶ αὐτὴ ἡ ἀπάνθρωπη εἰκόνα εἶναι λύση. Ἡ ἀνθρώπινη τερμιτοφωληρὰ εἶναι ἀδύνατη, γιατί ὑπῆρξε ἡ κραυγὴ «ἀτομικισμός» που πλούτισε τὸν κόσμο καὶ ὅ λ ο υ ς στὸν κόσμο καὶ ὑπῆρξε αὐτὸς ὁ πλούτος που πολλαπλασίασε τόσο μυθῶδικα τὸ ἀνθρώπινο φυτό. Ὅταν τὰ ὑπολείμματα αὐτοῦ τοῦ «ἀτομικισμοῦ» ἐξαφανιστοῦν θὰ κἀνῃ τὴν ἐμφάνισή της στὴν Εὐρώπη ἡ γιγαντιαία λιμοκτονία τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἡ τερμιτοφωληρὰ θὰ λύγιζε καθὼς κάτω ἀπὸ τὸ φύσημα ἐνὸς Θεοῦ ἀκαμπτου καὶ ἐκδικητικοῦ. Θὰ ἀπόμεναν πολὺ λιγώτεροι που θὰ ἦταν ὅμως περισσότερο ἀνθρώπινοι.

Μπροστὰ στὴν ἄγρια παθητικότητα αὐτοῦ τοῦ ζητήματος που εἶτε τὸ θέλουμε εἶτε ὄχι βρίσκεται κιόλας μπροστὰ μας, τὸ θέμα τῆς «κοινωνικῆς δικαιοσύνης» μὲ τὸ νὰ εἶναι τόσο ἀξιοσέβαστο χλωμιάζει καὶ ἀτονεῖ ὥσπου νὰ φανῆ ρητορικὸς καὶ ἀνειλικρινῆς ρωμαντικὸς ἀναστεναγμός. Ἀλλὰ συγχρόνως μᾶς προσανατολίζει σὲ δρόμους σωστοὺς γιὰ νὰ ἐπιτευχθῆ ἐκεῖνο που αὐτὴ ἡ «κοινωνικὴ δικαιοσύνη» εἶναι δυνατὸ καὶ δίκαιο νὰ ἐπιτύχῃ, δρόμους που δὲν φαίνεται νὰ περνοῦν ἀπὸ μιὰ θλιβερὴ κοινωνικοποίηση ἀλλὰ που κατευθύνονται ἴσια σὲ μιὰ μεγαλόψυχη συνυπευθυνότητα. Αὐτὴ ἡ τελευταία λέξη εἶναι τουλάχιστον ἀνεπιχειρήτη, γιατί ὡς τώρα δὲν ἔχει συμπυκνωθῆ σ' αὐτὴν ἓνα σύστημα ἐνεργητικῶν ἰστορικῶν καὶ κοινωνικῶν καὶ μόνον ἐπισύρει ἀόριστες φιλανθρωπίες. Ὁ πρῶτος ὅρος γιὰ μιὰ βελτίωση τῆς σύγχρονης κατάστασης εἶναι νὰ νιώσουμε καλὰ τὴν τεράστια δυσκολία του. Μόνον αὐτὸ θὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ χτυπήσουμε τὸ κακὸ στὰ βαθύτερα κοινωνικὰ στρώματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀληθινὰ γεννιέται. Εἶναι πράγματι πολὺ δύσκολο νὰ σωθῆ ἓνας πολιτισμὸς ὅταν ἔχει φτάσει ἡ ὥρα νὰ πέσῃ στὰ χέρια τῶν δημαγωγῶν. Οἱ δημαγωγοὶ ὑπῆρξαν οἱ μεγάλοι στραγγαλισταὶ τῶν πολιτισμῶν. Ὁ ἐλληνικὸς καὶ ὁ ρωμαϊκὸς πολιτισμὸς λύγισαν στὰ χέρια αὐτῆς τῆς ἀποτροπιαστικῆς πανίδος που ἔκανε τὸν Macaulay νὰ ἀναφωνήσῃ: Σὲ ὅλους τοὺς αἰῶνες, τὰ πιὸ κακὰ δείγματα τῆς ἀνθρώπινης φύσης βρέθηκαν ἀνάμεσα στοὺς δημαγωγούς¹⁷. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἓνας ἀνθρώπος δημαγωγὸς ἀπλὰ καὶ μόνο γιατί κά-

17) Histoire de Jacques II, I. 643.

θεται και ξεφωνίζει μπροστά στο πλήθος. Αυτό σε όρισμένες περιστάσεις μπορεί να είναι μια ενέργεια άγια. Η στοιχειώδης δημαγωγία του δημαγωγού είναι μέσα στο μυαλό του και έδρεύει στην ανευθυνότητά του για τις ίδιες τις ιδέες που χειρίζεται και που δεν έδημιούργησε ο ίδιος αλλά τις δέχτηκε από τους άληθινούς δημιουργούς. Η δημαγωγία είναι μία μορφή διανοητικού έκφυλισμού που σαν πλατὺ φαινόμενο τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας ἐμφανίζεται σὴ Γαλλία τὸ 1750 περίπου. Γιατί τότε; Γιατί σὴ Γαλλία; Αυτό είναι ένα από τα νευραλγικά σημεία τοῦ δυτικοῦ πεπρωμένου και εἰδικὰ τοῦ γαλλικοῦ πεπρωμένου. Ἀπὸ τότε εἶναι πὸ ἡ Γαλλία, και ἀπὸ τὴν ἀκτινοβολία της, ὅλη οχεδὸν ἡ ἡπειρος πιστεύει πὸς ἡ μόνη μέθοδος γιὰ νὰ λυθοῦν τὰ μεγάλα ἀνθρώπινα προβλήματα εἶναι ἡ μέθοδος τῆς ἐπανάστασης. Κι' αὐτὸ ἐννοοῦσε ὁ Leibniz ὅταν ἔλεγε «Γενικὴ Ἐπανάσταση»¹⁸ τὴ θέληση νὰ μεταμορφώσεις μὲ μιᾶς ὀλόκληρη και καθ' ὅλα τὴν κατάσταση¹⁹. Χάρης σ' αὐτὴν τὴν ἀντίληψη ἐκεῖνο τὸ θαῦμα πὸς εἶναι ἡ Γαλλία. φτάνει μὲ κακοὺς ὅρους σὴ δυσχερῆ διάρθρωση τοῦ παρόντος. Γιατὶ αὐτὴ ἡ χώρα ἔχει ἢ πιστεύει πὸς ἔχει μιᾶ ἐπαναστατικὴ παράδοση. Καὶ ἂν τὸ νὰ εἶσαι ἐπαναστάτης εἶναι κίόλας πρᾶγμα σοβαρό, πόσο σοβαρώτερο εἶναι νὰ εἶσαι, παράλογα, ἐπαναστάτης ἀπὸ παράδοση. Εἶναι βέβαιο πὸς σὴ Γαλλία ἔγινε μιᾶ Μεγάλῃ Ἐπανάσταση. Καὶ μερικὲς σκληρὲς και γελοῖες. Ἀλλὰ ἂν ἐπεκταθοῦμε σὴ γυμνὴ ἀλήθεια τῶν χρονικῶν, θὰ διαπιστώσουμε πὸς αὐτὲς οἱ ἐπαναστάσεις χρησίμευσαν κυρίως ὡστε κατὰ τὴν διάρκεια ἐνὸς αἰῶνα, ἐκτὸς ἀπὸ λίγες μέρες ἢ ἑβδομάδες, ἡ Γαλλία νᾶχει ζήσει περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη χώρα κάτω ἀπὸ πολιτικὲς καταστάσεις σὲ μιᾶ ἢ ἄλλη δόση ἀπολυταρχικὲς και ἀντιεπαναστατικὲς. Πάνω ἀπ' ὅλα τὸ μεγάλο ἠθικὸ χάσμα τῆς Γαλλικῆς ἱστορίας πὸς ὑπῆρξαν τὰ εἴκοσι χρόνια τῆς Δεύτερης Αὐτοκρατορίας, ὀφείλεται σαφῶς σὴν τεράστια ἀνοησία τῶν ἐπαναστατῶν τοῦ 1848²⁰ μεγάλῃ μερίδα τῶν ὀποίων, ὅπως ἐκμισθηρεύτηκε ὁ ἴδιος ὁ Raspail, ἦταν προηγουμένως ὀπαδοὶ δικοὶ του.

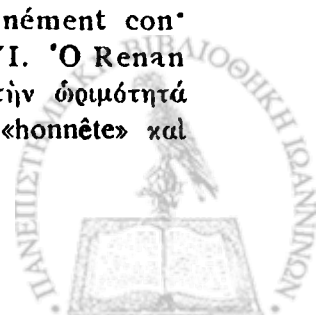
Στὶς ἐπαναστάσεις τὸ ἀφηρημένο προτίθεται νὰ ὑπερισχύση τοῦ συγκεκριμένου. Γι' αὐτὸ ἡ ἀποτυχία εἶναι ὀμοσούσια τῆς ἐπανάστασης. Τὰ ἀνθρώπινα προβλήματα δὲν εἶναι ὀσαν τὰ ἀστρονομικὰ ἢ τὰ χημικὰ, ἀφηρημένα. Εἶναι προβλήματα ὕψιστης συγκεκριμενότητος γιατί εἶναι ἱστορικά. Καὶ ἡ μο-

18) « Je trouve même que des opinions approchantes s' insinuant peu à peu dans l' esprit des hommes du grand monde, qui régilent les autres et dont dépendent les affaires, et se glissant dans les livres à la mode disposent toutes choses à la révolution générale dont l' Europe est menacée ». Nouveaux Essais sur l' entendement humain IV Chap. 16. Ἀπόσπασμα πὸς φανερώνει δύο πράγματα:

Πρῶτο: ἕνας ἄνθρωπος γύρω σὲ 1700 χρονολογία κοντινὴ ὅταν ὁ Λάιμπνιτς ἔγραφε τὸ παραπάνω, ἦταν ἱκανὸς νὰ προβλέψη αὐτὸ πὸς συνέβη ἕναν αἰῶνα μετά. Δεύτερο: Ἡ σύγχρονη κακοδαιμονία τῆς Εὐρώπης ἔχει τὴν ἀρχὴ της σὲ πολὺ παλιὲς χρονολογίες.

19) « ... notre siècle qui se croit destiné à changer les lois en tout genre ... » D' Alembert: Discours preliminaire à la Encyclopédie. Oeuvres: 1, 56 (1821).

20) Cette honnête, irréprochable, mais imprévoyante et superticielle révolution de 1848 eut pour conséquence, au bout de moins d' un an, de continuer à servir de motre pays ». Renan: Questions contemporaines, XVI. Ὁ Renan πὸς τὸ 1848 ἦταν νέος και συμπάθησε ἐκεῖνο τὸ κίνημα, βρίσκεται σὴν ὀριμότητά του ἀναγκασμένος νὰ κάνη μερικὲς φιλοφρονήσεις χαρακτηρίζοντάς το «honnête» και «irreprochable».

ναδική μέθοδος του στοχασμού που εξασφαλίζει κάποια πιθανότητα βεβαιότητας στο χειρισμό της είναι η «ιστορική λογική».

Όταν ατενίζεται πανοραμικά ή δημόσια ζωή της Γαλλίας κατά τα τελευταία 150 χρόνια, βγαίνει στα φώρα πως οι γεωμέτρες της, οι φυσικοί της και οι γιατροί της λάθεψαν σχεδόν πάντα στις πολιτικές κρίσεις τους και πως αντιθέτως δικαιώθηκαν οι ιστορικοί της. Άλλα ο φυσικομαθηματικός ρασιοναλισμός ήταν στη Γαλλία υπερβολικά ένδοξος για να μην τυραννίση την κοινή γνώμη. Ο Malebranche διέκοψε τις σχέσεις με έναν φίλο του γιατί είδε πάνω στο τραπέζι του έναν Θουκιδίδη²¹.

Αυτούς τους τελευταίους μήνες σπρώχνοντας τη μοναξιά μου στους δρόμους του Παρισιού, αντιλήφθηκα πως στην πραγματικότητα εγώ δεν γνώριζα στη μεγάλη αυτή πόλη κανέναν εκτός από τα αγάλματα. Μερικά από αυτά μάλιστα είναι παλιές φίλιες, παλιοί έρεθισμοί ή αιώνιοι δάσκαλοι της μοναξιάς μου. Και καθώς δεν είχα με ποιόν να μιλήσω, συζήτησα με αυτά, για τα μεγάλα ανθρώπινα θέματα. Δεν ξέρω αν ποτέ θα δούν το φως αυτές οι «συζητήσεις με αγάλματα» που άπαλυναν ένα θλιβερό και στεῖρο κεφάλαιο της ζωής μου. Σ' αυτές θα αναφέρεται η συζήτηση με τον Μαρκήσιο de Condorcet που βρίσκεται στο Quai Conti για την επικίνδυνη ιδέα της προόδου. Με τον μικρό μπουστο του Comte που βρίσκεται στο διαμέρισμά του της οδού Monsieur le Prince συζήτησα για το rounoir spirituel που ανεπαρκώς εξασκήθηκε από τους λογοτέχνες μανδαρίνους και για ένα Πανεπιστήμιο που έμεινε έντελώς έξω από την ενεργό ζωή των εθνών.

Τον ίδιο καιρό είχα την τιμή να δεχθώ το χρέος ενός ενεργητικού μηνύματος που αυτός ο άνδριās στέλνει σε άλλον μεγάλο που έχει στηθή στην πλατεία της Σορβόννης και είναι ο άνδριās του ψεύτικου Comte, του αξιωματικού de Littré. Άλλα είναι φυσικό να με ενδιαφέρει πάνω από όλα να ακούσω ακόμα μια φορά τη φωνή του μέγιστου δασκάλου μας του Descartes, του ανθρώπου στον όποιον χρωστā τα περισσότερα ή Ευρώπη. Ο καιριος κίνδυνος που τριγυρίζει την ύπαρξή μου έκανε ώστε να εκδόσω αυτές τις γραμμές έχοντας θέα, το μέρος της Ολλανδίας που έζησε το 1642 ο καινούριος έφευρέτης της raison. Αυτός ο τόπος που λέγεται Endegeest, που τα δέντρα του σκιαζουν τα παράθυρά μου, σήμερα είναι φρενοκομείο. Δύο φορές την ημέρα, κι' ακόμα συχνότερα βλέπω να περνοῦν οι ήλίθιοι και οι φρενοβλαβεῖς που δροσίζουν για λίγο στον άστατο καιρό τη σπαταλημένη τους χρηστότητα.

Τρεις αἰῶνες εμπειρίας «ρασιοναλιστικῆς» μās υποχρεώνουν να ξανασκεφτοῦμε πάνω στη λάμψη και τα ὄρια εκείνης της καταπληκτικῆς καρτεσιανῆς raison. Εκείνη ή raison είναι μόνο μαθηματική, φυσική, βιολογική. Οι μυθικοί θρίαμβοί της πάνω στη φύση, πολὺ ἀνώτεροι ἀπὸ ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ ὄνειρευτῆ, ὑπογραμμίζουν ἔτσι περισσότερο τὴ χρεωκοπία τους μπροστὰ στὰ θέματα τὰ κυρίως ἀνθρώπινα καὶ σὲ προκαλοῦν νὰ τὰ ὀλοκληρώσης με μίαν ἄλλη λογικὴ πιὸ ριζικὴ πὸ εἶναι ἡ «ιστορικὴ λογικὴ». Αὐτὸ μās δείχνει τὴ ματαιότητα κάθε γενικῆς ἐπανάστασης καὶ κάθε ἐνεργείας πὸ ἀποπειρᾶται τὴν ἄμεση μεταμόρφωση μιᾶς κοινωνίας καὶ τὴν ἐκ νέου ἐναρξὴ τῆς ἱστορίας ὅπως εἶχαν πρόθεση οἱ ταραξίες τοῦ '89.

Στὴ μέθοδο τῆς ἐπανάστασης ἀντιτίθεται τὸ μόνο ἄξιο, ἡ μακρὰ πείρα πὸ ὁ σύγχρονος Εὐρωπαῖος διαθέτει στὸ πλευρὸ του. Οἱ ἐπαναστάσεις τόσο

21) J. R. Carré La Philosophie de Fontenelle pag. 143.

ἀμετροεπεῖς στὴ βιάσῃ τους, τὴν ὑποκριτικὰ γενναιόδωρη, νὰ διακηρύσσουν δικαίωμα, ἐβίασαν πάντοτε ποδοπατημένο καὶ θρυμματισμένο τὸ θεμελιῶδες ἀνθρώπινο δικαίωμα, τόσο θεμελιῶδες πὺ ἐῖναι ὁ ἴδιος ὁ καθορισμὸς τῆς ὑπόστασῆς του: τὸ δικαίωμα τῆς συνέχισης. Ἡ μοναδικὴ ριζικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία καὶ τὴν «φυσικὴ ἱστορία» εἶναι αὕτη: νὰ μὴ μπορῆς ποτὲ νὰ ἀρχίσῃς ἐκ νέου. Ὁ Köhles καὶ ἄλλοι ἀπέδειξαν πὺς ὁ χιμπατζῆς καὶ ὁ οὐρακοτάγκος διαφέρουν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ὄχι ἀπὸ αὐτὸ πὺ ὀνομάζουμε εὐφυΐα, ἀλλὰ γιατί διαθέτουν πολὺ λιγώτερη μνήμη ἀπὸ μᾶς. Τὰ φτωχὰ κτῆνη βρίσκονται κάθε πρωτὶ νὰ ἔχουν ξεχάσει σχεδὸν κάθε τι ἀπὸ ὅσα ἔζησαν τὴν προηγούμενη μέρα καὶ ὁ ἐγκέφαλός τους πρέπει νὰ ἐργαστῆ ἐπάνω σὲ ἐλάχιστο ὑλικὸ ἐμπειρίας. Τὸ ἴδιο ἢ τίγρης ἢ σημερινὴ εἶναι ἢ ἴδια ἢ τίγρης τῶν ἔξη χιλιάδων χρόνων πρὶν, γιατί κάθε τίγρης πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἐξ ἀρχῆς νὰ εἶναι τίγρης σὰν νὰ μὴν ὑπῆρξε προηγουμένως καμμιὰ ἄλλη. Ὁ ἄνθρωπος ἀντίθετα, χάρις στὴν δυνατότητα νὰ θυμᾶται, ἀφομοιώνει τὸ ἴδιο του τὸ παρελθόν, τὸ κατέχει καὶ τὸ ἐπωφελεῖται. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ποτὲ ἕνας πρῶτος ἄνθρωπος. Ἀρχίζει νὰ ὑπάρχη σὲ κάποιο ὕψος τοῦ παρελθόντος πὺ συσσωρεύτηκε. Αὐτὸς εἶναι ὁ μοναδικὸς θησαυρὸς τοῦ ἀνθρώπου, τὸ προνόμιό του, τὸ σύμβολό του. Καὶ ὁ μικρότερος πλοῦτος αὐτοῦ τοῦ θησαυροῦ συνίσταται στὸ ὅτι αὐτὸς φαίνεται κατάλληλος καὶ ἄξιος νὰ συζητηθῆ. Τὸ σημαντικὸ εἶναι ἢ μνήμη τῶν σφαλμάτων πὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ μὴν διαπράττουμε πάντα τὰ ἴδια. Ὁ ἀληθινὸς θησαυρὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ θησαυρὸς τῶν λαθῶν του, ἢ πλατεῖα βιωμένη πείρα ἀποσταγμένη στάλα - στάλα γιὰ χιλιάδες χρόνια. Γι' αὐτὸ ὁ Nietzsche καθορίζει τὸν Ὑπεράνθρωπο σὰν τὸ ὄν «μὲ τὴν πιὸ πλατεῖα μνήμη».

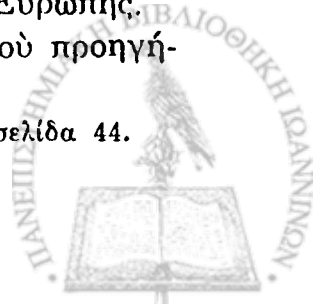
Νὰ σπάσῃς τὴ συνέχεια ἀπὸ τὸ παρελθόν, νὰ θῆς ν' ἀρχίσῃς ἐξ ἀρχῆς, εἶναι νὰ φιλοδοξῆς, νὰ κατέβῃς καὶ νὰ ξεσχεδιάσῃς τὸν οὐρακοτάγκο. Μὲ εὐχαριστεῖ πὺ ἦταν ἕνας Γάλλος, ὁ Dupont-White πὺ τὸ 1860 τόλμησε νὰ πεῖ:

«La continuité est un droit de l'homme. Elle est un hommage à tout ce qui le distingue de la bête»²².

Μπροστά μου εἶναι μιὰ ἐφημερίδα πὺ μόλις διάβασα, μὲ τὴν περιγραφὴ τῶν ἐορτῶν μὲ τίς ὁποῖες πανηγύρισε ἢ Ἀγγλία τὴ στέψη τοῦ νέου βασιληᾶ. Λέγεται πὺς ἐδῶ καὶ ἀρκετὸ καιρὸ ἢ Ἀγγλικὴ μοναρχία εἶναι ἕνας θεσιμὸς καθαρὰ συμβολικὸς. Αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια, ἀλλὰ λέγοντάς το ἔτσι ἀφήνουμε νὰ μᾶς ξεφύγῃ τὸ καλλίτερο. Γιατί, πράγματι, ἢ Μοναρχία δὲν ἔξασκεῖ στὴ Βρεττανικὴ Αὐτοκρατορία καμμιὰ λειτουργία ὑλικὴ καὶ χειροπιαστή. Ὁ ρόλος τῆς δὲν εἶναι νὰ κυβερνᾶ, οὔτε νὰ ἀπονέμῃ δικαιοσύνη, οὔτε νὰ διοικῆ τὸν στρατό. Εἶναι ἕνας θεσιμὸς ἄδειος, ἐκτὸς ὑπηρεσίας. Ἡ Μοναρχία στὴν Ἀγγλία ἀσκεῖ ἕνα λειτούργημα αὐστηρὰ καθορισμένο καὶ μεγάλης ἀποτελεσματικότητας: τοῦ συμβολισμοῦ. Γι' αὐτὸ ὁ ἀγγλικὸς λαὸς, προμελετημένα ἔδωσε τώρα ἀσυνήθιστη ἐπισημότητα στὴν τελετὴ τῆς στέψεως. Μέσα στὴ σύγχρονη ἀναταραχὴ τῆς ἡπείρου, θέλησε νὰ ὑπογραμμίσῃ τίς σταθερὲς νόρμες πὺ ρυθμίζουν τὴ ζωὴ. Μᾶς ἔδωσε ἀκόμη ἕνα μάθημα. Καθὼς πάντα — ἀφοῦ ἢ Εὐρώπη φάνταζε σὰν ταπετσαρία λαῶν — οἱ ἡπειρωτικοί, γεμᾶτοι πνεῦμα ἀλλὰ χωρὶς ἡρεμία, ποτὲ ὄριμοι, πάντα παιδιαρίζοντας, καὶ κατὰ βάθος, πίσω ἀπὸ αὐτοὺς ἢ Ἀγγλία στέκει... σὰν παραμᾶνα τῆς Εὐρώπης.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λαὸς πὺ πάντα ἔφθανε πρῶτος στὸ μέλλον, πὺ προηγῆ-

22) Στὸν πρόλογο τῆς μετάφρασης τοῦ ἔργου *La Liberté* τοῦ Stuart Mill, σελίδα 44.

θηκε όλων τῶν ἄλλων καὶ σχεδὸν σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς. Πρακτικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ παραλείψουμε τὸ «σχεδόν». Καὶ βλέπω ἐδῶ πῶς αὐτὸς ὁ λαὸς μᾶς ὑποχρεώνει μὲ κάποια ἀυθάδεια τοῦ πρὸ καθαροῦ δανδισμού νὰ παραστοῦμε σὲ μιὰ πανάρχαιη τελετὴ καὶ νὰ δοῦμε πῶς ἐνεργοῦν — γιὰτι ποτὲ δὲν ἔπαψαν νὰ εἶναι σύγχρονοι — μὲ τὰ πρὸ παλιὰ καὶ μαγικὰ ἐργαλεῖα τῆς ἱστορίας τους, τὴν κορώννα καὶ τὸ σκῆπτρο, τὴν ὥρα πού σὲ μᾶς βασιλεύουν τὰ χαρτιά τῆς τράπουλας.

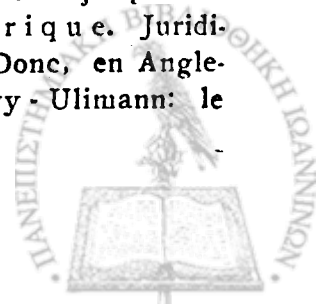
Ὁ Ἄγγλος ἔχει ἀποστολὴ νὰ μᾶς κάνει νὰ ὑπολογίσουμε τὸ παρελθόν του ἀκριβῶς γιὰτι ἔχει συμβῆ σ' αὐτόν κί' ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχη γι' αὐτόν. Ἀπὸ ἓνα μέλλον πού δὲν ἔχουμε ἀκόμα φτάσει, μᾶς δείχνουν τὴν ὀργιαστικὴ ἀκμὴ τοῦ παρελθόντος τους²³. Αὐτὸς ὁ λαὸς κυκλοφορεῖ σὲ ὅλον τοῦτο τὸν χρόνον, εἶναι πραγματικὰ ὁ κύριος τῶν αἰώνων του διατηρώντας μιὰ ἐνεργὸ κατοχὴ. Κί' αὐτὸ εἶναι νὰ ὑπάρχη ἓνας λαὸς ἀνθρώπων: νὰ μπορῆ σήμερα νὰ συνεχίσῃ πάνω στὸ χτὲς χωρὶς γι' αὐτὸ νὰ σταματήσῃ νὰ ζῆ γιὰ τὸ μέλλον. Νὰ μπορῆ νὰ ὑπάρχη σὲ ἀληθινὸ παρὸν ἀφοῦ τὸ παρὸν εἶναι μόνο ἡ παρουσία τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, ὁ τόπος ὅπου περασμένο καὶ μελλούμενο πραγματικὰ ὑπάρχουν. Μὲ τίς συμβολικὰς γιορτὲς τῆς στέψης ἢ Ἀγγλία ἀντέταξε ἀκόμη μιὰ φορὰ στὴν ἐπαναστατικὴ μέθοδο, τὴν μέθοδο τῆς συνέχισης, πού εἶναι ἡ μόνη πού μπορεῖ νὰ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὸ δρόμον τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων αὐτὴ τὴν παθολογικὴ θέα πού μεταστρέφει τὴν ἱστορία ἀπὸ λαμπρὸ ἀγῶνα διηνεκῆ, ἀγῶνα ἀνάμεσα σὲ παραλυτικὸν καὶ ἐπιληπτικόν.

▼

Καθὼς σ' αὐτὲς τίς σελίδες γίνεται ἡ ἀνατομία τοῦ σημερινοῦ κυρίαρχου τύπου ἀνθρώπου, προχωρῶ ἀφήνοντας τὴν ἐξωτερικὴν του μορφή, ἃς τὴν ποῦμε ἔτσι, ἀπὸ τὴν ἐπιδερμίδα του καὶ εἰσχωρῶ λίγο βαθύτερα μὲ κατεύθυνση τὰ σπλάχνα του. Ἐδῶ εἶναι τὰ πρῶτα κεφάλαια πού ἔχουν κυρίως ξεπεραστῆ. Ἡ ἐπιδερμίδα τοῦ καιροῦ ἔχει ἀλλάξει. Ὁ ἀναγνώστης θὰ ἔπρεπε διαβάζοντας νὰ πωγουρίσει στὰ χρόνια 1926—1928. Ἦδη ἔχει ἀρχίσει ἡ κρίση στὴν Εὐρώπη, ἀλλὰ ἀκόμα φαίνεται σὰν μιὰ ἀπὸ τίς τόσες ἄλλες. Ἀκόμα ὁ κόσμος αἰσθάνεται ἀπόλυτη ἀσφάλεια. Ἀκόμα ἀπολαμβάνουν τὴν πολυτέλεια τοῦ πληθωρισμοῦ. Καὶ κυρίως σκέπτονται: Ἐδῶ εἶναι ἡ Ἀμερικὴ!

Ἦταν ἡ Ἀμερικὴ ἡ μυθικὴ prosperity. Τὸ μόνο ἀπὸ ὅσα εἶπα σ' αὐτὲς τίς σελίδες πού μὲ κάνει νὰ νιώθω λίγο ὑπερήφανος, εἶναι πῶς δὲν ἔπεσα στὸ ἀδιανόητο ὀπτικὸ λάθος ὅπως τότε ὅλοι οἱ Εὐρωπαῖοι σχεδόν, ἀκόμη

23) Δὲν εἶναι ἀπλὸ σχῆμα λόγου ἀλλὰ ἀπόλυτα ἀληθινὴ αὐτὴ ἡ «ἀκμὴ» σήμερα κυρίως στὴν περιοχὴ τὴν νομικὴ. Στὴν Ἀγγλία «aucune barrière entre le présent et le passé. « Sans discontinuité le droit positif remonte dans l'histoire jusqu'aux temps immémoriaux, Le droit anglais est un droit historique. Juridiquement parlant, il n'y a pas » d'ancien droit anglais ». « Donc, en Angleterre, tout le droit est actuel, quel qu' en soit l' âge ». Lévy-Ullmann: le système juridique de l'Angleterre. I σελ. 38—39.

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΑΡΣΕΝΗ ΓΕΡΟΝΤΙΚΟΥ

ΤΟ ΝΕΟ ΘΕΑΤΡΟ

(ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΜΙΑΣ ΕΠΙΜΑΧΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ)

(Δ ο κ ί μ ι ο)

Πιστὸς στὸν σκοπὸ πού ἔχει θέσει ὁ Κουν στὴ ζωὴ του: τὴν στενὴ ἐπαφὴ τοῦ θεάτρου μας μὲ τοὺς προβληματισμοὺς τῆς ξένης θεατρικῆς ζωῆς, τὸ Θέατρο Τέχνης ἀνέβασε γιὰ νὰ γιορτάσῃ οὐσιαστικὰ τὰ τριάντα του χρόνια, τρία ἑλληνικὰ ἔργα. Τὸ πρῶτο, τὸ μόνο πού μπόρεσα νὰ ἰδῶ, εἶναι τῆς Λούλας Ἀναγνωστάκη τό: «Ἀντόνιο ἢ τὸ Μήνυμα». Τὸ εἶδα ἐπειδὴ ἐκτιμῶ τὸ εἶδος τῆς γραφῆς της, τὴν ρώμη τῆς σκέψης της καὶ τίς τολμηρὲς καταδύσεις της στὰ σπλάχνα μιᾶς ἐποχῆς, πού δὲν εἶναι καθόλου εὐκόλη. Ἐδῶ δὲν θὰ ἀσχοληθῶ λεπτομερῶς μὲ τὸ ἔργο. Θὰ ἐκθέσω μονάχα μερικὲς σκέψεις πού μοῦ γέννησε καὶ αὐτὸ καί, ιδιαίτερα, τὸ πρόγραμμα πού τὸ εἰσάγει.

Καὶ ὁ τίτλος τοῦ ἔργου, μὰ καὶ ὁ συμφυρμός, μέσα στὴν διανομὴ τῶν ρόλων, ὀνομάτων δικῶν μας καὶ ξένων: Ἑλένη, Ἀντόνιο, Τσάρλυ, Τζούντιθ, δείχνουν ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ μιᾶς ὀρθόδοξης δομῆς ἠθογραφία — γιὰ τὴν ἡθὴ μορφώνονται ἀπὸ τὸ ἦθος μιᾶς ἐποχῆς — καὶ ἡ ἐξωτερικὴ συμπεριφορὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ψυχικὴ ποιότητα πού τὴν γεννᾷ. Ἔτσι τὸ καλλιτεχνικὸ βάρος ἐνὸς θεατρικοῦ ἔργου συνδέεται κατὰ λόγον εὐθὺν μὲ τὴν ἔνταση τῆς ἐποχῆς καὶ μὲ τὴν ὀξύτητα τοῦ ματιοῦ πού θεωρεῖ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καὶ καταγράφει τὴν δράση συγκεκριμένων ἀτόμων μέσα στὸ κοινωνικὸ σῶμα. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ μιὰ ἠθογραφία πού δὲν μονώνει τὸ ἄτομο σὰν θεατρικὸ χαρακτήρα, μὰ τὸ χρησιμοποιεῖ σὰν ἀπλὸ φορέα ὁμαδικῶν ιδεῶν, ἀνησυχιῶν, ἀγωνιῶν καὶ πόθων, πού μορφώνουν τὸ γενικὸ ἦθος μιᾶς ἐποχῆς. Δὲν ἔχουμε λοιπὸν ἐδῶ τὸ κλασικὸ θέατρο χαρακτήρων. Τὰ πρόσωπα τοῦ νέου θεάτρου εἶναι συμβατικά. Εἶναι οἱ ἀπαραίτητοι φορεῖς ροπῶν καὶ συγκρούσεων, εἶναι σὰν νὰ πούμε, μέσα μηχανικά — γιὰ τὴν πῶς ἀλλοιῶς θὰ εἶχαμε θέατρο —, γιὰ νὰ προβληθοῦν αὐτὲς οἱ ροπὲς καὶ αὐτὲς οἱ συγκρούσεις ἐπάνω στὴ σκηνή· γι' αὐτὸ θυμίζονται τὰ ἀλληγορικὰ πρόσωπα τοῦ Γκυγιὼμ ντε Λορις στὸ πρῶτο μέρος τοῦ Roman de la Rose. Αὐτὸ φυσικὰ δὲν μειώνει τὴν ἀξία τῆς προσφορᾶς τους. Ἐξηγεῖ ὅμως τὸ γιὰ τὴν ὅταν ἡ σκηνὴ κλείσει, ἡ μνήμη τοῦ ἀκροατοῦ δὲν στρέφεται ad hominem, δὲν ἀναζητεῖ τὴν ἔκφραση μιᾶς συγκεκριμένης ἀνθρώπινης μονάδας, μὰ ψάχνει γιὰ τὸ γενικὸ νόημα τοῦ κηρύγματος, πού ἀντηχοῦσε πρὸ ὀλίγου στ' αὐτιά του, ψάχνει γιὰ τὸ κρᾶμα πού γέννησε ἡ σύντηξη ποικίλων ιδεῶν ἐπάνω στὴ σκηνή, γιὰ τὸ γενικὸ δηλαδὴ νόημα τοῦ κηρύγματος. Ἔτσι ἔκανε ἀσφαλῶς καὶ ὁ μεσαιωνικὸς ἀκροατὴς τῶν μυστηρίων.

Τὸ ἔργο τὸ ἴδιο εἶναι τὸ ἀπόσταγμα μιᾶς θεωρίας, μιᾶς ἀπὸ τίς πολλὲς θεωρίες πού προσπαθοῦν νὰ δώσουν μιὰ ἐξήγηση, ἴσως καὶ μιὰ λύση στὸ περίπλοκο πρόβλημα τῆς σημερινῆς ζωῆς. Εἶναι τόσο πολλὰ καὶ τόσο δυναμικὰ τὰ νέα στοιχεία πού ἔχουν εἰσβάλλει ὡς ταῦρος ἐν ὑλοποιεῖ, μέσα στὴ γνώριμη σὲ μᾶς τοὺς παλαιότερους καθεστηκυῖα τάξη, τὴν τόσο βολικιά, μὰ καὶ τόσο ὑποκριτικὴ, ὥστε μό-

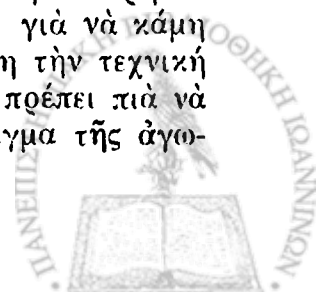
νον πολὺ χοντρικὰ μπορεῖ νὰ ὑπολογισθοῦν οἱ ροπές τους καὶ νὰ προβλεφθοῦν τὰ ἀποτελέσματά τους, ὅταν ἡ ὁρμὴ τους θὰ ἀμβλυθῆ στὸ σημεῖο ποὺ πρέπει γιὰ νὰ γίνῃ δυνατὸν νὰ συνεργασθοῦν λογικὰ γιὰ τὴν θεμελίωση ἑνὸς νέου status quo. Τώρα βέβαια, πρὶν νὰ κατασταλάξουν οἱ ὁρμές ζοῦμε σ' ἓνα πανδαιμόνιο, ποὺ δίνει τὴν ἐντύπωση τοῦ παράλογου καὶ στὴν καθημερινὴ ζωὴ μας καὶ στίς σκηνές τοῦ θεάτρου. Μποροῦμε ὅμως βάσιμα νὰ ἐλπίζουμε ὅτι οἱ θυσίες ποὺ ἀπαιτεῖ ἀπὸ μᾶς ἡ ἐποχὴ θὰ εἶναι εἰς ὁσμὴν εὐωδίας ἐνώπιον Κυρίου, καὶ ὅτι ὁ κοσμοπολιτισμὸς, ποὺ ὑφαίνεται, ἀπὸ τὴν ἀνάγκη γιὰ μιὰ ἀδίαίρετη ἀνθρωπότητα, ἀπὸ τὴν ξαφνικὴ εἰσβολὴ στὴ ζωὴ μας μᾶς πανίσχυρης ἐπιστήμης, αὐτῆς ποὺ διευκόλυνε τὴν βάνουση, ἔστω, ἐξ ἐπαφῆς γνωριμία τῶν κατοίκων τῆς γῆς, θὰ βλαστήσῃ καὶ θὰ εὐδοκιμήσῃ στὸ γόνιμο χῶμα ποὺ ἐτοιμάζουν γι' αὐτὸν οἱ σημερινές δοκιμασίες μας, ποὺ δὲν μποροῦμε τώρα νὰ ξεμπλέξουμε τὰ τρελλὰ τους νήματα.

Αὐτὸ τὸ ξέμπλεγμα εἶναι ἰδιαίτερα δύσκολο στὸ θέατρο, ἐπειδὴ τὸ μάθημά του ἀπευθύνεται στὴ μαθητικὴ μᾶζα ποὺ λέγονται θεατές.

Ἡ ἔννοια θεατῆς ἀποδίδεται σὲ μιὰν ὄντοτητα συλλογικὴ καὶ δηλώνει τὸ ἀπόσταγμα ἑνὸς ἑτερόκλητου ἀθροίσματος ἀνθρώπων, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν πρωτόγονον καὶ τελειώνοντας στὸν προσηροσμένο, στὴν ἐποχὴ καὶ τὰ προβλήματά της. Θέλει πολὺ φιλτράρισμα τὸ κοινὸ γιὰ νὰ γίνῃ κατάλληλο κοινὸ γιὰ ἔργα πρωτοπορίας. Ἡ καλὴ κριτικὴ θὰ μποροῦσε βέβαια νὰ βοηθήσῃ τὸν θεατρόφιλο στὸ νὰ ἀντιλαμβάνεται καλύτερα τὸ νόημα τῶν προβλημάτων ποὺ θέτει ὁ συγγραφέας ἐπάνω στὴ σκηνή. Αὐτὴ ὅμως ἡ παιδαγωγικὴ προετοιμασία πρέπει νὰ γίνεται ἐγκαίρως καὶ, τολμᾶω νὰ πῶ, πρὶν ἀκόμη τὸ ἔργο ἀνεβασθῆ. Αὐτὸ βέβαια δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀπὸ τὴν ἄτεγκτη ἀπὸ καθέδρας κριτικὴ, ποὺ χαίρεται μὲ ἀνυπόκριτη αὐτάρκεια τὴν σκοτεινότητά της καὶ τὴν ἠθελμημένη της ἀσάφεια. Ὁ κριτικὸς πρέπει νὰ εἶναι χρήσιμος ἄνθρωπος. Γιατὶ διαφορετικὰ τὸ ἔργο του παίρνει μιὰ δυσάρεστη ἀντικοινωνικὴ γεύση καὶ στὸ κάτω τῆς γραφῆς, γίνεται σχεδὸν περιττό. Γιατὶ πιθανὸν νὰ σ η μ α ί ν η ὅπως ὁ Ἄναξ ὁ ἐν Δελφοῖς, ὅταν ὅμως ὅλη αὐτὴ ἡ σημαντικὴ του μένει χρῆσιμος γιὰ κείνους ποὺ τὸν διαβάζουν, μπορεῖ νὰ τρέφῃ τὴν αὐτάρκειά του, δὲν ὠφελεῖ ὅμως τὴν μεγάλη μᾶζα τῶν ἀναγνωστῶν του.

Τί πρέπει λοιπὸν νὰ γίνῃ; Πιστεύω ὅτι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας ἔχει τὴν ὑποχρέωση νὰ κατατοπίσῃ τὸν θεατὴ μὲ μέσο τὸ πρόγραμμα.

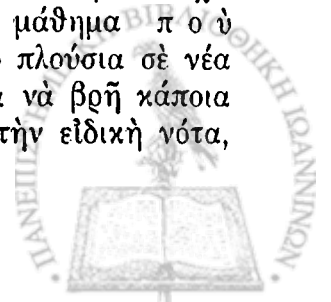
Κάτι τέτοιο φαίνεται πὼς θέλησε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἡ κ. Ἀναγνωστάκη στὸ προεισαγωγικὸ τῆς σημείωμα. Δυστυχῶς ὅμως ἄφησε γρήγορα τὸν στίβο, περιορίστηκε στὰ κόμματα καὶ δὲν ἔφθασε στὴν τελεία. Πιστεύει ὅτι δὲν ὠφελεῖ ὁ διάλογος μετὰξὺ συγγραφέα καὶ ἀκροατῆ καὶ ὅτι «ὅποιαδήποτε σύμπτωση καὶ ἀνταλλαγὴ μετὰξὺ τους ποτὲ δὲν βοηθήθηκε, πιστεύω, ἀπὸ μιὰν ἀνάλυση προθέσεων καὶ στόχων ἐκ μέρους τοῦ συγγραφέα». Ἀποφεύγει λοιπὸν, — καὶ αὐτὸ γιὰ μένα εἶναι σφάλμα — αὐτὴ τὴν ἀνάλυση καὶ σημειώνει ὅτι θὰ περιορισθῆ σὲ μερικὲς γενικότητες γιὰ τὴν «πραγματικότητα» τοῦ ἔργου. Παρὰ τὸ ὅτι αὐτὴ ἡ λέξις: π ρ α γ μ α τ ι κ ὁ τ η τ α μ ο ῦ ἐδημιούργησε σημαντικὲς ἀπορίες, ὁμολογῶ ὅτι, μολονότι περιορίζεται σὲ γενικότητες βοηθαίει σημαντικὰ τὸν θεατὴ. Ποιὸν θεατὴ, ὅμως, ἀφοῦ καθὼς εἶπαμε αὐτὴ ἡ ἔννοια ἀναλύεται σὲ ὀλόκληρη κλίμακα ἀποχρώσεων. Ἀπευθύνεται δυστυχῶς ἡ κ. Ἀναγνωστάκη στὸν πῖθ πλούσιο σὲ μέσα θεατῆ καὶ ἀφήνει στὸ περιθώριο τὸν πενιχρὰ ἐφωδιασμένο, αὐτὸν ἀκριβῶς ποὺ ἔχει τὴν μεγαλύτερη ἀνάγκη γιὰ ἐνίσχυση. Ὁ μέσος θεατῆς πρέπει νὰ β ο η θ η θ ῆ γιὰ νὰ κάμῃ τὸ ἔργο ὑπόθεσίν του, νὰ ἰδῆ καθαρὰ τοὺς στόχους του, καὶ νὰ νοιώσῃ τὴν τεχνικὴ του: γιὰ νὰ π α ι δ α γ ω γ η θ ῆ, γιὰτὶ τὸ σημερινὸ θέατρο δὲν πρέπει πιά νὰ ἀντιμετωπίζεται σὰν τέρψη μὰ σὰν βοήθεια γιὰ νὰ ἀνιχνευθῆ τὸ πλέγμα τῆς ἀγω-

νίας πού μᾶς τυλίγει, καί νά δημιουργήσῃ τήν σ υ γ κ ί ν η σ η, ὄχι τήν γλυκερή τοῦ μελοδράματος, μὰ τήν πλούσια σέ διεισδυτική ἔνταση, αὐτήν πού κάνει τόν ἄνθρωπο καί ἰδιαίτερα τόν νέον ἄνθρωπο, ἱκανό νά ἀνιχνεύσῃ τò μέλλον του πιό ἄμεσα ἀπό ὅ,τι τοῦ ἐπιτρέπει ὁ λόγος.

Τò ἔργο τῆς κ. Ἀναγνωστάκη ἀπορρέει ἀπό καταστάσεις πραγματικές, δηλαδή ἀπό ἐκείνη τήν τρελλή ρευστότητα πού χαρακτηρίζει τήν ἐποχή μας, ὅπου ὁ ἀσθματικός μέσος ἄνθρωπος δυναστεύεται ἀπό ἕναν ρυθμό ἀλλαγῆς πρωτόφαντο στόν κόσμο μας. Αἰσθάνεται ὅτι ἀπό θεατῆς μεταβάλλεται σέ θέαμα, ἀπό εὐεργέτης σέ ζητιᾶνο τῆς ξένης εὐεργεσίας, ἀπό παρατηρητῆς τοῦ ξένου πόνου σέ νούμερο ἑνὸς κρεββατιοῦ κλινικῆς. Εἶναι τόσο γρήγορο τò ἀνεβοκατέβασμα στή σκάλα τῶν συγκινήσεων, συμπλέκονται τόσο στυγνὰ μπροστά στά μάτια μας οἱ θετικοί μέ τούς ἀρνητικούς ἀριθμούς, ἡ λογική κατ' ἐπίφασιν μέ τόν κατ' ἐπίφασιν πάλι παραλογισμόν, ὥστε θά ἦταν πλάνη τò νά ζητᾶμε ἀπό τò θέατρο σήμερα τούς αὐστηρά μορφολογημένους ἀνθρώπινους τύπους τοῦ θεάτρου τοῦ παλαιοῦ. Πρέπει νά μᾶς γίνη συνείδηση ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ὁ κόκκος τῆς τρέλλας στή ζωὴ γιά νά τήν κάνει δυναμική καί γόνιμη. Αὐτò τò διαπίστωσαν ὅλες οἱ ἐποχές, γιὰτὶ ἡ δική μας δὲν εἶναι ἡ μόνη, πού ἔσπρωξαν κάτι τò νέο στήν σκηνὴ τοῦ κόσμου, μέ τήν ἐνδιάθετη πεποίθηση ὅτι ἔτσι δὲν τὸν βλάπτουν, μὰ τὸν ὠφελοῦν. «Ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἀρμονίαν», εἶπε ὁ παλαιὸς Ἡράκλειτος, καί ἕνας Ρωμαῖος τò ἔθεσε ἐπιγραμματικά: *Nullum est magnum inventium sine mixtura dementiae.*

Αὐτὰ δικαιολογοῦν ἀπόλυτα καί τò θέατρο τοῦ παράλογου, πού, ἂν καί λένε ὅτι βρίζεται στόν ἐπιθανάτιο ρόγχο του, δὲν πρόκειται ἀσφαλῶς νά ξεψυχήσῃ, ἀφοῦ, εἴτε τò θέλουμε εἴτε ὄχι, θά ἐκφράζει τήν ἐποχή μας ὡς τήν ὥρα πού ἡ ἀνακατάταξη τῶν νέων δυνάμεων πού παρουσιάστηκαν τώρα μέσα στήν κοινωνία μας, θά τῆς χαρίσουν τήν νέα της γαλήνη, μετὰ τῆ τρικυμία πού σήκωσαν τώρα καινούριοι καί δίγως ὄνομα ἄνεμοι. Ἡ κ. Ἀναγνωστάκη καί ὡς πρὸς τήν τεχνική καί ὡς πρὸς τήν οὐσία, τò θέατρο τοῦ παράλογου ἀκολουθεῖ, καί εἶναι ἔτσι πιστὴ στήν ἐντολή τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ κίνηση, ἡ ταχύτητα, ἡ ἀπότομη ἀλλαγὴ σκηνῶν, ὁ θόρυβος, ἡ εἰσβολὴ τοῦ ἀπροσδόκητου, ὅλη αὐτὴ ἡ δαιμονικὴ δραστηριότητα, πού ἀντιμάχεται τήν ἀριστοτέλεια λογική, αὐτὴν πού εἶναι γιά μᾶς ὁ πιστὸς σύμβουλος, ὅταν κρίνουμε τήν ξένη πράξη καί ἄχρηστο κουρέλι, ὅταν κρίνουμε τήν δική μας συμπεριφορά, ὅλα αὐτὰ σημαίνουν ὅτι οἱ ἀξιώσεις τῶν νέων καιρῶν μᾶς ἀναγκάζουν νά σκεφτόμαστε ἐπάνω σέ καιούργιες περιοχές, πού δὲν τίς εἶχε ποτὲ πατήσει ὁ ἄνθρωπος, ἂν καί ἦταν πάντα δικές του. Ἔτσι σέ πανάρχαιους καιροὺς ἡ βία καί ἡ ἀνάγκη τὸν ἀνάγκασαν νά προσαρμοστῆ καί νά ζήσει, ἀφήνοντας τίς εὐκρατες περιοχές, στή ζώνη τῶν πόλων. Ἡ σημερινὴ μας προσπάθεια νά προσημάνουμε τò νέο πού φθάνει, εἶναι ἕνα εὐδοίονο ξύπνημα, καί ἕνας σοβαρὸς ὑπαινιγμὸς τοῦ ὅ,τι θά μπορούσαμε νά ἀντιμετωπίσουμε τίς ἀξιώσεις του. Τώρα κάνουμε γι' αὐτὴν τὴν καινούργια μάχη τὴν βασική μας ἐκπαίδευση. Καί τò θέατρο βρίζεται πάντα στό προσκηνίον σὰν βασικὸς ἐκπαιδευτῆς. Δὲν μπορεῖ ὅμως δυστυχῶς νά ἀπευθυνθῆ σέ ὅλους. Οἱ ἠλιζιωμένοι, ριζωμένοι στό τό γε νῦν ἔχον, ἐραστὲς τῆς ἀταραξίας, ἀπαιτοῦν συλλογισμοὺς *in modo et figura* γιά νά ξεκινήσουν ἀπὸ τὰ γνώριμα στέκια τους γιά ὀγληρὲς περιπέτειες. Εἶναι γι' αὐτοὺς ψευδῶνιμοι ὅλοι οἱ συλλογισμοὶ πού παρουσιάζουν κάποιαν ἀπόκλιση ἀπὸ τοὺς ἀποδεικτικὸς κανόνες. Καί ἡ μεγάλη μᾶζα τοῦ ὑπόλοιπου κοινοῦ, πού παρακολουθεῖ μιὰ θεατρικὴ παράσταση δὲν ἔχει τὴν πνευματικὴ εὐελιξία πού χρειάζεται γιά νά συνειδητοποιήσῃ τò μάθημα π ο ὐ π α ί ζ ε τ α ι μπροστά του, καί ἔτσι δὲν φεύγει ἀπὸ τò θέατρο πλούσια σέ νέα δολώματα, πού μποροῦν νά δραστηριοποιήσουν τὴν σκέψη της γιά νά βρῆ κάποια λύση στὶς ἀγωνίες πού τὴν συνέχουν: Γιά νά ἀνακαλύψῃ ἐκείνη τὴν εἰδικὴ νότα,

πού ἀκούεται μέσα σὲ ὅλα τὰ γνήσια μοντέρνα θεατρικὰ ἔργα, πάντα ἢ ἴδια, μὰ τόσο ἐφιαλτική, ὥστε μοιάζει μὲ καταθλιπτικὸ λάϊτ - μοτίβ μιᾶς συμφωνίας. Καὶ ἔτσι βλέπει, ἀκούει, ἐκπλήσσεται, ταραίζεται χωρὶς νὰ προβληματίζεται, καὶ φεύγει ἀπὸ τὸ θέατρο, σὰν νὰ βγαίνει ἀπὸ μιὰ περιττὴ δοκιμασία, γιὰ νὰ ξαναγυρίσει στὴν καθημερινὴ ρουτίνα, μὲ ἄθικτο τὸ ἐγκόλπιο πού ρυθμίζει τὴν συμπεριφορὰ της, τὸν στίχο τοῦ Μπωντλαίρ: *je hais le mouvement qui déplace les lignes.*

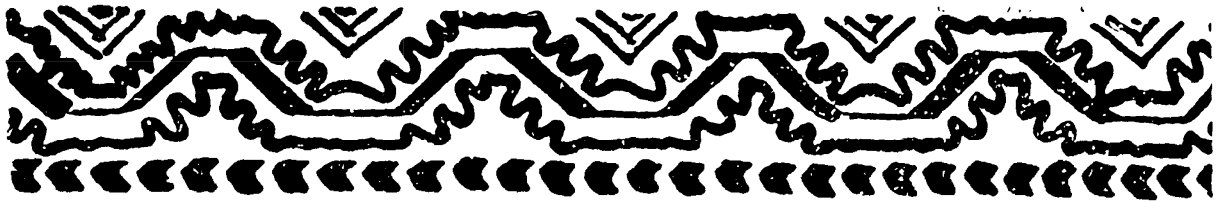
Καὶ ὅμως τὸ Νέο Θέατρο πρέπει νὰ προσεχτῆ. Ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας, καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου, μιὰ ἀτελείωτη σειρά ἀπὸ Κασσάνδρες, ἰδιαίτερα ἱστορικοί, μὲ κανονάρχῃ τὸν Γουλιέλμο Φερρέρο, παρουσίασαν τὴν ἐποχὴ μας σὰν προοίμιο τοῦ Ἀρμαγεδώνα, σὰν προανάκρουσμα καινούργιου Μέσου Αἰῶνος. Δὲν σκέφτηκαν ὅτι οἱ Μέσοι Χρόνοι βγήκαν ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ τῶν βαρβάρων στὴν ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία καὶ ὅτι τὴν νέα ἐποχὴ πού μᾶς ἔρχεται τὴν πλάθει ἢ εἰσβολὴ τῆς ἐπιστήμης στὴν ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ αὐτὸς ὁ νέος βάρβαρος δὲν μοιάζει μὲ τοὺς παληούς, γιὰτι — καὶ αὐτὸ τὸ καταλαβαίνουν ὅλοι —, δὲν ἔρχεται γιὰ νὰ καταλύσει, ἀλλὰ γιὰ νὰ θρέψει καὶ νὰ φωτίσει.

Τὸ νέο θέατρο πολιορκεῖ τώρα τὴν μακάρια στατικότητα, πού θρέφει τὴν ἐπίφραση τῆς εὐδαιμονίας στὶς ψυχές ὄλων ἐκείνων, πού δὲν βλέπουν γύρω τους. Καὶ τοὺς καλεῖ στὴν ἐκκίνηση γιὰ μιὰ περιπέτεια, πού ὑπάρχουν λόγοι νὰ πιστεύουμε ὅτι δὲν θὰ ναυαγήσει, ὅπως ἡ δονκιχωτικὴ ἐκείνη ἐξόρμηση γιὰ τὸ οἰκουμενικὸ κράτος, πού ἐσχεδίαζε ὁ παπισμὸς τὸν πρώιμο Μέσο Αἰῶνα. Φαίνεται τώρα πὼς ξεκινᾶμε γιὰ ἓνα οἰκουμενικὸ κράτος νέο, πού δὲν θὰ ἐδραιωθῆ σὲ ἀλήθειες ἐξ ἀποκαλύψεως, μὰ στὴν κοινὴ προσπάθεια, καὶ ἐπὶ ὕλικου καὶ ἐπὶ πνευματικοῦ πεδίου, τῶν ἀνθρώπων ὅλης τῆς γῆς, αὐτῶν πού γίνονται πάλι *podus et vinculum mundi*, τώρα πού ἐπλεόνασε ἢ μᾶζα τῆς ἀγωνίας τους καὶ σπαταλήθηκαν τὰ αἱματά τους, γιὰ νὰ θεμελιώσουν τὴν νέα Ἀναγέννηση, πού τόσο τώρα μᾶς τρομάζει καὶ μᾶς ἐρεθίζει ἢ ἐμφάνιση τῆς πρωτοπορίας της στὴν σκηνὴ τοῦ κόσμου.

Ἀπὸ τὸ σοβαρὸ θέατρο πρωτοπορίας πού τὸ γέννησε ἡ δραματικότητα τῶν στιγμῶν πού ζῆ τώρα ὁ κόσμος, ὁ θεατῆς, καὶ προπάντων ὁ νέος πρέπει νὰ φεύγη φορτισμένος μὲ προβληματισμούς, Καὶ σ' αὐτὸ πρέπει νὰ τὸν βοηθήσει ὁ συγγραφέας, κατατοπίζοντάς του, μὲ μέσο τὸ πρόγραμμα, σχετικὰ μὲ τὶς προθέσεις του καὶ τὸν μηχανισμό πού χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ τὶς προβάλλει. Καὶ ὕστερα νὰ συζητήσουν μαζί του. Γιὰτι αὐτὸ θὰ τὸν βοηθήσει αὐτὸν τὸν ἴδιο νὰ συνειδητοποιήσει ποιὸ εἶναι πραγματικὰ τὸ εἰδικὸ βᾶρος του. Γιὰτι ποιὸς μπορεῖ νὰ εἶναι τοῦ ἑαυτοῦ του δίκαιος κριτῆς; Καὶ ἰδιαίτερα, ποιὸς συγγραφέας θεατρικὸς; Γι' αὐτόν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπίσημη, τὴν ἐξ ἀπόπτου κριτικὴ, εἶναι ἀπαραίτητη, ἢ κριτικὴ τῆς ψάθας, ἢ κριτικὴ τοῦ μέσου ἀνθρώπου, πού εἶναι καὶ θῦμα τῆς ἀγωνίας τῆς ἐποχῆς καὶ θέμα τοῦ θεάτρου της.

ΑΡΣΕΝΗΣ ΓΕΡΟΝΤΙΚΟΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΞΕΝΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

Ίταλία: Ένα νέο βιβλίο με Νεοελληνική ποίηση

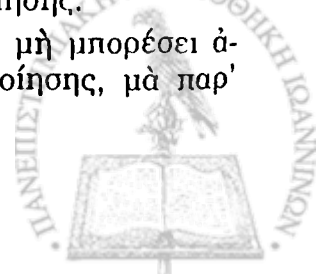
Στὸ Μιλάνο τῆς Ίταλίας τυπώθηκε στὰ ἰταλικά, ἓνα βιβλίο σχετικὸ μὲ τὴ σύγχρονη νεοελληνικὴ ποίηση Ὁ τίτλος του εἶναι: «Album di poesia Grecia d' oggi» καὶ συγγραφέας του ὁ Ίταλὸς δοκιμιογράφος ἐξαιρετος μεταφραστῆς καὶ πολῦτιμος φίλος τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ὁ κύριος Cristino Sangiulio. Ὁ κύριος Σαντζίλιο, ποῦ μέχρι τώρα εἶχαμε τὴν τιμὴ καὶ τὴ μεγάλη εὐχαρίστηση νὰ παρουσιάζωμε καὶ νὰ σχολιάζωμε βιβλία του καὶ ἄρθρα, δημοσιευμένα σὲ Ίταλικά περιοδικὰ καὶ ἔφημερίδες, ὅλα σχετικὰ μὲ τὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, συνεχίζει τὸ πολῦμοχθο μεταφραστικὸ του ἔργο γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ποίηση, τὴν ὁποία πολὺ ἀγαπάει, τὴ γνωρίζει καλὰ στὴ γλῶσσα τῆς, τὴν παρακολουθεῖ μὲ συμπάθεια καὶ μὲ θαυμασμὸ σὲ μερικὲς περιπτώσεις, ἀνατρέχει στὴν ἱστορία τῆς καὶ τὸ παρελθόν τῆς. Ἐὰν λάβουμε ὑπ' ὄψην μας τὴ σειρά τῶν ἔργων καὶ μελετῶν του γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ποίηση, ποῦ εἶναι πάρα πολλὰ, μπορούμε νὰ ποῦμε χωρὶς καμμιὰ ὑπερβολή, ὅτι τὰ σύγχρονα νεοελληνικὰ γράμματα, ὀφείλουν πολλὰ στὸν ἐκλεκτὸ Ίταλὸ μεταφραστὴ καὶ δοκιμιογράφο. Ἐὰν ἀκόμη σκεφθοῦμε, πόσος ἀγῶνας χρειάζεται νὰ μεταφραστῆ σὲ μιὰ ξένη γλῶσσα μιὰ ποίηση, ὅπως ἡ σύγχρονη μὲ τὴν ἐρμητικότητά τῆς, τὰ σκοτεινὰ τῆς σύμβολα, τὶς ἐννοιολογικὲς ἑλλειπτικότητες, τὶς ὑπερλογικὲς εἰκόνες, τὰ βιωματικὰ ὑποστρώματα τοῦ ψυχικοῦ τῆς κόσμου, τότε θὰ ὁμολογήσουμε ὅτι ὁ κύριος Σαντζίλιο εἶναι πολῦτιμος φίλος τῶν γραμμάτων μας.

Τὸ βιβλίο του, περιέχει στὴν ἀρχὴ ἓνα κατατοπιστικὸ γενικὸ εἰσαγωγικὸ ἄρθρο γιὰ τὴν σύγχρονη νεοελληνικὴ ποίηση καὶ ἔπειτα ἀκολουθοῦν κατὰ σειρά οἱ ποιητές, Γιώργος Θέμελης, Νίκος Πεντζίκης, Γιάννης Ρίτσος, Νίκος Ἐγγονόπουλος, Νικηφόρος Βρεττάκος, Γιώργος Στογιαννίδης, Γιώργος Γεραλῆς, Ἄρης Δικταῖος, Ρένος Ἀποστολίδης καὶ Πᾶνος Θασοῖτης μὲ ἓνα χωριστὰ γιὰ τὸν καθένα, κατατοπιστικὸ σημεῖωμα καὶ μετάφραση ἀρκετῶν ποιημάτων. Ἐπειδὴ ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τὸ γενικὸ εἰσαγωγικὸ ἄρθρο τοῦ κ. Σαντζίλιο γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ποίηση, τὸ παρουσιάζουμε ὀλόκληρο σὲ μετάφρασή μας:

«Ἀκόμη καὶ σήμερα, παρὰ τὸ πολῦμοχθο ἔργο ὧσων μελετοῦν καὶ διδίδουν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, δὲ μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι γνωρίζουμε ἀρκετὰ τὴν ποίηση τῆς νέας Ἑλλάδας.

Τὰ σημειώματά μας αὐτὰ καὶ οἱ ποιητικὲς μεταφράσεις δὲ σκοπεύουν τόσο στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος μιᾶς παρόμοιας ἄγνοιας, ὅσο μᾶλλον ἔχουν μπροστὰ τους ἓνα σκοπὸ πρὸ συγκεκριμένο ἢ μᾶλλον, ἀποβλέπουν σὲ μιὰ συνθετικὴ παρουσίαση μερικῶν Νεοελλήνων ποιητῶν ἄξιων κάθε προσοχῆς καὶ αὐτὸ σὰν εἰσαγωγὴ γιὰ μιὰ μεγαλύτερη διερεύνηση τῆς ποίησός τους καὶ σὲ συνέχεια ὀλόκληρης τῆς σύγχρονης νεοελληνικῆς ποίησης.

Ζήτημα χώρου, μᾶς ὑποχρεώνει ἡ εἰσαγωγὴ μας αὐτὴ νὰ μὴ μπορέσει ἀναγκαστικὰ νὰ δώσῃ μιὰ ὀλοκληρωμένη ἄποψη αὐτῆς τῆς ποίησης, μὰ παρ'

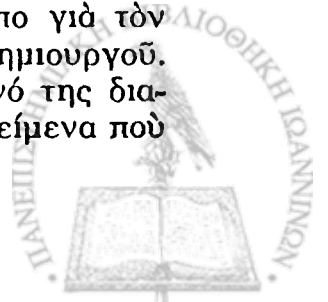
ὄλα αὐτὰ θὰ μπορέση νὰ παρουσιάση ἕνα πανόραμα, τὸ ὁποῖον παρὰ τὴ μερικότητά του θὰ προσπαθήση νὰ ἐπεκταθῆ κατὰ κάποιον τρόπο πρὸς μιὰ γενικὴ ἄποψη μερικῶν οὐσιωδῶν ποιητικῶν ἐπιτεύξεων, σὲ μιὰ περίοδο χρόνου ποὺ κατὰ προσέγγιση μποροῦμε νὰ περικλείσουμε μεταξὺ 1940 μέχρι τοῦ 1960. Αὐτὴ εἶναι μιὰ περίοδος γονιμώτατη ἀπὸ καρποὺς στὴ νεοελληνικὴ ποίηση, ποὺ κάνει ἐπὶ τέλους πράξη δική της, τὶς μακρὲς προπαρασκευαστικὲς ἐργασίες γιὰ μιὰ μετουσίωση τῶν καλυτέρων ἀπὸ ἀπόψεως μορφῆς καὶ περιεχομένου ποιητικῶν ἀναζητήσεων τῆς Εὐρωπαϊκῆς πρωτοπορίας. "Ἄν εἶναι πρᾶγμα ἀλήθεια, ὅτι ἡ νεοελληνικὴ ποίηση μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας ἦταν ἀκόμη κατὰ τὰ πλεῖστον δεμένη στὰ σχήματα τοῦ 18ου αἰῶνα ὡς πρὸς τὴ στικουργία, εἶναι ἔξ ἴσου σωστό, ὅτι σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα μὲ τὸ ἔργο ποιητῶν προικισμένων ὅπως ἕνας Παλαμᾶς, ἕνας Καβάφης, ἕνας Σικελιανός, ἡ νεοελληνικὴ ποίηση ἀκολουθεῖ ἐκ νέου τὴ ζωντανὴ εὐρωπαϊκὴ ποίηση, ξεφεύγοντας ὀριστικὰ ὕστερα ἀπὸ ἀναρίθμητες προσπάθειες τὴν ἀπομίμησιν στὴν ὁποία κινδύνευε νὰ παραμείνῃ ἐγκλωβισμένη. "Ὅλα τὰ πρὸ ἀξιόλογα καὶ ἀντικονφορμιστικὰ κινήματα τῆς Εὐρωπαϊκῆς καὶ Παγκόσμιας ποίησης γίνονται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ποίηση βιώματα καὶ μετουσιώσεις σὲ μορφὲς πρωτότυπες· καὶ ὄχι μόνον ἀποκλειστικὰ ποιητικὲς ἀλλ' ἀκόμη καὶ καλλιτεχνικὲς, φιλοσοφικὲς καὶ γενικὰ μορφωτικὲς κατὰ τρόπο στενὰ συνδεδεμένο οἱ μὲν μὲ τὶς δέ· καὶ τότε διάφορες ἐκδηλώσεις χρήσιμες καὶ γόνιμες, ὅπως ὁ συμβολισμός, ὁ σουρεαλισμός, ὁ φουτουρισμός, ὁ κυβισμός, ὁ ὑπαρξισμός μέχρι τὶς πρὸς φάτες εἰσβάλλουν στὴ ζωντανὴ νεοελληνικὴ ποίηση δίνοντάς της αἷμα καὶ ψυχὴ καὶ ἐνώνοντάς τὴν μὲ τὸν πολιτισμὸ τῆς Εὐρωπαϊκῆς κουλτούρας, χαρίζοντας ἐπίσης ὄλα τὰ τεχνικά τους μέσα καὶ τὶς ἐμπειρίες γιὰ μιὰ δική της ὀλοκληρωμένη ἔκφραση. Κατ' αὐτὸν λοιπὸν τὸν τρόπο πέτυχε ὁ σκοπὸς γιὰ τὸν ὁποῖο ἀγωνιζόταν ἐπὶ πολὺ χρόνον καὶ μὲ πείσμα ἢ πρὸ ἀξιόλογη καὶ εὐαίσθητη νεοελληνικὴ ποίηση· ἡ ἐπανένωσή της δηλαδὴ μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ ποίηση καὶ ἡ συγχώνευσή της μὲ τὰ πρὸ γόνιμα ρεύματα, ἡ ἐπανάληψι μιᾶς ἐπικοινωνίας ποὺ εἶχε διακοπῆ ἀπὸ πολὺ καιρό.

Στὴν πορεία της αὐτὴ ἡ νεοελληνικὴ ποίηση, ὅπως ἦταν φυσικό, ἔχει περικλείσει τὸ δικό της κατὰ πρῶτο ἔθνικὸ χαρακτῆρα, τὸ δικό της τρόπο ζωῆς καὶ ἔκφρασης, τὴ δική της προσωπικότητα, τὶς δικές της πρὸ ἔνδοξες παραδόσεις, τὴ δική της εὐαισθησία, τὰ δικά της δύσκολα καὶ βασανιστικὰ προβλήματα· μ' ἄλλα λόγια ἔχει μεταγγίσει στὴν ἀναζήτησιν μιᾶς μοντέρνας φόρμας, τὴ δική της γεμάτη ζωὴ οὐσία, πρὸ ἀληθινὴ, πρὸ σύγχρονη, τὴν ἔχει γεμίσει ἀπὸ τὴ δική της ψυχὴ, ἀπὸ τὰ δικά της καυτὰ προβλήματα, δίδοντάς τους τέλος ὀλότελα προσωπικὸ καὶ νέο χαρακτῆρα.

Αὐτὴ εἶναι ἡ νέα ἀτμόσφαιρα ποὺ κινοῦνται καὶ ἐργάζονται οἱ ποιητὲς ποὺ παρουσιάζομεν ἐδῶ. Ἐπανασυνδεδεμένοι μὲ μιὰ παράδοση καὶ μὲ μιὰ κουλτούρα ἀπὸ τὴν ὁποία εἶχαν ἀποξενωθῆ γιὰ πολὺ καιρό, ξαναπαίρνοντας τὴν κατοχὴ τους τὰ πρὸ μοντέρνα καὶ ἀποτελεσματικὰ ἐκφραστικὰ μέσα ἀντιμετωπίζοντας τὰ πρὸ καυτὰ προβλήματα τῆς νέας ἀναγέννησης καὶ ἐκφράζοντας τὶς ἀνησυχίες τους καὶ τὶς πικρίες τους, ὄντας σὲ θέσιν πρὸ νὰ ἐκδηλώσουν μὲ τελειότητα καὶ εὐχέρεια αὐτὸ ποὺ γεμίζει τὴν ψυχὴ τους.

Αὐτό, ποὺ πρᾶγματι βαρύνει στὴ σημερινὴ Ἑλληνικὴ ποίηση εἶναι ἡ ρευστότητα τοῦ στίχου, τὸ αὐθόρμητο καὶ ἡ εὐκίνησι μὲ τὶς ὁποῖες κινεῖται καὶ κυλάει ἀπὸ σελίδα σὲ σελίδα, θὰ ἔλεγε κανεὶς, χωρὶς κανένα κόπο γιὰ τὸν ποιητὴ, ποὺ ἐπανακτᾷ τὸ πρωταρχικὸ καὶ κλασσικὸ δικαίωμα τοῦ δημιουργοῦ.

Ἐνῶ ἡ μορφὴ ἀναβλύζει φυσικὴ καὶ αὐτάρκης, τὸ περιεχόμενό της διαφέρει τόσο πολὺ, ὅσο ποτὲ ἄλλοτε, ὅπως θὰ φανῆ ἀπὸ τὰ ποιητικὰ κείμενα ποὺ

παρουσιάζουμε και ούτε φοβάται ν' αντιμετώπιση τὰ πιδ ποικίλα θέματα ἀπὸ τὰ προσωπικά μέχρι τὰ συλλογικά, ἀπὸ τὰ ἐσωτερικά τῆς ψυχῆς, μέχρι τὰ κοινώνικα, ἀπὸ τὰ χαρούμενα στὰ λυπητερά.

Ἡ παροῦσα συλλογή μας ἐντάσσεται στὴ μακρὰ σειρά τῶν προηγουμένων προσπαθειῶν τοῦ μεταφραστῆ εἰς τὸ νὰ εἰσαγάγῃ τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ ποίηση ἐπὶ τὴ ζωντανὴ κίνηση τῆς δικῆς μας κουλτούρας.

Κι' αὐτὴ, ὅπως οἱ προηγούμενες ἐργασίες, προτίθεται νὰ συνεχίσῃ τὸν ἴδιο σκοπὸ: νὰ πλατύνῃ τὰ δικά μας γνωστὰ ὄρια πρὸς τὴν νεοελληνικὴ ποίηση ποὺ εἶναι ἀτελῆ, νὰ παρουσιάσῃ νέες ποιητικὲς προσωπικότητες ἀξιολόγες καὶ ἐνδιαφέρουσες, νὰ βοηθήσῃ στὴ διάδοσή της στὸν κύκλο τῶν δικῶν μας ποιητικῶν σπουδῶν. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ ἐργασία μας αὐτὴ παραλείπει γι' ἄλλη μιὰ φορὰ σπουδαῖες ποιητικὲς φωνές, ὅπως ἐκεῖνες τοῦ Σεφέρη καὶ τοῦ Ἐλύτη, οἱ ὁποῖες εἶχαν τὴν καλὴ τύχη νὰ διαδοθοῦν εὐρύτατα ἀπὸ μᾶς καὶ νὰ ἐκτιμηθοῦν καὶ ἐπίσης, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἔχουν πὰ πάρεي τὴ θέση τους στὶς πνευματικὲς ἀποσκευές τῆς Ἰταλικῆς διανόησης· ἐνδιαφέρεται περισσότερο νὰ παρουσιάσῃ ἄλλες φωνές ποιητῶν ὄχι λιγώτερο σπουδαῖων καὶ σημαντικῶν ἀλλὰ τελείως ἀγνώστων ἢ λιγώτερο γνωστῶν σ' ἐμᾶς. Σημαντικὲς ποιητικὲς ἐπιτεύξεις ὅπως ἐκεῖνες τοῦ Πεντζίκη, τοῦ Ἀποστολίδη καὶ Θεασίτη παρουσιάζονται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἰταλία· ἄλλων ἀξιολόγων ποιητῶν εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Δικταίου καὶ Ἐγγονόπουλου, γίνεται εὐρύτερη ἢ γνωριμία τους· τέλος ἄλλων, ποὺ εἶναι ὁ Θέμελης, ὁ Ρίτσος, ὁ Βρεττάκος, ὁ Στογιαννίδης καὶ ὁ Γεραλῆς, ἐπιδιώκεται ἡ πλατύτερη διάδοσή τους ποὺ δίκαια τὴν ἀξίζουν».

ΚΩΣΤΑΣ Ν. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ

ΕΝΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Δώστε μας ἓνα τραγούδι
γιὰ τοὺς καλαμιῶνες τῶν ποταμῶν
τοὺς ποτισμένους μὲ πίκρες
πολιτειῶν κουρσεμένων,
μὲ αἷμα νεκρῶν ἐλπίδων
προδομένων ἰδεῶν μεθυσμένων.

Ἐνα σκοπὸ ἀντάμιζο!

Ὅπως τότε, συντροφιά μὲ τ' ἄστρα
τὶς νύχτες τὶς μοναχικὲς
τὶς μακρινὲς τοῦ θέρους νύχτες,
νύφη στολίζαμε μὲ ἤχους
τὴν ὀρφανὴ τῆς γῆς τὴν κόρη,
μανούλα μὲ νανοῦρισμα στὸ στῆθος
τὸ κλάμα νὰ γλυκαίνει τῶν ἀγγέλων
ὅταν τοὺς λούζῃ δάκρυ Παναγίας
μὲ μοιρολόγια πληγωμένων χρόνων·

ἓναν ἀνθρώπινο ρυθμὸ
δοξαστικὸ τραγούδι δώστε
καὶ θὰ ξυπνήσῃ μὲς· στὶς καλαμιές
αὐλὸς τοῦ κόσμου ἢ βουβὴ πνοὴ
ἀσώπαστο ἀηδόνι ἢ Εἰρήνη.

ΝΙΚΟΣ Α. ΤΕΝΤΑΣ

LUIGI FIORENTINO

ΘΡΗΝΟΣ ΤΗΣ ΒΙΕΤΝΑΜΕΖΑΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ

Σ' αὐτὸ τὸ ξέφτισμα τῶν ἀναμνήσεων
ἂν μοῦδιναν εἰδήσεις γιὰ τὸν ἄντρα μου
καὶ τοῦ πολέμου τὴν ἀλήθεια, τὴ σωστή,
θ' ἀνασκιρτοῦσα λέγοντας: μάταιος λόγος
δὲν εἶναι ἡ λευτεριά.

Σ' αὐτὴ τὴ δίνῃ τῶν ψευδῶν
ἂν ἔμεναν οἱ ιδέες σὰν ἀγαθὸ
ποῦ ἡ βία δὲν τὸ κάνει νὰ καθῆ,
θ' ἀνασκιρτοῦσα λέγοντας: μάταιος λόγος
δὲν εἶναι ἡ λευτεριά.

Στῶν πόλεων τὴν πυρπόληση
μὲ τὴν ὀρμὴ ποῦ αὐξάνει μὲς στὰ ἐλιόδεντρα
νὰ βρῶ ἂν μποροῦσα αὐτὸ ποῦ σκέπτομαι
θ' ἀνασκιρτοῦσα λέγοντας: μάταιος λόγος
δὲν εἶναι ἡ λευτεριά.

Σὲ τοῦτο τὸ μαρτύριο τῆς σφαγῆς
— εἶναι ξανάσαμα ὁ μονσοῦν, ποῦ ἀνακουφίζει —
ἂν θὰ μποροῦσα νὰ πιστεύω ἀκόμα στὴν ἀγάπη
θ' ἀνασκιρτοῦσα λέγοντας: μάταιος λόγος
δὲν εἶναι ἡ λευτεριά.

Σὲ τοῦτο τὸ σφαγεῖο τῶν ἀθῶων
ἔν ἔλειπε τοῦ Κάιν ἡ σκιά
καὶ τὸ καθένα τῶλεγαν μὲ τῶνομά του
θ' ἀνασκιρτοῦσα λέγοντας: μάταιος λόγος
δὲν εἶναι ἡ λευτεριά.

Σ' αὐτὸν τὸν μακρὸ δρόμο πρὸς τὸ θάνατο
καθὼς λαγοὶ κυνηγημένοι, δίχως ἔξοδο,
τὸν ἄντρα μου τοῦλάχιστο ἂν μποροῦσα ν' ἀγκαλιάσω
θ' ἀνασκιρτοῦσα λέγοντας: μάταιος λόγος
δὲν εἶναι ἡ λευτεριά.

Ἦσουν χαρὰ τοῦ ὄνειρου — κ' εἶσαι ἡ φρίκη
ἦσουν ἀθῶο στόμα — κ' εἶσαι ἡ κακία
ἦσουν ἀγάπη, λευτεριά — κ' εἶσαι τὸ μῖσος
Δὲς μου λίγην ἐλπίδα ἴση μ' ἕνα
λευκάνθεμο, καὶ πὶὸ λίγο θᾶμαι σκλάβα:
κλαίοντας θὰ φωνάξω πῶς δὲν εἶμαι πεθαμένη.

(Occio rosso - occio verde)

ἀπόδοση ΔΗΜ. ΣΙΩΜΟΠΟΥΛΟΥ

LUKIA POLI

Α Λ Γ Ο Σ

"Αλγος τοῦ ἀνθρώπου
 πὸν βλέπει
 αὐτὸ πὸν ἄλλοι δὲν βλέπουν.
 "Αλγος τοῦ ἀνθρώπου
 πὸν καταλαβαίνει
 αὐτὸ πὸν ἄλλοι δὲν μαντεύουν.
 "Αλγος τοῦ ἀνθρώπου
 πὸν φροντίζει
 αὐτὸ πὸν ἄλλοι ἀμελοῦν.
 "Αλγος τοῦ ἀνθρώπου
 πὸν γνωρίζει
 αὐτὸ πὸν ἄλλοι ἀγνοοῦν.
 "Αλγος τοῦ ἀνθρώπου
 πὸν βεβαιώνει
 αὐτὸ πὸν ἄλλοι ἀπαρνοῦνται.
 "Αλγος τοῦ ἀνθρώπου
 πὸν ἀγαπᾷ
 αὐτὸ πὸν ἄλλοι χλευάζουν.
 "Αλγος τοῦ ἀνθρώπου
 πὸν ὑπερασπίζει
 αὐτὸ πὸν ἄλλοι προδίδουν.

('Ανέκδοτο)

ἀπόδοση ΔΗΜ. ΣΙΩΜΟΠΟΥΛΟΥ

LUIGI FIORENTINO

Τ' ΟΝΕΙΡΟ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΑ

I

Καλημέρα μέρα
 καληνύχτα νύχτα·
 κρατούμενοι ἀπ' τὸ χέρι
 ἐσὺ κ' ἐγὼ
 στήν ἀνηφοριὰ στήν κατηφοριὰ.
 ἐσὺ κ' ἐγὼ
 καλημέρα μέρα
 καληνύχτα νύχτα.

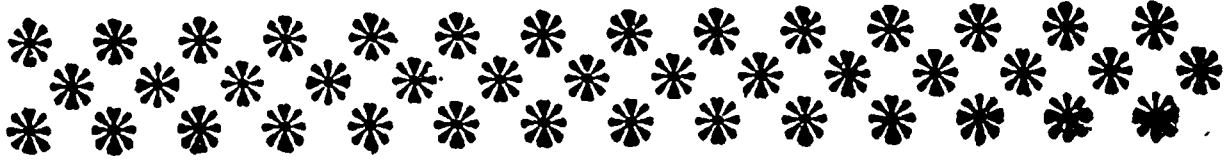
II

'Ανέβηκα στήν κορυφή τὴν πιδ ψηλὴ
 γιὰ νὰ ἰδῶ ἀπ' ἐκεῖ πιδ πολὺ φῶς·
 ἐκεῖ ψηλὰ ἤσουν ἐσύ.
 Κατέβηκα στήν ἄβυσσο τὴν πιδ βαθειὰ
 γιὰ νὰ ἰδῶ πιδ πολὺ τὸ σκοτάδι·
 ἐκεῖ κάτω ἤσουν ἐσύ.
 Καὶ ἤσουν ὄνειρο κι οὐρανὸς ἤσουν καὶ ζωὴ.
 λύγισα σὰν στέλεχος
 ἀγκαλιάζοντας τὸν ἄνεμο.

(Occio rosso - occio verde)

ἀπόδοση ΔΗΜ. ΣΙΩΜΟΠΟΥΛΟΥ

Τρία ποιήματα του SALVATORE QUASIMODO

Μεταφράζει ο Λάμπρος Μάλαμας

Ὁ γερο — χειμώνας

Τῶν ἄσπρων σου χειρῶν οἱ πόθοι
στὰ σκιάφωτα τοῦ ἔρωτά μου:
Νιώθουν τὰ ρόδα καὶ τὰ κρίνα
τὸ θάνατο, γέρο - χειμώνα.

Ἄναζητώντας μίλια τῶν πουλιῶνε
βρεθήκανε ταχειὰ στὰ χιόνια
ἔτσι σὰν τοῦτα μου τὰ λόγια,
ἓνα μικρὸ κεράμι ἡλίου,
ἐν' ἀχτινοστέφανο τ' ἀγγέλου,
ἔπειτα ἡ ἀντάρα, καὶ τὰ δέντρα,
κι' ἐμεῖς τὰ γένη τοῦ ἀνέμου σὴν ἀνατολή.

Καὶ εἶν' αἰφνίδιο τὸ βράδυ

Στέκει ὁ καθένας μας μονάχος
πάνω ἀπ' τῆς γῆς του τὴν καρδιά
πληγωμένος ἀπὸ μιὰν ἀχτίνα ἡλίου:
Καὶ εἶν' αἰφνίδιο τὸ βράδυ!...

Ἄχορταγο ἀνοιχτό μου χέρι

Στὴ φτώχεια τοῦ κορμιοῦ
πῶς εἶμαι, πατέρα ἰδές με,
κουρνιαχτὸς σὴ στράτα!
Τί ὁ ἀγέρας ξεστρατεύει
εὐθὺς στ' ἀνήμπορο συχώριο.
'Ἄλλ' ἂν θὰ χάσω τὸ κουφάρι
ἓναν καιρὸ ποῦ νὰ τὸ ξέρω,
ἢ πρωτόλαλη φωνὴ φωνὴ ἀκόμ' ἀγροίκητη
σ' ἀχορτασιὰ τοῦ ἀνοιχτοῦ χεριοῦ μου!
Πόνε μου ἐσὺ ἀγαπημένε
ἀπὸ τὴν κάθε μέρα μου σὲ τρέφω.

ΠΑΙΔΙΚΟ ΠΑΡΚΟ

Μέσα στοῦ ὄνείρου τὴν ἀχλὺ σ' ἀντίκρυσσα ἀναστημένο
 μικρὸ παιδικὸ πάρκο τῶν ἀνέμελων παιγνιδιῶν.
 Εἶχες ἀλλάξει τόσο πολὺ, μὰ σὲ γνώρισα
 χωρὶς δισταγμὸ, χωρὶς καμμιὰ ἐπιφύλαξη,
 — βλέπετε ἢ ἀγάπη δὲν φοβᾶται τίς μεταμορφώσεις
 τῆς μεταπολεμικῆς πολεοδομίας τῶν ὠφελιμιστῶν —
 Σοῦ ἔφτιαξαν σύρματα διχτυωτὰ γιὰ φράχτες,
 γιὰ νὰ κλείσουν τὴν ἀπέραντη καταδεκτικότητα
 τῶν χώρων σου,
 σοῦ τρύπησαν τ' αὐτιά μὲ φωτεινὲς ἐπιγραφές,
 σοῦ πιτοίλισαν τὴ χλόη μὲ βρώμικα καφενεῖα,
 σοῦ πῆραν τὴ φωνὴ ποῦθγαινε ἀπὸ τῶν πρωῖνῶν χελιδονιῶν τὸ στόμα,
 μὲ τίς ἀναρθρὲς κραυγὲς ἐνδὸς γειτονικοῦ κέντρου.
 Μὰ τὴν ψυχὴ σου τὴ γλυκειά, τὴν ἀγαθὴ συντρόφισσα
 τῶν παιδικῶν μας παιγνιδιῶν στίς ἐρημικὲς ἀλέες,
 ὅσο καὶ νὰ τὴ σημάδεψαν,
 δὲν μπόρεσαν νὰ τὴν μολύνουν μὲ τίς τροποποιήσεις τους.
 Τὸ ξεχώρισα σὲ λίγα φθινοπωριάτικα ἄγρια κλάμινα,
 σὲ μιὰ τούφα θεριεμένες τσουκνίδες,
 στὸ γέλιο ἐνδὸς παιδιοῦ ποῦ ἔκλεινε τῶνα τοῦ μάτι,
 στὸν πρωῖνὸ ἥλιο, μέσα ἀπ' τὰ πράσινά σου πεῦκα! . .

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΑΡΔΑΡΗΣ

ΓΑΛΗΝΗ ΣΤΟ ΙΟΝΙΟ

Τὴν ὥρα τούτη,
 ποῦ τοῦ Ἰόνιου ἢ γαλήνη
 ἔχει ἀπλωθῆ στα γύρω
 ποῦ στὸ λαμπερὸ φῶς τοῦ ἡλίου
 πλέει στῆς φωτιᾶς τὸ σκοτάδι,
 Τὴν ὥρα τούτη,

Τρικυμία γεμίζει τὴν ψυχὴ μου.

Δὲν φτάνει τοῦ Ἰόνιου ἢ γαλήνη
 τίς ξιφολόγχες νὰ σπάση, τοὺς νεκρούς,
 νὰ ἀναστήση τοῦ πολέμου,
 Τὴν ὥρα τούτη,

Οἰμωγὲς καὶ κραυγὲς θρήνου
 ταράζουν τὴν γαλήνη τοῦ Ἰόνιου.

Σβῆστε τίς φωτιὲς τῶν Βιετνάμ,
 στὴν χώρα τοῦ Ἰορδάνη,
 στῆστε τὸν Σταυρὸ τῆς Εἰρήνης
 Ἄφῆστε μας,
 τὴν γαλήνη τούτη τοῦ Ἰόνιου.

ΚΩΣΤΑΣ ΖΩΤΟΣ

Ένας Σλοβάκος ποιητής στην Ελλάδα

EUGEN VESNIN

(Εισαγωγή και ελεύθερη μετάφραση του Antonio Alecci)

Ο Eugen Vesnin, ψευδώνυμο του Ignák Zelenka, γεννήθηκε στις 22 Ιανουαρίου του 1913, στην Mokry Háj, μικρό χωριό της δυτικής Σλοβακίας, στους πρόποδες των Λευκών Καρπαθίων. Νεαρός ήλθε στην Ιταλία και εγκαταστάθηκε στη Ρώμη, όπου έκανε διάφορες σπουδές και έτελειωσε την Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου το 1945.

Δικαίως έθεωρήθηκε «Ο πρόδρομος της σλοβακικής λογοτεχνίας στη Ρώμη». Το 1948 ίδρυσε και εν συνεχεία διηύθυνε για αρκετά χρόνια το πρώτο στη Ρώμη λογοτεχνικό περιοδικό σε σλοβακική γλώσσα υπό τον τίτλο Rim (Ρώμη). Σε μία ομώνυμη σειρά έδημοσίευσε ώριμα σλοβακικά έργα για τους ανά τον κόσμο ομοεθνεῖς του. Ήδη από πολλά χρόνια κατέχει εξέχουσα θέση στη Βατικανή Βιβλιοθήκη.

Αφθονη και ποικίλη ή ποιητική παραγωγή του Vesnin (που στα Σλοβακικά σημαίνει γιός της Vesna, θεᾶς της άνοιξης στη σλαβική μυθολογία), παρουσιάζει δύο βασικά χαρακτηριστικά: την απλότητα και τον αυθορμητισμό. Ένα ταξίδι, που ο ποιητής έπραγματοποίησε στις πιο υποβλητικές τοποθεσίες της Ελλάδος επ' ευκαιρία της πεντηκοστής επέτειου των γενεθλίων του, υπήρξε πηγή έμπνεύσεως μιᾶς συλλογῆς ποιημάτων υπό τον τίτλο: «Από τις άκτες της Λέσβου». Σ' αυτήν ο ποιητής εμφανίζεται γοητευμένος από την ομορφιά του Μεσογειακού τοπίου και εκφράζει ποιητικά τον θαυμασμό του όχι μόνον για τὰ μνημεία του παρελθόντος, αλλά και για την απλότητα, την ζεστασιά και την φιλοξενία τῶν κατοίκων, όπου συνοψίζονται οἱ αἰώνιες ἀξίες του ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Τὰ τρία δημοσιευόμενα ποιήματα ἀνήκουν στη συλλογή «Από τις άκτες της Λέσβου» (ἀπ' τὸ βιβλίο «Ἡ ὄαση τῆς μιμόζας»).

Κ Ε Ρ Κ Υ Ρ Α

Ἡ Κέρκυρα εἶναι ἡ εἴσοδος
τῆς ἡλιόλουστης Ἑλλάδας.
Κυριαρχεῖ στη θάλασσα
μὲ τις φυσικὲς καλλονές της.

Ἡ Κέρκυρα εἶναι τὸ νησί
τῶν φημισμένων Φαιάκων.
Ἐκεῖ ὁ Ὀδυσσεὺς βρῆκε
τὴ γλυκεῖα πριγκήπισσα.

Ἡ Κέρκυρα εἶναι ἡ ὄαση
τῆς ἀπέραντης γαλήνης.
Ἐκεῖ τὰ πάντα λάμπουν
ἀπὸ τῆ χαρὰ τῆς ζωῆς.

Ἡ Κέρκυρα εἶναι τὸ καταφύγιο
τῶν γερῶν καὶ τῶν ἄρρωστων,
ποῦ ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ
ρουφοῦν τὸν ἐνθουσιασμό.

Ἡ Κέρκυρα εἶναι ἡ πατρίδα
τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τῶν ποιητῶν.
Στὴν ἀκτὴ τῶν ἤσυχων νερῶν
ὠρίμασαν ἀμέτρητα καλλιτεχνήματα.

Ἡ Κέρκυρα εἶναι ἓνας κῆπος
ὅπου τὰ πουλιὰ τοῦ νότου
τραγουδοῦν γιὰ τοὺς ἀνήσυχους ταξιδιώτες
τὸν παιᾶνα τῆς αἰώνιας ἀνοιξῆς.

ΜΙΑ ΜΕΡΑ ΠΑΝΗΓΥΡΙΟΥ ΣΤΟ ΝΗΣΙ ΤΗΣ ΘΗΡΑΣ

Ὅταν στὸ νησί τῆς Θήρας εἶναι μέρα πανηγυριοῦ
ὄλοι χορεύουν χαρούμενοι.
Κι' ἐγὼ ἔπρεπε νὰ λάβω μέρος,
ὄντας καλεσμένος στὴ βραδινὴ ὑπαίθρια γιορτῆ.

Μὲ τὴν συνοδείαν τῆς φλογέρας καὶ τῆς πίπιζας
τὰ τακούνια μου ἔμοιαζαν σὰ ν' ἀστραποβολοῦν,

ἐνῶ ἀπὸ τὰ ἄσκια τὸ γλυκὸ κρασί
ἔσταζε μεθυστικὸ σὰ κύπελλα τῶν καλεσμένων
καὶ οἱ βοσκοὶ ἔψηναν στὴ θράκα
τὰ κατσικάκια, ποῦ μοσχοβολοῦσαν δενδρολίβανο.

Ἡ μικρὴ ὀρχήστρα ἔπαιζε στὴ γεμάτη ἄστρα νύχτα
καὶ χαρούμενα ξεχύνονταν τὰ γλυκὰ τραγούδια
ἀπὸ τὰ φλογερά στήθη τῶν νεαρῶν Ἑλληνίδων,
ποῦ φώτιαζαν τοὺς βράχους τῆς θάλασσας.

Στὴν ἀγκαλιά σου, γλυκειὰ Ἀλεξάνδρα,
ποιός θὰ μποροῦσε νὰ θαυμάσει
ἔστω μιὰ μόνη γωνιά τοῦ οὐρανοῦ
ποῦ ἀκτινοβολεῖ πάνω στὶς ἀνθισμένες ροδοδάφνες;

Ἡ ἀγάπη στὸ νησί τῆς Θήρας εἶναι φλογερὴ
σὰν τὴ λάβα στὸν κρατῆρα ἐνδὸς ἠφαίστειου.

ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΚΤΕΣ ΤΗΣ ΛΕΣΒΟΥ

Ἐπὸ τὶς ἀκτὲς τῆς Λέσβου σαλπάρει τὸ πλοῖο μου
 τώρα πὸ ἡ τρικυμία ἔπαψε πιά,
 ἡ θάλασσα ἠσύχασε, ὁ οὐρανὸς ἀκτινοβολεῖ,
 καὶ μὲ συνοδεύει τὸ κοπάδι τῶν γλάρων.

Ἐπὸ τὶς ἀκτὲς τῆς Λέσβου ξαναγυρίζω μελαγχολικός:
 λυπᾶμαι πὸ ἀφίνω τὸ νησὶ τῶν ποιητῶν,
 ὅπου ἔζησα στιγμὲς μεθυστικές:
 φοβᾶμαι πὼς ἡ καρδιά μου θὰ ὑποφέρει ἀπὸ τὴ νοσταλγία.

Ἐπὸ τὶς ἀκτὲς τῆς Λέσβου κάποιος μὲ χαιρετᾶ,
 δὲν εἶναι σκιά ἢ ἀφηρημένο πρόσωπο
 εἶναι ἴσως ὁ Ἄλκαϊος, ἢ ἡ ἰδιόρρυθμη Σαπφώ;
 Ἄνεμίζω στὸν ἄερα τὸ ψάθινο καπέλλο μου.

Ἐπὸ τὶς ἀκτὲς τῆς Λέσβου φέρνω στὸ σπίτι μου
 ἓνα ἀρωματισμένο κλαδὶ τῆς αἰολικῆς ποίησης
 καὶ σὰν τὸν Ὀράτιο θὰ τὸ μεταφυτέψω στὸ κῆπο μου
 γιὰ νὰ φαίνεται πὸ ὠραῖος καὶ πὸ χαρούμενος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

« Zo zatiáis mimóz »	[« Ἡ ὄαση τῆς μιμόζας »]	Buenos Aires,	1965
« S temena mojich hôr »	[« Ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῶν βουνῶν μου »]	»	1966
« Costa na Ponzu »	[« Ταξεῖδι στὴ PONZA »]	»	1967
« Ja nie son potomok zlatokoron »	[« Ἐγὼ δὲν ἀναζητῶ χρυσάφι »]	»	1968
« Aj v etrúrskich záhradach »	[« Καὶ στοὺς Ἑτρουσκικοὺς κήπους »]	»	1970
« Kytica nazabúdok »	[« Ἐνα μάτσο μυσοσπίδες »]	»	1971
« ó, more, ó more! »	[« Θάλασσα, θάλασσα; »]	Συλλογὴ ποιημάτων. Ὑπὸ ἐκτύπωση	

Ὁ ποιητὴς ἐτοιμάζει ἄλλες τρεῖς συλλογές:

« Prehrna júc svoj rímsey nácrtník »	[« Ξεφυλλίζοντας τὸ ρωμαϊκὸ μου ἄλμπουμ »]
« ó, zvodné grécke brehy »	[« Ὡ θελκτικὲς ἐλληνικὲς ἀκτὲς »]. Συλλογὴ ἀφιερωμένη στὴν Ἑλλάδα.
« Slovenská symfonia »	[« Σλοβακικὴ συμφωνία »]

ΛΑΦΟΝΤΑΙΝ

Η ΚΗΔΕΙΑ ΤΗΣ ΛΕΑΙΝΑΣ

Πέθανε ἡ Λέαινα κι' ὁ καθείς
 γιὰ τὴν αὐλὴ κίνησε εὐθύς,
 γιὰ νὰ προσφέρῃ σὸν θλιμμένο βασιλιά του
 παρηγοριά: χρέος πικρὸ ποὺ κάνει
 βαρύτερο τὸ βάρος τοῦ θανάτου.
 Κι' Αὐτὸς τελάληδες στὴν ἐπικράτεια βγάνει,
 ποὺ διαλαλοῦν: «στὸ τάδε μέρος,
 καὶ σὲ ὥρα ποὺ μὲ ἀκρίβεια ἔχει ὀριστῆ,
 κηδεύουν τῆ Βασίλισσα· ἄς τρέξῃ νέος καὶ γέρος.
 Θὰ κανονίσῃ ὁ Μάγιστρος αὐτὴ τὴν τελετῆ,
 καθὼς ὁ Βασιλιάς ἔχει προστάξει,
 καί, κατὰ τὸ πρωτόκολλο, θὰ βάλῃ σὲ ὄλα τάξῃ».
 Σκεφτῆτε τῶρα ἂν ἔλειψε κανεὶς
 ἀπὸ τὸν ὄχλο ἢ ἀπ' τοὺς εὐγενεῖς.
 Βρουχίσματα, τοῦ Ρήγα οἱ στεναγμοὶ καὶ οἱ θρῆνοι.
 Τὸ ἄντρο του σειέται ὀλόκληρο σιτὴ φοβερὴ του ὀδύνη·
 — γιὰτὶ ἄντρο εἶναι τὸ μέγαρο τοῦ φοβεροῦ μονάρχη —
 Κι' ἄκουες μαζί, καθὼς αὐτὸς ἔκανονάρχει,
 νὰ βρουχιῶνται, θρηνηῶντας οἱ αὐλικοί.
 Εἶναι ἡ Αὐλὴ τόπος ἀλλοιώτικος ἐκεῖ
 ζῆ ἕνας λαὸς νευρόσπαστο, χωρὶς ψυχὴ καὶ χρῶμα.
 Στέκει ἔτοιμος γιὰ κάθε τί στοῦ Βασιλιᾶ τὸ πλάϊ·
 γιὰ ξένες ἔγνοιες ἢ χαρὲς χαίρεται εἴτε θρηναί·
 μὰ ὄχι μὲ τὴν καρδιά, μονάχα μὲ τὸ στόμα·
 σὰν τὴν μαϊμοῦ, τὸν κύριο στὰ μάτια τὸν κοιτάει·
 Πέσ του: Πετάει ὁ γάϊδαρος, καὶ θὰ σοῦ πῆ: Πετάει.
 Ἔνα μυαλό, θὲ ν' ἄλεγε, χίλια κορμιὰ κινεῖ,
 καὶ καταντάει ὁ ἄνθρωπος μιὰ σκέτη μηχανή.

Ἄς εἶναι· κάποιο Ἄλαφι δὲν εἶχε θρηνήσει·
 μὰ, ἀλήθεια, ἂν τῶκανε, θὲ νάταν παρὰ φύση:
 τέτοια χαρὰ δὲν εἶχε ἀκόμα ξαναἰδεῖ:
 τούπνιξε ἢ μακαρίτισσα γυναῖκα καὶ παιδί.
 Τέλος, δὲ δάκρυσε. Καὶ κάποιος κόλακας κινάει
 καὶ λέει τοῦ Ρήγα: «ἀντὶ νὰ κλάψῃ, τὸ εἶδα νὰ γελάῃ».
 Τοῦ δυνατοῦ, εἶπ' ὁ Σολομών, εἶναι γιομάτῃ φρίκη
 ἢ ἄγρια ὀργή· τὸ τί εἶν' ἢ ὀργὴ τοῦ Λιονταριοῦ, στοχάσου!
 Μὰ ἦταν τὸ Ἄλαφι ἀδιάβαστο εἰς τὴν Παλαιὰ Διαθήκη·
 Βρουχιέται ὁ Λέοντας: «Θρέμμα ταπεινὸ τοῦ δάσου,
 γελαῶς; δὲ βλέπεις, δὲ γρικᾶς τὸν θρῆνο ὀλόγουρά σου;
 Δὲν στέκει ἐμεῖς νὰ μπήξουμε, ὦ ταπεινὸ θηρίο,
 σιτὴ σάρκα σου τὰ θεῖα μας νύχια. Ἔ! Λύκοι, ἐσεῖς, πλησιᾶστε!
 ἐκδικηθῆτε, ἐσεῖς, γιὰ τὴ νεκρή! Θυσιάστε
 σιτὴν ἱερὴ τῆς θύμῃσῃ ἐτοῦτον τὸν ἀχρεῖο».
 Καὶ λέει τ' Ἄλαφι: «Μεγαλειότατε, δὲν κάνει

νὰ κλαῖμε. Περσευόμενο μοῦ φαίνεται τὸ δάκρυ.
Μέσ' στ' ἄνθια πλαγιασμένη, ἡ Ρήγισσα μοῦ ἐφάνη,
σὰν ὄραμα, σὲ τούτη δὰ τὴν ἄκρη.
Τὴν εἶδα, ἀτόφια, νὰ φοράη τὸ φωτεινὸ στεφάνι,
καὶ μοῦπε: ὅταν τὸ σῶμα αὐτὸ θὰ κηδευτῆ,
καὶ θὰ κινάω γιὰ τοὺς θεοὺς, μὴν κλάψης στὴν ταφὴ μου.
Χίλιες χαρὲς σιὰ Ἠλύσια θάχω ἐγὼ γευτῆ
μὲ ὅλους ἐκείνους, ὅπου ἀγίασανε μαζί μου.
Νὰ κλάψη μόνο ὁ Βασιλιᾶς: γιὰτὶ οἱ δικοί του θρηνοὶ
εἶναι γιὰ μὲ παρηγοριά». Σὰν τᾶκουσαν ἐκεῖνοι
φωνάξαν: «Ἄγιασε ἡ μακάρια». Καὶ τὸ Λάφι τώρα
ἀντὶ νὰ τὸ σπαράξουνε, τὸ φόρτωσαν μὲ δῶρα.

Ψέμματα ἂν πῆς στοὺς Βασιλιάδες πλήθια,
ἂν τοὺς χορτάσης κολακεῖες καὶ παραμύθια,
κι' ἂν δὲν σὲ καλοβλέπουνε, κι' ἂν σὲ μισοῦν ἀκόμη,
τσιμποῦν εὐθὺς σιὸ δόλωμα κι' ἀλλάζουνε τὴ γνώμη.

Ἐπίδοση: ΑΡΣΕΝΗ ΓΕΡΟΝΤΙΚΟΥ

ΑΠ' ΟΣΑ ΣΥΜΒΑΙΝΟΥΝ

Ὁ Ἀλέξιος ἦτο ὑπερήφανος.
Κυρίως διὰ τὴν ὀνομασίαν του.
Ὅνομα Βυζαντινόν.
Τὸ λεξικὸν ἐδογματίζε.

Ἐπνίγη ἐνῶ ἐκολύμβα.
Πρὶν νυμφευθῆ.
Πρὶν τεκνοποιήση.
Ἡ θάλασσα ἐπίσης ἦτο ὑπερήφανος.
Καθὼς τὸ λεξικὸν σιωποῦσε.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΛΕΝΤΖΗΣ

ΣΠΥΡΟΥ ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟ ΚΟΙΝΟ

- Ένας δημοσιογράφος τούς βρήκε
σὲ μιὰ σοφίτα
— Μὴ μᾶς προδώσεις, τοῦ εἶπαν,
πάρε 50.000.
Τοὺς κοίταξε χαμογελώντας:
— Γιὰ κάθε φόνο
100.000!
Μπήκε ἄλλος δημοσιογράφος:
— 200.000 τὸ ἔγκλημα,
συνεχίστε!
— Ποιὸς πληρώνει; ρώτησαν.

ΦΥΛΛΑ ΧΛΟΗΣ

Ένας γεροπαράλιτος
ἀπὸ τὸ Ναγκασάκι
— δάσκαλος στὰ νιάτα του —
διάβαζε στὸ νοσοκομεῖο
τῶν θυμάτων πολέμου
ἀμερικάνικη λογοτεχνία.
Βρισκόταν στὴ σελίδα 198
τῆς συλλογῆς τοῦ WALT WHITMAN
«LEAVES OF GRASS»
(NEW YORK 1954):
«Στὰ ὕψη πετώντας
ἢ ἀετόφθαλμη ἐπιστήμη
λὲς καὶ θωρεῖ
ἐμᾶς τοὺς σύγχρονους
ἀπὸ ψηλὲς κορφές —
ἀπόλυτα μᾶς στέλνει συνεχῶς
προστάγματα!»

ΕΦΕΥΡΕΣΗ

Ρίχνεις μιὰ δραχμὴ
στὸ MUSIC — BOX
κι ἀγοράζεις δυὸ λεφτὰ
σιγή.

ΤΙΒΟΥΛΛΟΥ

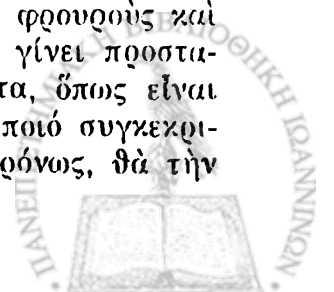
Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΛΕΓΕΙΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Εισαγωγή — μετάφραση — σχόλια
ΒΑΣ. Ι. ΛΑΖΑΝΑ

I. Ὁ Τίβουλλος (Albius Tibullus) γεννήθηκε τὸ 54 καὶ πέθανε τὸ 19 π.Χ. Νεαρῶτατος ἔλαβε μέρος στὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Γαλατῶν καὶ κατόπιν, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του, προτίμησε τὸν ἥρεμο βίον τῆς ἐξοχῆς στὰ προάστεια Ρώμης. Ἦταν φίλος τοῦ Ὀρατίου καὶ τοῦ Βιργιλίου. Κατὰ τὴν περίοδο τῶν προγραφῶν ἔχασε μεγάλο μέρος τῆς περιουσίας του. Ἄφησε τέσσαρα βιβλία Ἑλεγείων, πού ἀποπνέουν βαθεῖα τρυφερότητα καὶ μελαγχολία, ἐνῶ, συγχρόνως, διακρίνονται γιὰ τὴν ἁρμονία καὶ τὴ γλυκύτητα τοῦ ὕφους. Ὁ Τίβουλλος στρέφεται ἐναντίον τοῦ πολέμου, ἐναντίον τῆς ἀπληστίας καὶ τῆς φιλοχρηματίας. Ἀγαπᾷ τὴν εἰρηνικὴ ζωὴ, τὴν οἰκογενειακὴ θαλπωρὴ, τοὺς ἀγρούς καὶ τὰ δέντρα, τοὺς εἰδυλλιακοὺς ἔρωτες. Οἱ Ἑλεγεῖες τοῦ Τίβουλλου ἐκφράζουν, κατὰ τρόπο πηγαῖο καὶ αἰθόρμητο, τοὺς συναισθηματικούς του κραδασμούς.

Γι' αὐτὸ καὶ ὁ στίχος τους εἶναι ἀνεπιτήδευτος, ἀβίαστος, ἀπλός.

II. Ἡ δευτέρη Ἑλεγεία τοῦ πρώτου βιβλίου φαίνεται ὅτι γράφηκε τὸ 30 ἢ τὸ 29 π.Χ. Συγκεκριμένα μετὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ ποιητοῦ ἀπὸ τὴν Aquitania (παλαιὸ ὄνομα ἐνὸς τμήματος τῆς Γαλατίας), ὅπου εἶχε ἀκολουθήσει τὸν Μεσσάλα στὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς πού εἶχαν ἐξεγερθεῖ ἐναντίον τῆς Ρώμης. Μετὰ τὴν ἐπάνοδό του στὴ Ρώμη, ὁ Τίβουλλος συνδέεται μὲ τὴ Δηλία καὶ τῆς προσφέρει ὅλο τὸ πάθος τῆς νεανικῆς του καρδιάς. Διακηρύσσει μὲ ἔξαρση καὶ περιπάθεια ὅτι κανεὶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸν ἀποσπάσει ἀπ' τὸ δεσμὸ αὐτόν. Μάταια κάποιος συγγενὴς του ὅπως ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὁ στίχος τοῦ 87 προσπαθεῖ νὰ τὸν πείσει ἢ καὶ τὸν πιέζει ἀκόμη νὰ ἐγκαταλείψει τὴ Δηλία καὶ νὰ ἀκολουθήσει καὶ πάλι τὸν Μεσσάλα στὴν νέα του ἐκστρατεία στὴ Γαλατία. Ἀλλὰ ὁ ποιητὴς ἀντιμετωπίζει καὶ ἄλλα ἐμπόδια. Εἶναι κυρίως ὁ σύζυγος τῆς Δηλίας, ὁ ὁποῖος, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἔχει βάλει καὶ φύλακες νὰ φρουροῦν τὸν κοιτῶνα τῆς. Στὸ σημεῖο ἀκριβῶς αὐτὸ ἀρχίζει ἡ Ἑλεγεία. Ἄς ἀναλύσουμε, μὲ συντομία, τὸ περιεχόμενό της: Ὁ ποιητὴς ἀφ' οὗ βροῖκε κλειστὴ τὴ θύρα τῆς ἀγαπημένης του, ἐπιστρέφει δύσθυμος στὸ σπίτι του καὶ ἀρχίζει νὰ ἀδειάζει κύπελλα ἀπὸ κρασί (1—6). Σὲ λίγο ἀρχίζει νὰ ἐκλιπαρεῖ τὴν θύρα, τὴν ἀδυσώπητη αὐτὴ θύρα. Τὴν καλεῖ νὰ ἀνοίξει, ἐπὶ τέλος, νὰ ὑποχωρήσει στὶς παρακλήσεις του, νὰ ἐνδώσει στὸν πόνο του (7—14). Κατόπιν στρέφεται πρὸς τὴν ἀγαπημένην του. Τὴν καλεῖ νὰ γίνῃ τολμηρὴ, νὰ δείξῃ γενναιότητα. Νὰ ἀδιαφορήσῃ γιὰ τοὺς φρουροὺς καὶ ν' ἀνοίξῃ, μὲ τεχνάσματα, τὴ θύρα. Ἔτσι, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, θὰ γίνῃ προστατευόμενὴ τῆς Ἀφροδίτης· θὰ γίνῃ ἡ ἐκλεκτὴ τῆς θεᾶς τοῦ ἔρωτα, ὅπως εἶναι κα' αὐτὸς (15—40). Καὶ ὁ ποιητὴς συνεχίζει: Τῆς ὑποδεικνύει μὲ ποιὸ συγκεκριμένο τρόπο εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαπατήσῃ τὸ σύζυγό της, ἐνῶ, συγχρόνως, θὰ τὴν

καὶ κατεπάνω σου τοὺς κεραυνοὺς ὅλους νὰ ρίξει ὁ Δίας.
Θύρα ἄνοιξέ μου, ἐσύ, ἄς σὲ νικήσουν ἐπὶ τέλους ὅλες

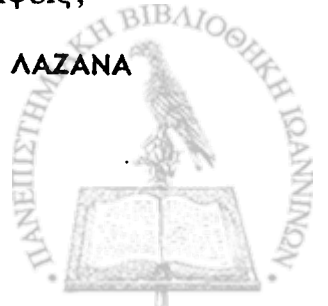
- 10— οἱ ἱκεσίες μου αὐτές. Στους στροφαλοὺς σου γύρνα κι' ἄνοιξέ μου
ἀθόρυβα· γιὰ τὶς κατάρες ὅσες σοῦχει ξεστομίσει
ἢ ἀλλοφροσύνη μου, συγχώρα! ὅλες στὴν κεφαλή μου ἄς πέσουν!
Τὶς προσευχές μου, κάλλιο, ἐσύ, νὰ θυμηθεῖς. Καὶ νὰ προσθέσεις:
τᾶνθη στους παραστάδες σου, τὴν ἱκετήρια τὴ φωνή μου!
Θάρρος, Δηλία! Τοὺς φρουροὺς σου μὴν διστάζεις νὰ ἀπατήσεις.
Θὰ πρέπει νάσαι τολμηρή. Τοὺς τολμηροὺς ἢ Ἄφροδίτη,
τοὺς βοηθεῖ· συντρέχει αὐτὴ τὸν νιὸ τὸν ἄντρα πὸ πατάει,
τὸν κίνδυνο ἀψηφώντας, τὸ κατώφλι· ἀκόμη τὸ κοράσι
πὸ ἀνοιεῖ τὴ θύρα· αὐτὴ ἀπ' τῆς ἡδονῆς τὴν κλίνη σὲ μαθαίνει
- 20— πῶς νὰ γλιστρᾷς ἀθόρυβα· νεύματα πῶς ν' ἀλλάζεις πάλι
ἐμπρὸς στὸ σύζυγο. Καὶ μὲ «σημεῖα» λέξεις γλυκὲς νὰ κρύβεις!
Δὲν τὰ διδάσκει, βέβαια, σ' ὅλους αὐτά· σ' ἐκείνους μόνον
πὸ ὁ φόβος δὲν λυγᾷ· καὶ δὲν τοὺς ἐμποδίζει μὲς στὸ σκότος
τῆς νύκτας νὰ σηκώνονται. Ἔτσι κι' ἐμένα ἢ Ἄφροδίτη,
καθὼς ἀνήσυχος πλανιέμαι στὸ σκοτάδι, δὲν μ' ἀφήνει
νὰ μὲ πληγώσουν μ' ἐγχειρίδιο ἢ ν' ἀρπάζουν μου τὰ ροῦχα.
Αὐτός, πὸ τὸν κατέχει ὁ ἔρωτας, παντοῦ μπορεῖ νὰ ὀδεύει
ἡρεμος, σὰν πρόσωπο ἱερό, χωρὶς παγίδες νὰ φοβᾶται.
Τὸ κρῦο, ναί, τὸ παγερὸ ἀψηφῶ μιᾶς νύκτας τοῦ χειμῶνα
- 30— καὶ τὴ βροχή, καὶ ποταμὸς ἂν πέφτει ἀκόμη· οἱ πόνοι τοῦτοι
δὲν μοῦ δαγκώνουν τὴν ψυχὴ· φτάνει ἢ Δηλία τὸ σύρτη μόνον
νὰ τὸν τραβᾷ, τὰ δάκτυλά της ἀφοῦ τρίξει — σύνθημά μας!
Τὰ μάτια σας γυρίστε ἀλλοῦ εἴτε ἄντρας εἶσαι εἴτε γυναῖκα,
πὸ συναντῶ στὸ δρόμο μου. Ἡ Ἄφροδίτη πάντα θέλει
οἱ ἄθλοι τῆς στὴ σιωπῇ καὶ στὸ πυκνὸ νὰ μένουν σκότος.
Μὲ τῶν βημάτων σας τὸ θόρυβο μὴν μ' ἐνοχλεῖτε· ἀκόμη
μὴν μὲ ρωτᾶτε πῶς μὲ λέν· ἐμπρὸς μου τοὺς δαυλοὺς τόσο
νὰ μὴν τοὺς φέρνετε· κι' ἂν μὲ γνωρίστε, τέλος, νὰ σιωπᾶστε
καὶ θυμηθεῖτε τοὺς θεοὺς. Μὴν λησμονεῖτε ἢ Ἄφροδίτη
- 40— ἀπὸ τῆς θάλασσας τὰ κύματα, σφιγμένα μ' αἶμα, ὑψώθη.
Μὰ πάλι δὲν θὰ τὸ πιστέψει ὁ ἄνδρας τῆς. Μοῦ τὸ εἶπε τοῦτο
μιὰ μάγισσα σωστή. Τὴν εἶδα ὁ ἴδιος νὰ καλεῖ τ' ἀστέρια,
μὲ τὸ τραγοῦδι τῆς τοῦ ποταμοῦ τὸ ρεῦμα ν' ἀναστρέφει,
ν' ἀνοίγει ἢ γῆς, ὡς τὸ ζητήσει· ἀπ' τὰ μνημεῖα οἱ ψυχὲς νὰ βγαίνουν
τῶν πεθαμένων· καὶ τὰ ὄσιᾶ ἀπ' τὴ φωτιὰ νὰ πέφτουν χάμου.
Σφυρίζει αὐτὴ καὶ ἰδοῦ, μὲ μιᾶς, τὰ πλήθη τῶν δαιμόνων φτάνουν,
ὄμως, γάλα ραντίζοντας, πέρα, μακρὰ, τὰ διώχνει πάλι.
Σὰν θέλει, παρευθύς, ὄλα τὰ σύννεφα σκορπᾷ πὸ θλίβουν
τὸν οὐρανὸ· καὶ στοῦ καλοκαιριοῦ τὴν πύρα ἀκόμη ἐκείνη
- 50— μπορεῖ νὰ κάνει ἀπὸ ψηλὰ πυκνὸ νὰ πέφτει, ὀλοῦθε, χιόνι.
Λέει, τῆς Μήδειας πῶς μονάχα αὐτὴ κατέχει τὰ βοτάνια
κι' ἔχει δαμάσει, ναί, τοὺς τρομεροὺς τοὺς σκύλους τῆς Ἑκάτης.
Ἐόρκια λοιπὸν μοῦ δίδαξε νὰ ξεγελῶ τοὺς τρίτους,
τρεῖς νὰ τὰ λέω φορὲς καὶ τρεῖς νὰ φτυῶ κατόπιν.

Δέν θά πιστεύει πλέον αὐτός, ὅτι κι' ἔν ἄλλοι θά τοῦ ποῦνε οὐδὲ κι' αὐτὰ τὰ μάτια του κι' ὅταν ἀκόμη θά μᾶς βλέπει στῆς ἡδονῆς τὴν κλίνη. Μὰ φυλάξου, Δήλια, ἀγαπημένη, μὴν δώσεις σ' ἄλλον τὴν ἀγάπη σου. Ὁ ἄνδρας σου τὰ πάντα θά βλέπει τότε. Μόνο μαζί μου ἂν θᾶσαι, δέν θά βλέπει!

- 60— Νὰ τὴν πιστέψουμε! Ἄκόμη μοῦπε κι' ἡ μαγίστρα τοῦτο: Τὰ ξόρκια τῆς μποροῦν ὡς καὶ τὸ πάθος μου γιὰ σέ, νὰ σβύσουν κι' αὐτὸ μοῦ τὸ ἐγγυήθηκε κάτω ἀπ' τῶν δαυλῶν τὸ φέγγος κι' ἐνῶ στῆς μαγείας τὸ βωμὸ θυσίαζε, στὸ πρᾶο τὸ σκότος. Ὅχι! τὸ πάθος μου δέν θέλω νὰ σβυστεῖ γιὰ σέ. Μονάχα θέλω νὰ μ' ἀγαπᾶς κι' ἐσύ. Δέν θέλω μακρυὰ σου νᾶμαι. Πλασμένος ἀπὸ σίδηρο θὲ νᾶναι ἐκεῖνος, ποῦ δική του, ἐνῶ μποροῦσε νὰ σὲ κάμει, ὡστόσο προτιμᾶ τὰ ὄπλα. Αἰχμάλωτα τὰ πλήθη τῶν Κιλικίων προτιμᾶ νὰ βλέπει καὶ σῶν ἐχθρῶν, αὐτός, τὴ γῆ νὰ στήνει τὸ στρατόπεδό του.
- 70— Ἐγὼ θά προτιμοῦσα, ἀντίθετα, πάντα μαζί σου νᾶμαι, τὰ βῶδια μου νὰ ζεύω ἐγὼ καὶ τὸ κοπάδι μου νὰ βόσκω στὸ λόφο ἐκεῖ κι' ὕπνο γλυκὸ νὰ βρίσκω καὶ στὸ χῶμα ἀπάνω, φτάνει, θερμὰ - θερμὰ, στὸν κόρφο μου, νὰ κλείνω ἐσέ, Δηλία! Στῆς Τύρου τὴν πορφύρα νὰ κοιμοῦμαι ἀκόμη, ἐπάνω, δίχως ἐσὲ ρωτῶ, σὰν τί χαρά, τί τέρψη θᾶχω, ὅταν ἡ νύχτα θά φέρνει δάκρυα κι' ἀγρύπνια μόνο· οἱ πλουμιστὲς κουβέρτες, μὴδὲ κι' αὐτές, οὐδὲ καὶ τὰ φτερὰ καὶ τῶν νερῶν ὁ φλοῖσθος ποτὲ στὰ ἀνήσυχτα μάτια μου θά στάξουν τὴ γαλήνη. Μήπως μὲ λόγο ἐγὼ ποτὲ τὴν Ἀφροδίτη ἔχω προσβάλει
- 80— καὶ ἡ γλῶσσα ἡ ἄσεβη βαρεῖα μὲ κάνει τώρα νὰ πληρώνω; Μὴν μὲ κατηγοροῦν γιὰ ἱερόσυλο, μὴν ὅτι τάχα μπῆκα στὸ ἱερὸ τὸ δῶμα καὶ τῶν θεῶν ἔχω συλήσει τὰ στεφάνια; Ὅχι! δέν θᾶχα δισταγμούς, ἂν ἤμουν ἔνοχος, νὰ πέσω στοὺς ναοὺς ἐμπρὸς καὶ τὰ ἱερὰ κατώφλια ν' ἀγκαλιάσω, δέν θᾶχα δισταγμούς νὰ σέρνομαι στὸ χῶμα μὲ τὸ γόνυ, νὰ ἰκετεύω, νὰ κτυπῶ στὴ θύρα, ἐκεῖ, τὴν κεφαλή μου. Ὡ, μὴν ἀναγελᾶς τὸν πόνο μου, θὲ νάρθει καὶ γιὰ σένα ἡ ὥρα τῆς πληρωμῆς. Ἡ θεία ἡ ὀργὴ σὲ μένα δέν θά πέσει μόνο. Κάποιος λοιπὸν ἀνάμπαιζε τοὺς ἔρωτες τῶν νέων,
- 90— ὄμωκ, ἀργότερα, σὰν γέρασε, ἀκοῦστε, τί συνέβη: Τῆς Ἀφροδίτης πέρασε τίς ἀλυσίδες στὸ λαιμό του κι' ἔλεε μὲ τρέμουσα φωνὴ ἐρωτόλογα κι' ὄλο τὴν κόμη φρόντιζε καὶ ντροπὴ δέν τόχε ἔξω ἀπὸ τὴ θύρα τῆς νὰ στέκει καὶ τῆς ἀγάπης του νὰ σταματᾶ στὴν ἀγορὰ τὴ δούλα. Καὶ οἱ νέοι γύρωθὲ του νὰ συνάζονται, κλοῖδ νὰ κάνουν κι' ἐπάνω του μὲ τὴ σειρὰ, στὰ ροῦχα του, νὰ φτύνουν ὄλοι. Σ' ἓνα πιστό, θερμὸ θεράποντα γίνου ἴλεως, Ἀφροδίτη· σκληρὴ, τὸν ἔτοιμο τὸν θερισμό, γιὰτί μὲ μιᾶς, νὰ κάψεις;

Μετάφραση: ΒΑΣ. Ι. ΛΑΖΑΝΑ

ΑΠΟ ΜΗΝΑ ΣΕ ΜΗΝΑ ΗΠΕΙΡΟΤΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΚΙΝΗΣΙΣ

ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ Ο Α΄

Ὁ Μεγάλος μας Πατριάρχης Ἀθηναγόρας ὁ Α΄, ὁ δραματιστὴς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς συμφιλίωσης τῶν Χριστιανῶν ὄλων τῶν Ὁμολογιῶν, δὲν ὑπάρχει πιὰ στὴν ἐπίγεια ζωὴ.

Ἐκλείσει γιὰ πάντα τὰ μάτια στὸ ξημέρωμα τῆς 7ης Ἰουλίου ἐ.ἐ., ὕστερα ἀπὸ λιγὴν ἡμέρη ἀσθένεια, ποῦ ἦταν ἐπακόλουθο τῆς μοιραίας πτώσης του στὸν κοιτῶνα τῆς θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης.

Τὸν ἔχασε ἡ Ἐκκλησία, τὸν ἔχασε ἡ Ὁρθοδοξία, τὸν ἔχασε ἡ Ρωμηοσύνη τῆς Πόλης, τὴ στιγμὴ ποῦ τόσο τὸν χρείζονταν. Τὸν ἔχασε ἡ Ἥπειρος...

Παρὰ τὰ 86 χρόνια Του δὲν ἔλεγε νὰ ρίξη κάτω τ' ἄρματα.

Ἐπесе σὰν ἡ βασιλικὴ δρῦ χτυπημένη ἀπὸ ἄγριο δρολάπι.

Ἄπλός, λεβέντης, λυγρόκορμος, μάτι λαγαρό, ὄψη πρόσχαρη.

Σκορπούσε μ' ἄρχοντιὰ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν καλωσύνη. Τὴν παρηγοριὰ στοὺς πονεμένους.

Εἶχε καρδιὰ μικροῦ παιδιοῦ. Λατρεία Του ἦταν τὰ παιδάκια. Κι' ὅταν ἀκόμα χοροστατοῦσε στὴ θεία λειτουργία, στὸ Φανάρι ἢ ὅπουδῆποτε ἄλλου, ἓνα σμάρι ἀπὸ παιδάκια, σὰν τὰ Χερουβεὶμ, ἔβλεπες, νὰ κάθωνται στὰ πόδια τοῦ θρόνου, στὰ σκαλοπάτια του καὶ νὰ τὸν συντροφεύουν.

Ἦταν ἡ χαρὰ κι' ἡ παρηγοριὰ τοῦ ποιμνίου Του πάντα, πιότερο στοὺς δύσκολους καιροὺς.

Θεωροῦσε «εὐλογία», ὅπως ὁ ἴδιος ἔλεγε, νὰ δέχεται κόσμο στὸ Γραφεῖο Του.

Τὴν ἡμέρα τοῦ 40θήμερου μνημοσύνου Του στὸν Πατριαρχικὸ ναό, ἔβλεπες ζωγραφισμένη καθαρὰ τὴ συγκίνηση στὰ πρόσωπα τῶν Συνοδικῶν, τῶν ἐπισήμων καὶ τοῦ λαοῦ. Μάτια θολὰ ἀπ' τὰ δάκρυα. Κάπου - κάπου λυγμοὶ ἀπ' τὰ κλίτη ἀνέβαιναν μαζί μὲ τὰ θυμιάματα καὶ τὶς δεήσεις...

Στὸ Ναό, στὴν αὐλή, στὰ σοκάκια τῆς Πόλης, στὰ καράβια πρὸς τὴ Χάλκη καὶ τὴν Πρίγκηπο ἢ τὸ Βόσπορο, παντοῦ τέλος σὲ κάθε συναπάντημα ὁμογενῆ τὰ πρῶτα λόγια: «Χάθηκε ὁ Μεγάλος!...».

Ἀπώλεια γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία, γιὰ τὴν πατρίδα Του, γιὰ τὴ Ρωμηοσύνη τῆς Πόλης, τὸ ποίμνιό Του.

Ἐνα προλόγιμά Του σύντομο κι ἀπλὸ στὸ ἔξοχο βιβλίο «Ἐκ Φαναρίου» τοῦ ἄλλοτε Μεγάλου Ἀρχιεπισκόπου καὶ τώρα Μητροπολίτου Πέργης κ. Εὐαγγέλου, μᾶς δίνει τὸ περίγραμμα τοῦ εἶναι Του ὁ αἰδιδίμος Πατριάρχης:

«Ἐγὼ προσωπικὲς χαρὲς δὲν ἔχω. Ἐχω τίς δικές σας χαρὲς. Κάθε μέρα συνομιλῶ μὲ ὅλους σας. Συνδιαλέγομαι μὲ τὸν καθένα χωριστά... Πολὺ μ' ἀρέσει ὁ διάλογος, γιατί τὸ περισσότερο μέρος ἀπὸ τὴν ὁμιλία τῶν ἀνθρώπων εἶναι μυστήριον... θυμῶμαι αὐτὸ ποῦ μοῦ ἔλεγαν οἱ χωρικοὶ στὴν πατρίδα μου, ὅταν ἤμουν Διάκονος: «ἤλθαμε νὰ κοιταχτοῦμε». Νὰ ἡ φιλοσοφία τῆς ζωῆς...»

»Κάθε νύχτα κατεβαίνω στο νάρθηκα τῆς Ἐκκλησίας κι' ὅταν ἐσεῖς κοιμᾶσθε ἐγὼ προσθέτω ἕναν ἀκόμη διάλογο στοὺς διαλόγους μου, μὲ τὸν Ἀφέντη τὸ Χριστὸ καὶ τὴν Κυρὰ τὴν Παναγιά. Γιὰ σὰς, ὅλους ἐσὰς. Ἐδῶ, στὴν Ἀμερική, στὴν Αὐστραλία, στὴν Εὐρώπη, πανταχοῦ. . .

»Στὴ βαρειά μου εὐθύνη, μὲ ἐνισχύετε σεῖς, οἱ μεγάλοι Ρωμηοί, οἱ ἴδιοι σ' ὅλη τὴν Οἰκουμένη. . .».

Ἴσως καὶ τὴν ἕσπαστη ὥρα στὴν ἐπιθανάτια κλίνη Του τὰ τελευταῖα λόγια Του ἦταν: «Ἀγάπη, ἀγάπη, πρὸς ὅλους. . .».

Πραγματικὰ σκοπὸς κι' ἔργο τῆς ζωῆς του ἦταν ἡ ἀγάπη.

Μὰ πρὶν κλείσουμε τὸ σύντομο τοῦτο σκιαγράφημά Του, ἀνάγκη νὰ προσθέσουμε ἀκόμα καὶ κάτι ἄλλο:

Ἵσως Μακαριστὸς Πατριάρχης μας, ποὺ — πράγμα ὄχι συνηθισμένο — δικαιώθηκε ζώντας, ὑπῆρξε μορφή Οἰκουμενικῆ πρώτου μεγέθους.

Ἀφύπνισε τὴν παγκόσμια συνείδηση καὶ τοποθέτησε τὸ χριστιανικὸ κόσμο, κατὰ τοὺς ἀνήσυχους τούτους καιροὺς τῶν ἐκπλήξεων, ἐνώπιον τῆς μεγάλης εὐθύνης.

Γιὰ τοῦτο ἡ πορεία Του πάνω στὸν πλανήτη μας, ὅπως κι' ὁ θάνατός Του, στάθηκαν πλέον γιὰ τὴν ἱστορία ἕνας ὀριακὸς σταθμὸς, ποὺ χαράζει μεγάλα καθήκοντα γιὰ τοὺς ἐπιγιγνομένους.

Αὐτὴ εἶναι μὲ λίγα λόγια ἡ ζωγραφιά του.

Ἡ μνήμη του εἶναι πλέον αἰώνια.

Ἵσως καταλυτὴς τῶν πάντων χρόνος δὲ θὰ μπορέση νὰ σβύσῃ ποτὲ ἀπὸ τὴ μνήμη ὁλωνῶν μας τὴ βιβλικὴ μορφή Του τὴ φωτεινή.

ΚΩΝ. ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΙΣ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΝ ΤΟΝ Α΄

Ἵσως Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἀθηναγόρας ὁ Α΄, ὑπῆρξε μιὰ μεγάλη μορφή, ποὺ ἐκάλυψε τὶς διαστάσεις καὶ τὰ σύνορα τῆς προσδοκίας τῶν σύγχρονων Χριστιανῶν. Μιὰ οἰκουμενικὴ συνείδηση καὶ μιὰ ὄραση πέρ' ἀπ' τὴν συμβατικότητα, ποὺ πάσχισε νὰπραῦνει τὸν ταραγμένον ἄνθρωπο τοῦ αἰῶνα τούτου, ποὺ πορεύθηκε, ὡς ἀπόστολος, πάνω ἀπ' τὶς φράχτες ποὺ χωρίζουν τοὺς Χριστιανούς, γιὰ νὰ φέρει μὲ τὴν εἰρηνικὴ εὐλογία του τὴν ἀγάπη καὶ τὴν φρόνηση ἀπ' τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ. Ὑπῆρξεν, ἀκόμα, ἡ βιβλικὴ φυσιογνωμία μὲ τὴν γλυκεῖαν ἐκείνην γαλήνην ποὺ περιχύνονταν στὸ ἡμερο βλέμμα καὶ στὴν πολιὰν κεφαλὴν, μὲ τὸ ὑψηλὸ καὶ εὐθυτενὲς ἀνάστημα, ποὺ διακόνησε τὴν Ἐκκλησία καὶ ἀναλώθηκε στὴν μεγάλη ἀποστολή της. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀποδημία του, παρ' ὅλου ποὺ ἔγινε μὲ τὸ πλῆρωμα τοῦ χρόνου, κάτω ἀπ' τὴν φωνὴ τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν ἴσκιο τῆς Πόλης μὲ τὴν Ἁγία Σοφία, σημειώθηκε ὡς μέγα ἱστορικὸν γεγονός γιὰ ὅλους τοὺς πολιτισμένους λαούς. Ἐτσι, ὁ Κυρὸς Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἀθηναγόρας ὁ Α΄, ἀφοῦ διήλθε τὸν χοικὸ τοῦτο κόσμον ὡς ἕνας σύγχρονος ἀπόστολος τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εἰρήνης, ὀδοιπὸρος ἀνάμεσα ἀπ' τοὺς ἱεροὺς ἴσκιους καὶ τὸ κλέος τῆς Πόλης, συνομιλῶντας μὲ τὴν ἱστορία καὶ τοὺς χρόνους, ἐκοιμήθη ἐν Κυρίῳ, ἐκεῖ ἀπέναντι στὸν ὠραῖο Βόσπορο, ἀφήνοντας μέγα κενὸν καὶ μακρυνὴν ὀροθεσίαν πορείας πρὸς τὸν δρόμον τῆς Ἀγάπης. Ὁ διάδοχός του Δημήτριος, πρῶτα, καὶ ὅλοι μας ἕστερα, ὀφείλομε νὰ δικαιώσουμε τὴν πίστιν αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ποιμενάρχου, ποὺ ξεκίνησε ἀπ' τὴν τραχεῖα χώρα τῆς Ἠπείρου γιὰ νὰ συναγεῖρει τὴν συνείδηση τῶν Χριστιανῶν τοῦ αἰῶνα μας.

Δ. ΚΟΚΚΙΝΟΣ

ΤΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΙΣ ΤΟ ΧΑΡΒΑΡΝΤ

Ἐπιτυχία ἄνευ προηγουμένου ἐχαράκτηρισε τὸ Τρίτον Διεθνὲς Συμπόσιον Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Χάρβαρντ, τὴν 7—9 Μαΐου 1971, πρὸς τιμὴν τῆς 150ης ἐπετείου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ἄνω τῶν τριακοσίων (300) ἀτόμων παρευρέθησαν ἐπισήμως. Τὴν δὲ παράστασιν Καραγκιόζη, τοῦ κ. Παναγιώτη Μιχοπούλου, εἰδικὰ προσκληθέντος ἐξ Ἀθηνῶν, παρηκολούθησαν ἄνω τῶν τετρακοσίων πενήντα (450) καθηγητῶν, φοιτητῶν, λογίων καὶ φιλελλήνων, οἱ ὅποιοι ἐξέφρασαν ἐμπράκτως τὸν ἐνθουσιασμόν τους γιὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν τεχνικὴν τῆς παραστάσεως, παραμένοντες εἰς τὴν αἴθουσαν Νόρτον (Θέατρον) τοῦ Μουσείου Φόγκ μίαν ὥραν μετὰ τὰ μεσάνυκτα!

Τὸ Πρῶτον Συμπόσιον τῆς MODERN GREEK STUDIES ASSOCIATION — M.G.S.A. — εἶχε γίνῃ τὸ 1967 εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μαίρυλαντ, τὸ Δεύτερον εἰς τὸ Πρίνστον Πανεπιστήμιον τὸ 1969. Ἐκτὸς τοῦ Προέδρου τῆς M.G.S.A., DR. EDMUND KEELY, εἰδικοί ὄργανοι τοῦ Τρίτου Διεθνoῦς Συμποσίου ἦσαν οἱ καθηγηταὶ κ.κ. JOHN ANTON, τῆς Φιλοσοφίας, JOHN PETROPOULOS τῆς Ἱστορίας, καὶ PETER TOPPING τῶν Νεωτέρων Ἑλληνικῶν Σπουδῶν. Ἡ καθηγήτρια κ. Λίλη Μακράκη καὶ εἴκοσι βοηθοὶ φοιτηταὶ ἠσχολήθησαν μὲ τὶς λεπτομέρειας καὶ τὴν ὑποδοχὴν τῶν μελῶν καὶ ὁμιλητῶν.

Τὸ Συμπόσιον ἔγινε ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Τμήματος Συγκριτικῆς Φιλολογίας τοῦ Χάρβαρντ, τοῦ ὁποίου ὁ φιλέλλην Διευθυντὴς DR. WALTER KAISER, (μεταφραστὴς τοῦ Γ. Σεφέρη), προσεφώνησε καταλλήλως τὰ μέλη καὶ ἐκήρυξε τὴν ἐπίσημον ἑναρξιν τοῦ ἑορτασμοῦ αὐτοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐλευθερίας.

Ἐκ τῶν καθηγητῶν τοῦ Χάρβαρντ ἀρίστην ἐντύπωσιν ἔκαμεν ἡ λεπτομερὴς εἰσήγησις τοῦ DR. CEDRIC WHITMAN περὶ τῆς κοινωνιολογικῆς σπουδαιότητος τοῦ Καραγκιόζη ὡς μοντέλου τοῦ «φιλελειθέρου, πολιμηχάνου, ἐπιμόνου, καὶ ἀκατανικήτου Ἑλληνο». Ὁ κλασσικὸς φιλόλογος DR. ALBERT LORD ὁμίλησε μὲ τὸ θέμα «Ἡ ἡρωικὴ παράδοσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔπους καὶ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ — Συνέχισις καὶ ἀλλαγὴ». Ὁ δὲ Δρ. Διονύσιος Σκιώτης, καθηγητὴς τῶν Σπουδῶν Μέσης Ἀνατολῆς, ἀνέπτυξεν τὸ θέμα «Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις: τὸ τελευταῖο παιχνίδι τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ».

Ἐκ τῶν καθηγητῶν ἄλλων πανεπιστημίων ὁμίλησαν διὰ μακρῶν (μίαν περίπου ὥραν ἕκαστος) οἱ ἑξῆς: Ὁ DR. DENO GEANAKOPIOS, τῆς Ἱστορίας καὶ τῶν Θρησκευτικῶν Σπουδῶν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Γέιλ, μὲ θέμα «Ὁ ρόλος τῶν Ἑλλήνων τῆς Διασπορᾶς εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Νέας Ἐθνικῆς Συνειδήσεως».

Ὁ κ. Ἰωάννης Νικολόπουλος, τῆς Ἱστορίας εἰς τὸ Πολιτειακὸν Πανεπιστήμιον τῆς Νέας Ἰόρκης εἰς ALBANY, μὲ θέμα: «Οἱ Ἕλληνες τῆς Ρωσσίας καὶ οἱ ἀρχαὶ τοῦ Νεοελληνικοῦ Ἐθνικισμοῦ».

Ὁ DR. JOHN PETROPOULOS, Διευθυντὴς τοῦ Τμήματος Ἱστορίας εἰς τὸ Κολλέγιον Ἄμχερστ, ὁμίλησε μὲ θέμα: «Τρόποι συνεργασίας μετὰ τοῦ ἐχθροῦ κατὰ τὸν Πόλεμον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας».

Ὁ DR. SPEROS VRTONIS τῆς Ἱστορίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Καλιφορνίας εἰς Λὸς Ἀντζελες, μὲ θέμα: «Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ Τουρκικὴν Διακυβέρνησιν».

Ἡ DR. BARBARA JELAVICH, τῆς Ἱστορίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἰντιάνας, μὲ θέμα: «Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις καὶ τὰ Βαλκανικὰ Ἔθνη».

Ὁ DR. ANTHONY BRTER, Νεοελληνιστὴς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μπίρμινχαμ τῆς Ἀγγλίας, μὲ θέμα: «Οἱ Ἕλληνες τοῦ Πόντου καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Πόλεμος τῆς Ἀνεξαρτησίας».

Ὁ Δρ. Λεφτέρης Σταυριανός, τῆς Ἱστορίας εἰς τὸ Βορειοδυτικὸν Πανεπιστήμιον, πλῆσιον τοῦ Σικάγου, μὲ θέμα: «Ἡ Ἑλλὰς εἰς διεθνῆ ἱστορικὴν προοπτικὴν».

Οἱ φιλόλογοι καὶ γλωσσολόγοι ἀντεπροσωπεύθησαν ὡς ἑξῆς:

Ὁ γνωστὸς λογοτέχνης καὶ ἐπισκέπτης - καθηγητὴς εἰς τὸ Πολιτειακὸν Κολλέγιον τοῦ

Ἁγίου Φραγκίσκου κ. Νάννος Βαλαωρίτης ὠμίλησε μὲ θέμα: «Ὁ Ρήγας Φεραῖος καὶ οἱ προεπαναστατικὲς διανοητικὲς ζυμώσεις».

Ὁ ἐκ Κύπρου Δρ. Κώστας Μ. Προυσση, τῶν Νέν Ἑλληνικῶν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κολλέγιον τοῦ Μπρούκλαϊν, μὲ θέμα: «Τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Μακρυγιάννη».

Ὁ Δρ. Κώστας Καζάκης, τῆς Γλωσσολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Σικάγου, μὲ θέμα: «Παραδείγματα Ἰλωσσοῦ Ἑλληνοκεντρισμοῦ — ἢ γιὰ τί οἱ Τοῦρκοι φέρονται σάν Τοῦρκοι».

Ἡ Δρ. Ἄννα Φαρμακίδου, τῶν Ἑλληνικῶν εἰς τὸ Καναδικὸν Πανεπιστήμιον Μάκ-Γκίλλ, μὲ θέμα: «Ὁ συνδυασμὸς διδασκαλίας τῆς Ἀρχαίας καὶ Νέας Ἑλληνικῆς».

Ἄλλες εἰδικότητες ἀντεπροσωπεύθησαν ὡς ἀκολούθως:

Ὁ Δρ. Εὐάγγελος Βλάχος, τῆς Κοινωνιολογίας εἰς τὸ Πολιτικὸν Πανεπιστήμιον τοῦ Κολοράντο, μὲ θέμα: «Ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωσις καὶ οἱ κοινωνικὲς συγκρούσεις τὴν ἐποχὴν τοῦ πολέμου τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας».

Ὁ DR. HARRY PSOMIADES, τῶν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν εἰς τὸ Κολλέγιον Κουήνς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πόλεως τῆς Νέας Ὑόρκης, μὲ θέμα: «Ὁ χαρακτὴρ τοῦ Νέου Ἑλληνικοῦ Κράτους». Ἡ μελέτη ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ φοιτητοῦ κ. Νικηφόρου Διαμαντούρου.

Μέρος τοῦ προγράμματος ἦταν καὶ ἡ μελέτη, «Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρία καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις», ἡ ὁποία ὑπεβλήθη ὑπὸ τοῦ MR. GEORGE FRANGOS, ὑποψηφίου διδάκτορος εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Κολάμπια.

Μερικὲς ἀπὸ τίς ἀνωτέρω μελέτες ἔχουν ἤδη μεταφρασθῆ καὶ δημοσιευθῆ εἰς τὸν «Ἐθνικὸν Κήρικα» τῆς Νέας Ὑόρκης, τὴν «Μακεδονίαν» τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ ἄλλοῦ. Οἱ πρωτοστατήσαντες εἰς τὴν διοργάνωσιν τοῦ Συμποσίου καὶ τὴν γενικὴν ἐπίβλεψίν του, καθηγητὲς κ.κ. PETROPOULOS καὶ ANTON, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Προέδρου τῆς M.G.S.A., DR. KEELY, ἐργάζονται ἤδη διὰ τὴν ἔκδοσιν ὅλων τῶν ἀνωτέρω μελετημάτων ὑπὸ μορφήν βιβλίου, ἐκ μέρους ἑνὸς τῶν ἀρίστων πανεπιστημιακῶν ἐκδοτικῶν οἴκων τῶν Η.Π.Α. Τοὺς εὐχόμεθα κάθε ἐπιτυχίαν, διότι τὰ πεπραγμένα αὐτῶν τῶν Συμποσίων καὶ Συνεδρίων ἀποτελοῦν σημαντικώτατες καὶ συχνὰ πρωτοποριακὲς προσφορὰς εἰς τὸν τομέα τῶν Νεοελληνικῶν Σπουδῶν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος. Διευκολύνονται ἔτσι καὶ οἱ μὴ γνωρίζοντες τὴν Ἑλληνικὴν νὰ ἔλθουν σὲ στενὴν ἐπαφὴν μὲ τὰ προβλήματα καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τῶν Νέων Ἑλλήνων καὶ τῶν Βυζαντινῶν.

Οἱ ἐκδηλώσεις τοῦ Συμποσίου ἔκλεισαν μὲ μίαν ἐπίσκεψιν εἰς τὸ παρὰ τὴν Βοστώνην Ἑλληνικὸν Κολλέγιον εἰς Μπρούκλαϊν, τὴν πρώτην Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Οἱ ἐπισκέπτες εἶχαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσουν ἐκεῖ καὶ διαπρεπῆ μέλη τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ, ὅπως ὁ αἰδ. Λεωνίδας Κόντος, τότε Πρόεδρος τοῦ Κολλεγίου, ὁ αἰδ. Δρ. Δημήτριος Κωνσταντέλος, ὁ αἰδ. Δρ. Ν. Μ. Βαπόρης καὶ ἄλλοι κληρικοὶ καὶ λαϊκοί. Τὰ μέλη ἐθαύμασαν ἐπίσης καὶ τίς κτιριακὲς ἐγκαταστάσεις, τὴν βιβλιοθήκην, τὸ ὠραῖον παρεκκλήσιον, καὶ τὸ ἤρεμον ἔξοχικὸν τοπεῖον.

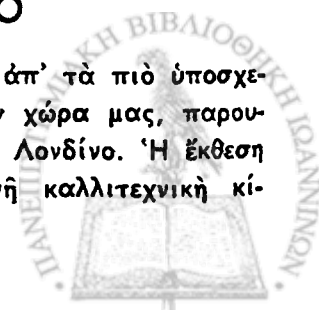
Ἀνάλογες ἐορταστικὲς ἐκδηλώσεις γιὰ τὰ 150 χρόνια τῆς Ἐπανάστασεως τοῦ 1821 ἔγιναν ἀπὸ Ἑλληνοαμερικανικοὺς σιλλόγους εἰς ὅλας τὰς μεγάλας πόλεις τῶν Η.Π.Α., καὶ σὲ ἀρκετὰ ὀνομαστὰ πανεπιστήμια τῆς χώρας.

ΜΑΡΙΟΣ Β. ΡΑΪΖΗΣ

(Καθηγητὴς Πανεπιστημίου Νοτ. Ἰλλινόϊς)

ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ Π. ΒΡΕΛΛΗ ΣΤΟ ΛΟΝΔΙΝΟ

Ὁ γνωστὸς Ἡπειρώτης γλύπτης καὶ ποιητὴς Παῦλος Βρέλλης, ἀπ' τὰ πιὸ ὑποσχετικὰ κεφάλαια πού ἔχουμε στὴν καλλιτεχνικὴ σύγχρονη κίνησις στὴν χώρα μας, παρουσίασεν ἐφέτος τὴν ἀνοιξή ἔργα του σὲ εἰδικὴ ἐκθεση, πού ἔκαμε στὸ Λονδίνο. Ἡ ἐκθεση αὐτή, πού ἀποτελέσεν ἕνα ἀρκετὰ σημαντικὸ γεγονός στὴ διεθνή καλλιτεχνικὴ κί-

νηση, έντυπωσίασε για την ελληνικότητα, για τον λυρισμό και για τις αναζητήσεις Π. Βρέλλη, σε χώρους ποιητικής μεταλλαγής και σπάνιας ανθρώπινης ευαισθητοπράγμα που προκάλεσε ιδιαίτερα την προσοχή και την αξιολόγηση στους καλλιτικούς κύκλους και στην σοβαρή κριτική. Έτσι, ανάμεσα στις κρίσεις αυτές, υπήρξε το παρακάτω άρθρο του γνωστού τεχνοκριτικού Τζιορτζίνα Όλιβερ, που δημοσιεύτηκε στην αύστηρή και έγκυρότατη διεθνώς επιθεώρηση των καλών τεχνών του Λονδ («ARTS REVIEW»):

«Παύλος Βρέλλης, Κίνγκ Γκάλλερν. Με δυαρχική νοσταλγία για την αρχαία και θουσιασμό για την πρωτοποριακή τεχνική, αυτός ο ποιητής - γλύπτης, μάς οδηγεί σε χώρα λήθης, σε κομψά θεάματα. Ένθυμια από την Τανάγρα είναι το κεντρικό του θέ Δουλεύοντας με πηλό, με γύψο, με κερί και τελικά με χυτήριο, δημιουργεί αφηρημένες κρές μορφές που ή έκφραση τής κινήσεως και τής ψυχής εξαρτάται από το πέσιμο πτυχών των φορεμάτων τους και από την θέση των παραδοσιακών καπέλων τους. Άνα νηση των πρωτότυπων αγάλματιδίων από τετρακόττα που ανακαλύφθηκαν στο κοιμητι τής πόλεως τής Βοιωτίας κατά τα τέλη του 19ου αί., τα μικρά αυτά τεμάχια από μπρο τζο και άσήμι ποικίλλουν σε ύψος από 5½ μέχρι 8 ίντσες. Εύρύτερα πεδία έξερευνήσε περιλαμβάνουν τρία συμβολικά μπουστα σε ένα, ή «Οικόγένεια» και τα κινητικά «Το Που του Διαστήματος» και «Το Αύτι του Διαστήματος».

«Το Πουλι του Διαστήματος»
Όρειχαλκος

«Οικόγένεια»
Όρειχαλκος

«Από τὰ Γιάννενα στο Χάμπστεντ μία από τις ωραιότερες συνοικίες του Βορ. Λονδ. Πρόκειται για τὸν γλύπτη Παῦλο Βρέλλη, καθηγητὴ σήμερα στὴ Ζωσιμαία. Ἔκανε μὲν «Κίνγκς Γκάλερυ» μία πρωτότυπη ἔκθεσι, πού ἄρεσε πολὺ στοὺς φιλοτέχνους. Ἀπὸ ροῦτζο καὶ ἀσήμι ὁ Παῦλος Βρέλλης ἐξέθεσε τριάντα, περίπου, γλυπτὰ, μικρὰ σὲ μέλος, ἀλλὰ ἐκφραστικώτατα στὴν κατασκευὴ τους. Ἡ ἔκθεσις Βρέλλη, ἦταν ἀπὸ τὶς καλύτερες πού ἔγιναν στὴν Ἀγγλία ἀπὸ Ἑλληνες καλλιτέχνες» .

Ἡ «Ἡπειρωτικὴ Ἑστία» πού ἔχει τονίσει τὴν ἀξία τοῦ Π. Βρέλλη καὶ περιλαμβάνει ὅν κύκλο τῶν συνεργατῶν της τὸν καλλιτέχνη αὐτόν, δίνει καὶ τώρα σὲ φωτογραφία, γὰ ἀπ' τὰ ἔργα του πού ἐξέθεσε στο Λονδίνο.

«Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν Τανάγρα»
(Φιγούρα) Ἀσήμι

«Ὀρθία φιγούρα»
Ἀσήμι

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Γιώργου Μ. Οικονόμου :
«ΕΦΤΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ», Ἀθήνα, 1972

Τὸ διήγημα στὴν ἐποχὴ μας, ὕστερ' ἀπ' τὴν ἀποβολὴ τῶν σκηρικῶν καὶ τῆς ἀπλοϊκότητος πού εἶχεν ἡ ἀναπαράστασις στὴν ἀφήγησι, πῆρε νέους ὀρίζοντες κι' ἔφτιαξεν ἕναν καινούργιο λόγο ποιητικῆς φύσης. Ἔτσι οἱ διαστάσεις καὶ τὸ βάθος τῆς

ὄρασις οἰκουμενικῆς θεώρησης κι' ἔδωσαν, στὴν πεζογραφία μας, ἕνα φωτεινὸ πρῶτο σμα καὶ μιὰ κρυστάλλωσι ἀποσταγμένης συγκίνησης, πού τὴν ταυτίζει μὲ τὴν καθαρὴ ποίησι. Μοναδικὸ παράδειγμα, αὐτῆς τῆς νέας πεζογραφίας, πού συντίθεται μὲ τὴν ρευστὴ ἀτμόσφαιρα, τὴν αἰχμηρὴ γυμνότητα τῆς λέξης, τὴν καυτὴ συγκίνηση καὶ τὴν εὐρύτερη ἀναγωγὴ της στὸν πνευματικὸ χῶρο, εἶναι τὰ διηγήματα τοῦ νέου Ἡπειρώτη Γιώργου Μ. Οικονόμου.

σημασίας για τὰ σύγχρονα γράμματα, πού δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀποτιμηθεῖ μὲ τὰ καθιερωμένα κριτήρια. Γιατί, φέρνει ἕναν καινούργιο αὐτοδύναμο λόγο καὶ χαράζει ἕνα μήνυμα στὶς ἀναζητήσεις τῆς ἔκφρασης. Καί, πρὸ παντός, ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες αὐτοῦ τοῦ καινούργιου κόσμου, πού κυφορεῖται — καὶ πού θάρθει, ὅπως δὴποτε — ἀπ' τὴν ἐκπληκτικὴ τούτη πορεία τῶν χρόνων ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ ἔπους.

Ὁ Γ. Οἰκονόμου, αὐστηρὸς καὶ μονήρης, ὑπεύθυνος ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς μας, δὲν γίνεται ἀναχωρητῆς, γιὰ νὰ ἀφεθεῖ στὴ μέθη τῆς θέασης ἢ στὴν παθητικότητα μιᾶς παρωχημένης ρέμβης. Ἀκόμα, δὲν στραγγίζει τὸν λόγο ἀπ' τὴν ψυχικὴ δόνηση, γιὰ νὰ τὸν μεταλλάξῃ μὲ τὴν μεταλλικὴ κατασκευὴ τῆς ἐγκεφαλικότητος — πράγμα πού ἰσοπέδωσεν ἕνα μεγάλο μέρος ἀπ' τὴν σύγχρονη τέχνη — προκειμένου νὰ δημιουργήσῃ μιὰν ἀντανακλώσα μορφή ζωῆς. Ἀντίθετα, κατορθώνει νὰ ὑποτάξῃ τὴν λογικὴ δυναστεία τῶν λέξεων, νὰ γυμνώσῃ τὶς εἰκόνες ἀπ' τὸν θόρυβο καὶ τὴν ἀνάπτυξη, γιὰ νὰ κρατήσῃ μονάχα τὴν ἄρρητη ἐκείνη οὐσία, τὴν ἀκαθόριστη σιωπηλὴ γοητεία καὶ τὴν διαφεύγουσαν ἀναπνοή, πού δίνει τὴν ὑπόσταση καὶ τὸ ἀποκαθαρμένο πάθος. Ἔτσι, τοποθετώντας τὴν διάστρωση τῶν βιωμένων ἐμπειριῶν, πού ἔδωσε μιὰ ἀπόσταξη ἀκραίας εὐαισθησίας στὸν ἀνθρώπινο πόνο, σ' ἕνα ἐπίπεδο ὑψηλῆς στάθμης ποιότητος, ἀποσχηματίζει τὰ αἰσθήματα καὶ τὴν σκέψη ἀπ' τὴν φθαρτὴ τους ἐπένδυση. Καί, χωρὶς καμμιά ἀνάσχεση ἀπὸ δεδομένες προχαράξεις, προχωρεῖ μέχρι τὸν πυρῆνα καὶ ἀνανεώνει μαζί μὲ τὸν τρόπο, καὶ τὴν ἴδια τὴ γλώσσα. Ἡ ἐξέλιξη, ἡ ἀρχιτεκτόνηση, τὸ βάρος τῶν λέξεων καὶ τὰ σκηνογραφικὰ γιὰ τὴν οἰκοδόμησιν ἑνὸς μύθου, πού τόσο ἔχουν καταδυναστεύσει τὴν ποίηση τῆς πεζογραφίας, ἐδῶ ἐνυπάρχουν ἀφανῶς, ἐκλύονται ἀπ' τὴν ἴδια τὴν ποίηση πού διαποτίζει τὸ κείμενο καὶ μορφοποιοῦνται μὲ τὴν συμμετοχὴ τοῦ ἀναγνώστη. Τὰ διηγήματα τοῦ Γ. Οἰκονόμου, ὀλοκληρῶνονται ἀφ' ἑαυτῶν καὶ κρατοῦν διαφορετικὸ βάρος γιὰ τὸν καθένα, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὴν αἴσθησι τῆς ζωῆς. Γι' αὐτό, κι' ἔχουν μιὰν ἀμεσό-

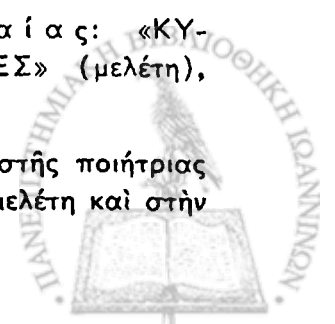
τητα πού ἡ δύναμή της ἀποτυπώνεται στὴν ψυχὴ καὶ στὴν συνείδηση, ὅμοια, καθὼς ἕνα συνταρακτικὸ γεγονός στὴν τρυφερὴν ἡλικία. Νομίζω, μάλιστα, πὼς αὐτὴ ἡ πεζογραφία πού εἶναι ἀναπαλλοτρίωτα προσωπικὴ καὶ πού φτάνει ὡς τὴν ἄκρη τῆς μυθογονίας, πρέπει νὰ προσεχθεῖ ιδιαίτερα καὶ νὰ ἀξιολογηθεῖ χωρὶς προκατάληψη. Εἶναι μιὰ διάνοιξη, μιὰ πορεία γιὰ τὴν ψαύση τῆς φωτιᾶς, πού γίνεται μὲ πάθος γιὰ τὴν ἀλήθεια.

Αὐτά, ἐν συντομίᾳ, γιὰ τὴν πεζογραφία τοῦ νέου συγγραφέα μὲ τὸν πυρετὸ στὴν ὄραση καὶ μὲ τὴν πικρὴ γεύση στὶς λιτὲς λέξεις. Βάζει στὸ λόγο τὸ ἴδιο τὸ αἷμα του καὶ χύνει στὶς εἰκόνες τὴν ὑπαρξιακὴν ἀγωνία πού φέρουν οἱ μεγάλες ἐπιτεύξεις τῆς σύγχρονης ζωῆς. Γιατί, ὁ ἴδιος εἶναι μιὰ ὑπερευαίσθητη λυχνία ἀπ' τὴν ἰδιοσυστασία του — πράγμα πού νοτίζει ὀλόκληρη τὴν ἔκφρασή του — καί, κατορθώνει νὰ αἰχμαλωτίζει, στὰ γεγονότα τῆς ἀτομικῆς διάρκειας καὶ τῆς καθημερινότητος, τὴν μορφή καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς ἀνθρώπινης μοίρας, πέρ' ἀπ' τὴν συμβατικότητα τῆς κοινοτοπίας. Ἔτσι, δίνεται μιὰ προέκταση ὡς τὴν ἀχλὺ τοῦ οὐραίου καὶ μιὰ μετάβαση στὴν ἀσύλληπτη (μὲ τὰ κοινὰ μέτρα) πραγματικότητα, πού μετεωρίζει τὴν δεδομένη ἀλήθεια σὲ μιὰ καινούργια αἴσθησι. Χωρὶς ἀντίρρηση, τὰ διηγήματα τοῦτα, πού κατακλύζονται ἀπὸ μιὰ εὐφορία ἄσαρκης ὁμορφιάς, ἀπὸ εἰκόνες σπάνιας λυρικῆς ἀφυδάτωσης κι' ἀπόναν πυρετὸ παραληρηματικῆς ἔντασης, ἔχουν μιὰ καινούργιαν ὄψη τοῦ κόσμου. Καὶ αὐτὴ ἡ ἀσυνήθιστη ποίηση, πού εἶναι τραβηγμένη ἀπόναν τόσο ἀνθρώπινο πόνο, διευρύνει τὰ περιθώρια τῆς πραγματικότητος στὴν ἀλήθεια τῆς τέχνης.

Δ. ΚΟΚΚΙΝΟΣ

Χρυσάνθης Ζιτσαίας: «ΚΥ-
ΠΡΙΕΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΔΕΣ» (μελέτη),
Θεσσαλονίκη, 1972

Ἡ προσφορὰ τῆς ξεχωριστῆς ποιήτριας
Χρυσάνθης Ζιτσαίας, στὴν μελέτη καὶ στὴν

ἀξιολόγηση τῆς κυπριακῆς πνευματικῆς ὀντότητας, εἶναι ἀπ' τὰ πιὸ σημαντικὰ κεφάλαια στὴν βιβλιογραφία μας. Πρόκειται γιὰ ἐργασία, γραμμένη μὲ θέρμη καὶ ἀγάπη, πρῶ, ἐκτὸς ἀπ' τὴν συγκέντρωση στοιχείων, τὴν ἀποθησαύριση (σὲ μορφή αὐθολογικῆς παρουσίας) κειμένων καὶ ὀνομάτων — πράγματα πολῦτιμα γιὰ τὴν εὐρύτερη θεώρηση τῆς κυπριακῆς γραμματολογίας — δίνει τὴν πρώτη καταβολὴ μιᾶς ἀξιολογικῆς παρουσίας. Κι' ὁ τόνος τῆς προσωπικῆς εὐθύνης, ἡ ἀμεσότητα τῆς εὐαίσθητης ἀποτύπωσης, πού διακρίνει τὴν Χρ. Ζιτσαΐα, φτιάχνουν ἀκόμα τὸ ἀναγκαῖο ἐκεῖνο ὑπόστρωμα, πού χρειάζονται οἱ τέτοιες ἐργασίες γιὰ νὰ κρατήσουν μιὰ γεύση καὶ γιὰ νὰ ἔχουν ἓνα εἰδικὸ βάρος. Γι' αὐτό, μπορούμε νὰ πούμε, πῶς ἡ Κύπρος εὐτύχισε μὲ τὴν ἀγάπη πού ἔχει γιὰ τὶς λογοτέχνιδές της, ἡ Χρ. Ζιτσαΐα. Πράγματι, ὅταν ἡ ἀρχή, γιὰ ἓνα ἔργο πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ὑφῆς, γίνεῖ μὲ κριτήρια, μὲ ὠριμότητα καὶ μὲ ὄραση ἐνὸς διανοουμένου καὶ ποιητοῦ (ὅπως στὴν προκειμένη περίπτωση), τότε, θεμελιώνεται μὲ πληρότητα. Τὴν ὕψιστη αὐτὴν ὑπηρεσία, γιὰ τὶς Κύπριες λογοτέχνιδες, προσφέρει ἐδῶ ὁ Χρ. Ζιτσαΐα, γραμμένη μὲ πυκνότητα, μὲ λιτὴν ὠραιότητα λόγου καὶ μὲ τὴν ἀρετὴ τῆς ἄκακῆς ἀηδόνας. Ἀκόμα, νομίζω, πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε τὴν ἰκανότητα καὶ τὴν ὑπομονὴ τῆς ποιήτριας νὰ βρεῖ τόσες συναδέλφους, ἄλλοτε ἀπ' τὴν ἰχνηλασία σὲ παλιὰ κείμενα, σὲ οἰκογενειακὰ λευκώματα προπολεμικῶν χρόνων καὶ ἄλλοτε ἀπὸ μιὰ χειραψία καρδιάς σὲ προσωπικὲς γνωριμίες τὶς νεώτερες. Εἶναι ἓνα κατόρθωμα πού τιμᾷ τὴν ἴδια καὶ μιὰ μοναδικὴ κατάθεση οὐσιαστικῆς συμβολῆς γιὰ τὴν πνευματικὴ ὀντότητα τῆς Ἑλληνίδας γενικὰ καί, εἰδικά, τῆς Κύπριας γυναίκα. Χρέος ὄλων μας, ἡ ἀναγνώριση.

Δ. ΚΟΚΚΙΝΟΣ

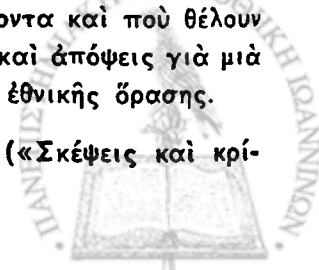
Ἐ μ μ α ν. Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η: 1) «ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ 1821» — 2) «ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΑΓΩΝΟΣ ΤΟΥ 1821»,

Ἀθήναι 1971

Τὰ ἔργα, πού εἶχαν ὡς ἀφετηρία θεματογραφίας τὴν 150ετηρίδα τῆς Ἐθνικῆς μας Παλιγγενεσίας, ὑπῆρξαν καὶ πολλὰ καὶ ἀξιόλογα. Ἔτσι, δὲν πλουτίσθηκε μονάχα ἡ ἱστορικὴ μας βιβλιογραφία, ἀλλὰ ἀξιοποιήθηκαν ἀρχεακὲς μαρτυρίες, ἐρευνήθηκαν νέες πηγές, διευρύνθηκε ἡ προοπτικὴ γενικὰ τῆς μεγάλης ἱστορικῆς ὀρθότησης, ἀπ' ὅπου ξεκίνησε ἡ Νεώτερη Ἑλλάδα.

Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ ἔργα, οἱ δυὸ παραπάνω μελέτες τοῦ καθηγητοῦ τῆς Πολιτικῆς Ἱστορίας καὶ διακεκριμένου ἱστορικοῦ συγγραφέα πού, ἐκτὸς ἀπ' τὶς διαλέξεις καὶ τὴν πρόθυμη προσφορὰ τοῦ σὲ ὅλες τὶς πνευματικὲς ἐκδηλώσεις πού εἶχαν ὡς θέμα τὴν ἀναλυτικὴν ἱστορία τοῦ 1821 (πρόσωπα, πράγματα, περιστατικὰ κ.λ.π.) κ. Ἐμμαν. Πρωτοψάλτη, εἶναι ἀπ' τὰ πιὸ πυκνὰ καὶ τὰ πιὸ σημαντικὰ πονήματα, πού ἔχομε σ' αὐτὸν τὸν τομέα. Τὸ πρῶτο («Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821») εἶναι ἓνα μοναδικὸ λεύκωμα, μὲ θαυμάσια εἰκονογράφηση (40ν σχῆμα) καὶ σπάνιες φωτοτυπίες ἡρώων καὶ κειμένων, πού περιέχει, ἐκλεκτικὰ καὶ συνοπτικὰ ἓνα καλοτεκμηριωμένο διάγραμμα ἀναφορᾶς πολυσημάντων σταθμῶν τῆς πορείας τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνα. Τὸ κρίσιμο τοῦτο περιεχόμενο, πού συνιστᾷ μιὰ πληρότητα ἐνημέρωσης καὶ ἀξιολογικῆς μελέτης τῶν καίριων περιστατικῶν τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, δίνει τὴν δυνατότητα γιὰ μιὰν ἀσφαλῆ προσπέλαση σὲ μεγάλο κοσμοϊστορικὸ τοῦτο γεγονός, πού, γιὰ μᾶς τοὺς Ἕλληνες, πρέπει νὰ ἔχει τὴν βασικὴ διάστρωση τῆς καταβολῆς μας ὡς ἔθνικὴ ὀντότητα. Γι' αὐτό, μπορούμε νὰ πούμε, πῶς ἡ προσφορὰ τούτη, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν γεύση τῆς οἰκειότητος πού διακρίνει τὴν πολυμάθεια τοῦ κ. Πρωτοψάλτη, ἀποτελεῖ ἓνα πράγματι θεμελιώδες ἔργο ἀνετης καὶ ἀσφαλούς ἱστορικῆς χειραγωγῆσης γιὰ ὅλους τοὺς ἀναγνώστες, πού ἔχουν σοβαρὰ ἐνδιαφέροντα καὶ πού θέλουν νὰ μορφώσουν γνώμες καὶ ἀπόψεις γιὰ μιὰ ἐπάρκεια πνευματικῆς ἔθνικῆς ὄρασης.

Τὸ δεύτερο βιβλίον («Σκέψεις καὶ κρί-

σεις επί του 'Ιερού 'Αγώνος του 1821»), που αποτελεί μιὰ ώριμη κωδικοποιημένη κρισιολογική συναγωγή συμπερασμάτων άπ' την Ιστορία του 1821, πράγμα που είναι πάρα πολύ χρήσιμο, όχι μονάχα για τὸ εὐρύτερο κοινό, ἀλλὰ καὶ γι' αὐτοὺς ἀκόμα που ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἱστορία. Ἡ μόρφωση, ὅταν εἶναι μονάχα γνώσεις καὶ στοιχεῖα χωρὶς σύνδεση, δὲν ἐλέγχεται καὶ δὲν ἀξιοποιεῖται. Κι' ἐδῶ, ὁ ἱστορικὸς που μπορεῖ νὰ δώσει τὴν ἀπόσταξή της μὲ τὴν κρυστάλλωση σὲ περιορισμένη ἔκταση καὶ σὲ μεγάλο βάθος, που μπορεῖ — τέλος πάντων — νὰ τὴν κάμει μιὰ ἠθικὴ κι' ἕνα ἐπίγραμμα, πρέπει νὰ ἔχει καὶ δυνατότητες καὶ ὀπλισμὸ σπάνιας συγκρότησης. Ὁ καθηγητὴς κ. Ἐμμ. Πρωτοφάλης, ἐνδεδειγμένος ἀπόλυτα, ἔρχεται νὰ καλύψῃ ἐδῶ κι' αὐτὸν τὸν χώρο, μὲ μιὰ καλοδιαταγμένη ἀνάπτυξη τῶν κυριωτέρων χαρακτηριστικῶν γεγονότων, περιστατικῶν καὶ πορείας πραγμάτων, που ξεκίνησαν ἀπ' τὸ 1821 μέχρι καὶ τὴν σύσταση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους μέσ' ἀπ' τοὺς καπνοὺς, τὶς θυσίες καὶ ἐνώπιον τοῦ μετεπαναστατικοῦ μέλλοντος τοῦ Γένους μας.

Καὶ τὰ δυὸ τούτα πονήματα, πράγματι, ξεχωρίζουν καὶ πιάνουν ἕναν μεγάλο χώρο, στὴν βιβλιογραφία που προέκυψε ἀπ' τὴν 150ετηρίδα τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας μας.

Δ. ΚΟΚΚΙΝΟΣ

Πά ν ο υ Κ α ρ α β ί α: «ΑΣΤΕΡΙΣΜΟΙ» (μυθιστόρημα), ἐκδόσεις βιβλιοπωλείου τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα 1971

Ὁ γνωστὸς διηγηματογράφος, δοκιμιογράφος, μυθιστοριογράφος, γενικὰ ὁ λογοτέχνης Πάνος Καραβίας, εἶναι μιὰ δόκιμη καὶ ρωμαλέα παρουσία τῶν Γραμμάτων τοῦ τόπου μας καὶ τοῦ καιροῦ μας. Ἡ ἐργασία του ἀναγνωρίστηκε καὶ τιμήθηκε. Μὲ τὸ μυθιστόρημα: «Ἴσκιος στὸν ὀρίζοντα» ἔλαβε τὸ πρῶτο κρατικὸ βραβεῖο μυθιστορηματος καὶ μὲ τὰ δοκίμια: «Θέσεις» τὸ βραβεῖο τῶν Δώδεκα. Τελευταία κυκλοφόρησε τὸ ρομαντικὸ καὶ μοντέρνο μυθιστόρημα «ΑΣΤΕΡΙΣΜΟΙ» μὲ τὴν εὐθύνη τοῦ

σοβαροῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου τοῦ βιβλιοπωλείου τῆς «ΕΣΤΙΑΣ».

Ἡ δρᾶσι του χρονικὰ τοποθετεῖται στὰ μεταπολεμικὰ χρόνια, που στὴν χώρα μας συνεχιζόταν ἡ αἱματοχυσία. Τοπικὰ σκηνοθετεῖται στὴν Ἑλλάδα μας, σὲ χώρες τῆς Εὐρώπης καὶ στὴν Ἰνδία. Κυριαρχοῦσα μορφή τοῦ μυθιστορήματος εἶναι ἡ Λίζα Κοεμτζή, που ἀγωνίζεται σκληρὰ στὴν ζωὴ της, που ἔχει τραγικὰ χαρακτηριστικά. Ἡ ἀφήγησι ἔχει ἀναμφισβήτητὴ ἐνάργεια καὶ γίνεται σὲ πρῶτο πρόσωπο. Ἡ πορεία τῆς γραφῆς δὲν εἶναι ἡ γνωστὴ τοῦ παραδοσιακοῦ μυθιστορήματος. Ὁ συγγραφέας ἀκολουθεῖ δικό του δρόμο μὲ γνώμονα: «ἀπὸ τὰ ἐγγύς πρὸς τὰ μακρὰν», ἀπὸ τὸ σήμερα στὸ χθὲς μὲ βοήθῃ τὴν μνήμη.

Κατὰ μακρὰ διαστήματα παρεμβάλλει στὸ μυθιστόρημα, ἄς τὸ ποῦμε, δοκιμιακὰ ἰντερμέδια, κριτικὲς παρεμβολές, που στοχάζεται καὶ συνειδητοποιεῖ ὠρισμένες οὐσιαστικὲς ψυχικὲς καταστάσεις καὶ ἴσως λυτρώνεται ὁ ἴδιος καὶ ἔμμεσα καὶ ὁ ἀναγνώστης.

Ὁ λόγος ρωμαλέος, χωρὶς ἀνούσιες λεκτικὲς στιλπνότητες, που μαρτυροῦν ἐσωτερικὸ κενό, χωρὶς ἐπιτήδευσι, ἔχει τὴν ἀρχοντιά τῆς λιτότητος, που ὑποβάλλει καὶ κερδίζει τὸν ἀπαιτητικὸ ἀναγνώστη

Σκοπὸ του ὁ Καραβίας ἔχει νὰ βοηθήσῃ τὸν ἀναγνώστη οὐσιαστικά, γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συνείδησι τοῦ καιροῦ μας, μ' ἄλλα λόγια νὰ γνωρίσῃ τὴν τραγικὴ μορφή τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς μας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ του. Πόσον ἄγνωστος ἢ μᾶλλον πόσον παρεξηγημένος εἶναι ὁ πολυπρόσωπος ἄνθρωπος τῶν ἡμερῶν μας, σὰν ψυχικὴ διαρθρωμένη ὁλότης, μετὰ ἀπὸ σκληρὴ πολιτιστικὴ πορεία αἰῶνων, εἶναι κοινὸ μυστικό. Καὶ σὰν νὰ μὴν ἔφτανε τὸ αἰνιγματικὸ του «εἶναι» νὰ παρουσιάξῃ τραγικότητα, ἔρχονται καὶ τὰ ἐκφράσματα τοῦ «ἐγώ» του, ἡ πολύμορφη δημιουργία του, ὁ πολιτισμὸς του νὰ ἔχῃ ἀποκτήσῃ ἐξουθενωτικὴ μανία ἐναντίον του.

Ὁ Καραβίας εἶναι χορτάτος ἀπὸ γράμ-

ματα, από πολλές έμπειρίες ελληνικές και ξένες, δεινός τεχνίτης του λόγου προσφέρει με άνεσι στον πιο απαιτητικό αναγνώστη, τής μηχανοκρατικής εποχής μας, έντονη γεύσι τής σκληρής πραγματικότητας με το μυθιστόρημά του. Βιβλίο γνησίας και ουσιαστικής προσφοράς οί «ΑΣΤΕΡΙΣΜΟΙ» του Πάνου Καραβία. Το μέγεθος τής προσφοράς του είναι δύσκολον να παρουσιάσουν οί λίγες αυτές γραμμές σ' ένα περιωρισμένο χώρο σημειώματος. Γενικά τονίζουμε, ότι το άνωτέρω μυθιστόρημα είναι ένα σύγχρονο ανάγνωσμα, που ζωντανεύει τον τραγικό άνθρωπο τών ημερών μας.

ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΗΛΗ ΓΙΑ ΘΕΑΤΡΙΚΑ

Όταν επίμονα μου ζητήθηκε από τη διεύθυνση τής «Ήπειρωτικής Έστίας» ν' αναλάβω τη στήλη τής κριτικής του θεάτρου, όμολογώ πως όχι δίχως κάποιο διασταγμό και δίχως κάποιο δέος δέχτηκα αυτήν την άποστολή.

Γιατί δέν έπρόκειτο για κριτική παιζόμενου έργου, αλλά για τυπωμένου έργου.

Και δέν ήταν άβάσιμοι οί ένδοξασμοί μου αυτοί. Πώς να κρίνης ένα έργο που ό φυσικός του προορισμός είναι να σταθη πάνω στη σκηνή κι' όχι μέσα στο βιβλίο; Μ' άλλα λόγια πως να κρίνης ένα έργο μισοτελειωμένο;

Τό θεατρικό έργο ολοκληρώνεται και δικαιώνεται πάνω στη σκηνή. Για να σχηματοποιηθή ή τελική του μορφή, έχει ανάγκη από την δημιουργική παρουσία του ήθοποιού, την προσωπικότητα του σκηνοθέτη, τη συμπάρσταση του σκηνογράφου, του ένδυματολόγου, του μουσικού, του ηλεκτρολόγου.

Οί Άρχαίοι που ξέρανε κάτι περισσότερο από μās στο θέμα αυτό, τὰ θεατρικά έργα τὰ κρίνανε βλέποντάς τα να παίζονται και όχι διαβάζοντάς τα.

Άλλά, όσο στον τόπο μας ή κατάσταση αυτή δέν αλλάζει και παραμένουν άπαικτα αξιόλογα έργα, έμείς θα προσπαθούμε να τ' ανεβάσουμε με τη φαντασία μας — μια

και μās είναι γνωστά τὰ κατατόπια — κι' έτσι βλέποντάς τα κατά κάποιο τρόπο όλοκληρωμένα, θα προσπαθούμε να τ' αξιολογούμε, σύμφωνα πάντα με το προσωπικό μας αισθητικό κριτήριο (δέν υπάρχει αντικειμενική κριτική) και τες θεατρικές έμπειρίες μας.

«ΑΣΚΗΣΗ ΑΥΤΟΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ», του ήθοποιού Χρήστου Κατσιγιάννη (έκδ. Ο.Δ.Ε.Β. 1971)

Ένα έργο καθαρά αντιπολεμικό με ξεκάθαρους τούς κοινωνικούς και ιδεολογικούς του στόχους. Γραμμένο με νεύρο, αλλά και μοναδική μαστοριά. Μεστό σε προβληματική ουσία και προπαντός θαρραλέο. Ένα έργο θάλεγα συγκλονιστικό, αν δέν φοβόμουν να παραξηγηθώ για υπερβολικός.

Η όλη δομή του έργου προδίδει την ιδιότητα του κ. Κατσιγιάννη. Φαερώνει τον άνθρωπο που κατέχει καλά όχι μόνο την τεχνική του θεάτρου, αλλά και τὰ ιδιαίτερα μυστικά του. Αυτό φαίνεται κυρίως στ' αριστοτεχνικά φινάλε.

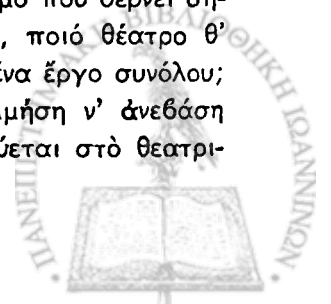
Ο συγγραφέας, με το έργο του αυτό, ρίχνει πετριές στα τέλματα, ταρακουνάει τὰ νερά, άφυπνίζει τες συνειδήσεις.

Καταργεί τὰ σκηνικά, καταργεί τὰ σύνορα τής σκηνής και τής πλατείας κι' άκόμα τὰ σύνορα τής υπόκρισης και τής ζωής.

Βέβαια δέν είναι πρόδρομος τής τεχντροπίας αυτής. Έχει καινοτομήσει πιο μπροστά ό Λουίτζι Πιραντέλλο, ό Θόρντον Ουάιλντερ κ.ά. Ο κ. Κατσιγιάννης σαν διαβασμένος ήθοποιός που είναι, τούς ξέρει αυτούς καλά και δέν το κάνει για να μās έντυπωσιάση. Σκοπός του είναι να φέρη σε άμεσώτερη έπαφή τον θεατή με την καυτή πραγματικότητα. Και το πετυχαίνει!

Κοντά στ' άλλα καταργεί και τούς πρωταγωνιστές.

Άλλά με τον βεντετισμό που δέρνει σήμερα την ελληνική σκηνή, ποιό θέατρο θ' άνοίξη την πόρτα του σ' ένα έργο συνόλου; Και ποιός θίασος θα τολμήση ν' ανεβάση ένα έργο που άντιστρατεύεται στο θεατρικό κατεστημένο.

Ἄλλοίμονο! Στὴν παρηκμασμένη ἐποχὴ μας, οἱ ἀρετὲς ἑνὸς ἔργου τὶς περισσότερες φορὲς στέκονται φραγμὸς γιὰ τὸ ἀνέβασμά του.

Ἄλλὰ ὡς τὸ ἐξετάσουμε ἀναλυτικώτερα.

Τὸ ἔργο χωρίζεται σὲ δύο μέρη. Τὸ πρῶτο μέρος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα τρίπτυχο μὲ θέμα τὸν πόλεμο. Ἀρχίζει μὲ μιὰ ἐφιαλτικὴ σκηνή. Μὲ τὴ φανταστικὴ κήρυξη ἑνὸς τρίτου παγκοσμίου πολέμου. Ὁ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ (ὀνομάζεται ἔτσι τὸ πρόσωπο ποὺ παίζει τὸ ρόλο τοῦ ἐφημεριδοπώλη) ξέφρενα, ἀλαφιασμένα, διασχίζοντας τὴν πλατεία, ἀναγγέλλει τὸ ἔκτακτο παράρτημα: «Δώδεκα ἑκατομμύρια οἱ νεκροὶ τῆς πρώτης μέρας τοῦ πολέμου!». Σοῦ κόβεται ἡ ἀνάσα. Μόλις προλαβαίνεις νὰ σκεφτῆς ὅτι τῆ δεύτερη μέρα θάνατι πολλαπλάσιοι οἱ νεκροὶ καὶ τὴν τρίτη δὲν θὰ βρῖσκεται κανένας γιὰ νὰ τοὺς μετρήσῃ!

Ἐπτὰ μέρες χρειάστηκαν γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου, τρεῖς εἶναι ἀρκετὲς γιὰ τὴ συντελεία του. . .

Ἐμφανίζεται ὁ ΘΑΝΑΤΟΣ. Μοῦ ἀρέσει ποὺ εἶναι νέος κι' ὁμορφος, ἀντίθετα μὲ τὴν παράδοση ποὺ τὸν θέλει ἄγριο, ἄσκημο καὶ γέρο. Καὶ πῶς νὰ μὴν εἶναι ὁμορφος καὶ νέος, ἀφοῦ τρέφεται μὲ τὸ πιὸ γλυκὸ νέκταρ τῆς ζωῆς, μὲ τὴν ἀνθρώπινη νιότη!

Καὶ σὰν φύγει ὁ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ καὶ ὁ ΘΑΝΑΤΟΣ μείνει μόνος του, μιλάει πρὸς τὸ κοινό. Ἐδῶ σημειώνεται κάποια ἀστοχία τοῦ συγγραφέα. Μιλάει ἄπρεπα ὁ ΘΑΝΑΤΟΣ πρὸς τοὺς θεατῆς. Τοὺς προσβάλλει, τοὺς ταπεινώνει.

Τὸ ἴδιο ἄπρεπα μιλάει κι' ὁ ΧΟΡΟΣ γιὰ τοὺς θεατῆς ποὺ φύγανε ἀπὸ τὴν παράσταση, καθὼς κι' ὁ ΛΙΠΟΤΑΚΤΗΣ γιὰ τοὺς θεατῆς ποὺ προτιμοῦν τὸ ἐλαφρὸ θέατρο.

Μὰ ὁ θεατῆς συνήθισε νὰ βλέπῃ αὐτὸ ποὺ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι τοῦ προσφέρουμε χρόνια τώρα.

Μιὰ ἄλλη ἀστοχία τοῦ συγγραφέα εἶναι οἱ βωμολοχίαι. Καὶ ὁ ΘΑΝΑΤΟΣ καὶ ὁ ΧΟ-

ΡΟΣ καὶ ὁ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ καὶ ἡ ΑΓΑΠΗ χρησιμοποιοῦν χοντρὲς ἐκφράσεις. Ἄκόμα καὶ ἡ λέξη τοῦ Καμπρόν δὲν ἀπουσιάζει.

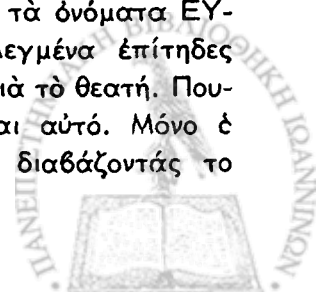
Ὁ Ἄριστοφάνης εἶναι μιὰ ἄλλη ἐποχὴ, πολὺ μακρινὴ γιὰ νὰ τὸν συγκρίνουμε μὲ τὴ δική μας. Ἄλλα τὰ ἦθη κι' ἔθιμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἄρκει νὰ θυμηθοῦμε ὅτι οἱ ἀθλητὲς γυμνάζονταν καὶ ἀγωνίζονταν μὲ ὀλόγυμνα κορμιά καὶ στὴ γυναίκα ἀπαγορεύονταν νὰ μπῆ στὸ Γυμναστήριο ἢ στὸ Στάδιο νὰ παρακολουθήσῃ τοὺς ἀγῶνες.

Ἡ Δημοκρατία τοῦ Περικλῆ ἦταν μόνο γιὰ τοὺς ἄνδρες τοὺς ἀσκλάβωτους. Οἱ γυναῖκες καὶ οἱ δούλοι εἶχαν τὴ δική τους βαρεῖα μοῖρα, ποὺ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν ἰσοτιμία τῶν ἀνθρώπων μιᾶς σημερινῆς νοουμένης δημοκρατίας.

Ἐπίσης στὴ γυναίκα δὲν τῆς ἐπιτρεπόταν νὰ ἐμφανισθῆ στὸ θέατρο, οὔτε σὰν ἠθοποιός, ἀλλ' οὔτε καὶ σὰν θεατῆς. Τοὺς γυναικίους ρόλους τοὺς παίζανε ἄνδρες κι' αὐτὸ δὲ σοκάρειζε καθόλου, γιὰτὶ ἦταν διαφορετικὴ ἢ αἰσθητικὴ ἀντίληψη τῶν Ἀρχαίων περὶ θεάτρου ἀπὸ τὴ σημερινή. Οἱ ἠθοποιοὶ τότε φοροῦσαν μάσκες, καθόρνους, προστερνίδια, ποὺ γιὰ τὸ σύγχρονο θέατρο θεωροῦνται τελειῶς ἀπαράδεκτα.

Καὶ ὁ Ἄριστοφάνης ὅταν παίζεται σήμερα ποτὲ δὲν παρουσιάζεται ἀτόφιος. Μεταφραστὲς καὶ σκηνοθέτες προσπαθοῦν ν' ἀπαλύνουν τὴν ὠμότητα τῶν τολμηρῶν ἐκφράσεών του κι' ὅπου δὲν ὑπάρχει γιαιτρεία τὰ ἀπαλείφουν.

Καθὼς προχωροῦμε μᾶς δημιουργεῖται μιὰ ἀπορία: Ποιὰ ἀραγε νᾶναι ἡ συγγενικὴ σχέση τῆς ΕΥΤΥΧΙΑΣ καὶ τοῦ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ στοὺς πρῶτο τρίπτυχο τοῦ πολέμου; Πρόκειται γιὰ μητέρα καὶ γιοῦ, γιὰ ἀδελφὴ καὶ ἀδελφὸ ἢ γιὰ ἀντρόγυνο; Αὐτὸ πουθενὰ δὲ φαίνεται. Ἐπίσης τὰ ὀνόματα ΕΥΤΥΧΙΑ καὶ ΧΑΡΑ, διαλεγμένα ἐπίτηδες συμβολικά, πάνε χαμένα γιὰ τὸ θεατῆ. Πουθενὰ δὲν τὸ πληροφορεῖται αὐτό. Μόνο ὁ ἀναγνώστης τὸ μαθαίνει, διαβάζοντάς το

στην τυπωμένη ένδειξη του διαλόγου

Ἄλλὰ αὐτὰ τὰ τελευταία, μόνο σὰν ἀβλεψίες μπορούν νὰ χαρακτηρισθῶν.

Πετυχημένη ἡ σκηνὴ πὺ ἀιάλεξε ὁ συγγραφέας ἀπὸ τὸ «Θάψτε τοὺς νεκροὺς» τοῦ Ἴρβιν Σῶου. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ σκηνὴ ἀπὸ τὴν «Εἰρήνη» τοῦ Ἀριστοφάνη. Ἐξυπηρετοῦν ἀπόλυτα τὸ θέμα του.

Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ ἔργου, ἔχει γιὰ θέμα τὴν εἰρήνην. Ὅλοι καταγίνονται σὲ θέματα εἰρηνικά. Ἀκόμα καὶ ὁ ΘΑΝΑΤΟΣ ἀσχολεῖται μὲ τὴ μουσική. Κι' ἀκόμα περισσότερο ὁ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ καὶ ὁ ΘΑΝΑΤΟΣ παρουσιάζονται σὰν ἀδέρφια τῆς Εἰρηνῆς, πὺ φυσικά δὲ γίνεται τυχαία. Πάντως τὰ σημεῖα αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ ξεκαθαρισθῶν καὶ νὰ τονισθῶν.

Στὴν ἀρχὴ γίνεται μιὰ προσπάθεια ν' αὐτοσχεδιάσουν κάτι μὲ θέμα τὴν εἰρήνην, ἀλλὰ δὲν τὰ καταφέρνουν καὶ μιλοῦν πάλι γιὰ πόλεμο, γιατί ὁ πόλεμος δὲ σταμάτησε, συνεχίζεται σκληρός, ἀνηλέητος καὶ ὁ ἀπόηχος τῆς μάχης εἶναι διάχυτος παντοῦ, ὥσπου φτάνει καὶ πάνω στὴ σκηνή, γιὰ νὰ δώση ἓνα τραγικὸ φινάλε στὸ ἔργο μὲ τὸ σκοτωμὸ τοῦ ΣΚΗΝΟΘΕΤΗ.

«Εὐρημα» εἶναι αὐτὸ πὺ λένει οἱ ΗΘΟΠΟΙΟΙ στὸν ΣΚΗΝΟΘΕΤΗ τους: «Δὲν ξέρουμε νὰ παραστήσουμε τὴν Εἰρήνην, δάσκαλε. Ποιὸς μᾶς τὴν ἔφερε στὸ σπίτι μας ποτέ, νὰ μᾶς τὴ γνωρίσει;...».

Καὶ οἱ ὀδηγίες πὺ δίνει ὁ ΣΚΗΝΟΘΕΤΗΣ στοὺς ΗΘΟΠΟΙΟΥΣ του, στὸ πρῶτο καὶ δεύτερο μέρος, τὸ σύστημα δηλαδὴ πὺ ἀκολουθεῖ ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς θέμα-

τος αὐτοσχεδιάζοντας, μοῦ θυμίζει τὴ μέθοδο τοῦ Στανισλάβσκι, πὺ φυσικά ὁ κ. Κατσιγιάννης τὴν ἔχει ὑπ' ὄψη του καὶ πὺ θᾶπρεπε ὁ κάθε ἠθοποιὸς πὺ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν τέχνη του καὶ γιὰ τὸ ρεαλιστικὸ παίξιμο, νὰ τὴ μελετήσει.

Θὰ τελειώσω μὲ μιὰ σκηνὴ τοῦ δευτέρου μέρους, πὺ εἶναι κι' αὐτὴ ἓνα σωστὸ «Εὐρημα»:

ΣΚΗΝΟΘΕΤΗΣ: ...Ἄλλὰ ἄς μὴ χάνουμε καιρό! Εἴπαμε, λοιπόν, πὺς τώρα τὸ θέμα μας εἶναι...

ΘΑΝΑΤΟΣ (τὸν συμπληρώνει χαμηλόφωνα): Εἰρήνη.

ΣΚΗΝΟΘΕΤΗΣ (κάνοντας πὺς δὲν ἄκουσε): Τί πράγμα;..

ΑΓΑΠΗ (πιὸ δυνατά): Εἰρήνη!..

ΣΚΗΝΟΘΕΤΗΣ (κάνοντας πὺς καὶ πάλι δὲν ἄκουσε): Δὲν ἄκουσα...

ὍΛΟΙ ΜΑΖΙ: Εἰρήνη!..

ΣΚΗΝΟΘΕΤΗΣ (κάνοντας τὸ θυμωμένο): Καὶ δὲ σᾶς ἔμαθε μωρὲ κανεῖς, ὅτι τὴ λέξη αὐτὴ πρέπει νὰ τὴ φωνάζετε πάντοτε δυνατά;..

ὍΛΟΙ ΜΑΖΙ (δυνατά): Εἰρήνη!..

ΣΚΗΝΟΘΕΤΗΣ: Ἀκόμα πιὸ δυνατά!

ὍΛΟΙ ΜΑΖΙ (πιὸ δυνατά): Εἰρήνη!..

ΣΚΗΝΟΘΕΤΗΣ: Ἔτσι μπράβο σας!.. Τώρα μὲ πείσατε πὺς ξέρετε νὰ τὴ ζητᾶτε.

Εἰλικρινά, θὰ ἤμουν πολὺ εὐτυχῆς ἂν εἶχα τὴ δυνατότητα νὰ τὸ παρουσιάσω στὴ σκηνή.

ΜΙΛΤΟΣ ΤΣΙΡΚΑΣ

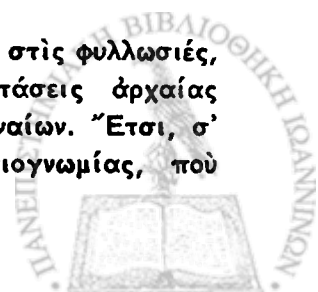
ΤΕΧΝΟΚΡΙΤΙΚΑ

ΟΙ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΔΩΔΩΝΗΣ

(5 καὶ 6 Αὐγούστου)

Κάτω ἀπ' τὸν τραχὺ Τόμαρο, πὺ φράζει τὸν ὀρίζοντα στὴν δύση τῆς δυσχείμερης Δωδώνης, σ' ἓναν τόπο ἀρχαϊκῆς γοητείας, ὅπου οἱ γηραιοὶ φτελιάδες κρα-

τοῦν μιὰ σκοτεινὴ μοναξιὰ στὶς φυλλωσιές, ἔγιναν ἐφέτος οἱ παραστάσεις ἀρχαίας τραγωδίας τῶν Ἰ Δωδωναίων. Ἔτσι, σ' ἓνα τοπίο ὀμηρικῆς φυσιογνωμίας, πὺ

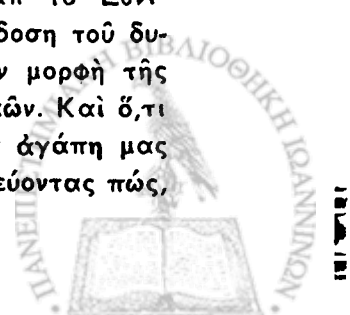
περιβάλλει τὸ ἀρχαῖο θέατρο τῆς Δωδώνης, τὴν ὥρα πού κάθονταν τ' ἀπόσκια κι' οἱ βαρεῖς ὄγκοι γίνονταν ἀχλὺ καὶ χρονικὴ ἀπόσταση μὲ τὸν μονόλογο τοῦ γκιώνη, ξανακούστηκε, γιὰ δέκατη χρονιά, ὁ ἀρχαῖος τραγικὸς λόγος. Οἱ γιορτὲς αὐτές, πού δημιούργησε καὶ ὀργανώνει ἡ Ἐταιρεία Ἑπειρωτικῶν Μελετῶν, εἶναι πράγματι μιὰ κατάκτηση, ἓνα μεγάλο κεφάλαιο κι' ἓνας ὀριακὸς σταθμὸς, στὴν γενικώτερη προσπάθεια γιὰ τὴν ἀναβίωση τῆς ἀρχαίας τραγωδίας στὸν τόπο μας.

Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, παρ' ὄλη τὴν διαφορὰ πού τὸν χωρίζει ἀπ' τὴν ἐποχὴ πού γεννήθηκαν οἱ ἀρχαῖες τραγωδίαι, ἔχει ἀνάγκη ἀπ' αὐτὴν τὴν δυνατὴ χειραψία, ὅταν δίνεται ἔξω ἀπ' τὸ πλαίσιο καὶ τὴν αἴσθηση τῆς καθημερινότητος. Γιὰ τοῦτο, ἡ ἐκκίνηση γιὰ νὰ συναντήσουμε τὸν ἀρχαῖο λόγο στ' ἀρχαῖα θέατρα, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπ' τοὺς ἀριθμοὺς τῶν θεατῶν πού εἶναι δεμένοι μὲ κάποια παράδοση κι' ἓναν τόπο, ὑπῆρξε, ἀπ' τὴν ἀρχή, ὑποσχετικὴ. Μόνο πού θὰ ἔπρεπε, καθὼς ἔχουμε γράψει κι' ἄλλοτε, ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν περιλάλητη αὐτὴ ἀναβίωση νὰ συζητηθεῖ περισσότερο, νὰ μὴν μείνει χωρὶς ἄλλους πειραματισμοὺς, γιὰ νὰ γίνῃ περισσότερο προσιτό, στὸν σύγχρονον ἄνθρωπο, τὸ ἀρχαῖο δράμα. Ἀκόμα, ἡ παράδοση καὶ τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια, τὰ μοιρολόγια καί, γενικά, οἱ ὀμαδικὲς ἐκδηλώσεις, πού φτιάχνουν τὴν ἐθνικὴ μας πνευματικὴ φυσιογνωμία, θὰ ἔπρεπε, κατὰ τὴν γνώμη μας, νὰ προσεχθοῦν καὶ νὰ ἀξιοποιηθοῦν εἰδικώτερα, προκειμένου νὰ συνδέσουμε τὶς παραστάσεις ἀρχαίας τραγωδίας μὲ τὴν μορφή καὶ τὴν αἰσθητικὴ διάστρωση, πού χαρακτηρίζει τὸν λαϊκὸ πολιτισμὸ τοῦ νεοελληνικοῦ βίου. Καί, πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση, ἔξω ἀπὸ μερικὲς ἀπόπειρες, δὲν ἔγινε — τουλάχιστο στὶς παραστάσεις πού δίνονται στὴν ἐπαρχία, ὅπου τὸ κλίμα, γιὰ κάτι τέτοιο, πιστεύουμε πὼς εἶναι πρόσφορο — μιὰ ἐπίμονη καὶ ἐπίμοχθη προσπάθεια.

Τὶς σκέψεις αὐτές, πού δὲν τὶς γράφου-

με γιὰ πρώτη φορὰ καὶ πού, μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν Δωδωναίων, τὶς ἐκθέσαμε πολὺ πιὸ ἀναλυτικὰ, τὶς θυμηθήκαμε πάλι κι' ἐφέτος, μπροστὰ στὸ θεσπέσιο ἐκεῖνο θέαμα, πού ἔφτιαχναν οἱ ἑκατοντάδες τῶν ἀστραφτερῶν αὐτοκινήτων, δίπλα ἀπ' τὸν χῶρο τοῦ θεάτρου καὶ οἱ τριάντα περίπου χιλιάδες τῶν θεατῶν, πάνω στὶς ἀρχαῖες πέτρινες κερκίδες του. Γιὰ τὴν οἱ παραστάσεις τῆς Δωδώνης συγκεντρώνουν, σχεδὸν χωρὶς πτώσεις, τὸν μεγαλύτερο δυνατὸν ὄγκο θεατῶν, πού μπορούμε νὰ ζητήσουμε στὶς παραστάσεις ἀρχαίου δράματος πού γίνονται στὴν χώρα μας. Τὴν περίπτωσή τούτη, πού τὴν ἀναφέραμε καὶ πρόπερσι, τὴν παίρνομε ὡς δεδομένο καὶ ὡς κεφάλαιο, προκειμένου νὰ κάμουμε μιὰ κριτικὴ ἀποτίμηση, ὡς ἐπαρχία, τῆς ἐμφάνισης τοῦ Κ.Θ.Β.Ε., πού γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Δωδώνη (τὰ προηγούμενα χρόνια ἦρθε τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο, πού μᾶς ἔδωσε τὴν ἀφορμὴ γιὰ μιὰ δημοσία συζήτηση, γύρω ἀπ' τὸ θέμα τῆς ἀναβίωσης τῆς ἀρχαίας τραγωδίας).

Καὶ οἱ δυὸ τραγωδίαι τοῦ Εὐριπίδη «Φοῖνισσαι» καὶ «Ἴφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις», πού παρουσίασεν ἐφέτος στὴν Δωδώνη τὸ Κρατικὸ Θέατρο Βορείου Ἑλλάδος, διδάχτηκαν κι' ἀπ' τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο στὸν ἴδιο χῶρο, ἡ πρώτη τὸ 1955 καὶ ἡ δευτέρη τὸ 1961. Ἔτσι, ξεκινᾶμε ἀπὸ ἓνα δεδομένο ἐπίπεδο ἀξιώσεων, προκειμένου ν' ἀξιολογήσουμε τὶς δυνατότητες καὶ τὶς ἐπιτεύξεις αὐτῆς τῆς δευτέρας ἐπίσημης κρατικῆς σκηνῆς, στὸν τομέα τοῦ ἀρχαίου δράματος. Ὑστερα, τὸ Κ.Θ.Β.Ε., πού δημιουργήθηκε, μὲ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἰκανότητα τοῦ Σωκράτη Καραντινοῦ στὴν Θεσσαλονίκη (καὶ ὄχι στὴν Ἀθήνα), γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἐπαρχία, κρατᾷ πάντα ἓνα ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον. Γι' αὐτό, σταθήκαμε μὲ ἰδιαίτερη εὐαισθησία στὴν προκειμένη περίπτωσή, ἔχοντας ὅπωςδήποτε τὴν ἴδιαν ὀξίωση πού ἔχουμε κι' ἀπ' τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο, τόσο γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ δυναμικοῦ του, ὅσο καὶ γιὰ τὴν μορφή τῆς ἐρμηνείας τῶν ἀρχαίων τραγικῶν. Καὶ ὅ,τι γράφουμε, τὸ δίνουμε ἀπ' τὴν ἀγάπη μας γιὰ τὴν προσπάθειά του, πιστεύοντας πὼς,

ἔστω καὶ μὲ τὶς φτωχὲς φωνὲς τῆς ἐπαρχί-
ας, προσφέρουμε μιὰ καλὴν ὑπηρεσία.

ΦΟΙΝΙΣΣΑΙ

Παρ' ὅλη τὴν σύγκρουση, ποὺ ἔχει αὐ-
τὴ ἡ τραγωδία, σὲ μέτρα περίπου ἀνθρώ-
πινα, εἶναι πάντα δύσκολο νὰ ἀξιοποιη-
θεῖ ἡ θεατρικὴ τῆς δομῆς. Τὰ περιστατικὰ
καὶ τὰ πρόσωπα, ποὺ εἶναι ἐνταγμένα σ'
ἓνα πλαίσιο ἀμετακίνητης ἱστορικῆς μυ-
θογονίας, κρατοῦν κάποιαν ἀπόσταση ἀπ'
τὸν σύγχρονον ἄνθρωπο. Ἔτσι, ὁ Θάνατος
Κωτσόπουλος, ποὺ σκηνοθέτησε τὴν παρά-
σταση, μπορούμε νὰ ποῦμε, πὼς ἐργάστη-
κε πάρα πολύ, γιὰ νὰ δώσει μιὰν ἐσωτερι-
κὴ συνοχὴ, νὰ ἐνοποιήσει τὴν δράση ὅλων
τῶν παραγόντων ποὺ συγκροτοῦν αὐτὴν
τὴν τραγωδίαν. Πιστεύουμε πὼς ἡ μουσικὴ
ἐπέδουσε, ποὺ ἔκαμεν ἐδῶ ὁ Θεόδωρος Μι-
μίκος, δὲν βοήθησε, ὅσο θὰ μπορούσε, τὴν
ἀνάδειξη τοῦ λόγου, ποὺ ἀποτελεῖ, γιὰ τὸ
ἀρχαῖο δράμα, τὴν κύρια ἐκφραση. Γιατί,
ἐκτὸς ἀπ' τὸ κλίμα τῆς μουσικῆς ὑπόκρου-
σης, ποὺ, κατὰ τὴν γνώμη μας, εἶχεν ἓνα
θολὸ ἐφέ, κάτι ποὺ θύμιζε ὀπωσδήποτε
μιὰν ἀτμόσφαιρα φάσματος βόρειας παρά-
δοσης καὶ κινηματογραφικὸ πλοῦτο, πι-
στεύουμε πὼς παρατόνιζε τὶς κινήσεις καί,
σὲ πολλὰς περιπτώσεις, ὑπερέκλυτε τὸ
λόγο. Οἱ χορογραφίαι, πάλι, τῆς Ντόρας
Τσάστου - Συμεωνίδου, ποὺ εἶταν μελετημέ-
νες μὲ μιὰ ἐπιστημονικὴ ἀστυρότητα, κα-
θὼς καὶ οἱ ἐνδυμασίαι τοῦ Κλ. Κλώνη, ποὺ
διατηροῦσαν μιὰν ἄψογη πράγματι αὐτο-
νομία στὸ χορὸ, θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ μὴν
εἶναι τόσο ἀνεξάρτητες ὀντότητες, παρ' ὅ-
λη τὴν ἀναμφισβήτητη ἀξία τους, σὰν ἐρ-
γασία καὶ σὰν ἐπίτευγμα ἀρχαϊκοῦ ὕφους,
στὴν ὅλη προσπάθεια. Ἀκόμα, δὲν ξέρου-
με ἂν ἡ σκηνοθεσία, γενικώτερα, θὰ εἶταν
δυνατὸν νὰ δώσει, σὲ κάμποσα καίρια ἐ-
πεισόδια (ὅπως στὶς σκηνὲς τῆς σύγκρου-
σης Πολυνείκη καὶ Ἐτεοκλή, ἀντιδράσεις
τοῦ Κρέοντα μπροστὰ στὸν Τειρεσία), πε-
ρισσότερη πειθαρχία καὶ διάρκειαν διαλό-
γου. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅμως, ἡ ἀρχι-
τεκτόνιση καὶ ἡ πιστότητα, στὴν κίνηση
καὶ στὴν εἰκόνα, τόσο τοῦ χοροῦ, ὅσο καὶ
τῆς διανομῆς τῆς δράσης στὶς σκηνές, εἴ-

ταν ζυγισμένες μὲ μέτρα ποὺ ταιριάζουν
ἀποκλειστικὰ στὴν ἀρχαία τραγωδία. Καί,
γενικώτερα, θὰ μπορούσε νὰ διαπιστώσει
κανεὶς, πὼς ἡ παρουσίαση τῆς παράστα-
σης, εἶχε μιὰ σπάνια σοβαρότητα, ποὺ τὴν
πλησίαζε πρὸς αὐτὴν τὴν καταβολὴ τοῦ
δράματος.

Μέσα σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια, κινήθηκαν τὰ
πρόσωπα τοῦ ἔργου, κυριαρχημένα ἀπὸ
μέτρο ἀστυρότητας, ποὺ δὲν ἄφηνε μεγά-
λα περιθώρια γιὰ πρωτοβουλίες. Ἡ Ἑλ-
σα Βεργῆ, στὸν δύσκολο ρόλο τῆς Ἰοκά-
στης, κράτησε ἀποφασιστικὰ ἓνα μεγάλο
βάρος, κατορθώνοντας νὰ μοιράσει τὴν ἀ-
γάπη καὶ τὸν πόνο στὰ παιδιὰ καὶ στὸν
ἄντρα, δίχως νὰ χάσει τὴν ἔνταση καὶ τὴν
ἰσορροπία τῆς. Ἐδειξε πὼς ἔχει πράγμα-
τι προσόντα τραγωδοῦ, γιατί, ἐκτὸς ἀπ'
τὴν ἄρθρωση καὶ τὸν χρωματισμὸ τῶν λό-
γων, εἶχε νὰ παλαίψει καὶ μὲ τὴν κυριαρ-
χία τῆς ἡρώιδος τῆς πάνω σ' ὀλόκληρο τὸ
δράμα. Γι' αὐτὸ, ἐκεῖνο ποὺ θὰ χρειάζον-
ταν ἀκόμα, νομίζουμε, θὰ εἶταν μιὰ μεγα-
λύτερη ἐξοικείωση μὲ τὶς ἀπαιτήσεις (ἰδί-
ως στὴν ἀπαγγελία καὶ στὸν ἔλεγχο τῶν
κινήσεων) ἐνὸς τέτοιου ρόλου. Ὁ Νίκος
Βρετὸς, ὡς παιδαγωγός, δὲν εἶχε ἴσως τὴν
εὐκαιρία νὰ ξεχωρίσει ἢ νὰ ξεφύγει ἀπ'
τὴν περίπου ἄτονη παρουσία του. Ἡ Ἰ-
λιάδα Λαμπρίδου, πιθανὸν νὰ ἔδινε μιὰ
καλύτερη Ἀντιγόνη, ἂν δὲν εἶχε περισσό-
τερο τὴν ἐκφραση καὶ τὴν ἐπίσπευση ποὺ
ζητάει τὸ σύγχρονο καὶ ὄχι τὸ ἀρχαῖο θέα-
τρο, γιατί, στὶς ἀκραίες ἐκεῖνες ἐντάσεις,
ποὺ χρειάζονται διαστάσεις τραγωδιακῶν
μεγεθῶν, πιστεύω πὼς, παρὰ τὶς φιλότιμες
προσπάθειες νὰ φτάσει τὴν Ἀντιγόνη τοῦ
Εὐριπίδου, θὰ βρέθηκε ἀσφαλῶς πίσω ἀπὸ
μιὰ φοβερὴ δυσκολία. Οἱ Ἐλευθερία Σπα-
νοῦ καὶ Σμάρω Γαϊτανίδου, ὡς κορυφαῖες
τοῦ χοροῦ, στάθηκαν μὲ ἀκρίβεια μέσα στὰ
ὄρια τῆς καθορισμένης κίνησης καί, μαζὶ
μὲ τὶς Μ. Παπακωνσταντίνου, Γιάννα Κού-
ρου, Ἰωάννα Παχτίτη, Πέπη Γεωργιάδου,
Ὀλυμπία Τολίκα, Δέσποινα Σφάντζικα,
Ἀφροδίτη Ἰωαννίδου, Ἀριάδνη Φιλιππί-
δου, Λία Τσιμπερλή, Μαρία Ἀλεξανδρῆ,
Τζόννη Καλύβα, Βασιλικὴ Λαγοῦ, Στέλλα
Παπαδημητρίου, Ἀφροδίτη Πασχαλίδου

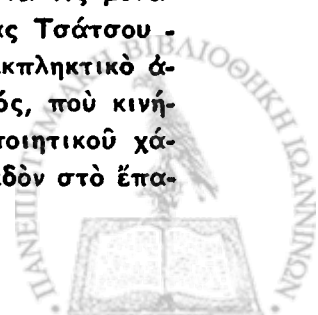
καὶ Τατιάνα Τσανακίδου, πού ἀποτέλεσαν τὰ μέλη τοῦ χοροῦ, ἔδωσαν ἓνα ξεχωριστὸ σύνολο, καλὰ γυμνασμένο, πού διατήρησε μιὰν αὐτονομία (μιὰν αὐτονομία πού, πιθανόν, θὰ ἔπρεπε νὰ μὴν εἶναι τόσο ἰσχυρή, ὥστε νὰ κοντεύει, σὲ κάμποσες περιστάσεις, νὰ ξεφεύγει ἀπ' τὸν κύκλο τῆς γενικώτερης συνθετικῆς δράσης). Οἱ Δημήτρης Καρέλλης, στὸν ρόλο τοῦ Πολυνεΐκη καὶ Ἀνδρέας Ζησιμάτος, ὡς Ἐτεοκλῆς, πού ἐπωμίσθησαν τὸ βαρύτερο φορτίο μετὰ τὴν Ἑλσα Βεργῆ, ὑπῆρξαν ἱκανοποιητικοί, σχεδὸν ἐξ ἴσου, μὲ κάποιες ὠραίες ἐξάρσεις κι' ἓναν ἀξιοπρόσεκτο συναισθηματισμό. Ἴσως ὁ σκηνοθέτης, στὴν προκειμένη περίπτωση, θὰ μπορούσε νὰ ἀξιοποιήσει καλύτερα τὰ προσόντα αὐτῶν τῶν δυὸ καλῶν ἠθοποιῶν, ἐὰν ὁ διάλογος, ἀνάμεσα στὰ δυὸ ἀδέρφια καὶ στὴν τραγικὴ μητέρα τῆς τραγωδίας δὲν εἶχε τὴν οἰκειότητα τῆς καθημερινότητος σὲ παρόμοιες περιπτώσεις. Ὁ Γιάννης Κάσδαγλης, στὸν ρόλο τοῦ Κρέοντα, κρατήθηκε σὲ πολὺ σοβαρὸ ἐπίπεδο, ἔδειξε πῶς ἔχει ἀναμφισβήτητα προσόντα, ἀλλὰ ἡ πρωτοβουλία του, πέρ' ἀπ' τὴν περίμετρο τοῦ κειμένου καὶ τῆς σκηνοθεσίας, προφανῶς, ὑπῆρξε σχετικὰ δεσμευτική. Στὸν ρόλο τοῦ μάντη Τειρεσία, ὁ Θάνος Τζενεράλης, ἔδωσε μιὰ σπάνια ἐνσάρκωση, γιομάτη ἱεροπρέπεια, μ' ἓναν λόγο προφητικῆς κατάνυξης κι' ἓνα τύπο τραγωδιστικῆς καταβολῆς, πού τὸν τοποθετεῖ στὴν πρώτη σειρὰ τῶν κεφαλαίων, πού διαθέτουν οἱ κρατικὲς μας σκηνὲς γιὰ τὴν ἀναδίωξη τοῦ ἀρχαίου δράματος. Ὁ Δάνης Κατρανίδης, ὡς Μενοικέας, κρατήθηκε στὶς ἀπαιτήσεις τῆς παράστασης, καθὼς καὶ ὁ Χρήστος Πάρλας, ὡς πρῶτος Ἀγγελιαφόρος. Ὡς δεῦτερος Ἀγγελιαφόρος, πάλι, ὁ Χρήστος Τσάγκας εὐτύχησε νὰ δώσει ἓναν λόγο πειθαρχημένον, καθαρὸν καὶ σχηματοποιημένον μὲ τὶς ζυγιασμένες χειρονομίες. Φυσικά, αὐτὸς βοηθήθηκε πολὺ ἀπ' τὴν εὐχέρεια τῆς ἀφήγησης, σὲ μεγάλη ἔκταση καὶ μὲ πολλὰ δυνατὰ ἐπεισόδια σὲ ἀκραίες στιγμές, πού τοῦ πρόσφερε ὁ ρόλος του. Τέλος, ὁ Λυκούργος Καλλέργης, μὲ πολλὴ ἄνεση καὶ μὲ φυσικὴ ἀπλότητα, κατόρθωσε νὰ ἐνσαρκώσει ἓναν τραγικὸ Οἰδίποδα, πού δὲν τὸν συναντᾶ-

με, φαντάζομαι, πολὺ εὐκόλα, πράγμα πού ἀνάδειξε, γιὰ μιὰν ἀκόμα φορά, τὶς ἱκανότητες καὶ τὴν ἀξία του στὸ ἀρχαῖο θέατρο.

Κλείνοντας τὴν παρουσίαση τούτη, σημειώνουμε, ἐντελῶς ξεχωριστά, τὴν θαυμάσια μετάφραση τοῦ Γεράσιμου Σπατάλα, πού χρησιμοποιήθηκε στὶς «Φοίνισσες», γιὰ τὴν σωστὴ προσαρμογὴ στὴν σύγχρονη γλωσσικὴ μας αἴσθηση καὶ τὸν σεβασμὸ ἀπέναντι στὸ κείμενο.

ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ Η ΕΝ ΤΑΥΡΟΙΣ

Ἡ σκηνοθεσία τῆς λιτῆς τούτης τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδη, πού διατηρεῖ τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν διάθεση, στὴν ἐσωτερικὴ τῆς ὕψη, τῆς ποιητικῆς εὐφορίας πού μᾶς ἀφῆσεν ἡ ἀρχαῖκὴ ἀντίληψη, εἶταν ἓνα ἀπ' τὰ καλύτερα δυνατὰ ἐπιτεύγματα στὸν τομέα τοῦ ἀρχαίου δράματος, πού ἀναδεικνύει ξεχωριστὰ τὸν σκηνοθέτη Γεώργιο Θεοδοσιάδη. Ἐρμηνεύθηκε μὲ φειδῶ, σὲ μιὰ εὐγενικὴ γραμμὴ ἑλλειπτικότητας καὶ ἀπέριττης ἐμφάνισης εἰκόνων, ἀφήνοντας τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία στὸν λόγο. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ μουσικὴ ὑπόκρουση, πού ἀνήκει στὸν Χρήστο Λεοντῆ, ὑπῆρξε λαϊκῆς καταβολῆς, ἀποκαθαρμένη ἀπ' τὸ βάρος τοῦ πάθους, διακριτικὴ καὶ κρατημένη, μὲ τὴν κυριαρχία τοῦ αὐλοῦ, πολὺ κοντὰ στὴν ὅλη δομὴ τῆς τραγωδίας. Ἡ σκηνογραφία, ἐπίσης, καμωμένη μὲ τόλμη καὶ φρόνηση, ὄχι μόνο δὲν ἀπομάκρυνε ἀπ' τὸ σκηνικὸ περιβάλλον πού χρειάζονταν, ἀλλὰ, μὲ τὶς ἀρχαῖκὲς ἐκείνες ἀνατάσεις καὶ τὴν ἔλλειψη τῆς στατιστικῆς κλίμακας τοῦ ὄγκου, ἔφτιαξε ἓνα μοναδικὸ πλαίσιο, πού, μαζὶ μὲ τὶς ἐξίσου ἐπιτυχημένες ἐνδυμασίες, ἔδωσαν αἰσθητικὰ τὸ σύνολο τῆς παράστασης. Τὸ κατόρθωμα τοῦτο, πού ὀφείλεται στὴν Ρένα Γεωργιάδου, νομίζουμε, εἶναι ἄξιο νὰ μελετηθεῖ εἰδικώτερα. Τὸ ἴδιο καὶ καλύτερα, θὰ εἶχαμε νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὶς μοναδικὲς χορογραφίες τῆς Ντόρας Τσάτσου - Συμεωνίδου, πού ἔδωσαν ἓνα ἐκπληκτικὸ ἀποτέλεσμα. Πράγματι, ὁ χορὸς, πού κινήθηκε μὲ τὴν ἀκρίβεια ἐνὸς ποιητικοῦ χάρακα καὶ πού ἀξιοποίησε, σχεδὸν στὸ ἔπα-

κρο, την μουσική επένδυση με προσαρμογή στο ύφος και στις ψυχικές ψαύσεις μιάς ὄρχησης θρησκευτικῆς ἀγνότητος, ἄφησε μιὰ κατάκτηση "Ἐτσι, ἡ σύνθεσις τῶν παραγόντων αὐτῶν, ἐδημιούργησε μιὰ πρόσφορην ὑποδομή, γιὰ νὰ ἀναπτύξουν καλύτερα τὶς δυνατότητές τους οἱ ἠθοποιοί. Στὸν ρόλο τῆς Ἴφιγένειας, ἡ Νίκη Τριανταφυλλίδη, ἰδίως στὰ καίρια σημεῖα τῆς ἐξαρσης, στάθηκε ἀρκετὰ ἱκανοποιητικά. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Χρῆστος Πάρλας. Ἐδῶ τοῦ δόθηκε καλύτερα ἢ εὐκαιρία, ὡς Ὁρέστης, νὰ δείξει τὰ ἀναντίρρητα ἐφόδια καὶ τὴν φυσικὴ προίκηση ποῦ διαθέτει γιὰ τὴν σοβαρὴ σκηνή, ἀφοῦ κατόρθωσε νὰ ἐνσαρκώσῃ ἕναν τόσο σημαντικὸν ἥρωα μὲ ρευστὲς ἀπαιτήσεις ἠθοποιίας. Καὶ ὁ Δημήτρης Καρέλλης, στὸν ρόλο τοῦ Πυλάδη, εἶχε τὴν ἴδια ἐπιτυχία, στὴν κορυφαία σκηνὴ τῆς ἀναγνώρισης, ἐκεῖ ὅπου ἔπεφτε καὶ τὸ μεγάλο βᾶρος. Οἱ πέντε κορυφαῖες (Ἐλευθ. Σπανοῦ, Σμάρω Γαϊτανίδου, Ἰλιάδα Λαμπρίδου, Γιάννα Κούρου καὶ Μίρκα Παπακωνσταντίνου), ποῦ ὀδήγησαν καὶ ἄρθρωσαν τὸ χορὸ μ' ἕναν ἀσκημένιο καὶ εὐδιάκριτο τόνο ἀπαγγελίας, ὑπῆρξαν πραγματικὰ στελέχη στὴν παράστασις τούτη. Ὁ Χρῆστος Τσάγκας, ὡς γελαδάρης ἐδῶ, μᾶς ἔδωσεν ἕναν φυσικὸ ἥρεμο βάρβαρο τῆς Ταυρικῆς, ποῦ χρωμάτιζε τὴν ἀφήγηση καὶ ἄφηνε τὶς ἀναγκαῖες προεκτάσεις γιὰ τὴν ἀτμόσφαιρα, ποῦ χρειάστηκε ὁ Γιάννης Κάσδαγλης, στὸν ρόλο τοῦ βασιλιᾶ Θόα, ποῦ τὸν ἀπέδωσε μὲ αὐστηρὴ καὶ ὑποδειγματικὴ πειθαρχία. Ἐπίσης, ὁ Νίκος Βρετός, ὡς Ἀγγελιαφόρος, κατάφερε νὰ δέσει τὸν κύκλο τῆς δράσης στὴν παράστασις τῆς τραγωδίας, πραγματοποιώντας μὲ ἄνεση καὶ χωρὶς ἀπότομες μεταθέσεις, ὅπως καὶ ὁ Γιάννης Κάσδαγλης ὡς Θόας, τὴν μετάβασις τῆς τεντωμένης ἀγωνίας μέχρι τὴν αἴσθησις ἑνὸς ἀπλοϊκοῦ κώμου (στὴν σκηνὴ ποῦ ἀποκαλύπτεται ἡ συνωμοσία τῶν γυναικῶν τοῦ χοροῦ, ὕστερ' ἀπ' τὴν ἀφήγηση τοῦ Ἀγγελιαφόρου), χωρὶς νὰ ὑπάρξῃ, ἐν τούτοις, καμμιά ζημία ἀπ' αὐτὴν τὴν παρένθεσις. Τέλος, ἡ Μιράντα Οἰκονομίδου, ὡς Ἀθηνᾶ, προσπάθησε νὰ μὴν ὑστερήσῃ, στὴν ἀπόστασις καὶ στὸ δέος,

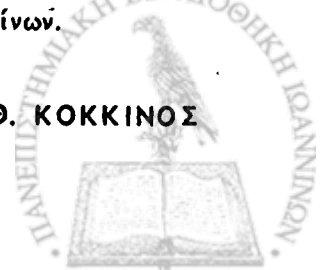
ποῦ τῆς ἐπέβαλε αὐτὴ ἡ σύντομη ἐμφάνισή της.

Ἀφήσαμε τελευταία τὴν ὡραία μετάφρασις τοῦ Θρ. Σταύρου, ποῦ σήκωσε τὴν ποίησις καὶ τὸ θεατρικὸ ἀνοιγμα τῆς Ἴφιγένειας αὐτῆς, χωρὶς κανένα ἴχνος στόμφου, χωρὶς τὴν αἴσθησις τοῦ βάρους τῆς γλώσσας, ποῦ ὑπάρχουν σὲ πολλὰ τέτοια κείμενα, ὅταν οἱ μεταφράσεις αὐτὲς δὲν γίνονται ἀπὸ τόσο δοκιμασμένους πνευματικὸς ἀνθρώπους. Ἡ συμβολὴ της, στὴν ἐπιτυχία ποῦ, κατὰ τὴν ἀντίληψή μας, σημείωσε ἡ παράστασις τῆς Ἴφιγένειας ἐφέτος στὴν Δωδώνη, εἶναι πρωταρχικῆς σημασίας, ποῦ τιμᾷ τὸν μεταφραστὴ ξεχωριστά.

Αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις, μὲ κριτήρια ποῦ χαρακτηρίζουν τὶς δυνάμεις καὶ τὰ αἰσθηματὰ μας, εἶχαμε ἀπ' τὴν ἐμφάνισις τοῦ Κρατικοῦ Θεάτρου Βορείου Ἑλλάδος στὸ ἀρχαῖο θέατρο τῆς Δωδώνης. Καί, ὅπως κάθε χρόνο, πιστεύοντας πῶς ἡ ἀξιολόγησή μας, ἔστω σὰν μιὰ καταγραφή στὸ χῶρο τῆς ἐπαρχίας, θὰ ἔχει νὰ προσφέρει κάτι, τὴν δίνουμε ἀπ' τὴν ἴδια τούτη στήλη, ποῦ φιλοξένησε καὶ τὶς κριτικὲς τῶν παραστάσεων τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου στὴν Δωδώνη, στὰ ἀμέσως προηγούμενα χρόνια. Τὸ κάνομε μὲ τὴν ἀγάπη καὶ μὲ τὴν ἐκτίμησις ποῦ ἔχουμε γιὰ τὴν προσπάθεια καὶ γιὰ τὸν πρόθυμο ζῆλο, ποῦ καταβάλλεται ἀπ' τὴν κρατικὴ μας σκηνὴ γιὰ τὴν δημιουργία ἑνὸς θεάτρου ἀρχαίου δράματος, γιὰ τὴν ὁποία χρειάσθηκαν καὶ θὰ χρειασθοῦν ἀκόμα νὰ γίνουν πολλά.

Τελειώνοντας, θὰ εἶταν παράλειψή μας νὰ μὴν σημειώσουμε, παράλληλα, τὴν ἀψογὴ κίνησις τῶσων τροχοφόρων καὶ τὴν ἔλλειψις ἔστω καὶ τοῦ παραμικροῦ ἀτυχήματος, πάνω στοὺς φιδοειδεῖς δρόμους ποῦ ὀδηγεῖ γιὰ τὴν Δωδώνη, πρᾶγμα ποῦ ὀφείλεται στὴν ἀριστη ἐργήγορσις καὶ ὀργάνωσις τῆς τροχαίας Ἰωαννίνων.

ΔΗΜΟΣΘ. ΚΟΚΚΙΝΟΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ

(Κινητὴ Θεατρ. Μονάδα)

Π. ΚΑΓΙΑ: « Ὁ Τοπικὸς παράγων »

Ὁ Αὐγουστος ἦταν ἕνας ἐξαιρετικὸς καὶ σπάνιος μῆνας γιὰ τοὺς Γιαννιώτες ἀπὸ ἀποψη θεάματος. Δυὸ κρατικὰ θέατρα μαζί — τί εὐχάριστη σύμπτωση — τὸ Βορείου Ἑλλάδος καὶ τὸ Ἀθηνῶν, ἦρθαν στὴν πόλη μας γιὰ νὰ προσφέρουν ὅ,τι πολυτιμώτερο στερεῖται ἡ ἐπαρχία, τὴν αἰσθητικὴ συγκίνηση τῆς τέχνης, μὲ δυὸ τραγωδίες τοῦ Εὐριπίδη τὸ πρῶτο,, στὸ Ἀρχαῖο Θέατρο τῆς Δωδώνης καὶ μὲ δυὸ κωμωδίες τὸ δεύτερο, μιὰ κλασσικὴ καὶ μιὰ σύγχρονη, στὸ κεντρικὸ πάρκο τῆς πόλης μας.

Οἱ δύο κρατικὲς θεατρικὲς κινητὲς μονάδες, δημιουργήθηκαν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο γιὰ τὴν ἐπαρχία. Ἀλλὰ καὶ στὴν καλλίτερη περίπτωσι, ὅπως ἦταν ἡ φετινὴ πού μᾶς ἐπισκέφθηκαν καὶ τὰ δύο συγκροτήματα, δὲν εἶχαμε παρὰ μέσα σ' ἕνα ὀλόκληρο χρόνο τέσσερις μόνο παραστάσεις. Δὲν μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς ὅτι μὲ τὶς προϋποθέσεις αὐτὲς ἡ ἐπαρχία ἔχει θέατρο. Κάθε ἄλλο μάλιστα. Γιατί μετὰ τὸ κλείσιμο τῆς τελευταίας αὐλαίας, ἡ στέρση φαίνεται ἀκόμα μεγαλύτερη, ὅταν μάλιστα ἀναλογίζεσαι ὅτι θὰ χρειασθῆ νὰ περάσουν ὀλόκληροι μῆνες, ὥσπου νὰ ξαναδῆς ἀναμμένα τὰ φῶτα τῆς ράμπας.

Κι' ὅμως ὑπάρχει λύσι: Ὁ κάθε Δῆμος νὰ κτίσῃ τὸ θέατρό του. Ἔτσι ἡ ἐπαρχία θὰ βλέπῃ πολὺ συχνότερα παραστάσεις, ὅχι μόνο ἀπὸ τὶς κρατικὲς σκηνές, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἐλεύθερο θέατρο, πού τώρα δὲν τολμάει νὰ μᾶς ἐπισκεφθῆ ἀπὸ τὰ δυσβάστακτα ἐνοίκια τῶν κινηματογραφικῶν αἰθουσῶν. Κι' ἀκόμα, ὅταν ὑπάρχη τὸ κτίριο, θὰ μποροῦν νὰ δημιουργηθοῦν καὶ τοπικοὶ μόνιμοι θίασοι, ἐρασιτεχνικοὶ ἢ ἐπαγγελματικοί, ἀνάλογα μὲ τὶς ὑπάρχουσες δυνατότητες. Καὶ οἱ δυνατότητες αὐτὲς, ἔχω τὴ γνώμη, πῶς θὰ ξεφύτρωναν τότε ἀναπάντεχα σὲ κάθε πόλη.

Σχετικὰ μὲ τὴν πόλη μας, ὑπάρχει τὸ κληροδότημα τῆς Πυρσινέλλα πρὸς τὸν Δῆμο γιὰ τὴν ἀνέγερσι Δημοτικοῦ κτιρίου καὶ θεάτρου. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ἐκφράζου-

με κι' ἐμεῖς τὴν εὐχὴ νὰ ὑλοποιηθῆ ἡ δωρεὰ τοῦ μεγάλου εὐεργέτη τὸ συντομώτερο.

Ἀλλὰ ἄς ἔρθουμε στὸ θέμα μας:

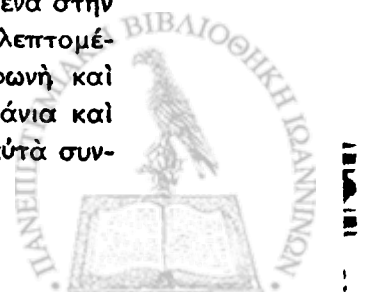
Τὰ «Δωδωναῖα» δὲν μπόρεσα νὰ τὰ δῶ. Βρισκόμενα στὴν Κέρκυρα γιὰ παραθερισμό. Ἐκεῖ μόλις πρόλαβα νὰ δῶ τὸ δεύτερο ἔργο τοῦ Ἑθνικοῦ Θεάτρου. Εἶναι «Ὁ τοπικὸς παράγων» τοῦ κ. Παν. Καγιᾶ, σὲ σκηνοθεσία κ. Λάμπρου Κωστόπουλου.

Μιὰ πετυχημένη σάτιρα τῶν προεπαναστατικῶν πολιτικῶν μας ἡθῶν, πού τὸ πρότυπό της βρίσκεται βέβαια στὰ παλαιότερα χρόνια, ἀλλὰ καὶ μέχρι τὰ τελευταῖα διατηροῦσε πολλὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς παληᾶς ἐκείνης ἐποχῆς.

Ὁ κ. Κωστόπουλος τὸ σκηνοθέτησε μὲ μοντέρνα ἀντίληψη, μὲ φαντασία καὶ μεράκι. Τὸ κύλισε γοργὰ κι' ἔδωσε ζωντάνια καὶ κέφι. Ἦταν μιὰ ἀξιόλογη παράσταση. Καὶ πάνω ἀπ' ὅλα ἡ σκηνὴ τοῦ κοσμοπολιοῦ μὲ τὰ τέσσερα κορίτσια, τὶς Δίδες Φωτεινὴ Μανέττα, Μ. Ξενουδάκη, Ἰωάννα Κορομπίλη καὶ Ζ. Παπαδοπούλου. Φινέτσα, αὐθορμητισμὸς καὶ χάρη, συνταιριασμένα σὲ μιὰ εὐσηματικὴ ἔκφραση, μὲ ἔντονη τὴ δημιουργικὴ πνοὴ τοῦ σκηνοθέτη, μᾶς δώσανε μιὰ σκηνὴ σπιρτόζικη, ραφιναρισμένη.

Ὁ κ. Θεόδωρος Μορίδης στὸ ρόλο τοῦ Σταύρου Δαλέγκου, μᾶς ἔδειξε τὴν ἀναμφισβήτητὴ ἀξία τοῦ ταλέντου του. Πληθωρικὸς ἡθοποιός, δημιούργησε ἀνετα ἕναν ἀπολαυστικὸ τοπικὸ παράγοντα. Θὰ μπορούσε ὅμως νὰ δώσῃ περισσότερα, γιατί ἀν καὶ διαθέτει πλοῦσια γκάμα, ὥστόσο δὲν χρησιμοποίησε ὅλη τὴν κλίμακα τῆς φωνῆς του γιὰ ν' ἀποδώσῃ τὶς ἰδιαίτερες ἀποχρώσεις τῆς κωμικότητος πού ἀπαιτοῦσε ὁ ρόλος.

Ἡ κ. Τζόλη Γαρμπὴ ἀφθαστὴ στὸ ρόλο τῆς Ἀγγελικῆς. Ὅλα τῆς προσεγμένα στὴν ἐντέλεια, μὲ τὴν πιὸ μικρὴ τους λεπτομέρεια. Κίνηση, λόγος, ὑπόκριση, φωνὴ καὶ ἄρθρωση. Καὶ πάνω ἀπ' ὅλα ζωντάνια καὶ ἀλήθεια στὴν ἔκφρασή της. Ὅλα αὐτὰ συν-

θέτουν ένα θαυμάσιο ταπεραμέντο κι' αυτό είναι που χαρακτηρίζει την κ. Τζόλη Γαρμπή.

Ἡ δὶς Ἄννη Πασπάτη στὸ ρόλο τῆς Ἀνίτσας μᾶς ἐνθουσίασε μὲ τὸν αὐθορμητισμὸ καὶ τὴ χάρη τῆς. Ἰδιαίτερα ἡ πρώτη σκηνὴ τῆς πολὺ μπριόζικη.

Μοναδικὸς τυπίστας ὁ κ. Νάσος Κεδράκας δημιούργησε ἕναν σπαρταριστὸ Παρτσάκλῆ. Μὲ καταπληκτικὴ ἄνεση ἐπλασε ἕναν ὀλοζώντανο τύπο τῆς παληᾶς ἐποχῆς, ἕναν ψηφοφόρο μὲ τὴν ιδιόρρυθμη ψυχολογικὴ νοοτροπία πού τὴν διαμόρφωσαν ἔτσι οἱ διάφοροι πολιτικοὶ τοπικοὶ παράγοντες καὶ μᾶς τόνισε μὲ ἰδιαίτερη κωμικὴ νότα τὸ ὠραιότερο σημεῖο τοῦ ἔργου, πού βρίσκεται στὴ δευτέρη πράξη, στὴ σκηνὴ τοῦ καφενεῖου, ὅταν μαζί μὲ τὸν Τρουπῆ (ἔξοχα ἐρμηνευμένος ἀπὸ τὸν κ. Μιχάλη Μαραγκάκη) ζητοῦν ἀπ' τὸν ὑποψήφιο πολιτικὸ ἐγγυήσεις γιὰ μελλοντικὰ ρουσφέτια.

Ὁ κ. Σπύρος Ὀλύμπιος πολὺ καλὸς στὸ ρόλο τοῦ ταβερνιάρη. Μὲ ἀπλὰ ἐκφραστικὰ μέσα ἐπλασε ἕναν γραφικώτατο τύπο.

Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἔχουμε νὰ πούμε τὰ ἴδια καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους.

Ὁ κ. Εὐάγγελος Πρωτοπαπᾶς μᾶς ἔδωσε ἕναν Δαμαλᾶ σφιγμένον καὶ μονοκόμματον. Ἐπίσης ἔκανε μάσκα, χωρὶς νὰ ὑπάρχει κανένας λόγος. Πῶς δὲν τὸ πρόσεξε ὁ σκηνοθέτης;

Βέβαια δὲν ἦτανε τυχαῖα αὐτά. Ὁ κ. Πρωτοπαπᾶς ἀκολουθεῖ γραμμὴ παλαιῶν θεάτρου. Ἀπὸ ἀγάπη τὸ λέμε, ἄς κάνει μιὰ προσπάθεια νὰ συγχρονισθῆ. Δὲν τὸ καταλαβαίνει καὶ ὁ ἴδιος ὅτι ζημιώνεται;

Ὁ κ. Στέλιος Καλογερόπουλος στὸ ρόλο τοῦ Δεντράκη, δὲν ἐπειθε. Πρέπει ν' ἀποδεσμευθῆ ἀπ' τὴ μαθητικὴ δυσκαμψία πού φαίνεται σὰν νὰ κυριαρχεῖται ἀκόμα.

Περίφημο τὸ διπλὸ μονοκόμματο σκηρικὸ τοῦ κ. Γιάννη Κύρου. Ἐξυπηρετοῦσε ἀπὸλυτα τὴ δρᾶση τοῦ ἔργου. Τὰ διαφορετικὰ ἐπίπεδα πού χρησιμοποίησε στὸ στήσιμο τοῦ σπιτιοῦ καὶ τοῦ καφενεῖου, ἦταν καλὴ ἰδέα καὶ μᾶς δημιούργησαν τὴν ἐντύπωση δύο ἐντελῶς ξεχωριστῶν σκηρικῶν.

Τὰ κοστύμια ταιριαστὰ στοὺς τύπους καὶ στὴν ἐποχὴ.

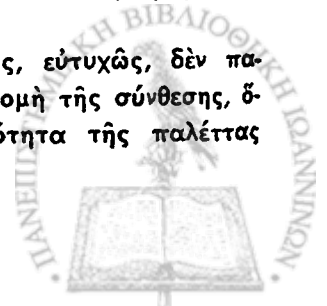
ΜΙΛΤΟΣ ΤΣΙΡΚΑΣ

ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΜΗΝΑ ΣΤΡΑΤΗ

Ὁ Ἡπειρώτης ζωγράφος Μηνᾶς Στράτης, ἐξέθεσε τὸν Ἀπρίλιο ἐργασία του στὴν αἴθουσα τῆς Ἑταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν. Πρόκειται γιὰ ἕνα καλλιτεχνικὸ γεγονός, πού θὰ ἔπρεπε, νομίζω, νὰ εἶχε συζητηθεῖ πιὸ πολὺ. Γιατί, ὁ ζωγράφος αὐτός, πού διαθέτει μιὰ καθαρὴ αἴσθηση ἀπ' τὴν φύση κι' ἀπ' τὴν φυσιογνωμία τῆς ὑπαίθρου, προσφέρει στὸ κοινό, τὸ κουρασμένο ἀπ' τὶς ἀναζητήσεις κι' ἀπ' τοὺς πορβληματισμοὺς τῆς ἐποχῆς μας, μιὰν ἀνεπιτήδευτη φυσικὴ καθαρότητα καὶ μιὰ ὀρθόδοξη ἀντίληψη τῆς ὁμορφιάς, πού ξεκουράζει καὶ γοητεύει μὲ τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν στέρεη κατασκευὴ τῆς. Τὰ λιτὰ καὶ γνώριμα τοπία, ἡ ὠριμὴ ποίηση τῶν ἔχουν μιὰ ὁμορφιά, πού εἶναι, ὄχι μονόφρουτων, τὰ κυνήγια καὶ ἡ ἡρεμὴ ἠθογραφία, πού ἀποτελοῦν τὰ κύρια θέματά του,

χα ὀρατὴ καὶ προσιτὴ στὸ κοινό, ἀλλὰ καὶ πού κρατᾶει μέσα τῆς τὴν ἔντονη συγκίνηση ἀπ' τὰ βιωμένα χρόνια τῆς ὑπαίθριας ζωῆς. Γι' αὐτό, στὴν σύγχρονη σύγχυση καὶ τὶς ἀνακατατάξεις τῶν ἀξιών, ἡ ζωγραφικὴ τοῦ Μηνᾶ Στράτη, ἔρχεται νὰ δώσει μιὰ συνομιλία μὲ γνώριμα αἰσθήματα, μὲ γλώσσα καταληπτὴ καί, πρὸ παντός, μ' ἕναν τρόπο ὀλότελα δικό μας. Ἔτσι, οἱ πίνακες (κάπου 60 κομμάτια) πού μᾶς παρουσίασε, δὲν εἶναι ἔξω ἀπ' τὴν ζωὴ μας, ἔξω ἀπ' τὶς αἰσθήσεις κι' ἀπ' τὴν καθαρότητα, πού ἔχουμε γιὰ τὰ πράγματα στὸ φυσικὸ μας περιβάλλον. Γι' αὐτό, συνδέονται μὲ τὸν θεατὴ καὶ τὸν γιομίζουν μὲ τὴν ψυχικὴ εὐφορία.

Ὁ Μηνᾶς Στράτης, εὐτυχῶς, δὲν παραπαίει, τόσο στὴν δομὴ τῆς σύνθεσης, ὅσο καὶ στὴν καθαρότητα τῆς παλέττας

του. Ξέρει να χρησιμοποιεί τις άναμφισβήτητες ικανότητες που διαθέτει για την συγκρότηση στο σχέδιο, μπορεί να ζωγραφίσει με ακρίβεια την ένταση άπ' τον φωτισμό των χρωμάτων και, με τὸ φυσικό του τάλαντο, κατορθώνει να έναρμονίζεται με την φυσική πραγματικότητα.

Γι' αυτό, άλλωστε, τὰ έργα του άναπνέουν μιὰ νατουραλιστική καθαρότητα κι' έχουν, μαζί με τὸ φευγαλέο εκείνο αἴσθημα τῆς μέθης που κρατάει ἡ γεύση άπ' τὰ πράγματα και την ποίησή τους, άντικειμενική πραγματικότητα. Γενικά, ἡ εργασία είναι χωρίς εμπόδια, με πολλή χάρη και άπλοϊκή φιλοσοφία, πράγμα που την κάνει πολύ αγαπητή και, πρὸ παντός, κατανοητή άπ' τον άνθρωπο που άναζητάει την ἡσυχὴ καθημερινή χαρὰ και την ἑλληνική ἀτμόσφαιρα στὰ άντικείμενα. Ἡ άσκηση κι' ἡ ζωγραφική άντίληψη, που διαθέτει ὁ Μ.Σ., είναι χωρίς άναζητήσεις. Γνωρίζει την δύναμη των χρωμάτων και μπορεί να παίζει με την αξία τους, δίχως να πειραματίζεται ἢ να άστειεύεται μαζί της. Πράγματι, με μόνο δάσκαλο την θελκτική ἀλήθεια που διδάσκει ἡ φύση και την ἀλάθητη εὐαισθησία του στὶς άποχρώσεις και στὴν κρυφὴ δραματικότητα που ἔχουν οἱ νεκρὲς φύσεις και τὰ λουλούδια του στὰ βάζα, μᾶς δίνει ἕναν άναλλοίωτο κόσμο, μιὰν εἰκόνα που δὲν άπομακρύνθηκε άπ' την εἰλικρίνεια και την πρωταρχική συγκίνηση.

Ἡ ἔκθεση τούτη πρόσφερε στὴν πόλη μας μιὰ εὐκαιρία ἑπαφῆς μαζί του για τούς πολλούς και για τούς φιλότεχνους ἰδιαίτερα σὲ εὐρύτερη ἑκταση. Κι' ἔδῳ πρέπει να τονίσουμε την άνάγκη που ἔχουμε ὅλοι μας για τὴν άμεση ἑπαφή μ' ἕνα αἴσθημα, μιὰ ἰδέα που είναι άπὸ την ἴδια μας τῆ ζωή.

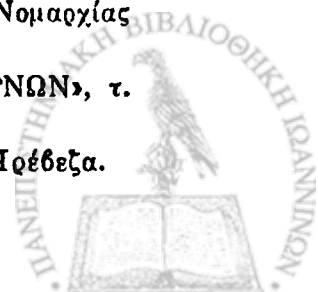
Δ. ΚΟΚΚΙΝΟΣ

Ε Λ Α Β Α Μ Ε

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

«ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ», τόμ. ΙΔ' τ. 1.
«ΘΕΟΛΟΓΙΑ», τόμ. 43)Α' 1972
«ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ», τ.

446—449, Ἀθήναι.
«ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ», τ. 189—193 Ἀθήναι.
«ΣΜΥΡΝΑ», τ. 40—41, Ἀθήναι.
«ΔΑΣΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ», τ. 157—160, Ἀθήναι.
«ΑΚΤΙΝΕΣ», τ. 326—329, Ἀθήναι.
«Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΔΟΣ», τ. τ. 184—187, Ἀθήναι.
«ΙΛΙΣΣΟΣ», τ. 90—91, Ἀθήναι.
«ΠΡΩΤ. ΦΙΛ. ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ», ἔτος 14ον τ. 11—12, ἔτος 15ον τ. 1—2, Ἀθήναι.
«ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ» τ. 139—142, Ἀθήναι.
«ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ», ἔτος ΚΑ', τ. 1—6, Ἀθήναι.
«ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΝ ΒΗΜΑ», τ. 711—716, Ἀθήναι.
«ΦΙΛΙΑΤΡΑ», τ. 60—62, Ἀθήναι.
«ΦΙΛΟΤΕΛΕΙΑ» τ. 430, Ἀθήναι.
«Η ΧΑΡΑΤΓΗ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ» τ. 48—51, Ἀθήναι.
«ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ», τ. 87, Φλώρινα.
«ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ» τ. 75—77, Πάτραι.
«ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΒΗΜΑ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ», ἔτος ΙΗ' 7—8, ἔτος ΙΘ' 14, Ἀθήναι.
«GONGO», τ. 61—62, Ἀθήναι.
«ΕΠΙΜΟΡΦΩΤΙΚΟΝ ΒΗΜΑ», τ. 89, Ἀθήναι.
«ΔΕΛΤΙΟΝ Α.Τ.Ε.» τ. 183, Ἀθήναι.
«ΣΙΦΝΑ·Γ·ΚΗ ΦΩΝΗ» ἔτος Η' φύλ. 86, Ἀθήναι.
«ΔΕΛΤΙΟΝ ΕΘΝ. ΟΡΓΑΝ. ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑΣ» τ. 19—21, Ἀθήναι.
«ΟΡΙΖΟΝΤΕΣ», ἔτος Γ', τ. 1—3, Ἀθήναι.
«ΝΕΑ ΣΚΕΨΗ», τ. 105—107, Ἀθήναι.
«ΦΥΣΙΟΛΑΤΡΗΣ» τ. 279—282, Ἀθήναι.
«Ο ΦΥΣΙΟΛΑΤΡΗΣ ΤΗΣ Δ.Ε.Η.» τ. 30—31)1972, Ἀθήναι.
«ΕΤΡΩΠΑ·Ι·ΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΣ», ἔτος Δ' τ. 1—2, Ἀθήναι.
«ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ» τ. 27—29, Ἀθήναι.
«ΤΡΙΚΚΗ», τ. 21—24 (ἑκδ. Νομαρχίας Τριτάλων), Τρίκαλα.
«ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΚΟΙΝ. ΕΡΕΤΝΩΝ», τ. 1—2, Ἀθήναι.
«ΜΑΘΗΤΙΚΟΙ ΑΝΤΙΛΑΛΟΙ», Πρέβεζα.

- «ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ» τ. 45—46, 'Αθήναι.
 «ΔΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ», τ. 6, 'Αθη-
 ναι.
 «ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ», τ. 626—
 627, Θεσσαλονίκη.
 «ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΠΑΡΧΙΑ» τ. 3—4,
 Σέρραι.
 «ΝΙΟΧΩΡΙ» (έκδοσις Κοιν. Νεοχωρίου Αι-
 τωλοαχαρνανίας) έτος Β' τ. 11—15, έ-
 τος Γ' 1—2, Νεοχώριον.
 «QUALITT», τ. 14, 'Αθήναι.
 «Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ»,
 τ. 226—228, Θεσσαλονίκη.
 «ΝΕΑ ΣΤΥΝΟΡΑ» τ. 105—106, 'Αθήναι.
 «ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΤΕΓ. ΤΑΜΙΕΤΤΗΡΙ-
 ΟΥ»
 «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑ·Ι·ΚΗ ΤΕΧΝΗ» 1971 τ.
 5, 'Αθήναι.
 «ΔΕΛΤΙΟΝ ΠΡΑΚΤΟΡ. ΠΝΕΥΜΑΤΙ-
 ΚΗΣ ΣΤΝΕΡΓΑΣΙΑΣ» 1971 τ. 7—12,
 1972 τ. 1—2, 'Αθήναι.
 «ΕΛΛΑΣ — ΚΤΠΡΟΣ — ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ»,
 τ' 27—28, 'Αθήναι.
 «ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ», τ. 17, 'Αθη-
 ναι.
 «ΕΛΛ. ΕΡΤΘΡ. ΣΤΑΤΡΟΣ ΝΕΟΤΗΤΟΣ»
 «ΑΙΟΔΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ» τ. 6—7, 'Αθη-
 ναι.
 «ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ», τ. 3, 'Α-
 θήναι.
 «ΙΣΡΑΗΛΙΝΑ ΝΕΑ», έτος Δ' τ. 42—44,
 'Αθήναι.
 «ΤΟ ΙΣΧΥΤΡΟ ΘΕΜΕΛΙΟ» τ. 35, Θεσσα-
 λονίκη.
 «ΜΕΤΕΩΡΑ» 169—174, Τρίζαλα.
 «ΕΚΚΛΗΣΙΑ», έτος ΜΗ' τ. 26—28, έτος

- ΜΘ' τ. 1—5, 'Αθήναι.
 «ΠΕΙΡΑ·Ι·ΚΗ — ΠΑΤΡΑ·Ι·ΚΗ», έτος
 17ον τ. 158, 'Αθήναι.
 «ΑΖΙΟΛΟΓΗΣΗ» έτος 1ον τ. 1, 'Αθήναι.
 «ΙΟΝΙΟΣ ΗΧΩ» τ. 302—305, 'Αθήναι.
 «Ο ΣΚΟΤΦΑΣ», έτος ΙΣΤ' τόμ. Δ' τ. 35,
 Άρτα.
 «ΚΟΝΙΤΣΑ», τ. 115—118, 'Αθήναι.
 «ΖΑ·Ι·RE — RWANDA — BURUNDI»,
 τ. 61—64, 'Αθήναι.

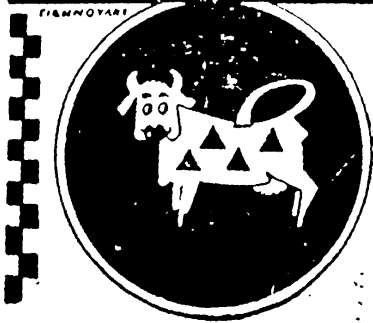
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ

- «ΑΝΑΠΗΡΙΚΟΝ ΒΗΜΑ» τ. 6—8, Λευ-
 ζωσία.
 «ΧΡΟΝΙΚΑ ΤΗΣ ΛΑΣΗΘΟΥ»
 «ΚΤΠΡΙΑΚΑΙ ΣΠΟΤΔΑΙ»
 «ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΤΠΡΟΣ» τ. 135—136,
 Λευζωσία.
 «ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΤΠΡΟΣ» τ. 1—3, Λευ-
 ζωσία.
 «ΚΡΙΚΟΣ» τ. 253, 254, Λονδίνον.
 «HELLENIKA», Μόχουμ Γερμανίας.
 «CITTA DI VITA» XXVI No 5, FIREN-
 ZE.
 «AUSONIA», XXVI, No 5, SIENA.
 «LA CULTURA NEL MONDO» XXV No
 5—6, ROMA.
 «LA CAROVANA», XX, No 99, ROMA.
 «THE ORTHODOX OBSERVER»
 «LIFE»
 «REVUE DES ETUDES BYZANTINES»
 «ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΣΤΗΡ»
 «ΚΤΗΡΙΑΚΟΣ ΛΟΓΟΣ», έτος 3ον 17—18,
 Λευζωσία.
 «HISTORICAL ABSTKACTS» VOL. 17
 P.A. No 4, CALIFORNIA.

ΔΟΥΡΝΙΔΕ

ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΓΑΛΑΚΤΟΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΕΜΜΕΝΤΑΛ

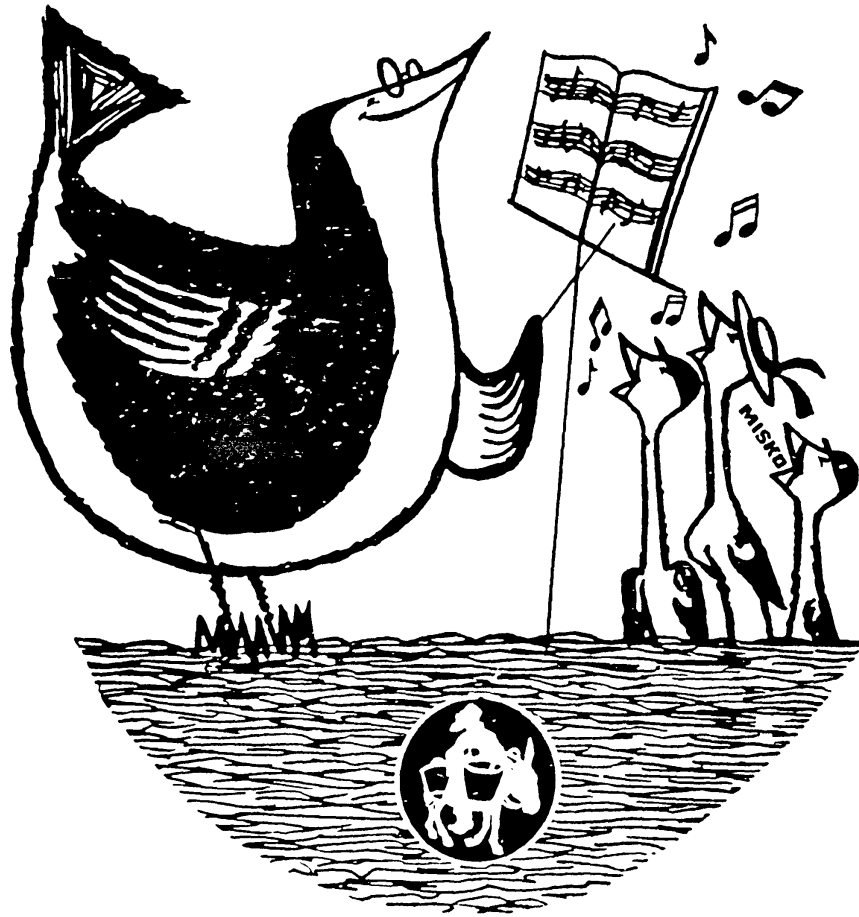
ΓΡΑΒΙΕΡΑ

ΚΕΦΑΛΟΓΡΑΒΙΕΓΡΑ

ΦΕΤΑ

ΦΟΝΤΙΝΑ

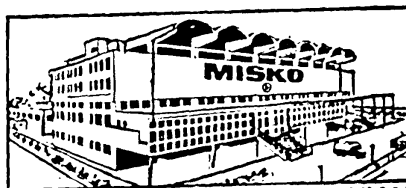
ΝΟΠΟΙ ΤΥΡΟΙ

καλό πάσχα

χαρούμενο και εύτυχισμένο

MISKO

Η ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΖΥΜΑΡΙΚΩΝ

